

**ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK
KÖRÉBŐL**

114.

KISS JÓZSEF

A PESTI
INVALIDUS HÁZ
JÁSZKUNSÁGI
FÖLDESURASÁGA
1731—1745

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST

KISS JÓZSEF

A PESTI INVALIDUS HÁZ JÁSZKUNSAGI FÖLDES- URASÁGA 1731—1745

Értekezések a történeti
tudományok köréből

Új sorozat 114.

Ez a tanulmány a magyar koronabirtokok jogállásának 18. századi alakulásával összefüggésben vizsgálja a jászkunsági territórium agrártörténetét. Hogyan szerepelt a Széchényi György esztergomi érsek mecénási alapítványából létrehozott Pesti Invalidus Ház mint földesuraság a koronabirtokot képező Jászkun Kerületben másfél évtizeden át, az indigenatus jogai nélkül? A kerület helyhatósági vezetői miféle gazdasági, társadalmi és politikai erőket vetettek latba, hogy megőrizzék és részben visszaszerezzék a koronabirtokot megillető szabadalmakat, amelyek hosszabb távon a polgárosodás irányába mutattak?

Rámutat a tanulmány a földesuraság ellentmondásos tevékenységére, a helyhatósági autonómiát korlátozó intézkedéseire, amelyeket végső soron két folyamat kísért végig: egyfelől a főhatósági dicasteriumok ügyvitelének divergenciája, másfelől a jászkunsági autonómia és a termelőerők jelentős mértékű konvergenciája. Eredmény: a földesúri hatalom alól való felszabadulás (redemptio).

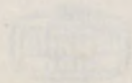

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

KISS JÓZSEF

A PESTI INVALIDUS HÁZ JÁSZKUNSA GI FÖLDESURASÁGA
1731—1745

A PESTI INVALIDUS HÁZ
JÁSZKUNSA GI
FÖLDESURASÁGA
1731—1745

AKADÉMIAI KIADÁSOK
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

ÚJ SOROZAT

114.

SZERKESZTI
SOMOGYI ÉVA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE

KISS JÓZSEF

A PESTI INVALIDUS HÁZ
JÁSZKUNSAGI
FÖLDESURASÁGA
1731–1745

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST 1992

ISBN 963 05 6205 7

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest

Első kiadás: 1992

© Kiss József, 1992

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítást, a nyilvános előadást, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte

Felelős vezető: Zöld Ferenc

Nyomdai táskaszám: 20495

Felelős szerkesztő: Bojtár Anna

Műszaki szerkesztő: Ondrejovics Gabriella

Megjelent 16,75 ív terjedelemben

HU ISSN 0071-1233

Printed in Hungary

TARTALOM

Bevezetés	7
I. A magyar királyi koronabirtokok jogállásáról	16
II. Az invalidus alap és a Pesti Invalidus Ház létrehozása	34
III. A Jászkun Kerületet megvásárolják az invalidus alapból	59
IV. A jászkunsági gazdaság és társadalom az 1730—40-es években	79
V. A Pesti Invalidus Ház személyi állománya és földesura- sági tervei	107
VI. Kinevezett földesurasági tiszték a Jászkun Kerületben	135
VII. Helyhatósági közigazgatás és bíraskodás a Jászkunság- ban	163
VIII. A jászkunsági adóztatási rendszer főbb vonásai	196
IX. Hadkötelezettség és katonaállítás a Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága idején	224
Összegzés	255
Melléklet	256

BEVEZETÉS

A Pesti Invalidus Ház történetét, valamint a koronabirtok Jászkun Kerület 1731-ben történt második kincstári kiárusítását és lakosságának földesurasági alárendeltségét századunk első felének történettudományi irodalma nem tette beható levéltári kutatások tárgyává. Azt pedig még inkább el lehet mondani, hogy a Pesti Invalidus Háznak — a Budapest Főváros Központi Városháza központi épületének (Budapest V., Városház u. 11.) — építészeti- és művészettörténeti ismertetése úgyszólván egyedül Schoen Arnold jeles művészettörténész nevéhez fűződik.¹ Ő is azonban csak mellékesen jegyezte meg, hogy ez a hazai egyházi invalidus-alapítványból létesült intézmény földesurasági jogokat gyakorolt a Jászkun Kerületben.²

A fővárosunk történetével foglalkozó szakirodalom³ mindenütt kiemelte, hogy a török hódoltság alól felszabadított Pest szabad királyi városnak ez volt az első jelentős és méreteiben is nagyszabású középülete. S valóban, ez a hatalmas épülettömb még ma is naponta százak figyelmét leköti, ha a Martinelli térről elindulva betérnek a Városház utcába, ahol mindjárt szembetűnik ez a háromemeletes, gazdag barokk ornamentikájú műemléki főhomlokzattal rendelkező, monumentális középület. Mintegy 39 700 m² alapterületen fekszik, 42 ablaktengelyével, 5 rizalitjával, különböző

¹ *Schoen Arnold*: A budapesti központi városháza. Bp. 1930.

² Vö. még *Szekfű Gyula*: Magyar történet. IV. k. Bp. 1939. 493.

³ *Tóth Endréné* (szerk.): Budapest Enciklopédia. Bp. 1970; *Kosáry Domokos* (szerk.): Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. Budapest története. III. k. Bp. 1975 stb.

allegorikus kőszobraival és a középső attikáján elhelyezett hatalmas timpanonjával a Városház utcára néz.

Vonatkozó szakirodalmunkban arról is említést tesznek, hogy ennek az intézménynek a megalapítását és megépíttetését Széchényi György esztergomi érsek 1692. január 24-én Pozsonyban kelt alapítólevele, illetve az ebben e célra az esztergomi káptalannál elhelyezett 157 000 rajnai forint (r. Ft) alapítványi tőkéje tette lehetővé. S erre a korabeli szakadatlan háborús körülmények között, kivált a rokkantakról való emberséges gondoskodás érdekében valóban égetően szükség is volt. Múlt század végi történetírók úgy vélték, hogy az idő tájban „a rokkantakról való gondoskodás ügye az egyedüli, amely dicsőségünkre válik”, az invalidus alapítvány „az egész Monarchiában jobb fordulatot adott a rokkantak ügyének”.⁴ Arra a kérdésre azonban, hogy 24 éven át miért késett az alapítványi tőke építkezési beruházása, az építkezés kezdete, az alapítványi összeg rendeltetésszerű felhasználása, a korábbi szakirodalom nem adott választ. Így ennek levéltári forrásokon alapuló feltárása és ismertetése a jelen tanulmány egyik részfeladata.

Ismeretes, hogy a császári Udvari Kamara 1702-ben a Jászkun Kerületet törvényellenesen kisajátította, majd eladta a Német Lovagrendnek 500 000 r. Ft-ért úgy, hogy az eladási ár felét az invalidus alapból, illetve a Széchényi-alapítványból vette igénybe. Így a Pesti Invalidus Ház 50% arányban tulajdonosává vált a Jászkun Kerületnek.⁵ Ez a birtok (bona coronalia) azonban részére 1715 előtt semmi földesúri jövedelmet sem hozott, utána pedig évente csupán kb. 10 000 r. Ft-ot jövedelmezett. Ez pedig messze elmaradt az adásvételbe befektetett 250 000 r. Ft 6%-os kamatától. Miután az 1712–15. évi országgyűlés nem fogadta el a Német Lovagrend honosítás (indigenatus) és a hazai földbirtokosok közé való befogadás (incolatus) iránti kérelmét, viszont a Magyar Kamara magára vállalta az Udvari Kamara helyett a

⁴ Szalay József—Baróti Lajos: A magyar nemzet története. III. k. Bp. 1896. 494.

⁵ Kiss József: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején 1702–1731. Bp. 1979. 204.

250 000 r. Ft-nak az esztergomi káptalani letétbe való visszahelyesítését, lehetővé vált az invalidus alapítvány összegének építkezési beruházása. A Pesti Invalidus Ház felépítése végre 1716-ban megkezdődött, de az évek folyamán igen lassan és akadozva haladt előre, mert a Pesti Invalidus Ház ügyeire kirendelt bécsi Udvari Bizottság — amely valójában az Udvari Kamara alárendeltségében működött — sok esetben nem utalta ki a folyamatos építkezéshez szükséges összegeket.

Még harmadában sem épült fel e nagyszabású épület, amikor 1728. május 1-jén intézményesítették. Ettől kezdődően nevezték Pesti Invalidus Háznak.⁶ Udvari körökben ezt követően foglalkoztak azzal a tervvel, hogy a Jászkun Kerület tulajdonában 50%-ban érdekelt Német Lovagrendnek kifizetik a 250 000 r. Ft-ot az invalidus alapból. Ugyanis ez az alap ez időben — Miksa hannoveri herceg 1726-ban átadott 125 000 r. Ft értékű hagyatékával, egyéb adományokkal és azok kamataival 344 800 r. Ft-ra emelkedett. 1728-ban Savoyai Jenő herceg, tábornagy az Udvari Haditanács elnöke pedig elrendelte, hogy a Magyarország területén elhelyezett 36 császári-királyi ezred minden katonája élelemadagjából havonta 1 krajcárral járuljon hozzá az invalidus alap növeléséhez, továbbá az ezredpénztár tartalékalapját is utalják át ugyanoda. Ezek alapján a pénzügyi fedezet biztosítottnak látszott.⁷

Ilyen körülmények között született meg már 1730. május 11-én VI. Károly császár (III. Károly magyar király) titkos határozata és engedélye, hogy a Jászkun Kerület a Német Lovagrendtől átadásuk a császári-királyi kincstárnak — „dem Fisco Caesareo-Regio

⁶ Hoffinanz- und Hofkammer-Archiv, Wien (a továbbiakban: HFHKA) 1741. rote Nr 760. f. 289. „... die Kriegskommissariatische Instradierung indossierten stehet, von Ersten Maj 1728. (als von welchem Dato das Institutum anfanget), in die lebenslängliche Verpleg- und Besorgung aufgenommen werden”.

⁷ Staatsarchiv, Wien, Kriegsarchiv, Invaliden-Amt Reg. (a továbbiakban: KA Inv.) 1731. Nr 399. f. 1. Pro Nota. Die in Königreich Ungarn et partibus annexis stehende Regimente haben von 3 vorigen Jahren á conto der 1728 — 29. jährigen Verpflegung empfangenen rato, dem Pesterischen Invaliden Haus ...

in Ungarn” —, illetve az Udvari Haditanács javaslata alapján azt másodszer is eladhassa az Udvari Kamara immár a Pesti Invalidus Háznak, mint intézményi földesuraságnak.⁸ Miközben a Német Lovagrenddel folytatott tárgyalások kedvezően alakultak, s részére a befektetett 250 000 r. Ft visszafizetése az invalidus alapból biztosítottnak látszott, a lovagrendi főhatóság kész volt lemondani a jászkunsági földesuraságot illető tulajdonjogáról a Pesti Invalidus Ház javára. Ezek után a Haditanács 1730. szeptember végén elrendelte, hogy a budai Főhadbiztosság és a Pesti Invalidus Ház hadbiztosa járja be a Jászkun Kerület mezővárosait, községeit és pusztáit, tájékoztadjék a helyszínen azok gazdasági és társadalmi viszonyairól, győződjék meg a jászkunsági lakosság adóztatási és teherbíró képességéről.⁹

Kedvező tapasztalatok birtokában arra számítottak a bécsi főhatóságok, hogy a kerületek évi földesúri adóját a korábbi 25 501 r. Ft-ról majd felemelik évi 36 153 r. Ft-ra, s ez az adóösszeg nagyjában és egészében fedezni is fogja az intézmény évi fenntartási költségeit és az építkezés arányában fokozatosan növekvő személyi állomány ellátását és gondozását.¹⁰ S valóban, ez a terv kifizetődőnek ígérkezett, hiszen a Jászkun Kerület termelőerői évről évre gyarapodtak, gazdaságainak adófizető képessége fokozódott, bár az adóbehajtás az 1724—26. évi parasztmegmozdulások óta¹¹ igen nehézkessé vált. E tekintetben azonban számításba vehették az invalidus katonaság executiók különítményeinek kemény adóbehajtó tevékenységét, s ez a későbbiek folyamán valóban rendszeressé is vált.

⁸ KA Inv. 1731. Nr 237. f. 16. „Allerhöchste Bewilligung und geheime Resolution.” 1730. május 11.

⁹ KA Inv. 1731. Nr 205. f. 1—11. Über die von dem Herrn General-Kriegs-Commissario Grafen von Nesselrode Hochgräflichen Exzellenz, dato Wienn, den 6. Febr. 1731. eingeschickte Projecta und wegen den Jassig- und Cumaner-Districte, darauf von Uns nachgesetzten angeforderten Bericht.

¹⁰ KA Inv. uo. f. 1. Pest, den 14. Febr. 1731.

¹¹ *Kiss József*: Jassen-Kumanische Bauernbewegung zur Zeit der Grundherrschaft des Deutschen Ritterordens 1725—26. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Separatum, Sectio Historica.* Tomus XXIII. Bp. 1983. 43—77.

A Jászkun Kerület területét mintegy 890 000 kat. h.-ra, 1 200 négyszögöles magyar holdra átszámítva 1 186 666 holdnyira becsülték. Ebből az 1 mezővárossal és 10 községgel rendelkező Jász Kerületre (Jassigia) 190 000 kat. h. a 6 községgel rendelkező Nagykun Kerületre (Cumania Maior) 210 000 kat. h. és az 1 mezővárossal és 5 községgel rendelkező Kiskun Kerületre (Cumania Minor) 490 000 kat. h. terület jutott. 23 benépesült, lakott településről és mintegy 40 elpusztult, állandó lakossággal nem rendelkező pusztáról (praedium, desertum) szólnak a nyilvántartások.¹² A hadbiztonsági kiküldöttek arról is meggyőződhetnek, hogy a koronabirtoki jogállással rendelkező jászkunsági helyhatóságok a lovagrendi földesuraságnak sem adtak elszámolást a királyi kisebb haszonvételekről (regalia minora). Ide tartoztak: a házipénztár (cassa domestica), a malomjövedelem (proventus molendini), a mészárszéki (p. macelli), a korcsmáltatási (p. educillationis), a szesz- és serfőzési (p. cremati et cerevisiae), a téglá- és mészégetési (p. tegularum seu calcis), a vámmentességi (p. teloniorum), a vásár- és piactartási (p. fori et hebdomadalis), az örökösödési és hagyatéki (p. caducitatis), a halászat, a madarászat és a vadászat (p. piscationis, aucupatoris et venationis), valamint a faizás (extirpatio arboris).¹³ Miután a jászkunságiak ezekről a regáléjvédelmekről, csakúgy, mint a szabadköltözködés jogáról a későbbiek során sem mondtak le, inkább vállalták a helysegeikből való kiköltözést, gyakorlatilag sikerült megőrizniük a Jászkun Kerület koronabirtoki jogállását az új földesurasággal szemben is. Másfél évtizeden át nehéz küzdelem folyt a kisebb királyi haszonvételek földesúri kisajátítása érdekében, de kevés eredménnyel: a Jászkun Kerületnek ezt az Achilles-sarkát nem tudták megsemmisíteni, bár kisebb-nagyobb mértékben többször megsértették.

¹² KA Inv. 1731. Nr 205. f. 6–7. Extrakt über den Arenda-Einkünften des 1730. Jahres aus denen Jassig-, Gross- und Klein-Cumaner Districten, sambt denen á parte verarendirten Praedien belaufen.

¹³ KA Inv. 1735. Nr 34. f. 1–14. Projectum quibusnam Locis et quantum in Districtibus Jassigum, necnon Maiori Minorique Cumaniae existentibus ex Summa Arendatitibus . . . relaxari posset.

Ez a tanulmány tehát igyekszik nyomon követni a Jászkun Kerület fontosabb gazdaság- és társadalomtörténeti fejlődésmentét a politikai fejleményekkel való szoros kölcsönhatás zegzugos útján. Ennek a másfél évtizedes történeti folyamatnak s az ebből adódó feladatoknak a megoldása során sok vonatkozásban támaszkodik az ismertetés a bécsi Udvari Kamara Levéltárában, a bécsi Hadilevéltárban, a Német Lovagrend Központi Levéltárában és a hazai levéltárakban található gazdag forrásbázisra, továbbá a szerzőnek az elmúlt években megjelent kisebb tanulmányaira.¹⁴ Heilyenként igyekszik rámutatni az új földesuraság ellentmondásos tevékenységére a jászkunsági gazdaságirányításban, a közigazgatásban és a jogszolgáltatásban. E tevékenységet, amelyet a Pesti Invalidus Ház az uralkodó által kibocsátott adásvételi szerződés és eladási okmány¹⁵ betű szerinti értelmezése alapján, de az *incolatus*

¹⁴ Kiss József: Hozzászólás Szolnok megye Néprajzi Atlasza történeti bevezetőjéhez. Századok, 1982. 1. sz. 123–151.; *Uő*: Das erste Jahrzehnt des Deutschen Ritterordens in Ungarn 1702–1712. Bp. Separatum, Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae, 30 (1–2). 3–44. 1984; *Uő*: Hogyan készül Szolnokon a megyetörténet? Századok, 1984. 2. sz. 549–562.; *Uő*: Szempontok a dél-kiskunsági községek 1745 előtti újratelepüléséhez. In: A Jászkunság kutatása 1985. Kecskemét–Szolnok, 1987. 302–344.; *Uő*: Hadkötelezettség és hadiadó egy koronabirtokon 1731-től 1745-ig. Hadtörténelmi Közlemények, XXXIII. évf. Bp. 1986. 272–99.; Közigazgatás és jogszolgáltatás egy koronabirtokon az 1730-as években. In: Szolnok megyei Levéltár Évkönyve I. 1986. 69–102.; *Uő*: Katonai rendtartás és ellátás a Pesti Invalidus Házban az 1720–30-as években. Hadtörténelmi Közlemények, XXXIV. évf. Bp. 1987. 236–269.; *Uő*: Georg Szechenyi Erzbischof von Esztergom (Gran) fundiert das Pester Invalidenhaus. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Separatum, Sectio Historica. Tomus XXV. Bp. 1987. 51–80.

¹⁵ HFHKA Ung. rote Nr 644. f. 673–682. „Nos Carolus VI. etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis . . .” Laxenburg, 26. April 1731. Contractus. Referada obsequiosa Camerae Aulicae. Contractum seu Venditionem Jassigum et Cumanorum Invalidorum Domui Pestini erectae pro benigna subscriptione, qualiter Prior cum Ordine Theutonico initus Contractus modificatus fuerit, humillime exhibens. Gyöngyösi Gabriel mp.

és az indigenatus jogának országgyűlési elfogadása nélkül gyakorolt, alapvetően két tényező határozta meg: egyrészt a bécsi főhatósági dicasteriumok és az általuk kinevezett földesurasági tisztek ügyvitelének szembetűnő divergenciája, kivált a földesúri és a hadiadó behajtását illetően, amely azért mindig utat nyitott az Udvari Kamara és a Haditanács gazdasági érdekei előtt, másrészt a jászkunsági helyhatóságok koronabirtokot megillető autonóm törekvéseinek és a termelőerők — köztük a kisebb királyi haszonvételek — gyarapításának jelentős mértékű konvergenciája, végső soron a szabad paraszti és parasztpolgári tendenciák olyan ütemű gyarapodása és megerősödése, ami már 1745-ben lehetővé tette a redemptiót, a földesúri terhek pénzen való megváltását, amikor a Jászkun Kerület 1000 huszár saját költségen történő előállítására, a hadszíntérre küldése és 550 000 r. Ft redemptionális összegnek a Pesti Invalidus Ház invalidus alapjába való befizetése ellenében felszabadult a földesurasági adóztatás alól.

Minthogy a Jászkun Kerület második kincstári kiárusításával és a Pesti Invalidus Ház földesúri jogállásával kapcsolatban is több téves közlés és hibás utalás fordul elő még állam- és jogtörténeti kiadványban is,¹⁶ nem tekinthetünk el ezek helyreigazításától. Főhatósági levéltári dokumentumokban nem létezik egyetlen olyan irat sem, ahol a Jászkun Kerület elzálogosításáról (oppignatio) volna szó, vagy mintha a Pesti Invalidus Ház alapítványa 1731-ben a Német Lovagrendtől „zálogba vette” volna a kerületet. Az oklevelek és az adásvételi szerződések mindenütt egyértelműen „örök időkre szóló eladásról” — *venditio jure perennali* — beszélnek. Történeti kutatómunka és megfelelő levéltári forrásfeldolgozás hiányában még ma is közkézen forog néhány olyan új néprajzi tanulmány is, ahol azt olvashatjuk, hogy „valójában a Jászkunság elzálogosítása is a »ius armorummal« függött össze, s az elzálogosítás időszaka lényegében haladék volt a lakosok számára a váltságdíj összegyűjtéséhez”.¹⁷ Tíz évvel ezelőtt még olyan szerző is akadt,

¹⁶ *Csizmadia Andor—Kovács Kálmán—Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet. Egyetemi tankönyv. Bp. 1975. 253.*

¹⁷ *Tóth Tibor (szerk.): Adatok Szolnok megye történetéből. Szolnok, 1980. 46.*

aki még csak nem is hallott a Széchényi-alapítványról és a Pesti Invalidus Házról, s többek között úgy vélte, hogy a Német Lovagrendet követően „a földesúri fennhatóság tehát átruházódik egy hasonlóan katonai jellegű szervezetre, a *Budán székelő (!!!) invalidusokra*”.¹⁸

Ezekkel összefüggésben ugyancsak helyesbítésre szorul az 1715: XXXIV. tc. egyes szövegrészeinek hibás vagy hiányos értelmezése is, mert ezen az országgyűlésen nem arról volt szó, hogy a jászokat és a kunokat az uralkodó és a rendek az „elzalogosításból” váltsák ki,¹⁹ hanem többek között arról, hogy a Német Lovagrend — amely nem rendelkezett az incolatus és az indigenatus jogával sem — „az óhajtott öröktulajdonosi jogról való lemondás *készségét* kijelentette abból a célból, hogy az általa befizetett pénzösszegnek a visszanyeréséről (250 000 r. Ft. — K. J.) biztosítva legyen, ezért az idézett tc. 1. §-a szerint a Német Lovagrend azon Kunság összes birtokában és jövedelmeinek behajtásában meghagyatik és megérősíttetik — csupán zálogjog címén, az általa befizetett és a Királyi Kamarával való számadás során kiderülő teljes összeg kifizetéséig és visszaadásáig”.²⁰ Ennek a 250 000 r. Ft lovagrendi birtokvásárlási összegnek a visszaadására a tc. 3. §-ában három évi határidőt szabtak meg. Mivel azonban a kitűzött cél nem valósult meg, a Karok és Rendek nem teljesítette a visszafizetést sem a megadott határidőre, sem utána, következésképpen az ideiglenes zálogjogi jogállás 1718-ban megszűnt, s újra érvénybe lépett a korábbi feudális öröktulajdonosi jogállás ténye. Az más kérdés, hogy az országgyűlés nem ismerte el törvényesnek a kizáróan uralkodói felségjog alapján létrejött kincstári kisajátítást és a Jászkun Kerület két ízben is megtörtént eladását először 1702-ben a Német Lovagrend-

¹⁸ *Bellon Tibor*: Nagykunság. Bp. 1979. 51. — Noha két évvel azelőtt jelent meg ugyanott *Tálasz István*: Kiskunság című műve, ahol a Pesti Invalidus Ház helye és neve is szerepel. I. m. 48. Bár ő is zálogról beszélt.

¹⁹ *Benda Kálmán* (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. II. k. Bp. 1982. 555.

²⁰ *Corpus Juris Hungarici*. Millenniumi emlékkiadás. Bp. 1900. 465–466., az 1715. Decc. I. Art. 34. §. 1–3.

nek, másodszer a Pesti Invalidus Háznak, méghozzá mindkét esetben öröktulajdonosi joggal és visszavonhatatlanul — iure perpetuo et irrevocabiler.²¹ A törvényeket ismerő diétai követek azt is jól tudták, hogy ez az uralkodói felségjoggal való visszaélés nem egyeztethető össze a Jászkun Kerület sok évszázados koronabirtoki jogállásával sem. S mivel az uralkodók mindkét esetben mellőzték a magyar országgyűlés döntési illetékességét, s az Udvari Kamara a Jászkun Kerület eladása révén 500 000 r. Ft illetéktelen bevételre tett szert, azért a törvényellenes eladásokat nem ismerték el, nem foglalták bele törvényeikbe.

Ugyanakkor a nemesi adómentesség további biztosítása céljából az is érdekükben állt, hogy a Jászkun Kerület bizonyos mértékig továbbra is maradjon meg földesurassági alárendeltségében, fizesse a hadiadót és insurrectio esetén katonáskodjék is a nemesekhez hasonlóan. Ennek érdekében az idézett tc. 2. §-ában kijelentették, hogy „Jóllehet, ennek az igénybe vett adásvételi összegnek a visszafizetése s ennél fogva a közjó előmozdítására elidegenített *királyi koronabirtokoknak* a visszaváltása — a koronázás előtti 1608: 22. tc. értelmében és hasonlósága alapján — *az országgyűlési Karok és Rendek kötelességéhez tartozik*, mindazonáltal *ezek legalázatosabb kérelmére* a császár őfelsége ennek az összegnek a felét (250 000 r. Ft. — K. J.) a Magyar Királyi Kamarára és kincstárára kegyesen átvállalja, a másik felét (szintén 250 000 r. Ft-ot) pedig a Karok és Rendek által megtérítendő felerészben való hozzájárulás címén az ország közjövendelmeiből pótolják . . .”²²

Tárgyunk szempontjából itt a koronabirtoki jogállás elismerése a döntő. Vizsgáljuk meg tehát először ezt a kérdést!

²¹ Deutsch-Ordens-Zentral-Archiv, Wien, Ungarn Abteilung (a továbbiakban DOZA U.) 159/1. Kauf der Jassiger- und Kumaner-Distrikte. Streit wegen des Incolats Kyaus. Berichte 1702—1728. f. 701—27. Továbbá: DOZA U 164/1. Über die Szechenysche Foundation auf den Jassig-Kumanen-Distrikten. f. 100 r. v. — Uo. Abtretung der Jassiger und Kumaner-Distrikte an das Pester Invalidenhaus. f. 307—327.

²² L. a Bevezetés 20. sz. jegyzet anyagát.

A MAGYAR KIRÁLYI KORONABIRTOKOK JOGÁLLÁSÁRÓL

Tárgyalt időszakunkban még a császári adásvételi szerződésben is elismerték, hogy a jászkunsági kerületek eladása 1731-ben is uralkodói felségjoggal, „a más koronabirtokokban is alkalmazott módon történt meg — *exemplo in aliis antehac quoque Coronalibus Bonis non inusitato perennaliter venditi fuissent*”.¹ Nem volt tehát szokatlan a királyi koronabirtokok elidegenítése, noha a törvények és a királyi hitlevelek sohasem ruházták fel a Koronát és a koronás királyt kizárólagos felségjoggal, hiszen akkor nem lett volna szükség a Karok és Rendek törvényhozó testületére. Éppen ezért a Koronához fűződő felségjog megoszlott a király és a törvényhozó országgyűlés között. Hogy milyen arányban, az a mindenkori hatalmi erőviszonyoktól függött. Pl. I. Lipót császár és király államminisztere, gr. Kollonits Lipót bíboros, az Udvari Kamara elnöke „A szükség nem ismer törvényt! *Necessitas non habet legem!*” elvet érvényesítette, de olyan körülmények között, amikor a felségjog mindkét tényezőjének szoros összefogására lett volna szükség. A bécsi udvar abszolutisztikus törekvéseit ellenző körökben a bíboros jellemzésére merészen alkalmazták az ismert szinodoxét: ő volt a császári zsarnokság zászlóvivője — „als Bannenträger der käyserlichen Tyrannei”.²

Mintogy a folyamatosan tartó háborúskodás miatt a császári kincstár kiadásai messze felülmúlták bevételeit, több esetben sor

¹ L. a Bevezetés 15. sz. jegyzet anyagát.

² *Joseph Maurer*: Cardinal Leopold Graf Kollonitsch Primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken. Innsbruck, 1887. 36.

került a magyar királyi koronabirtokok önkényes kisajátítására, majd készpénzen történő eladására. Gyakorlatilag így került veszélybe a koronabirtokok törvényes jogállása, amelyet elvileg ugyan továbbra is elismertek, de az eladások révén az Udvari Kamara igen jelentős rendkívüli bevételekhez jutott.

A jogszakértők tárgyalt időszakunkban és később is mindig szigorúan számon tartották a koronabirtokokat. S mivel a királyi hatalmat és a Korona felségjogát örökösnek, állandónak tartották, ugyanúgy szilárdnak, örökösnek és megingathatatlanoknak tekintették a királyi koronabirtokokat is. Azokat a különösen értékes fekvőingatlanokat nevezték így, amelyek biztos, a régi törvények szerint is nyilvánvaló jogon és elidegeníthetetlenül a magyar királyi Korona tulajdonába tartoztak.³ Törvény szerint ezeket nem lehetett volna önkényesen elkobozni vagy eladni magánföldesúrnak, sőt még az Udvari Kamara hatósága alá rendelt hazai kamarai kerületeknek sem, mert ezeknek kizárólagos földesura maga az állam, a magyar királyi Korona és a magyar király volt, s ezek a földesúri jogokat a nádor vagy a Királyi Kancellária útján gyakorolták. Ezek a birtokok magánföldesúri adót nem fizettek, csak koronabirtoki censust, mentesek voltak a vármegyei terhek alól is, lakóit a nemesekéhez hasonlóan katonaállításra kötelezték.

Az 1518: XV. és az 1519: XI. tc.-ek szerint a koronabirtokoknak két nagy csoportját különböztették meg a közvetlen királyi jövedelmek (proventus regales) beszolgáltatási helyének kijelölésével:

„a) a *királyi kincstárnok* kezéhez vigyék a koronabevételeket Huszt vára a máramarosi és az erdélyi sókamarákkal, szintén a harmincadokkal, a huszadokkal, az ötvenedekkel, az arany- és ezüstaknákkal, a kamarákkal és a bányákkal, nemkülönben a szabad királyi városokkal és a szászokkal,

³ *Kelemen Imre*: Institutiones iuris privati Hungarici. Pestini, 1814. II. 1086–1008.

b) a budai tisztartó kezéhez szolgáltassák be e jövedelmeket a királyi felség konyhájának fenntartására és ellátására (Zivilliste) Munkács, Tata és Komárom vára, az egész visegrádi alsórész, a régi Buda, a Kós és Csepel nevű szigetek, Zsámbék, Solymár és Keszi mezővárosokkal, összes tartozékaival, a kunokkal és a jászokkal.” Akkor még a Jászkun Kerület elnevezés nem fordult elő.⁴

Ebből a felsorolásból kitűnik, hogy a koronajövedelmek forrásai igen sokfélék voltak. Különbözőek voltak azok a természeti és gazdasági adottságok, sokrétűek azok a helyi erőforrások s velük együtt a társadalmi, politikai és helyhatósági kötelezettségek is a királyi Korona iránt, amelyeknek ellenértékeként e birtokok helyhatóságai és lakói kivételes jogállásban, különböző kiváltságokban részesültek. Így: mentesség a közvetlen földesúri és a vármegyei terhek alól, a királyi kisebb haszonvételekkel való szabad rendelkezés joga, a közvetlen földesúrtól mentes helyhatósági autonómia, a szabad költözési jog, a rév- és vámmentesség, ugyanakkor azonban a nemesekéhez hasonló hadkötelezettség és a saját költségen történő katonaillesítés, amire igen gyakran sor került.

Összességükben olyan kiváltságok voltak ezek, amelyek a koronabirtokok lakosságát kiemelték az átlagos jobbágyság soraiból, s így részükre lehetőség nyílt a feudális társadalom negyedik rendjébe való felemelkedésre. Közülük sokan feljebb is léptek formálisan is a birtokos vagy a címeres nemesség soraiba. Könnyen belátható tehát, hogy a koronabirtokokon élő rétegek: jómódú kereskedők, iparosok, városi polgárok, mezővárosi parasztpolgárok, a szabad parasztok és még a szerződéses alkalmazottak is mindig ragaszkodtak törvényekben biztosított kiváltságaikhoz, helyhatóságaik pedig a kiemelt, kivételes közjogi jogállásukhoz.

A császári főhatóságok (Udvari Kamara, Udvari Haditanács) már a 17. század közepétől fogva is arra törekedtek, hogy a Magyar Királyság koronabirtokainak korábbi jogállását megingassák, kiváltságaikat

⁴ Kovachich József Miklós: Sylloge decretorum comitialium incliti Regni Hungariae. Pestini, 1818. 253.; továbbá Magyar Törvénytar 1000—1895. Bp. 1900. 622.

korlátozzák vagy éppen megszüntessék, s ez irányban szélesítsék ki mind a földesúri, mind az állami adóztatásra foghatók körét, mivel a magyar nemesség rendszeres adóztatását nem tudták elérni. E törekvéssel párhuzamosan, az összbirodalmi érdekek követelményei szerint, főhatósági intézkedés szintjén is jelentős változások mentek végbe, de javarészt a magyar királyi koronabirtokok rovására. Ennek következtében a 17. század utolsó negyedében a magyar királyi ingatlan javaknak (*bona regalia*) már három alaptípusát különböztették meg főhatósági és alárendelt intézményi szinten is:⁵

a) a koronabirtokok (*bona coronalia regia*)

b) a kamarabirtokok (*bona cameralis hungarici*) és

c) az elkobzott birtokok (*bona fiscalia*), azaz a kincstárra háramlott birtokok típusait. Ez utóbbi esetben jogtörténeti kutatás során azt is tisztázni kell, hogy a háramlási jog szerint a Magyar Kamara vagy pedig az Udvari Kamara eljárásáról, illetékességéről, tehát pénztári hatásköréről volt-e szó. Ez attól is függött, hogy adott esetben miként és milyen mértékben érvényesült a két kamarai hatóság mellé-, fölé- vagy alárendeltsége.⁶ Előfordult, hogy egy elkobzott régi koronabirtok jogállását illető peres eljárást a magyar királyi *fiscus*, tehát a Magyar Kamara ügyésze bonyolította le formálisan, de az elkobzásból, majd a kiárusításból eredő jövedelembevételt készpénzben mégis az Udvari Kamara könyvelte el a császári kincstár javára.⁷

Jóllehet a jelzett három birtoktípus tulajdonjogilag egyaránt a királyi javakhoz tartozott, a koronabirtok közjogilag mégis külön-

⁵ Vö. Nagy István: *A Magyar Kamara 1686–1848*. Bp. 1971. 5.; továbbá *Ember Győző*: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*. Bp. 1946.

⁶ Nagy István: i. m. 19. „... a tartományi kamarák jelentéseiket ugyan a királyhoz címézik, s a rendeleteket a királytól, a király nevében kapják meg, az ügyeket azonban az Udvari Kamara tárgyalja meg, s döntésre az ad javaslatot...”

⁷ Kiss József: *Das erste Jahrzehnt des Deutschen Ritterordens in Ungarn 1702–1712*. In: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 30 (1–2). Bp. 1984. 25–33.

bőzött a másik két típustól, mert a koronabirtokok elidegenítését érvényes és az uralkodók által évszázadokon át elismert törvények tiltották. Míg a kamarabirtokot és a fiskális birtokot uralkodói felségjogon kiárusíthatták, magánföldesúrnak is eladhatták, addig a koronabirtok elkobzásához vagy eladásához szükség lett volna az uralkodói felségjog mellett a magyar országgyűlési Karok és Rendek egyértelmű hozzájárulására is. Ugyanis az elidegenítést illető döntés során az uralkodót a felségjognak csak egyik része illette volna meg, a felségjog másik része a magyar királyi Koronát illette meg, tehát az országgyűlési Karok és Rendek joga volt. Az I. Lipót-féle abszolutizmus idején az uralkodói felségjog kizárólagossága, következőképpen az országgyűlés felségjogának, döntési illetékességének kiiktatása és mellőzése vált gyakorlattá. Még a régi koronabirtok szabad királyi városok kiváltságait is csak hosszú évtizedes küzdelmek folyamán lehetett visszaszerezni. Pest és Buda csak 1703—06 között tudta kiharcolni régi jogállását a bécsi főhatóságoktól, közvetlenül a Thavonath-féle telekkönyvi bizottságtól.⁸ Szeged és Debrecen pedig csak 1718-ban kapta vissza szabad királyi városi jogállását.⁹

1702-ben a Német Lovagrend a Jászkun Kerületnek az Udvari Kamara által történt eladását megelőző tárgyalások során még előzékenyen mérlegelte a magyar országgyűlés illetékességét, de a részére rendkívül kedvező adásvételi feltételek mellett később már nem sokat törődött ezzel, és mindenáron ragaszkodott volna a császári adásvételi szerződés és az adománylevél betű szerinti értelmezéséhez. A magyar országgyűlés illetékességi jogának ez a mellőzése később, a Rákóczi-szabadságharc utáni időszakban azzal a természetes, de a Német Lovagrend számára igen kellemetlen következménnyel járt együtt, hogy a lovagrendi incolatus és indigenatus iránti kérelmét sohasem fogadták el. Ezek hiányában pedig a Né-

⁸ *Bónis György*: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686—1708. 327.

⁹ *Farkas József* (szerk.): Szeged története 2. 1686—1849. Szeged, 1985. 93.; *Rácz István* (szerk.): Debrecen története 2. Debrecen, 1981. 115.

met Lovagrend mint intézményi földesuraság nem rendelkezhetett magyar országgyűlési szavazati joggal, hiába írta ezt elő a császári adásvételi szerződés.¹⁰

A koronabirtokok vonatkozásában nehezebb helyzet alakult ki az 1715-ös éveket követően. Az állami vagy hadiadó fő összegének a megállapítása ugyan az uralkodó felségjogához tartozott, de ennek közigazgatási egységenkénti elosztását az 1715: VIII. tc. értelmében az országgyűlési Karok és Rendek végezték, s itt nem kímélték a koronabirtokokat sem. Bár a közvetlen földesúri adóztatás alá vetett és a vármegyei joghatóság alatt álló kamarabirtokok és a fiskális birtokok lakosságát az 1716–18-ban folyó török–osztrák háború, majd az 1730-as években is bekövetkezett háborúk során jóval súlyosabban terhelték hadiadóval, mint a koronabirtokokat, mert ez utóbbiak lakosságát — köztük a Jászkun Kerületet is — kötelezhatték a hagyományos portális katonaság és az insurrectiv katonaillesztés gyakorlatára is. A két rossz közül mindenképpen választani kellett. A koronabirtokok hatásai minél inkább hangoztatták régi kiváltságaikat, annál inkább viselniük kellett a hadiadó, a katonatartás és a katonaillesztés terheit.

Már az eddigiekből is nyilvánvalóan következik, hogy a koronabirtokok több vonatkozásban is különböztek a kamarabirtokoktól és a fiskális birtokoktól. Különböztek közigazgatási és jogszolgáltatási területen is a jogélet szempontjából. A koronabirtokok viszonylag széles körű autonómiával rendelkeztek, bár ezen az állományon belül is felismerhetünk a fejlődés folyamán egymástól több vonatkozásban is eltérő, különböző szintű és fokozatú autonómiá-

¹⁰ KA Inv. 1731. Nr 237. f. 54–55. Vratislaviae, die 8. Martii 1731. Ferenc Lajos neuburgi herceg, lovagrendi generális magister leveléből: „A Magyar Királyság belső lázongásának lecsendesítése után bennünket egyedül az a gond foglalkoztatott, hogy a teljes birtoklás után az indigenatus vagy az incolatus joga a Magyar Királyság nemes Rendjeivel és Karaival részünkre elfogadtassék és megerősíttessék . . . a Lovagrendnek a részvételi és szavazati joggal — cum voto et sessione Hungariae Regni Diaeta — járó incolatusát nem fogadták el — postulata Nostra in Diaeta praetermissa exstitit.”

kat: kezdve a legkisebb községi helyhatóságtól (választott bírák és előljárósági tisztségviselők), tovább a mezővárosi magistratuson és senatuson át a hajdúvárosi, a szabad királyi városi, a tárnoki városi és a szabad kerületek választott közigazgatási és bíraskodási joggyakorlatáig, statútumalkotó és végrehajtó hatásköréig, befejezve a legfejlettebb szabad királyi városok autonómiájának kiépítésével.¹¹ Ez a szint és fokozat — még földesurasági alárendeltség esetében is — attól függött alapvetően, hogy a királyi kisebb haszonvételeket milyen mértékben sikerült megőrizni a földesurasági igénybevételtől. Minden fokon ez volt a legnehezebb feladat.

Hogy a királyi kisebb haszonvételek igen jelentős tartományával való helyhatósági rendelkezés joga és gyakorlata milyen mértékben függött össze a helyhatósági autonómia kiépítésének lehetőségével, továbbá hogy a hadbiztosságok és a kamarai hatóságok erőszakos fellépésével, sőt visszaéléseivel szemben hogyan védekezhettek a koronabirtokok helyhatóságai, azt szélesebb körben — beleértve kb. 48 magyarországi szabad királyi várost, köztük az egykori bányavárosokat is — jól megfigyelhetjük Kállay István kitűnő monográfiájának tanulmányozása során.¹² A koronabirtokok jogállását nemcsak királyi kiváltságlevelek, hanem országos törvények és nem utolsósorban az élő szokásjog és a gyakorlat határozták meg.

A jelenleg adott keretek között nem léphetünk fel azzal az igényvel, hogy akárcsak vázlatos képet is rajzoljunk valamennyi magyar koronabirtok jogviszonyainak átmeneti vagy tartós változásairól. Ki kell emelnünk azonban azt a körülményt, hogy nálunk jóval kedvezőtlenebbül alakultak ezek a változások, mint pl. Mária Terézia korában a szomszédos Csehországban, „ahol a koronauradal-

¹¹ *Szendrey István*: A XVIII. századi erdélyi falusbírásról. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series Historica. Debrecen, 1963. II. 113–115.; *Kiss József*: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején 1702–1731. Bp. 1979. 29–38.; *Kosáry Domokos* (főszerk.): Budapest története. III. k. Bp. 1975. 159–183.

¹² *Kállay István*: A szabad királyi városok gazdálkodása 1740–1780 között. Bp. 1980.

makon a jobbágyságot megszüntette (a királynő), s a földeket kis parasztbérletekre osztva, az addigi jobbágyokból szabad bérlőosztályt alakított, s ezzel a cseh fejlődés demokratizálásához is hozzájárult.”¹³ A nemesi adómentesség további fenntartása miatt nálunk másként alakultak a viszonyok. Ezek jellemző vonásainak jelzése végett csupán három jellegzetes koronabirtok történeti útvesztőire mutathatunk rá:

- a) Óbuda és az óbudai uradalom,
- b) Csepel-sziget és a ráckevei uradalom, valamint a
- c) Jászkun Kerület „jobbágykorszakának” áttekintésével.

Óbuda és az óbudai uradalom a középkorban mindig a koronabirtokok állományába tartozott.¹⁴ I. Lipót Udvari Kamarája azonban 1659-ben elzálogosította a Magyar Kamara elnökének, gr. Zichy Istvánnak kamaraelnöki fizetése, illetve „érdemei elismerése” fejében, holott a már említett 1608: XXII. tc.-be, az ún. antecoronationalis articulusokba is belefoglalták az elzálogosítás és az eladás tilalmát. A török kiűzését követően a Zichy grófok már kizárólagos földesúri tulajdonjoggal kapták meg ezt a mintegy 80 000 kat. h.-ra tehető, három mezővárossal (Óbuda, Szentendre és Zsámbék) és kilenc községgel (Békásmegyer, Budakeszi, Budaörs, Dunabogdány, Perbál, Pilisszántó, Szigetmonostor, Tahitót-falu és Tök) rendelkező koronabirtokot.¹⁵ Az uradalom központja eredetileg nem is Óbuda, hanem Zsámbék volt. A Zichyek itt egy középkori várkastélyt újíttak fel és bővítettek ki. Környékén egyre több szabadmenetelű parasztcsalád telepedett meg. 1698-tól kisebb-nagyobb hullámban német telepesek is érkeztek ide Schwarzwaldból és Württembergből. A régi lakosság és az új telepesek helyreállították a gazdaságokat, amelyeknek jellegét a rohamosan

¹³ Szekfű Gyula: Magyar történet. IV. k. Bp. 1939. 541.

¹⁴ Vö. Nagy Tibor—Győrffy György—Gerevich László: Budapest története. I. k. Bp. 1973; Gál Éva: Óbuda topográfiája a 17. század végétől a 19. század közepéig. In: Tanulmányok Budapest múltjából. III. k. Bp. 1979. 106.

¹⁵ L. Gál Éva: Óbuda és az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt 1659—1766. Bp. 1979. 5.

gyarapodó szőlőtermelés és a borgazdálkodás határozta meg, kivált a mezővárosok, továbbá Budaörs, Békásmegyer és Dunabogdány területén.

Am az 1701. évi urbárium és az 1703. évi Pest—Pilis—Solt vármegyei összeírás azt mutatja, hogy az uradalom koronabirtoki jogállását a Zichyek megszüntették, a lakosságot úrbéres jobbágyosorba süllyesztették, robotra fogták, terményjáradék és földesúri kilenced fizetésére kötelezték. Ezenkívül fizették az állami vagy hadiadót és a vármegyei adót is. Nem rendelkezettek szabadon a királyi kisebb haszonvételekkel sem, s ennek révén helyhatósági autonómiájuk is sok csorbát szenvedett. Bár a Zichyek viszonylag kevés önkezelésű allódiiumot tartottak, s a művelés alá fogott földeket jobbágytelkekre osztották fel, s innen terményjáradékot szedtek, mégiscsak számolniuk kellett főként a szőlővidékek lakosságának ellenállásával. Az uradalom területének kb. 25—30%-át erdőségek borították, s az uraság e területen nem tudta nyilvántartani a lakosság haszonvételeit, jövedelmét, csupán az uraság részére történt szállítást számíthatta be a robotba.¹⁶ A mezővárosok helyhatóságai is arra törekedtek, hogy a koronabirtoki jogállást visszaszerezzék.

A budai és a pesti terményfelvevő piacok közelsége révén Óbuda fejlődött a leggyorsabban. Mezővárosi magisztrátusa 1714-ben felterjesztést intézett az uralkodóhoz a Magyar Kamara útján, kérte az uradalom hajdani koronabirtoki jogállásába való visszahelyezését, sőt a szabad királyi városi jogállás megadását is, kiemelve, hogy a Zichy grófoknak történt eladásuk törvényellenes volt. Ezt követően hét éven át tartó per volt folyamatban a Magyar Kamara és az Udvari Kamara között, de ez nem hozott eredményt.¹⁷

1726-ban az uradalom központját Zsámbékról Óbudára helyezték át. Itt épült fel hamarosan a híres Zichy-kastély földszintes kivitelben, egyszerű kápolnával, tágas parkkal és barokk díszkert-

¹⁶ *L. Gál Éva*: i. m. Tézisek, 7. „... a zsámbéki medence területén (Zsám-bék, Perbál, Tök) a gabonatermesztés megőrizte jelentőségét.”

¹⁷ *Bónis György*: Városigazgatás, várospolitika. 4. Óbuda mezőváros a 18. században. In: Budapest története. III. k. Bp. 1975. 178.

tel.¹⁸ Végül csak 1758-ban szabadult meg az uradalom a közvetlen földesúrtól. Gr. Grassalkovich Antal, a Magyar Kamara elnöke közbenjárása révén gr. Zichy Miklós özvegye életjáradék fejében lemondott az uradalom tulajdonjogáról a Magyar Kamara javára. Ettől fogva az uradalom tartósan és véglegesen a kamarai birtokok állományába került.¹⁹ Jogállását 1766. június 24-én kelt úrbéri szerződésben szabályozták. A mezővárosok és községek kamarai földesúri szolgáltatásait, elsősorban a robotot készpénzzel válthatták meg. Pl. Óbuda ilyen címen évente 340 r. Ft-ot fizetett. E szerződéses jobbgátság visszakapta szabad költözési jogát azzal a korlátozással, hogy az elköltöző állítson maga helyett más gazdát. A királyi kisebb haszonvételekkel azonban csak kis részben rendelkezhetek szabadon a helyhatóságok, s ennek következtében önkormányzati kiváltságaikat is korlátozott mértékben állították vissza: a választott bírákat, a jegyzőket és az esküdteket hiteles okmánnyal kötelezték a Magyar Kamara, „a kamarai tisztek iránti engedelmességre, az úriszéki joghatóság elismerésére és a szerződéses kötelezettségek teljesítésére”.²⁰ A fejlődés útján már ez is eredménynek számított.

Óbuda azonban ezt követően is szeretne volna megszerezni a szabad királyi városi — lényegében tehát a koronabirtoki — jogállást úgy, hogy közigazgatásilag vegyék ki a vármegyei törvényhatóság alól és csatolják Buda szabad királyi városhoz. Mária Terézia Udvari Kamarája azonban ezt a kérelmet elutasította,²¹ pedig e mezővárosnak ez a törekvése minden tekintetben indokolt és jogszerű is lett volna, mert a polgári haladás irányába mutatott.

¹⁸ *Wagner István*: Vasarely Óbudán. *Nők Lapja*, 1987. 16—17. „A Zichy-kastély barokk kori melléképületében a napokban nyílt meg Vásárhelyi Győző — Victor Vasarely — múzeuma. A Francia Becsületrend lovagja, a Magyar Népköztársaság babérokkal ékesített zászlórendjének birtokosa, a 80. évében járó, világhírű mester négyszáz művét adományozta egykori pátriájának.”

¹⁹ *L. Gál Éva*: i. m. 9.

²⁰ *Bónis György*: i. m. 178.

²¹ Budapest története. III. k. 1975. 89.

Összehasonlítás végett nézzük meg Csepel-sziget és a ráckevei uradalom sok tekintetben hasonló, ugyanakkor eltérő vonásokat is jelző fejlődését! Ez a terület a kora középkortól kezdve végig gazdag koronabirtoki hagyományokkal rendelkezett, de jogállását sorozatosan megingatták, illetve korlátozták a tárgyalt időszakban. Fővárosunk déli peremrészén, a Duna legnagyobb szigetén feküdt ez az uradalom, amely mintegy 50 km hosszú és helyenként 7-8 km széles területen 11 települést foglalt magába: Ráckeve mezővárost (hajdan szabad királyi város, királyi birtokközpont), Csepel, Lórév, Makád, Promontor (ma Budafok), Szigetbecse, Szigetcsép, Szigetszentmiklós, Szigetszentmárton, Szigetújfalu és Tököl községeket. A 17–18. századi levéltári forrásokban Űrsziget, Király-sziget, Becsei sziget, Kevei sziget és Gross-sziget névváltozatokban fordul elő.²²

Ámbár ez a koronabirtok is török megszállás alá tartozott, II. Ferdinánd Udvari Kamarája 1622-ben az ismert tiltó törvény ellenére mégis elzálogosította a zólyomi gr. Esterházy családnak, majd III. Ferdinánd 1638-ban elkoboztatta, végül eladta 16 336 r. Ft-ért a család örökösének.²³ Az uradalom földesura 1682-től 1695-ig gr. Esterházy István volt, aki azonban szerfölött eladósodott,²⁴ s ezért Ráckevét és a Csepel-szigetet 42 500 r. Ft-ért eladta gr. Donatus Heissler császári-királyi generálisnak, aki korábban másfél évig gr. Thököly Imre kuruc fejedelem fogságában volt,²⁵ s onnan 1692 januárjában szabadult meg úgy, hogy helyette a Bécsben száműze-

²² Pest Megyei Levéltár (a továbbiakban: PML), Ráckeve mezőváros lt. Bírói krónikás könyv, 1606–1736., Közgyűlési jk. 1698–1703.

²³ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL), P 1291. Az Esterházy család zólyomi (grófi) ágának lt-a. III. H. Ráckevei uradalom. 3. Iratjegyzék.

²⁴ OL uo. H. 2. Lajstromozatlan birtokjogi iratok, 1622–1780.

²⁵ *Darkó Jenő*: A mezővárosi fejlődés egy példája: Ráckeve (15–17. század). Sajátosságok Ráckeve mezővárosi fejlődésében. In: *Novák László–Selmeczi László* (szerk.): Falvak, mezővárosok az Alföldön. Nagykovács, 1986. 342–372.

tésben élő gr. Zrínyi Ilona (Thököly hitvese) cserében visszanyerte szabadságát.²⁶

Heissler azonban 1696-ban elhunyt, s özvegye, gr. Maria Barbara Heisslerin 1698. augusztus 4-én kelt császári engedéllyel eladta az uradalmat hg. Savoyai Jenő tábornagynak 85 000 r. Ft-ért.²⁷ Savoyai idejében a birtok földesúri prefektusa Franciscus de Aloysius 1699-ben úrbéri szerződést kötött a nagybirtok településeivel, a herceg telepítési biztosa, Claudius Verlet pedig telepítési szerződésben szabályozta Ráckeve és a szigeti községek úrbéri kötelezettségeit.²⁸ Ezek a kötelezettségek azonban Savoyai földesurasága idején sokkal enyhébbek voltak az átlagos jobbágytelepülések úrbéri terheinél. Az uradalom mezővárosának és községeinek helyhatósági autonómiája szinte érintetlenül maradt, de a királyi kisebb haszonvételekre földesúri adót vetettek ki. Mivel önkezelésű földesúri majorságot itt nem hoztak létre, a robot is elenyészően csekély volt. Viszont a parasztgazdaságok terményjáradéka (bor, szőlő, gabona, lábasjóság) tekintélyes földesúri jövedelmet biztosított.

Az uradalom szerződéses parasztsága a területnek kb. egyharmadát használta szántóföldi gazdálkodásra, gabonatermelésre. A terület másik harmada pusztai állattartásra, legeltetésre, kivált juhtenyésztésre volt alkalmas. A Kis- és a Nagy-Duna mentén dús kaszálórétek húzódtak, s ezek révén lehetővé vált a belterjes állattartás is. Egyes háztartások pl. tejgazdálkodásra is berendezkedtek. Csepel és Makád, kiváltképpen Promontor területén nagy kiterjedésű és jó hírű szőlőskerteket létesítettek. A szőlő- és a bortermést javarészt Buda és Pest piacaira vitték eladásra.

Ráckeve volt az uradalom igazi központja, amely a középkorban szintén szabad királyi városi jogállással rendelkezett, de a török

²⁶ Heissler generális 1690. augusztus 21-én, Zernyestnél (Erdélyben, Fogaras vármegyében, ma: Zärnesti) esett Thököly kuruc csapatainak fogásába. Zrínyi Ilona 1692 januárjában indult el Bécsből Munkácson, Tokajon, Erdélyen át Konstantinápolyba s onnan Nikodémiába, Kis-Ázsiába.

²⁷ *Schönherr Gyula*: A bécsi Udvari Kamara levéltárának magyar vonatkozású oklevelei. II. Történelmi Tár, 1887. évf. 720—733.

²⁸ *Schönherr Gyula*: i. m. 729—730.

hódoltság alatt visszaminősítették mezővárossá. Savoyai tervszerű telepítéssel is elősegítette a város és az uradalom fejlődését. Ráckeven építtette fel a nevezetes Savoyai-kastélyt, amelyet 1701–1702-ben Johann Lucas von Hildebrandt tervezett.²⁹

Sok tekintetben jelentős fordulat következett be Savoyai elhunytá (1736. április 10.) után. A hercegnek nem voltak gyermekei, de örökösei, így testvére, Tamás savojai herceg, Emanuel Philibert carignai herceg, illetve a Savoyai-ház királyi ága lemondtak az uradalom öröklési jogáról a magyar király javára.³⁰ Így ez az ősi koronabirtok is a Magyar Kamara fennhatósága alá került. Gr. Erdődy György kamaraelnök a Ráckeven lakó Herbert János tisztartót bízta meg az uradalom földesúri ügyvitelével. Ezúton itt is állandósultak az úrbéri viszonyok, a szőlőbirtokosok kilencedet fizettek, a községi közlegelőkről kiszorultak a gazdák és a községek juhnyájai, s helyüket a kamarai urasági birkanyájak foglalták el.

A földesúri tisztek hatalmaskodása miatt a lakosság több ízben panaszt emelt, sőt lázongott, de nem sok eredménnyel. 1748-tól, Grassalkovich kamaraelnöksége kezdetétől némileg javultak az úrbéri viszonyok, csökkentek a terhek, de Mária Terézia urbáriális pátense már olyan súlyosan érintette az uradalom lakosságát, hogy nyíltan is felléptek ellene, szolgálatmegtagadással tiltakoztak.

Ennek az elszánt tiltakozásnak már a korábbiaknál több eredménye volt. Ugyanis Grassalkovich utóda, gr. Erdődy János kamaraelnök 1772-ben királyi rendeletre jelentős mértékben csökkentette a földesúri adók mennyiségét, a királyi kisebb haszonvételek nagy részét átengedte a helyhatóságoknak, s ez úton ezek autonómiája is függetlenebbé vált, sőt érvényesült a lakosság szabad költözködési joga is.³¹ Az uradalomnak azonban ahhoz már nem volt elegendő

²⁹ PML, Ráckeve mezőváros lt. Bírói krónikás könyv, 1699. 79.; *Voit Pál*: A ráckevei kastély. Bp. 1965. 6.; *Kovács József László*: Ráckevei műemlékek. Ráckeve, 1968. In: Ráckevei Járási Füzetek, 3.

³⁰ *Schönherr Gyula*: i. m. 779.

³¹ Budapest története. III. k. Bp. 1975. 96.

ereje, hogy koronabirtoki jogállását visszaszerezze, csupán kamarabirtoki jogállását sikerült megszilárdítania.

Ennél sokkal jelentősebb gazdasági és politikai erőt tudott felhalmozni és latba vetni a fentebb már említett harmadik ősi koronabirtok, a Jászkun Kerület, amely időszakunkban is az ország legnagyobb kiterjedésű koronabirtoka volt, s a vármegyéktől közjogilag is független, önálló közigazgatási egységet képezett.

A bécsi udvari Titkos Tanács és az Udvari Kamara azonban már 1699-ben úgy tervezte, hogy e kerületet is a fegyverjog alapján (ius armorum) önkényesen elkobozza a királyi Koronától az Udvari Kamara kincstára javára, majd császári-királyi, kizárólagos felségjogon készpénzért eladja lehetőleg olyan egyházi és katonai jellegű, földesurasági intézménynek, amely a Magyar Királyság területén valaha földbirtokokkal rendelkezett, de „azokat az ellenség ereje vagy nagy erőszak által kényszerítve” elvesztette.³²

Ilyen alkalmas intézménynek s a birtokvásárlásra kész vevőnek minősítették a Német Lovagrendet, sőt a vásárláshoz számba vették Széchényi György esztergomi érseknek az esztergomi káptalan-nál elhelyezett, nagy összegű, kegyes célokra szánt alapítványát is. Félretéve az alapítványi összeg eredeti rendeltetésével, valamint a Jászkun Kerület koronabirtoki jogállásával összefüggő aggályokat, az adásvétel 1702-ben létrejött úgy, hogy a Német Lovagrend az 500 000 r. Ft vételárnak csak a felét fizette be az Udvari Kamara pénztárába, a vételár másik felét pedig a Széchényi-alapítványból vették igénybe, s ezt Kollonits esztergomi érsek fizette be a császári kincstárba, erről onnan visszafizetési kötelezvényt (Obligation) is

³² DOZA U 169/6. Superflua sive dupla translatione Theutonicici Ordinis in Hungariam pro defensione Christianitatis contra Turcos 1553 und später. — Nagy kár, hogy a Jász—Nagykun—Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 1986. évi I. számában a „Német Lovagrend jászkun vonatkozású levéltári fondjai” című, a német nyelvű fondjegyzéket önkényesen, igen hiányosan felsoroló közleményében ezt a jelzett fondot is kihagyta. Nem is beszélve a magyarrá fordítás szinte megszámlálhatatlan hibáiról és félrevezető értelmezéséről. I. m. 261.

kapott.³³ Az alapítványi összegnek ezt a titkos és méltatlan igénybevételeit azonban az adásvételi szerződésbe nem foglalták bele, hanem egyedüli vevőnek csak a Német Lovagrendet, illetve ennek magister generálisát, Franz Ludwig herceg püspököt (Pfalz-Neuburg hercege, Worms, Boroszló választott püspöke, Ellwangen hercegprépostja), birodalmi választófejedelemet tüntették fel, míg az eladó főhatóság részéről I. Lipót császár és király, valamint az Udvari Kamara és a Titkos Tanács elnöke, Kollonits szerepelt, aki később a lovagrenddel két titkos szerződést is kötött.

Ennek a hatalmas koronabirtoknak a törvénytelen elkobzására, majd kizárólagos uralkodói felségjogon megtörtént adásvételére a Jászkun Kerület a Rákóczi-szabadságharc idején megadta a megfelelő választ, de utána a földesuraság már 1710-ben újra birtokba lépett. A mindvégig kuruc zászlók alatt harcoló jászkunsági katonaság még 1711-ben sem adta fel a harcot, nagyobb részük sem a kállói hadiszemlén, sem a nagymajtényi fegyverletételen nem jelent meg, inkább választotta az átmeneti bujdosást, semmint a lovagrendi földesurasági alárendeltséget. Pl. Szentmiklósy János, a Jász Kerület választott kerületi kapitánya, majd a kuruc szabadságharc idején az összevont jászkunsági huszárezred ezereskapitánya sohasem tette le a behódoló hűségesküt. Ezért 1711. június 20-án a lovagrendi provisor őt és fiát, Sz. Mihály kuruc hadnagyot köröztette, sőt „fejükre” a Jász Kerület új kapitányától, Urbán Györgytől az ún. hóhérpénzt is felvette.³⁴ Szentmiklósyt azonban nem tudták elfogni, de lakóhelyére, Jászberénybe sem költözött vissza, régi

³³ DOZA U 172/4. Von Serenissimo Käyserlichen Majestät käufliche Begebung der Jassiger-, Gross- und Klein-Kumaner-Distrikte in Ungarn gegen Erlag, woran die Hälfte des Kardinals Kollonits, die andere Hälfte des Hoch- und Deutschmeisters Ballei Franken übernehmen und vertreten, wie auch die vorgehabte Überlassung der beiden Grenzfestungen, Esseckh und Brodt an den Orden. — A 32. sz. jegyzetben említett Évkönyv vonatkozó közleményében ebből a fondból is kihagyták Kollonits kardinális 250 000 r. Ft-os befizetését, átvállalását és jótállását, mind az eredeti német szövegből, mind a magyarra fordításból.

³⁴ OL G 28. V. 2. E-F. 77. cs. 489.

lakóházát eladta, sőt 1712-ben szőlejét is eladta 100 tallérért (200 r. Ft), s családjával együtt véglegesen a Heves vármegyei Gyöngyösre települt át.³⁵

A jászkunsági vezetők többsége természetesen ezt az utat nem választhatta, a földesuraság elleni küzdelemnek politikai és gazdasági eszközeihez folyamodott, ugyanakkor kompromisszív megoldásokra törekedett. Annak ellenére, hogy nem volt diétai szavazati, sőt részvételi joguk sem, a nádori főhatóságot pedig az adásvételi szerződés szerint kiiktatták a jászkunsági főkapitányi és főbírói tisztségből, az országgyűlések időszakában Pozsonyban állandó kiküldöttek tartottak, s nagy költségek árán pártfogókat kerestek és találtak is királyi főhatósági körökben. Ezek révén már a szatmári békepontokba is belefoglalták: „Amennyiben a kunok, a jászok és a hajdúvárosok kiváltságain az ország törvényeivel szemben sérelmek estek, azokat a legközelebbi országgyűlés teljes egészében orvosolni fogja.”³⁶ Erre azonban nem került sor.

Amint a bevezetésben már említettük, a lovagrendi földesuraság alárendelése alól való felszabadítás hosszú útján Pozsonyban bizonyos előrelépés történt. Az 1715: Decr. I. Art. 34. 2. §-ában az országgyűlés elismerte a Jászkun Kerület koronabirtoki jogállását, s azt is előírták, hogy az adásvételi összegnek a Német Lovagrendet illető másik felét, tehát a 250 000 r. Ft-ot „a Karok és Rendek által megtérítendő felerészben való hozzájárulás címén az ország közjövödelmeiből pótolják”.³⁷ Ezt azonban a Karok és Rendek nem tudta teljesíteni, egyrészt mert ennek fedezetére az Udvari Kamarától nem sikerült megszerezni a felső-magyarországi, a szepesi kamarai vagy a remélt budai, a szlavón, a szerémi és a szegedi kerületi kamarai kerületeknek a Magyar Kamara hatáskörébe vonását s ezek jövödelmeit, másrészt az 1715: VIII. tc. a nemesi felkelés meghagyása mellett elrendelte az állandó had-

³⁵ Jász—Nagykun—Szolnok Megyei Levéltár (a továbbiakban: JNSZML) Jászberény It., Protocolum Oppidum Jászberény, I. 339.

³⁶ Lukinich Imre: A szatmári béke története és okirattára. Bp. 1925. 340.

³⁷ L. a Bevezetés 20. sz. jegyzet anyagát.

sereg felállítását, s ehhez újabb felemelt hadiadó megajánlására volt szükség, továbbá katonaillesítésre is. Tehát a súlyosabb terheket a nemesség igyekezett áthárítani a jászkunságiakra is. Maradjon meg tehát a Jászkun Kerület koronabirtoki jogállása továbbra is, mert lakossága így insurrectióra fogható, a Német Lovagrend pedig az incolatus és az indigenatus jogai nélkül is gyakorolja földesurasági jogait, jövedelmeit behajthatja, s a jászkunsági lakosság így portális adóztatásra is kötelezhető. A főrendek így biztosították a nemesség adómentességét.

A Jászkun Kerület koronabirtoki jogállásának elismerését illetően nem történt lényeges változás sem az 1722/23. évi, sem az 1728/29. évi országgyűlésen. 1731-ben, amikor az uralkodó ismét kizárólagos felségjogon elhatározta és megengedte, hogy a Német Lovagrend eladja a Jászkun Kerületet a Pesti Invalidus Háznak, ennek az új földesuraságnak a bécsi központi főhatósága, a gr. Gundacker von Althann tábornok elnökele alatt álló Udvari Bizottság sietett kijelenteni, hogy a Német Lovagrenddel ellentétben „ezek törekvéseit és egyéb körülményeket érett megfontolásba vetjük és felismertük, hogy ezek a kerületek a magyar Korona birtokai, és mind a Király, mind az országgyűlési Karok és Rendek közös megegyezése, valamint az országgyűlésen a becikkelyezés nyilvánosságra hozása nélkül ne legyenek elidegenítve”.³⁸

Ez a megfontolás és felismerés implicite utal arra is, hogy a Jászkun Kerület helyhatósági vezetői 1715 óta határozott lépéseket tettek annak érdekében, hogy a kerületnek a saját költségen történő visszaváltásához (redemptio) szükséges gazdasági és politikai feltételeket, elsősorban a 250 000 r. Ft-ot, biztosítsák és ilyen módon a Német Lovagrendet kifizessék, tehát megszabaduljanak a földesurasági alárendeltségből.³⁹ A kerületek választott előjárói

³⁸ KA Inv. 1731. Nr 237. f. 5. „Nachdeme Wir aber dessen Contenta und andere Umstände in reife Überlegung gezogen und erkannt haben, dass diese Districtus Bona Coronae Hungaricae, et absque communi tam Regis, quam Statuum consensu in publicis Comitiiis articulariter declarando nicht zu veralieniren seien . . .”

³⁹ L. a Bevezetés 5. sz. jegyzet anyagát. I. m. 164.

1723. május 11-én kérvényt nyújtottak be a diétális bizottsághoz, hogy — amennyiben a Karok és Rendek módot nyújt a 250 000 r. Ft redemptiós összegnek a törvényes 6%-os kamat mellett való felvételére — magukra vállalják az összeget és azt kifizetik a Német Lovagrendnek. Ezt az ajánlatot azonban nem fogadták el.⁴⁰ Az Althann-féle „megfontolásban” szereplő „egyéb körülmények” pedig arra utalhatnak, hogy bécsi főhatósági körökben nagyon is jól emlékeztek az 1724—26. évi jászkunsági parasztmegmozdulásra, amely egyaránt irányult az állami vagy hadiadó, a földesúri adó fokozatos növelése, valamint a katonatartás és a portális katonaállítás kötelezettsége ellen.⁴¹

Nem utolsósorban az is megfontolásra készítette az új földesuraságot, hogy a jászkunsági koronabirtok jogállása abban is különbözött a kamarai vagy a fiskális birtokoktól, hogy itt sohasem alakult ki robotkényszeren alapuló majorsági gazdálkodás, s nem létezett ehhez kapcsolódó robot- és dézsmaköteles jobbágytelki állomány sem. A jászkunsági koronabirtok szabadmenetelű parasztsága a lovagrendi alávetettség idején is készpénzben (arenda sive census dominalis) váltotta meg a földesúri terheket, s többé-kevésbé mentesítette a földesúri adóztatás alól a királyi kisebb haszonvételeket is. Az Udvari Bizottság azonban éppen ezen a területen kívánt alapvető változtatásokat létrehozni. Hogy ez a törekvés milyen mértékben sikerült, miféle gazdasági eredményeket hozott, továbbá hogy a Széchényi-alapítványból az invalidus alapra szánt összegnek birtokvásárlásra való felhasználása megfelelt-e az alapító jótékonyági és kegyes szándékainak, a következő fejezetekben igyekszünk ismertetni.

Mindenekelőtt kísérvük figyelemmel az invalidus alap, majd a Pesti Invalidus Ház létrehozásának körülményeit!

⁴⁰ Uo. 165.

⁴¹ L. a Bevezetés 11. sz. jegyzet anyagát.

AZ INVALIDUS ALAP ÉS A PESTI INVALIDUS HÁZ LÉTREHOZÁSA

Már csak a gyakori kitérések, fogalommagyarázatok¹ és visszautalások elkerülése érdekében is szükség van arra, hogy némi áttekintést adjunk a Széchényi-alapítványról, az invalidus alap létrehozásáról és a Pesti Invalidus Ház felépítésének, valamint intézményesítésének körülményeiről is.

Széchényi György a török kiűzése utáni idők legnagyobb mecénásaként tűnik fel előttünk 2 millió r. Ft-ot is meghaladó alapítványaival.² Legmagasabb egyházi méltóságánál fogva előkelő főhatósági tisztségeket viselt: Esztergom vármegye örökös főispánja, a Magyar Királyság püspökeinek primása, már 1645-től a Magyar

¹ Az I. fejezet 32. sz. jegyzetben jelzett Évkönyv 259. oldalán a DOZA fondjegyzékét közölvén, az „Über die Szechenysche Foundation auf den Kumanen-Distrikten = A Széchényi-alapítványról a Kun Kerületeken” cím helyett a szerző ezt írta: „Über die Szenische Foundation auf den Kumanen Distrikten = a Kun Distriktusok alapítványa színteréről.” — Mintha sohasem hallott volna a Széchényi-alapítványról és a mondatrészek megfelelő fordításáról.

² *Matusek András*: *Arbor tangens coelum*... Nagyszombat (Tirnava), 1695. 80.; továbbá *Bártfai Szabó László*: *A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története*. I. k. Bp. 1911. 200. Széchényi György (1592–1695) a Nógrád vármegyei Szécsény községben született köznemes családban. Nagyszombatban és Bécsben végezte teológiai és filozófiai tanulmányait. Pázmány Péter tanítványa is volt. 1632-ben esztergomi kanonok, 1643-tól Pécs, 1644-től Csanád püspöke, 1645-től a Magyar Királyi Kancellária vezetője, 1648-tól a veszprémi, 1658-tól a győri egyházmegye érseke és a vármegye főispánja, 1667-től kalocsai érsek, 1685. március 21-étől 1695. február 18-áig esztergomi érsek, „... százhárom esztendeig az rettenetes világi vízőzöneknek és ellenkező szeleknek sebes habjaitól hanyattatván”.

Kancellária vezetője, belső titkos tanácsos, a királyi titkos pecsét őrzője, 1685-től esztergomi érsek, az országgyűlés főrendi köreiből a nádor mellett foglalt helyet, a Királyi Ítéltáblára két ítéltörvényszéket nevezhetett ki. Hatalmas birtokai és jövedelmei alapján minden joga megvolt arra, hogy példátlanul nagy összegű alapítványokat tegyen magyar kulturális intézmények, rendházak, szemináriumok, zárdák és katonai menházak építésére. 1687-ben a jezsuiták Budán létesítendő egyeteme, rendháza és szemináriuma javára 317 000 r. Ft értékű birtokot adományozott, a budai királyi vár falainak és kapuinak helyreállításához és fenntartásához 210 000 r. Ft adománnyal járult hozzá. Minden törekvése arra irányult, hogy Buda és Pest újra visszakapja régi szabad királyi városi jogállását, hogy e két város a romokból minél előbb újjáépüljön, benépesedjék és kiemelkedjék az évszázados elmaradottságból, és így igazi központja legyen az országnak. Ezért, és mert óriási egyházi és magántulajdonú nagybirtokok tartoztak hozzá, ezek földjára adókat fizetve nagy jövedelemre tett szert, I. Lipót az esztergomi érseki alapítási jogot 1692. január elején vita tárgyává tette. Széchényi az elmúlt évtizedek tapasztalatai alapján világosan látta, hogy „hiába tiltakoznék bármilyen módon a pénztelen kormány kapzsisága ellen, elhunyt után nem vennék tekintetbe”,³ ezért kénytelen volt az uralkodótól 100 000 r. Ft. készpénzért megvásárolni az 1692. január 24-én Pozsonyban aláírt két alapító levelének királyi pátenssel való megerősítését.⁴

Pázmány Péter esztergomi érsek tanítványaként is arról győződött meg, hogy a vallási megosztottság szétforgácsolja az ország erőit, ezért kezdettől fogva a vallási egység létrehozására törekedett. 1645-ben Linzben a béketárgyalásokon a Magyar Kancellária

³ *Bártfai Szabó László*: i. m. 194. Az alapítványok részletes összesítésére lásd a 200. oldal anyagát!

⁴ DO A U 164/I. Über die Szechenysche Foundation auf den Kumanen-Distrikten . . . f. 100 r. v. Der Szechenysche Stift-Brief de dato Pressburg, den 24-sten Jänner 1692., als nähmlich der Erste auf das Armen-Haus zu Pressburg per 180 000 R. G., und der Andere vor das Soldaten-Spital zu Pest per 157 000 R. G.”

vezetőjeként vett részt az I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel folytatott béketárgyalásokon. Veszprémi, majd győri püspöki ége idején, valamint kalocsai érseksége folyamán vásárolta magántulajdonú nagybirtokainak zömét. Érseki tisztségénél fogva nevezték ki annak a rendkívüli egyházi bíróságnak (Iudicium Delegatum) a tagjai sorába, amelynek elnöki tiszttét Johann Rottal gr. töltötte be, s amelyet a protestánsok birtokában lévő ingatlanok és jövedelmek elkoboztatása, valamint a protestáns egyháziak üldözése, sokuknak száműzetése céljából 1673-ban Pozsonyban hoztak létre. Mivel azonban e bíróság tényleges irányítója Kollonits bécsújhelyi püspök és akkor már a Magyar Kamara elnöke volt, Széchényi e bíróság ülésein és döntéseiben ritkán vett részt.

1678-ban a gr. Draskovits családtól vásárolta meg először zálogjogon, majd a következő évben tulajdonjogon is Dánielcenk, Nagycenk és Sárvár nagybirtokokat, s ezeket öccsének, Széchényi Lőrincnek a tulajdonába adta át. Ettől kezdve telepedett meg a Széchényi család e hatalmas nyugat-magyarországi uradalmakon. Az uralkodó 1685. március 21-én nevezte ki esztergomi érsekké, de egyáltalán nem „a császári vagy királyi kegy” érvényesülése, hanem a főpapság körében sok évszázados hazai gyakorlat, a „senium”, a rangidős elsőségének elve alapján jutott reá a választás.⁵

Buda felszabadítása (1686. szeptember 2.) után még korántsem fejeződtek be a török elleni harcok. Hazánk területén még nagy áldozatokat követelő ütközetek folytak a lassan visszavonuló török csapatok ellen. A szakadatlan háborúskodás során a sebesült és a rokkant katonák száma rohamosan növekedett. Sok esetben településeket romboltak le, sok helyen egész községek váltak lakatlanná az Alföld térségében is, a családok ezrei jutottak fedél nélkül végső ínségre. A betegek és a rokkantak gyógyítását, ellátását a hadikórházak és a kisebb katonai menhelyek nem tudták elfogadhatóan megoldani. S Széchényi jól látta ennek következményeit. Az inva-

⁵ Vö. *Wellmann Imre*: Rendi állás és hivatali rang a XVIII. század eleji kormányhatóságokban. Levéltári Közlemények 1, Bp. 1940—41. 271. A „senium” elvének gyakorlatáról.

lidus alapra vonatkozó alapító levél kiállítása előtt öt hónappal, 1691. augusztus 19-én zajlott le az évszázad legkeményebb török-ellenes ütközete a Tisza torkolatvidékétől délre, Szalánkeménnél (ma Slankamen, Jugoszlávia), ahol mintegy 20 000 török katona esett el, köztük Köprüli Musztafa nagyvezér is, de a győztes szövetséges hadseregből is 3000 halott maradt a csatatéren, köztük Louis de Souches tábornok, Károly holsteini herceg és Zrínyi Ádám főhadbiztos, a költő Zrínyi Miklós fia. A mieink közül ezen a csatatéren mintegy 4000 katona sebesült meg.⁶ Vajon, miként gondoskodhattak gyógyításukról? Hasonló kérdések készítették arra a már 100. életévében járó Széchényit, hogy a szakadatlan háborúskodás ütötte sebek gyógyításához vagyona, gazdagsága és lehetőségei arányában hozzájáruljon. Számtalanszor meggyőződött arról, hogy „Ófelsége vitézei közül milyen sokan megromlanak, megcsönkulnak, megsántulnak és a tábori szolgálatra alkalmatlanokká válnak. Hogy azért ne kényszeríttessenek koldulni, ablakok alatt heverni s a hideg miatt meghalni”,⁷ azért tett alapítványt a pesti katonai menház és ugyanezen a napon a pozsonyi katonai menház létrehozására együttesen 337 000 r. Ft. értékben.

„Mi, Széchényi György . . . a jelen oklevél tartalmával tudtára adjuk mindenkinek, akiket illet, hogy . . . Isten sugallatára, ennek megfelelő szolgálattal, katonai menhelyet emelünk és alapítunk a szabad királyi Pest városban, a Magyar Királyságnak éppen a közepén, minden másnál nyilvánvalóan a legalkalmasabb helyen . . . okos, előljáró emberek tanácsára — praefatorum intelligentium Virorum consilio” —, hangzik az alapítólevél bevezetése.⁸ Az invalidus alap letételét bejelentő alapítólevél bevezetésében határozottan kiemelte, hogy az alapítványt és „az abból eredő egész jövedelmet csalárdtság nélkül, kizáróan a háborúban otthontalanná vált

⁶ Szalay József — Baróti Lajos: i. m. 418.

⁷ Matusek András: i. m. 87.

⁸ Schoen Arnold: i. m. 138—140. Latin nyelvű változatban. Datum in Curia Nostra Archi-Episcopali Posoniensi. Die 24., mensis Januarii, anno Domini 1692.

szegények, a túlélő sebesültek és rokkantak megsegítésére fordít-sák”, s hogy a jelenlegi uralkodó és utódai, „a többi apostoli kirá-lyok ezt a kegyes alapítványt különleges támogatásukkal pártfo-golni és kegyesen oltalmazni méltóztassanak”.⁹

Széchényi az invalidus alap fedezetéül 157 000 r. Ft értékű ingat-lant biztosított. A pesti alapítvány céljára kötötte le a Trencsén vármegyében lévő vágbesztercei ingatlanát, amelyet néhány évvel azelőtt az erről szabályosan elkészített és kibocsátott szerződés ta-núsága szerint 77 000 r. Ft-ért megvásárolt, továbbá a Nyitra és Trencsén (ma Neutre, Nitra és Trencin) vármegyékben lévő csejtei és beczkói (Cachtice és Beckov) uradalmait, amelyeket a Pozsonyi Kamarától vásárolt meg 65 000 r. Ft-ért és végül a Homonnay-féle részbirtokot, amelyet 15 000 r. Ft-ért Keglevits Terézia grófnőtől, néhai Homonnay Zsigmond gr. özvegyétől vásárolt meg minden néven nevezendő tartozékaival, fundusaival és jövedelmeivel. Az alapító még nagyon is jól emlékezett arra, hogy milyen csalárd és erőszakos módon történt 1683 augusztusában Bécsben, a Him-melpfort Gasse 14. szám alatt lévő esztergomi érseki palota egyházi kincseinek és pénzének lefoglalása és elhurcolása az Udvari Ka-mara kincstárába, továbbá a kalocsai érseki pénztár, valamint a Boltzmann Gasse-i Collegium Pazmaneum vagyonának kincstári kisajátítása Bécs védelme címén.¹⁰ Éppen ezért igen szabatos cik-kelyekkel, szigorú előírásokkal határozta meg az invalidus alap fel-használását és a Pesten felépítendő katonai menház intézményi jel-legét és szervezeti tervezetét.

Előírta, hogy ennek a katonai menháznak a legfelsőbb felügyelete maradjon a mindenkori esztergomi érsek hatalmában, „penes Archi-Episcopum Strigoniensem pro tempore existentem”, ha az érseki szék nincs betöltve, akkor ugyanez a meghatalmazás legyen

⁹ Uo. 139. „... ut piam hanc Nostram Foundationem speciali sua sub protectione favore ac benigne in perpetuum conservare dignentur.”

¹⁰ *Johann Newald*: Beiträge zur Geschichte der Belagerung von Wien 1683. Wien, 1883. II. k. 137. — Továbbá *Takáts Sándor*: Régi idők, régi emberek. Bp. 1922. 321–330. „... Bécs sorsán nagyot lendített az esztergomi érsekség félmilliója.”

az esztergomi érseki káptalané. Az intézmény igazgatása és az invalidus alap kezelése feltétlenül legyen az esztergomi érseki káptalannál úgy, hogy a káptalan válasszon és küldjön ki a saját kebeléből egy buzgó, a gazdálkodásban jártas, lelkiismeretes, a szegények iránt könyörületes és jóindulatú személyt a menház elöljárójául, aki köteles legyen saját ügyintézéséről évenként számot adni az esztergomi érseknek vagy az általa kiválasztott személyeknek. Ezekhez csatlakozik majd a magas Udvari Kamarától és az Udvari Haditanácstól 1-1 kiküldött személy, akik az évi számadást — ha az megfelel az előírásoknak — aláírásukkal hitelesítik. Ha pedig a menház elöljárója az ilyen számadásban nem felelne meg, akkor minden kár, veszteség teljes és hiánytalan megtérítését a sajátjából (ha pedig ez nem lehetséges, maga az esztergomi káptalan, amely erre a tisztségre nem alkalmas személyt választott) ugyanaz a személy köteles fizetni. Ha azonban bárkit olyannak találunk, hogy ezt a tisztséget szabályosan és pompásan betöltötte, akkor több évre, amennyire csak lehet, erősítsék meg e hivatalában. Ügyintézése és buzgalma ellenértékéül évi fizetése legyen 300 r. Ft, s „kapjon majd az Istentől, az irgalmas tevékenység megajándékozójától az égben sokkal nagyobb jutalmat!”¹¹

Az alapítólevél második és harmadik cikkelyében világosan kifejtette, hogy a pesti katonai menházba elsősorban a török háborúkban, az egyház és a haza ellenségei, a mohamedánok ellen való harcokban megsebesült és rokkant katonákat fogadják be *minden vallási és nemzetiségi megkülönböztetés nélkül*, s ott ápolják őket, amíg korábbi egészségüket visszanyerik és fegyverviselésre alkalmasak lesznek. Csak másodsorban, tehát ha nincsenek háborúk, következőképpen nincsenek sebesült és beteg katonák, a fennmaradó helyeket töltsék be más állapotú szegényemberekkel, ezek közül is elsősorban az ősi katolikus vallásúakat vagy az áttérés biztos reményét nyújtó nincsteleneket helyezték el és élelmezzék őket, mindenkor az esztergomi érsekség előzetes tudtával, illetve az érseki káptalan beleegyezésével. Ezt kötelességszerűen mindig

¹¹ L. a II. fejezet 9. sz. jegyzet anyagát. 140.

fenn kell tartani.¹² Széchényi azt remélte, hogy az invalidus alap építkezési beruházása hamarosan megtörténik. Arra még csak gondolni sem lehetett, hogy az építkezés csak 24 év múlva kezdődik meg.

Egyházzolgálati szempontból — a barokk kor vallásos és egyházi igényeinek megfelelően — előírta az alapító okirat negyedik és ötödik cikkelye, hogy a pesti katonai menházban épüljön az istentisztelet tartására alkalmas templom, amely Szent György katonavértanú tiszteletét őrizze meg névadóként. Alkalmazzanak ott egy világi vagy szerzetes papot lakás, teljes ellátás és évi 110 r. Ft fizetéssel. Ez a pap vasár- és ünnepnapokon kötelezően mondjon misét e templomban, de ájtatosságból hétköznapokon is misézhet. Tartozzék továbbá a betegeknek, főként a halál előtt állóknak az egyház szentségeit kiszolgálni és őket „az üdvözítő hit titkaira, a bűnbánat és az áldozás szentségeire megtanítani”.¹³ Végezzék el naponta a reggeli, az esti, az étkezés előtti és utáni imákat, a miséken mindennap mindenki együtt énekelje a „Mária koronáját” Magyarország nagy oltalmazójának dicsősége és tisztelete előmozdítására — „ad promovendum Magnae Hungariae Patronae honorem et cultum”. A húsvéti gyónáson és áldozáson kívül minden negyedévben járuljanak a bűnbánat és az áldozás szentségéhez, a káromkodástól, a viszálykodástól, a veszekedéstől, a részegeskedéstől és más, a keresztény emberhez méltatlan túlkapásoktól tartózkodjanak. És ha valaki ezekben súlyosan vét, vele szemben feddést alkalmazzanak, mégpedig szigorúan! Hogy az ilyenféle és más hasonló vétkeknek a semmittevésben nyíló alkalmait megelőzzék, naponta erejüknek megfelelő elfoglaltsággal foglalkoztassák őket általánosan! A katolikus menházak dicséretes szokásait mindenki tartsa meg, „és a mi lelkünk kegyes emléke legyen ott az említett miseáldozatokban és a szegények imáiban!”¹⁴

Széchényi hosszú egyházzolgálati ideje folyamán számtalanszor tapasztalta, hogy a szakadatlan háborúskodás miként sodorta a

¹² Fundationalis, 2—3. §.

¹³ Uo. a 4—5. §.

¹⁴ Uo. az 5. §. „... leges et statuta rite observantur!”

katonák és a családok tömegeit a szegénység, az ínség, a szenvedések és a betegségek medrébe. Láta, hogy ennek révén a bűnözés, a sarcolás és a fosztogatás kényszere, az elvadult közállapotok hogyan veszélyeztették a közbiztonságot, a közegészséget és a közerkölcsöt. Azért ennek javítása és orvoslása érdekében egyfajta nevelési útmutatót vázolt fel ezekben a mintegy vallásgyakorlati előírásokban. Mindezt olyan körülmények között kezdeményezte, amikor a rokkantak intézményes felkarolását a Habsburg-dinasztia országaiban még nem oldották meg, csupán a tábori sebkötöző helyek, néhány kisebb katonai menház és egyes szerzetesrendek (pl. a Szent János Lovagrend = johanniták vagy ispotályos rend)¹⁵ foglalkoztak ilyenféle karitatív tevékenységgel.

Az alapítólevél hatodik cikkelyében hangsúlyozza, hogy az érseki káptalan esküvel köteleztessék, hogy „ennek a mi alapítványunknak a jövedelme másnak a céljára — bármilyen ürügy is terveltessék ki — ne fordíttassék, csak a szegények szándékára, és ezek a mi alapítványunkhoz hozzáfűzött paragrafusok egyetemlegesen és egyenként mindörökre szentül és sértetlenül megőriztessenek; sőt mindazonáltal ezeket éppenúgy, mint az utódló esztergomi érsekeket, még pedig a mieinket s ennek a felügyeletnek hivatott előjáróit az igazságos Isten szigorú ítélőszéke elé hívjuk abban az esetben, ha ezt a szándékunkat nem akarják követni vagy elhanyagolják (ami távol álljon!). És szívből imádkozunk, hogy ennek az alapítványunknak a sorsa a kívánt eredmény legyen, és az isteni Fennség az iránta és a hozzá legközelebb álló iránti csekély szeretetért a szegények megsegítésére fordított költségért kegyesen adjon nekünk az égben olyan el nem évülő kincset, amelyet a tolvaj nem közelít meg, és a moly meg nem rág!”¹⁶

Nem csupán ezek a szigorú előírások, hanem a háborús körülmények, az ezekből eredő, szinte az egész lakosságot sújtó emberi és anyagi veszteségek enyhítésére irányuló elvárások is arra kötelezték

¹⁵ Vö. *Borosy András*: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Hadtörténelmi Közlemények, XXXIV. évf. Bp. 1987. 217.

¹⁶ *Fundationalis*, 6. §.

volna a bécsi főhatóságokat, hogy minél előbb lehetővé tegyék a rendelkezésre álló invalidus alapösszeg építkezési beruházását s ezzel a pesti katonai menház felépítését. Hiszen a rokkant katonák száma is fokozatosan növekedett, de megfelelő ellátásuk hiányzott. Tehát nem az építkezéshez szükséges pénz hiánya, sem az építőipari anyag és a munkaerő hiánya okozta az invalidus alap rendeltetés-szerű építkezési beruházását, hanem a kétségtelenül szorult helyzetben lévő bécsi főhatóságok egyoldalú és elhibázott gazdaságpolitikája s ezen belül kezdetleges protekcionista beruházási taktikája. Hiszen ezekben az években, pontosabban 1692 és 1701 között, tehát a spanyol örökösödési háború kezdetéig, a Habsburg-dinasztia kiépülő székvárosában, Bécsben sorra épültek a gyönyörű barokk paloták és a főnemesi kastélyok: a Liechtenstein-, a Schönborn, a Windischgrätz-, a Stadt-Palais des Prinzen Eugen-, a Schwarzenberg-, az Esterházy-, a Questenberg-, a Mannsfeld-Fondi-, a Strozzi-stb. paloták.¹⁷ Ugyanakkor adott körülmények között, a felszabadító háborúk során leginkább megviselt Buda és Pest lerombolt épületeinek és közintézményeinek a helyreállítása nem vált lehetővé.

A bécsi főhatóságok, elsősorban az Udvari Haditanács és az Udvari Kamara, valamint alárendelt hadbiztossági és kamarai hatóságai kíméletlen erővel sürgették a magyarországi hadiadók, sőt a földesúri adók zsarolással egybekötött behajtását. Többek között úgy is, hogy az ország felszabadított területein a fegyverjog (ius armorum) alapján elkobzott földbirtokok nagy részét idegen zsoldos tábornokoknak adták el szolgálataik elismeréséül vagy pedig készpénzért, s ezek sok esetben a nálunk pénzbírság, hadisarc, jóvátétel vagy zsákmány címén szerzett pénzből fizették ki a földbirtok árát a császári kincstárnak. Az említett főhatóságok ezekhez az ügyletekhez minden esetben politikai fedezetet biztosítottak, kivált gr. Kollonits Lipót titkos tanácsi és kamaraelnöksége idején.¹⁸

Így jutott nálunk földbirtoktulajdonhoz gr. Aeneas Silvius Cap-

¹⁷ *Ember Mária*: Bécs. Panoráma kiadás. Bp. 1982.

¹⁸ *Takáts Sándor*: i. m. 307–330. A „Lipót császár üzletei” és „Az esztergomi érsekség kincsei Bécsben” című fejezetek.

rara olasz származású császári tábornagy Abaúj vármegyében, Kasán (Košice), gr. Friedrich Löwenburg altábornagy a Zsolna (Žilina) melletti Sztrecsen (Strecno) uradalomban, gr. Ferdinand Rueber Szepes (Zips) vármegyében, Késmárkon (Kežmarok), hg. Carl Theodor von Salm tábornok Heves—Külső-Szolnok vármegyében, Hatvanban, hg. Eugen von Savoyen tábornagy, az Udvari Haditanács elnöke Baranya vármegyében és a Csepel-szigeten (Gross-Insel), gr. Leopold Schlick zu Bassano und Weisskirchen altábornagy Csongrád és Hódmezővásárhely uradalmaiban, gr. Johann Friedrich Veterani tábornok Erdélyben stb. Hasonló példákat még tovább lehetne sorolni.

A magas rangú zsoldos generálisok földbirtoktulajdonhoz juttatásának mintájára határozta el gr. Kollonits még a századforduló előtti években, hogy a koronabirtok Jászkun Kerületet is kiszajátítja erőszakkal az Udvari Kamara részére, s azután még áron alul is eladatja magánföldesúrnak, hogy a kincstár bevételeit ezzel is növelje. Tisztában volt azzal, hogy egy koronabirtoknak a „ius armorum” címén való elkobzása nemcsak törvényellenes, hanem a nagyobb kincstári bevétel biztosítása céljából sem kifizetődő, mert a fegyverváltság (pretium armorum, Waffelösegeld) összegét — amely egyébként az ingatlan értékének csak 10%-ára rúgott volna — csak a magyar királyi Koronától, a Magyar Kamarától vagy együttesen a királytól és az országgyűlési rendektől követelhetné, a Jászkun Kerület lakosságától pedig semmiképpen sem, hiszen ez utóbbiaknak csak birtokában s nem tulajdonában volt a jászkunsági territórium. Ha — tegyük fel — mégis csak a fegyverváltság összegével számolt volna, ez az összeg az 500 000 r. Ft-értékűre becsült Jászkun Kerület esetében csak 50 000 r. Ft bevételt hozhatott volna a kincstárnak. Ennek az összegnek éppen a tízszeresét lehetett elérni a törvénytelen kiszajátítással, majd a Német Lovagrendnek történt eladással 500 000 r. Ft-ért. Az adásvételi szerződést 1702. március 16-án kötötték meg mintegy másfél éves előkészítő tárgyalás után.¹⁹

¹⁹ L. a Bevezetés 5. sz. jegyzet anyagát, Uo. 51—52.

I. Lipót aláírásával 1702. március 22-én érvényessé vált az adásvételi szerződés arról, hogy uralkodói felségjog alapján a Német Lovagrend, illetve ennek egyik nagy provinciája, a Frank Rendtartomány (Ballei Franken) földesúri tulajdonjogot nyert a Jászkun Kerületre. E szerződésben Kollonits társvevői minőségéről, illetve a Széchényi-féle alapítványi tőke befektetéséről nem történt említés. 1702. április 18-án azonban Kollonits és a Német Lovagrend nagymestere, Franz Ludwig pfalz-neuburg-i herceg, birodalmi választófejedelem között létrejött egy titkos megállapodás („Communio-Tractat”) a Jászkun Kerület közös megvásárlásáról, tulajdonjogának fele-fele arányban történő megosztásáról és földesurasági jövedelmének a Német Lovagrend részére három éven át tartó átengedéséről.²⁰ Még ebben a titkos megállapodásban sincs szó arról, hogy Kollonits a vételár felét a Széchényi-alapítvány két invalidus alapösszegéből vette igénybe és fizette be az Udvari Kamara pénztárába. Ez az eljárása némileg még elfogadható lett volna, ha a 250 000 r. Ft alapítványi összeget kölcsönként 6%-os kamatra adta volna át a Német Lovagrendnek olyan rövid határidőre, hogy ezzel ne késleltesse az invalidus alap építkezési beruházását. De nem így történt, s így került szembe Kollonits a Széchényi-féle alapítólevél szigorú és reá is eskü alatt kötelező érvényű előírásaival. Ezt a titkos írásbeli megállapodást tehát ezért nem hozták nyilvánosságra.

Miután a Jászkun Kerület 1703 nyarán csatlakozott a Rákóczi-szabadságharchoz, s a lovagrendi tisztek átmenetileg kénytelenek voltak visszavonulni a Jászkun Kerületből, továbbá a szabadságharc csapatai már Felső-Magyarország bányavárosait is elfoglalták, a császári csapatokat a Morva folyóig visszaverték, 1703. december 7-én újabb titkos megállapodás jött létre Kollonits bíboros és Franz Ludwig választófejedelem között arról, hogy Kollonits 1715-ig átengedi a jászkunsági földesúri jövedelmet a Német Lovagrendnek, mert ennek Frank Rendtartománya a francia támadások során sok

²⁰ KA Inv. 1731. Nr 237. f. 49. Datum in Residentia Nostra Nissae Silesiorum, 18. mensis Aprilis 1702. Franciscus Ludovicus Comes Palatinus. Hasonmása uo. Graf Leopold Kollonits aláírásával.

károsodást szenvedett.²¹ Ez az újabb titkos megállapodás gyakorlatilag azt jelentette, hogy a jászkunsági földesúri adót továbbra sem kellett megfizetni a társvevő Széchényi-alapítvánnyal, tehát a Német Lovagrend ezen a réven is tehermentesült. Igaz azonban, hogy 1704-től 1710-ig a háborús események miatt a lovagrendi adószedők vajmi kevés földesúri adót tudtak behajtani a jászkunsági lakosság körében.

Az invalidus alap rendeltetésellenes kisajátítására csak akkor derült fény, amikor Kollonits 73 éves korában, 1704. március 17-én elkészítette végrendeletét, amelyben végre őszintén és világosan megírta, hogy a Német Lovagrend helyett az Udvari Kamara pénztárába befizetett összeg nem a sajátja volt, hanem azt a Széchényi-alapítványból vette igénybe, s a befizetésről szabályos elismervényt (Schuldbrief), illetve visszafizetési kötelezvényt (Obligation) kapott.²² Ezek a tények azonban egyelőre még mindig titokban maradtak, mert a végrendelező azt is előírta, hogy végrendeletét csak halála után egy nappal hozhatják nyilvánosságra. Ennek is elérkezett az ideje 1707. január 20-án, bár akkor is csak udvari főrendi körökben ismerhették meg a titkos ügyletek részleteit.

1707. március 6-án az uralkodó Keresztély Ágost szász herceget, Győr püspökét nevezte ki esztergomi érsekké, aki egyházfői méltóságánál fogva szintén eskü alatt elkötelezett védnöke és felügyelője volt a Széchényi-alapítványnak. Keresztély hercegprimás arra törekedett, hogy elődjének titkos megállapodásait érvénytelenítse és az invalidus alapot visszaszerezze. E törekvésében támogatta hg. Esterházy Pál nádor is, aki kezdettől fogva ellenezte a koronabirtok Jászkun Kerület elkobzását, majd kincstári kiárusítását, nem csupán azért, mert az adásvételi szerződésben a nádori hatóságot kiiktatták a jászkunsági főkapitányi és főbírói tisztségéből, s ezzel a magyar nádorispanok sokévszázados jogállását is csorbították,

²¹ KA Inv. uo. f. 51. Datum Viennae, die 7. Decembris 1703. Leopoldus Cardinalis á Kollonits Archiepiscopus Strigoniensis. L. S.

²² DOZA U 157/1. f. 142–146. Testaments-Auszug nach Kardinal von Kollonits. Am 17. März. 1704.

hanem azért is, mert a régi törvények szerint a jászkunsági főkapitányi és főbírói tisztsége után járó, évi 12 000 r. Ft nádori census jövedelmétől fosztották meg.²³

Keresztély 1710. február 1-jén az invalidus alap visszakövetelése ügyében levelet intézett a lovagrendi nagymesterhez, aki azonban kitérő választ adott.²⁴ Majd 1710. július 10-én az Udvari Kamarához írt levelet, hivatkozott az esztergomi káptalannál eredetiben meglévő vonatkozó okmányokra s ezek között a 250 000 r. Ft invalidus alapról szóló visszafizetési kötelezvényre, de ez sem járt semmi eredménnyel.²⁵ Nyilvánvalóvá vált, hogy az alapítványi összeget egyik érdekelt fél sem téríti vissza a káptalani letétbe. Sőt úgy tűnt, hogy az Udvari Kamara kétségbe akarja vonni a visszakövetelés jogosságát — „was massen von Seithen der Löblichen Käyserlichen Hofkammer wollen in Zweifel gesetzt worden...”, éppen ezért Keresztély azt is kiemelte, hogy ennek a koronabirtoknak az eladása az országgyűlési rendek akarata ellenére történt meg uralkodói felségjogon, s az invalidus alap befizetése is méltatlan volt.

Lényeges változás az invalidus alap visszakövetelését illetően az 1714. szeptember 8-ától 1715. június 15-éig ülésező pozsonyi országgyűlésen történt, amikor törvénybe foglalták, hogy a Magyar Kamara magára vállalja a Jászkun Kerületnek a Német Lovagrendtől való visszaváltási összegének a felét. Itt az invalidus alapot illető 250 000 r. Ft-ról volt szó. Ez alkalommal az országgyűlési Karok és Rendek is magára vállalta, hogy a másik fele részt „az ország közforrásaiból — ex communibus Regni mediis” — három éven belül kifizeti a Német Lovagrendnek. S ebben az esetben a Jászkun Kerület az 1655: XLIV. tc. értelmében mint koronabirtok felszabadul a lovagrendi fennhatóság alól és visszatér a nádor jog-

²³ L. a Bevezetés 5. sz. jegyzet anyagát. Uo. 52.

²⁴ DOZA U 164/1. Über die Szechenysche Foundation auf den Jassig-Kumanen Distrikten, f. 1—8. Pressburg, den 1. Febr. 1710.

²⁵ DOZA U 164/1. Über die Streitigkeiten mit den Magnaten des Incolats und Besitztrechtes. Pressburg, den 10. Julii, anno 1710. Cardinal von Sachsen Erzbischof zu Gran. L. S.

hatósága alá.²⁶ Mivel a földesúri adó osztatlan és kizárólagos igénybevételeire vonatkozó, Kollonits-féle kedvezmény határideje is lejárt, a Német Lovagrend a földesúri tiszta jövedelem felét ettől fogva köteles volt átutalni a Széchényi-alapítvány invalidus alapjába, az esztergomi érsek címére — „pro parte des Herrn Cardinals Durchlaucht Eminenz”.²⁷

Az országgyűlési Karok és Rendek azonban nem teljesítette önként vállalt fizetési kötelezettségét a kitűzött három évi határidőn belül és utána sem. Viszont Keresztély hercegprímás már 1715. június 4-én levelet intézett az Udvari Haditanácshoz, hogy az alapítólevél előírása szerint az invalidus alapítvány legfelsőbb védnöke és felügyelője, tehát az esztergomi érsek mellé még két megbízott személynek kell csatlakoznia az Udvari Kamarától és az Udvari Haditanácstól, hogy az építkezési beruházás és a pesti katonai menház építkezése végre kezdetét vehesse.²⁸ Ezt követően a hercegprímás elnökletével megalakult egy Udvari Commissio (bizottság), amelyben a Haditanács részéről gr. Gundacker von Althann lovassági tábornok, az Udvari Kamara belső titkos tanácsosa, a győri dragonyosezred tulajdonosa és az Udvari Kamara részéről gr. Herrmann Franz von Nesselrode hadbiztossági ezredes, udvari kamarai tanácsos, az érdekelt Német Lovagrend részéről pedig br. Christophorus Heinricus ab Kyau lovagrendi tartományi előljáró, meghatalmazott lovagrendi miniszter kapott helyet. Ez a bizottság volt hivatva arra, hogy intézkedést hozzon mind a pozsonyi szegényház, mind a pesti katonai menház építkezésének megrendeléséről és ez utóbbi létesítmény felépítéséről.

²⁶ L. a Bevezetés 20. sz. jegyzet anyagát. 6. k. 467. „... Quibus Summis et Mediis pecuniariis ab utrinque congestis...”, tehát a Magyar Kamara és a Rendek részéről.

²⁷ DOZA U 155/3 f. 192. Rechnung über die jetzt laufendes Jahr 1715. aus denen Cumaner- und Jassiger-Districten eingehenden Arenda-Geldern, so sich pro toto anno betragen auf R. G. 17 680. 1715. november 5-én 8 765 r. Ft-ot utaltak át az invalidus alapba.

²⁸ KA Inv. Prot. Exped. 1715. június 4. Nr. 92.

A pesti építkezési telek kiválasztásával az Udvari Commissio gr. Ludwig Maximilian Regal altábornagyot, a budai Hadparancsnokság elöljáróját bízta meg. Ő pedig még 1715 júniusában Hölbling János építőmestert, az országos hatáskörű Budai Építész Céh vezetőjét hatalmazta fel, hogy Pesten válasszon ki megfelelő építési telket a körülbelül 2000 személy elhelyezésére alkalmas katonai menház felépítéséhez, készítse el annak építési tervezetét is. Ugyanakkor felkereste Pest magisztrátusát, hogy kiválasszák a nagyméretű építmény létrehozására alkalmas telket. A város magisztrátusa ebben az időben már — a budai Kamarai Adminisztráció alkalmoszerű hatalmaskodása ellenére is — teljes egészében gyakorolta a földesúri joghatóságot a város területén. Háztelket vagy ingatlant csak azoknak adhatott el, akik megszerezték a városi polgárjogot, továbbá azoknak az idegen nemzetiségűeknek, akik honosítást és incolátust kaptak, s végül azoknak a katolikus egyházi intézményeknek, amelyek az esztergomi érsek és a bécsi főhatóságok jóváhagyásával rendelkeztek. A város attól tartott, hogy a császári királyi főhatóságoktól függő Udvari Commissio ingyen akarja kisorsjótítani az építési telek tulajdonjogát. Továbbá az alkalmasnak tűnő építkezési terület több pesti polgár tulajdonában volt, s ezek nem akarták eladni telküket, kertjüket és házukat, azokat különben is elsősorban a város vehette volna meg tőlük, s az árakat igen magasra csapták fel. Ezért Regal mellőzte Hölbling tervezetét s újabb megbízást adott Fortunato de Prati udvari építőmesternek — aki már szintén Budán lakott —, hogy a városi elöljárósággal egyetértésben válassza ki az építkezésre alkalmas telket, készítse el az adásvételi szerződés és az építkezés tervezetét.

Az így kiválasztott telek jelentékeny része a városi hatóság, kisebb része az ott található török mecsettel együtt a Szervita Rend — Ordo Servorum Beatæ Virginis Mariæ²⁹ —, nagyobb része pedig 24 ház- és telekbirtokos pesti polgár tulajdonában volt. A városi telekkönyvi hivatal és a város főkapitánya, Neander János

²⁹ L. a Bevezetés 20. sz. jegyzet anyagát. 611. Ez a rend 1715-ben kapott indigenatust a pozsonyi országgyűlésen.

Beatus közreműködésével az adásvételi tárgyalások eredményre vezettek. Az Udvari Commissio az építési telekért 4850 r. Ft-ot fizetett ki az invalidus alapból. A szervita rend mecsettemplomát és temetőjét csak később vásárolták meg 2000 r. Ft-ért.³⁰ A tereprendezés és a talajelőkészítés munkálatai után, 1716. augusztus 2-án Hölbling és Prati építésvezetők ünnepélyesen elhelyezték az építkezés alapkövét, a szervita rend előjárója pedig néhány ereklyét helyezett el az alapba épített ereklyetartóban. Nagy erővel indult meg az alapozás munkája a közel másfél méteres épületfalak számára. A hatalmas épülettömb alapfalainak gyors ütemű felépítését siettette az a körülmény, hogy az alapfalakon belül nagy mennyiségű építőanyag és eszköz volt felhalmozva, s a folyamatosan érkező szállítmányok elhelyezését és megőrzését is biztosítani kellett. Ehhez a városi magisztrátus és a budai Főhadbiztosság megfelelő támogatást adott, különösen a munkaerő biztosítása és a szállítás terén.

Annak ellenére, hogy az 1716—18. évi török háború újabb kiadásai miatt az Udvari Commissio a Haditanács utasítására csökkentette az invalidus alapból kiutalható beruházási összeget, néhány éven át Hölbling és Prati irányításával megfelelő ütemben haladt előre az építkezés. Majd 1719 augusztusában átmenetileg beszüntették a szükséges pénzkiutalást, de a budai Hadparancsnokság sürgetésére 1720 augusztusában újra kiutaltak 2000 r. Ft-ot, s így az építkezés tovább folytatódott, noha rendkívül lassú ütemben. Ezért gr. Joseph Heinrich Daun generális főstrázsamester, budai hadparancsnok 1722 végén levelet intézett Keresztély hercegprímáshoz. Sürgette, hogy megfelelő beruházási összeget bocsásson rendelkezésre, mert az építkezés szüneteltetése az építmény és a felhalmozott építőanyagok és eszközök károsodásával jár, ugyanakkor nem felelhet meg az alapítványtevő kegyes szándékának sem, mert így a legutóbbi háború szerencsétlenjeit sem lehet hajlékhoz és embereség ellátáshoz juttatni. Utalt arra is, hogy az építkezésre eddig még csak 46 500 r. Ft-ot ruháztak be az elszámolások szerint, de

³⁰ Vö. *Schoen Arnold*: i. m. 12., 15—16.

már tartozásaik is vannak munkabérben és -anyagban,³¹ sőt még a Szervita Rendnek sem tudták kifizetni a szükséges vételárat.

Ez időre az alapfalak az egész épülettömbre kiterjedően már az első emeletig emelkedtek, a Vármegyeháza felé eső részen 30—40 személyes szobákat létesítettek, de voltak részek, ahol csupán a vastag falak továbbépítése maradt félben. Keresztély tőle telhetően mindent megtett a beruházási összeg folyamatos kiutalása érdekében, de fáradozása ezúttal eredménytelennek bizonyult. Más vonatkozásban azonban igen jelentős eredménynek számít az is, hogy közbenjárása nyomán a pozsonyi Széchényi-ház szegényházzá való átalakítása az invalidus alap felhasználásával 1720-ban megtörtént, s így alkalmassá vált a szegények beköltözésére és ellátására.

Ennek a pozsonyi menházi intézménynek az adminisztrációját a hercegprímás a Pozsonyban megtelepedett Vörös Csillagos Keresztes Lovagrend — der Heilige Ritterliche Kreuzorden mit Roten Stern — igazgatására bízta. Mivel ez a kereszties rend rendi statútumai szerint — a Német Lovagrendtől (der Deutsche Ritterorden) eltérően — hivatásszerűen foglalkozott beteggondozással, betegápolással és lelkészi teendőkkal, Keresztély messzemenően támogatta és az 1723. évi országgyűlésen el is fogadtatta meghonosításukat.³²

Ezzel szemben a pesti katonai menház építése még mindig nagyon lassan haladt. Pedig az osztrák örökös tartományokban mindenütt égetővé vált az invalidus kérdés megoldatlansága. A pesti építkezés folytatását késleltette az a körülmény is, hogy bécsi udvari körökben a megoldást illetően háromféle igény is napirendre került. Savoyai azt javasolta, hogy az örökös tartományok összes

³¹ KA Inv. Prot. Exped. 1722. Nr 11. Daun jelentése.

³² *Kemény Lajos*: Az érsekprímások alkotásai Pozsonyban. Pozsony, 1941. 24. A Rend tagjai csillagos vörös keresztet hordtak öltönyük bal mellrészén, papi egyenruhát és sarkantyús magas eszmat viseltek. Központi kormányzatuk Prágában volt Franciscus Matthias Böhm nagymester vezetésével, a pozsonyi menház igazgatását pedig a Rend komturja, Antonius Mader budai prépost látta el. KA Inv. 1731. Nr 237. f. 21. „Antonius Mader des Ritterlichen Kreuzordens mit dem rothen Stern, des Pressburgischen Hospitals Kommendator und Propst zu Ofen.”

rokkantjai számára Pesten, mint központi fekvésű városban létesüljön egy, kb. 4000 személy befogadására és ellátására alkalmas, az eredetileg tervezettnél jóval nagyobb, többemeletes invalidus ház. Ezzel szemben a cseh kancellár, gr. Franz Kinsky azt akarta, hogy Prágában is létesüljön külön egy invalidus ház, a pesti pedig maradjon a régi méretekben.³³ Az osztrák kancellár pedig azt kívánta, hogy Bécsben, az Alser-Strassén lévő Waisenhaus mellett építsenek fel egy új invalidus házat, a pesti pedig maradjon az eredeti terv szerint, kb. 2000 személyre szóló méretben.³⁴

Mint hogy a pesti katonai menház ügyeinek intézésére rendelt Udvari Commissio elnöke, Keresztély hercegprímás ez időben már sokat betegeskedett, általában Frankfurtban tartózkodott, ritkán adódott lehetősége arra, hogy Bécsbe vagy Pozsonyba érkezék. A jelzett háromféle igény egyeztetése során lényeges változás csak akkor következett be, amikor Keresztély hercegprímás 1725. augusztus 23-án történt elhunytával az uralkodó gr. Esterházy Imre veszprémi püspököt nevezte ki utódául. Az új egyházfő elnökletével 1725. december 6-án újjáalakult az Udvari Commissio, s ebben továbbra is helyet kapott Althann, Nesselrode és Kyau. Kinevezés útján került be a Commissióba von Schmelta hadbiztossági tanácsos és br. Koller József udvarikamarai titkár.³⁵ Ezt követően az elnöki tisztséget Esterházy már csak névlegesen viselte, gyakorlatilag azt Althann tábornok töltötte be. Így eltértek az alapítólevél előírásától is.

Ezekben az években a korabeli Magyar Királyság területén a Német-római Birodalom haderejének jelentős része — mintegy 36 császári-királyi ezred — volt elhelyezve. Ezek rokkantjainak elhelyezését és ellátását nem tudták megoldani, azért lassanként mégis Savoyai javaslata mellett foglaltak állást a főhatóságok. Így a legfőbb kérdésekben egyetértettek ugyan a Commissio tagjai, de az

³³ KA Inv. 1731. Nr 237. f. 20—21.

³⁴ *Schoen Arnold*: i. m. 23.

³⁵ DOZA U 164/1. Über die Szechenysche Foundation... Wien, den 8. Dezember 1725.

építkezés folytatásához szükséges pénzkialtalás még mindig késett. E tekintetben döntő fordulat 1726-ban következett be, amikor Miksa hannoveri herceg (Prinz Maximilian von Hannover) hagyatékából végrendeletileg 125 000 r. Ft értékű vagyont bocsátott a pesti invalidus alap rendelkezésére részben készpénzben és ingatlanokban, részben pedig ingóságokban.³⁶ Ezzel a nagy értékű hagyatékkal a pesti invalidus alap vagyona 344 800 r. Ft-ra emelkedett, de az Udvari Commissio pénzkialtalása még mindig a Haditanácstól és az Udvari Kamarától függött, s ezen kellett volna változtatni.

1727 novemberében Esterházy hercegprímás kezdeményezésére az Udvari Commissiót átalakították. Személyi összetételében csak az a változás történt, hogy kimaradt belőle a cseh Schmelta és a lovagrendi Kyau, helyükre gr. Leopold Michael Tällmann hadbiztossági ezredes és gr. Johann Conrad von Krammern kamarai tanácsos lépett. E bizottság fő feladata az volt, hogy az építkezést meggyorsítsa, az építményt mielőbb intézményesítse, s lehetőleg különítse el a pesti invalidus alapot az Udvari Kamara pénztárártól, hogy az építkezési beruházás folyamatosabb legyen. Ennek érdekében hozzon létre Pesten egy viszonylag önálló építkezési pénztárat (Bau-Cassa), hogy az Udvari Commissio a bécsi Stadt-Banco-Obligation betéti bankszámlájáról önállóan igénybe vehesse az építkezéshez és a fenntartáshoz szükséges összegeket, s ehhez ne legyen szükség haditanácsi engedélyre, lényegében tehát egyszerűsítse az ügyvitelt.

Ezek az elvi elhatározások azonban túlságosan is szépen hangzottak ahhoz képest, hogysem a gyakorlatban is megvalósuljanak. Az építkezés üteme ugyan valóban meggyorsult, de az ügyvitel továbbra is nehézkes maradt. Az Udvari Commissio 1727. december

³⁶ Miksa hannoveri herceg (1662–1726) a híres Braunschweig-Lüneburg vértesezred tulajdonosa volt. 1686-ban részt vett Buda felszabadításában, 1688-ban Belgrád, 1710-ben Érsekújvár (Neuhayssel) ostromában. 1711-ben Savoyai Sziléziába vezényelte a „gyanús” Neutral-Corps keretéhez. A herceg így jól ismerte a magyarországi hadviselés viszonyait, a törökellenes harcokban elszenvedett veszteségeket és a rokkantak ellátásának megoldatlanságát.

3-án írásbeli megbízást adott Antonius Erhardus Martinelli udvari építőmesternek, hogy utazzék Pestre, vegye át az építkezés vezetését, keresse fel Budán Daun hadparancsnokot, adjon át neki 2000 r. Ft-ot, hogy a Szervita Rend iránti tartozást kifizesse, hiszen ez a Rend ígéretet tett arra, hogy a lelkészi és a beteggondozási teendőket szükség esetén majd ellátja a pesti katonai menházban.³⁷

Martinelli alaposan megvizsgálta a még harmadában sem kész építményt, s jelentette, hogy a közel másfél méter vastag falak és a már felépített részek olyan erősek, hogy azok mindenütt elbírnak három emeletnyi építkezést, amely már alkalmas lehet 4000 személy befogadására, sőt egy évi megfelelő munkával el lehet érni, hogy az épületben 150–200 főnyi rokkantat hozzátartozóikkal együtt el lehet helyezni. Részletes tervet és költségvetést készített az előreláthatóan szükséges építőanyagokról, a különféle szakipari ágazatok anyag-, eszköz- és munkaerőigényeiről. Szükségesnek látta, hogy az építkezés területét bővítsék ki a Városhalig (a mai Károly körút), hogy az építőanyagok kirakodása és raktározása ne foglaljon helyet az épülettömb négy udvarán. A szállítás megkönnyítése érdekében javasolta egy főcsatorna kiépítését a Dunáig, amely mindössze 150 öl távolságra esik, továbbá hogy a szakipari építőmestereket az Udvari Commissio, illetve gr. Althann Bécsből szerződtesse le.³⁸ Pedig — ha lett volna ismeretsége — talált volna megfelelő, magyar honos építőipari szakembereket is.

Martinelli jelentését és javaslatait — a Dunáig vezető csatorna létrehozásának kivételével — az Udvari Commissio elfogadta. Így 1728 januárjában megkezdődött az építőanyagok beszerzése és szállítása. Bécsből leszerződtették a vezető mestereket, pesti és budai mesterek és építőmunkások felfogadásával és munkába állí-

³⁷ KA Inv. 1727. Nr 60. Martinelli allhier Relation . . . Martinelli (1684–1747) 1711-ben lett kőművesmester, 1727-ben bécsi udvari építőmester, 1728-tól 1742-ig az ő irányításával folytatódott az építkezés, s még akkor sem épült fel egészen.

³⁸ Martinelli idézett jelentése és tervete szerint úgy tűnik, hogy az Udvari Commissio elnöki tisztségét már gr. Althann vette át.

tásával nagy ütemben haladt előre az épülettömb továbbépítése, sőt a már kész épületrészek felszerelése, berendezése és lakhatóvá tétele is. Erre szükség volt a lakás nélkül álló mesterek és munkások elhelyezése végett. 1728. május 1-jétől kezdődően nyilvánították az épületet Pesti Invalidus Háznak. Ekkor került sor a létesítmény intézményesítésére, ahová egy év múltán már rokkantak is beköltözhetek.³⁹

Az Udvari Commissio haditanácsi rendelet alapján gr. Daunt bízta meg az intézmény építkezésének és berendezésének felügyeletével. Ő pedig Georg Peter Gergetitsch hadbiztost nevezte ki a Pesti Invalidus Ház építészeti felügyelőjévé. Martinelli közvetlenül az ő alárendeltségében irányította az építkezést. Az építkezési házipénztár forgalmának, a be- és a kifizetéseknek a közvetlen ellenőrzését egyelőre Neander városi főkapitányra bízták, aki mind a munkaerő alkalmazása, mind a munkaanyag beszerzése és szállítása terén a helyi viszonyokat jól ismerte. A Pest magisztrátusával való együttműködés nélkülözhetetlen feltétele volt az építkezésnek, bár a Városhalig való terjeszkedés átmeneti nehézségekbe ütközött.

Feltétlenül kiemelésre érdemes, hogy Savoyai tábornagy rendelkezése alapján az országban tartózkodó idegen katonaság is hozzájárult az invalidus alap növeléséhez. Az 1727–28. gazdasági évben országosan gyenge termés és gabonaínség volt, s ez korlátozta az országban elhelyezett katonaság élelmezési ellátását is. Ugyanakkor annyira sokasodott a rokkant, a szökött, az ellátás nélkül kóborló, sarcoló és fosztogató katonák száma, hogy emiatt is veszélybe került a közbiztonság és a közegészség. Ennek következtében csökkent a lakosság adófizető képessége. Mindez újabb elégedetlenség és zavargás forrása lehet az adófizető és a katonaságot eltartó lakosság körében, amint erre az 1720-as évek közepén volt is példa. Éppen ezért Savoyai 1728 februárjában — figyelembe véve Miksa hannoveri herceg példás áldozatkészségét is — elrendelte, hogy a Magyar Királyság és Erdély területén elhelyezett és eltartott császári-királyi ezredek minden katonája élelemadagjából

³⁹ HFHKA 1741. rote Nr 760. f. 289.

havonta 1, azaz egy krajcárral járuljon hozzá a pesti építkezési alap növeléséhez, továbbá hogy a nőtlen, a feleség és gyermek nélkül elhunyt tisztek három havi illetményét (amely a hadiszabályzat szerint korábban az ezredpénztár tartalékalapját képezte), azután az ezredektől elbocsátott idegen nemzetiségű rokkantak végkielégítését — ha igazolják, hogy lakhelyük és tisztességes ellátásuk a Pesti Invalidus Házon kívül biztosítva van —, nemkülönben a katonai „ius albinagii” szerint az örökös nélküli javak kincstárat illető részét, a különböző jótévk helység és hely megjelölése nélküli végrendeleti adományait, végül a katonai kihágásokat illető pénzbírságokat ezredenként összesítsék és utalják át a pesti invalidus alapba.⁴⁰

Savoyai tábornagy rendelkezése szerint 1728. január 1-jétől 1730. október 31-éig 60 100 r. Ft 35 kr, 1730. november 1-jétől 1731. április 30-áig 30 788 r. Ft 27 kr, 1731. május 1-jétől 81 159 r. Ft 57 kr, tehát összesen 172 055 r. Ft érkezett a Széchényi-alapítvány invalidus alapjába. Ugyanakkor az Erdélyben állomásozó Johann Joseph Khewenhüller-féle dragonyos ezred 109 r. Ft 15 kr-t közvetlenül az Udvari Commissio elnökének, Althann tábornoknak adott át külön nyugta ellenében.⁴¹ Ezekben az években az ország területén 36 császári-királyi ezred volt elhelyezve, az országra kivetett hadiadó összege évente elérte a 2 millió 500 ezer r. Ft-ot is. Ez a teher a nemesi adómentesség mellett főként a jobbágságra, a szabad királyi városokra, a királyi koronabirtokokra és az armális nemesekre nehezedett, csakúgy, mint a katonatartás és beszállásolás.⁴²

Ha csupán a havi krajcárok (Monats-Kreuzer) összegeit vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az első periódusban, tehát 10 hónap alatt az

⁴⁰ KA Inv. 1731. Nr 399. f. 1. Pro nota. Die in Königreich Ungarn et partibus annexis stehende Regimenten haben von 3 vorigen Jahren á conto der 1728—29. jährigen Verpflegung empfangenen rato, dem Pesterischen Invaliden Haus, und bis Ende Okt. 1730., dann von 1. November 1730. bis Ende April 1731.

⁴¹ KA Inv. 1731. Nr 369. f. 1.

⁴² KA Inv. uo.

ezredek katonái 12 810 r. Ft 20 kr-t, azaz 76 863 kr-t fizettek be. A 12 hónapos, második periódusban 15 428 r. Ft 5 kr-t, tehát 92 573 krt-t fizettek be. Ebből 1 hónapra 7714,4 kr jutott.⁴³

Miksa hannoveri herceg példája nyomán még több egyéni alapítványi összeggel is gyarapodott a Pesti Invalidus Ház építkezési és ellátási alapja. Így Sach ezredes 36 000 r. Ft-ot, a Vörös Csillagos Keresztes Rend 23 000 r. Ft-ot, Erasmus Liechtenstein herceg 6000 r. Ft-ot, d'Arnan tábornagy 4394 r. Ft-ot, továbbá még 12 kisebb összegű hagyatékot, 13 202 r. Ft-ot utaltak át 1729. december végéig az invalidusok részére.⁴⁴ Mindezek együttesen és külön-külön az emberiség szép példáit mutatták.

1729. szeptember folyamán Érsekújvárról — ahol az egyik laktanyát is katonai menhelyé alakították át — 300 invalidus katonát költöztettek át a Pesti Invalidus Ház délnyugati szárnyának már korábban is beköltözhető helyiségeibe törvényes hozzátartozóikkal együtt. Az Udvari Commissio ideiglenes szervezeti szabályzatban és részletes utasításban határozta meg az intézmény működésének és belső életének rendjét. Az intézmény közvetlen katonai parancsnokává Ferdinand Joseph Eck császári-királyi főstrázsamestert (őrnagyot) nevezte ki, aki utasítást kapott, hogy az intézmény belső szervezeti rendje fokozatosan olyan legyen, mint egy helyőrségé, hogy az oda érkező tiszti és legénységi állomány kompániákba legyen beosztva, ott vegyék nyilvántartásba a törvényes feleség és kiskorú gyermek hozzátartozókat is, s ellátásuk, foglalkoztatásuk mindenben katonai jellegű legyen.⁴⁵

A személyi állományt két századba osztották be, élelmezési ellátmányukat, ruházati és egyéb felszerelésüket a budai Főhadbiztoság raktáraiból biztosították szabályszerű átadási-átvételi elszámolások útján, természetesen a Pesti Invalidus Ház költségére. A személyi állomány elhelyezése és foglalkoztatása sok tekintetben elősegítette az építkezés menetét, munkaerőt is jelentett az építő-

⁴³ KA Inv. uo.

⁴⁴ KA Inv. 1730. Nr 155. Summarischer Extrakt, 1730.

⁴⁵ KA Inv. 1731. Nr 500. Instruktion.

anyagok szállítása, raktározása és megőrzése során, de a belső szolgálatra is alkalmatlan, fekvőbeteg invalidusok orvosi ellátásáról is gondoskodni kellett. Eleinte 25—30 főnyi invalidus szorult fekvőbetegként orvosi kezelésre. A szükséges orvosi kezelést és a gyógyszer szintén a budai Főhadbiztosság bocsátotta rendelkezésre. A beköltözés kezdetétől fogva volt az intézménynek két betegszobája, külön a férfiak, külön a nők, sőt a különmű gyermekek számára is. Az első években az orvosi ellátást a budai várórségbeli orvos, Dr. Medicus Lorenz Stocker biztosította, a betegápolást pedig a szomszédos, a hajdani török mecsetben lévő Szervita Rend atyái végezték az 1731. január 1-jén kelt írásbeli szerződés szerint.⁴⁶

Hogyan helyezték el az intézmény beköltözhető részében ezt a rendkívül különböző, sőt különmű személyi állományt? 1731 szeptemberében már 15 nagyméretű, 40-50 személyes legénységi szoba állott rendelkezésre. Mindegyikből 5 hálófülke nyílt, ezek közül 2 a nős altisztek, 3 pedig a nős közlegényállományú házas-társak részére szolgált. Mindegyik hálófülkében 2 kétszemélyes ágyat helyeztek el. A nőtlen legénység a nagyszobákban kétszemélyes ágyat foglalhatott el. Külön szobában helyezték el a kisleányokat, akik csak 13 éves korukig maradhattak meg az intézményben, ismét másik szobában a fiúkat, akik 15 éves korukig kaptak szállást az intézményben. Az előbbiekhöz női, az utóbbiakhoz férfi felügyelőket osztottak be. A tisztek részére — akár feleséggel és gyermekkel érkeztek, akár nélkülük, tehát nőtlenek vagy özvegyek voltak — külön-külön egyszobás, hálófülkés kis lakások álltak rendelkezésre, térítésmentesen.

Az altisztek és a közkatonák — ezredüknél lettek légyen muskétások, gránátosok, dragonyosok, vértések, karabélyosok, huszárok vagy hajdúk, altisztek vagy közlegények — az intézménybe való felvételüktől és belépésüktől kezdve közkatonáknak minősültek, bár a rátermettebbek közül többen megtarthatták eredeti rangfokozatukat. A beérkezők teljesen új ruházati felszerelést kaptak. Bizonyos szabvány alakult ki: a közkatonák egyenruházata

⁴⁶ KA Inv. 1732. Nr 120. f. 2.

gyöngyszínű posztóból készült vörös felhajtással, a strázsamestereké egészen vörös, a vicestrázsamestereké és a tizedeseké fehér kabát, vörös ujjas-melles, a dobosoké vörös vállzsinórral. A sapka és a nadrág ugyanolyan posztóból készült. Kiosztottak nekik cipőt, inget, harisnyát, nyakravalót, csuklyát és tarisznyát. Az alsóruházatot legalább 1 évig, a mellest 2 évig, a köpenyt, a kabátot 3 évig kellett megkímélve viselni, tehát hosszabb ideig, mint a tábori ezredeknél, mert nem volt olyan erős a szolgálat, mint a táborokban. A tisztek nem kaptak ruházati felszerelést az intézményben, rendfokozatuknak megfelelően a saját fizetésükből vásároltak vagy csináltattak maguknak egyenruhát.⁴⁷ Az intézményben nem állítottak fel központi konyhát, hanem kisebb csoportok alakultak, amelyek 1-1 rézüstöt kaptak használatra, hogy a főzést maguk végezzék.

1731. április 13-án az Udvari Commissio új katonai parancsnokot nevezett ki a Pesti Invalidus Ház élére Franz Leopold von Hohenhau ezredes személyében. Létrehozták az intézmény gazdasági hivatalát és önálló házi pénztárát. Közben azonban nagy előkészületek folytak a Jászkun Kerület megvásárlására. Lássuk tehát ezt!

⁴⁷ KA Inv. 1731. Nr 500. §. 8–14. „Die Montur im Invaliden Haus ist folgendermassen stabiliert worden . . .”

A JÁSZKUN KERÜLETET MEGVÁSÁROLJÁK AZ INVALIDUS ALAPBÓL

Amint e tanulmány bevezetésében már röviden jeleztük, a Jász-kun Kerület másodszori eladása is rendkívül szerteágazó előzmények következményeként jött létre. Ezek sorában először a Német Lovagrend visszavonulásának, a jászkunsági földesuraságról való lemondásának a körülményeit emeljük ki. A lovagrendi földesúri tisztek már korábban értesültek arról, hogy a jászkunsági helyhatóságok az országgyűlési időszakokban titokban, de kerületi közgyűlési megbízás és felhatalmazás alapján adegátusokat tartanak és fizetnek, hogy Bécsben és Pozsonyban pártfogókat találjanak redemptionális kérelmük támogatásához.¹ Így történt ez az 1728/29. évi diéta alkalmával is, amikor egy jászárokszallási megbízott megbeszéléseket folytatott régóta ismert pozsonyi ágensekkel, a királyi koronaügyésszel, sőt gr. Pálffy Miklós nádorral is. Ezúttal ajándékba vitt egy pár csikót, négy akó eгри bort és egyebeket.² Arról is tudtak, hogy a redemptionális kérelmet 1728. július 15-én a diéta követi tábláján ismertették is, de érdemlegesen nem tárgyalták meg, mert a kérelemnek nem volt anyagi fedezete. Ezt követően a kerületek vezetői 1728. augusztus 23-án tartott összerületi közgyűlésükön meghatalmazást szavaztak meg arra, hogy a pozsonyi adegátusok 200 000 r. Ft kölcsönt vehessenek fel a Magyar Kamarától vagy magánszemélyektől a redemptio céljára.³ Hi-

¹ DOZA U 164/1. Abtretung der Jassiger- und Kumaner-Distrikte an das Pester Invaliden Haus 1728—31. 307—334. Kyau levelei.

² JNSZML Jászberény lt. Prot. Opp. II. 58.

³ JNSZML uo. Hiv. Tud. 5: 92—93.

ába volt azonban a fáradozás, a diétán már nem tűzték napirendre az ügyet.

A Német Lovagrend nagymestere, Franz Ludvig magister generalis ismét megbízta br. Christophorus Heinricus von Kyau lovagrendi meghatalmazott minisztert, hogy az incolatus és az indigenatus iránti kérelmet juttassa el az illetékes diétai bizottsághoz, tegyen javaslatot arra is, hogy — amennyiben az Udvari Kamara nem fizetné vissza a lovagrendet illető 250 000 r. Ft-ot — akkor fizesse azt vissza a Magyar Kamara. A pozsonyi diétán azonban egyik ajánlatot sem fogadták el. A Rendek arra hivatkoztak, hogy a lovagrendi incolatus megszavazása egyértelmű volna a Jászkun Kerület örökös tulajdoni átruházásával, s így annak évi földesúri jövedelme kikerülne az országból „annak érzékeny kárára”.⁴ Hivatkoztak arra is, hogy az adásvételi szerződés szerint a Német Lovagrend a kerületekben erődítményeket építhetne s azokba német katonaságot telepíthetne, ezzel pedig mintegy „állam az államban jönne létre — wodurch dann Status in Statu erfolget wäre”.⁵ A lovagrendi generális lemondó levelében ezt nem is cáfolta, de elsősorban arra hivatkozott, hogy a Magyar Királyság országgyűlésein a Karok és Rendek háromszor is elutasította az incolatus és az indigenatus iránti kérelmét. Így történt ez a legutóbbi, 1728. évi diétán is, „de mivel ezen törekvésünket végül is eredmény nélkül fejtettük ki, követelésünket a diéta mellőzte — ast his quoque conatibus Nostris cum fine Comitiorum sine fructu impensis . . . postulata Nostra praetermissa exstitit”.⁶ Indoklásában hivatkozott arra, hogy a lovagrendi követeléseket a Magyar Kamara is jól ismeri, de az a császári felség jogaira utalva „minden fáradozását

⁴ HFHKA Ung. 1741. Nr 273. Gründliche Deduktion. „ . . . und dennoch der Deutsche Orden die Hungarischen Familien unter sich nicht annehme, mithin die Proventus alljährlich aus dem Land zu dessen empfindlichen Schaden gehen wurden . . . ”

⁵ HFHKA uo.

⁶ KA Inv. 1731. Nr 237. f. 54—55. Actum Vratislaviae, die 8. Martii 1731. Franciscus Ludovicus Elector m. p. L. S.

és igyekezetét arra irányította, hogy az 500 000 r. Ft vonatkozó részének kiegyenlítésére valami szilárd alapot szerezzen és azt felajánlhassa az Udvari Kamarának — et Camerae Aulicae juxta muneris sui exigentiam proponere valeat”.⁷

Ez a lovagrendi hivatkozás rávilágít arra a függő viszonyra, ami a Magyar Kamarát ebben az ügyben is jellemezte, de a „szilárd alap” említése utalhatott arra is, hogy kamarai körökben már számot vetettek a Pesti Invalidus Ház időközben 379 651 r. Ft-tal gyarapodott alapítványi összegével is. Az így megnövekedett invalidus alap egy részét földbirtok vásárlására lehetne fordítani, s még így is jutna beruházási összeg a pesti építkezés folytatására.

Az 1728/29. évi országgyűlés berekesztése után a lovagrendi adminisztráció tárgyalásokat kezdett a Jászkun Kerületnek a csehországi Karlswald uradalomért lehetséges elcserélése ügyében. E tárgyalásokban részt vett gr. Philipp Sinzendorf kancellár, a cseh uradalom részéről Johann Wolfgang von Celesta és Johann Georg von Landkühler, a Német Lovagrend részéről pedig br. Karl Heinrich von Hornstein, a lovagrendi Frank Rendtartomány komturja.⁸ Ennek a cseh uradalomnak jelentős mezővárosa Stöckhen, ipara és kereskedelme révén fejlettebb volt többi településeinél, amelyek között pl. Waldhofnak három sómalma is volt. Ezek a települések — Dobrenty, Gilbertsdorf, Ebersdorf, Neuhof, Petrowitz, Seelenty, Sinnendorf, Schrittenz stb. — a hazai alföldi településekhez képest sokkal kisebb területen feküdtek, céhes iparuk, mezőgazdaságuk és bányászatuk révén is vagyonosabbak lehettek. Mezőgazdaságuk azonban — amint az adójegyzékekből is kitűnik — a parasztok robotmunkáján alapult. A cseretárgyalások során az uradalom értékét mégis 745 324 r. Ft-ra becsülték a megtartott szemle alapján, ugyanakkor a Jászkun Kerületet 580 000 r. Ft-ra tartották. Így a két éven át elhúzódó cseretárgyalás végül is nem vezetett

⁷ KA Inv. uo. f. 55v.

⁸ DOZA U 171/1. Die mit Grafen von Sinzendorf vorgehabten Tauschtraktaten der Jassiger- und Kumaner-Distrikte in Ungarn gegen die Herrschaften Karlswald usw. in Böhmen 1729—1730. Ettlingen, 6. Febr. 1730.

eredményre. E tárgyalást természetesen figyelemmel kísérte a Pesti Invalidus Ház ügyeire rendelt Udvari Commissio is, amely felerészben tulajdonosa is volt a Jászkun Kerületnek s meggyőződött arról is, hogy ez a birtok az évtizedek folyamán gazdaságilag megerősödött, s így földesúri adóját az ingatlanérték 6%-ának megfelelően fel lehetne emelni.⁹

Ösztönzése nyomán 1729-ben a Német Lovagrend elhatározta, hogy a jászkunsági földesúri árenda összegét a korábbi 22 322 r. Ft-ról 25 301 r. Ft-ra emeli fel¹⁰: így

- a Jász Kerület 11 950 r. Ft adóját 12 190 r. Ft-ra,
- a Nagykun Kerület 3350 r. Ft adóját 4175 r. Ft-ra,
- a Kiskun Kerület 3080 r. Ft adóját 4280 r. Ft-ra és
- a kunsági puszták 4042 r. Ft- adóját 4856 r. Ft-ra emelte fel.

Ebből a bevételből azonban még levonták a kinevezett földesúri tisztek évi fizetését és az egyéb kiadásokat, s így maradt meg 22 334 r. Ft tiszta földesúri bevétel. Ennek felét fizették be a Széchényi-alapítványba, a Német Lovagrendet illető másik feléből pedig még szintén tovább költöztek. Ugyanis minden évben szokás volt, hogy jó bort szállítsanak Neissébe, Franz Ludvig választófejedelem kancelláriájához. 1728-ban pl. 6 hordó tokaji aszút „6 dolia Vini Tokaini Ausbruch” szállítottak a jászkunságiak a sziléziai Neissébe. A bor értéke 195 Imperial (292 r. Ft 30 kr), szállítási költsége 110 r. Ft, a szállító kocsikat kísérő huszárok kb. 3 hónapi ellátmánya 45 r. Ft, az egyéb költségek pedig átlag 10 r. Ft 30 kr-ba, az egész szállítmány tehát 458 r. Ft-ba került.¹¹ Ha pedig Breslauba (ma Wrocław), a választófejedelem másik sziléziai udvartartásába kellett szállítani a bort és az egyéb ajándékokat, akkor a fuvar még hosszabb és költségesebb is volt. Az is kialakult gya-

⁹ DOZA U uo. Pest, 20. Junii 1730.

¹⁰ OL P 520. Misc. 13:418—419.

¹¹ OL P 520. uo.

korlatnak számított, hogy a jászkunsági vezetők a bort szállító expedícióhoz a fuvart, a szénát, az abrakot, továbbá a kísérők élelmezését és teljes ellátását, illetve ezek költségeit az adófizető parasztságon is behajtották, miközben a lovagrendi árenda összegéből is levonatták. Ez a szállítással összefüggő terhelés volt az egyik oka az 1724—26-ban lezajlott jászkunsági parasztmegmozdulásoknak is, amelyeket akkor az ott elhelyezett császári-királyi Galbai-vértesezred századai fékeztek meg. S bár a jászkunsági helyi vezetők a mozgalom lecsillapításáért 6 ökröt vagy 100 Imperiált (150 r. Ft) ajándékoztak az ezrednek, illetve Botta őrgróf ezredparancsnoknak, hogy „jó szolgálatait” elismerjék,¹² maguk is tudták, hogy az adófizető parasztság döntő többségének elégedetlensége ellenük is éppúgy megnyilvánult, mint a lovagrendi adóbehajtó közegek ellen.

Az ellenállás abban is kifejezésre jutott, hogy a fegyveres megtorlás és a lázongó vezetők börtönbe zárása miatt a lakosság továbbra is lázongott. Az elégedetlenség parazsa tovább izzott a szabadlábbon maradottak körében, s mind a lovagrendi tisztek, mind a helyhatóságok vezetői félték az újabb zavargásoktól. Jellemzően fejezte ki az elégedetlenséget az egyik jászberényi lázadó: „Van 24 szenátor, de mind tolvaj. Nem bánom, akárki vesse nyakamba a kötelet, én azoknak a nyakába vetem, akiket megillet. Beküldötték Budára, a sáncmunkára az igazakat, a tolvajokat itthon hagyták. Én három tanácsbeli embert megkötöztem volna, amazokat kiváltottam volna rajtuk.”¹³ Arról volt szó, hogy ugyanis az elítéltek és a börtönbe zártak helyett a szabadlábbon maradt adófizetőknek kellett helytállniuk.

Ilyen körülmények között az Udvari Commissio Nesselrode ezredest bízta meg, hogy a lovagrendi nagymestert keresse fel, tegyen ajánlatot a Jászkun Kerület megvásárlására a Pesti Invalidus Ház

¹² L. a Bevezetés 5. sz. jegyzet anyagát. I. m. 202.

¹³ JNSZML Jászberény lt, Hiv. Tud. 1724—29. 5:42.

részére.¹⁴ Mivel ez a megoldás látszott a legegyszerűbbnek, a Német Lovagrend elfogadta az ajánlatot. 1730. május 11-én az uralkodó az Udvari Haditanács javaslata alapján hozzájárult az adásvételhez, amelynek során ismét mellőzték az országgyűlés döntési illetékességét.¹⁵ Ezt követően az adásvétel lebonyolítása még majdnem egy évet igénybe vett. Az eladó részéről Kyau lovagrendi meghatalmazott minisztert és Orczy István Heves—Külső-Szolnok vármegyei táblabíró-t bízták meg a közvetlen tárgyalásokkal, a vevő részéről pedig az Udvari Commissio Althannt, Nesselrodét, Eck őrnagyot, a Pesti Invalidus Ház katonai parancsnokát, továbbá F. Matthias Böhmb Vörös Csillagos Keresztes rendi nagymestert, a pozsonyi Széchényi-menház elöljáróját.¹⁶

Az illetékesség látszatának az érdekében a Magyar Kamara részéről is létrehoztak egy bizottságot az ügyvitel során. Ennek elnökévé br. Johann Ignatz de Viechter kamarai tanácsost nevezték ki.¹⁷ Miközben az Althann-féle Commissio, a lovagrendi miniszter és a Viechter-féle bizottság sokoldalú, részletekbe menő vitát folytatott a kerületek adásvételi értékéről és az 500 000 r. Ft több forrásból történő elszámolásáról, 1730. szeptember 28-án az Udvari Haditanács utasítást adott, hogy Franz von Billard, a budai Főhadbiztoság főhadbiztosa és Franz Joseph Fuchs, a Pesti Invalidus Hához

¹⁴ DOZA U 164/1 f. 593—96. Bericht des Grafen Nesselrode an den Hoch- und Deutschmeister das Pester Invaliden Haus sich zur Auslösung der Distrikte mit 250 000 R. G. herbeilasse und aus seiner Kasse bevor erlegt werde.

¹⁵ L. a Bevezetés 8. sz. jegyzet anyagát.

¹⁶ KA Inv. 1731. Nr 237. f. 3. „Nachdem Ihre Kayserliche Majestät nach mehreren Enthalt eines den 11-ten Maj. vorigen Jahrs an Uns erlassenen Insinuati allergnädigst zubewilligen geruhet . . .”

¹⁷ HFHKA Ung. rote Nr 636. f. 218. An Herrn Baron von Kyau den 11. August 1730. J. I. de Viechter, Gábriel Gyöngyössi, Protocollum Commissionis Hungaricae de dato 30. Junii 1730. Tagjai: br. Thavonath — az 1719-ben elhunyt kamarai igazgató fia — kamarai tanácsos, de Stockhammern, de Zuanna, de Gyöngyössi tanácsosok, Rackenfels, Fettschner és de Fischer fogalmazók.

beosztott hadbiztos Orczyval együtt járják be a Jászkun Kerület mezővárosait, községeit és pusztáit, valamint a kunsági pusztabérletek révén érdekelt külső bérlők (Kecskemét, Szeged, Nagykőrös) helyhatóságait, tájékozódjanak a három kerület társadalmi és gazdasági viszonyairól a helyszínen, majd ennek alapján készítenek javaslatot a jászkunsági „jobb gazdálkodás bevezetésére”, azaz a földesurasági és az állami adóbevételek fokozásának lehetőségeire.¹⁸

Nem kevés gondot okozott az a körülmény, hogy a lovagrendi adásvételi szerződés és az Udvari Kamaránál elhelyezett birtoknyilvántartás (Buchalterei) területi adatai, valamint a ténylegesen birtokban tartott jászkunsági területek adatai eltértek egymástól. Kiderült, hogy a lovagrendi adásvételi szerződésbe 1702-ben a Jászkun Kerülethez nem tartozó 11 birtokot is belefoglaltak, illetve ezeket a birtokokat a Német Lovagrend ténylegesen nem tudta birtokba venni, mert azok más birtokosok használatában voltak, de a kamarai nyilvántartás szerint mégis a Német Lovagrend tulajdonát képezték. A jelzett adásvételi szerződésbe 11 250 r. Ft értékben belefoglalták Hódmezővásárhely mezővárost is, de ezt az Udvari Kamara eladományozta Schlick tábornagynak, aki azonban az adománylevelet nem váltotta ki, a kamarai birtokba iktatást is mellőzte, viszont a birtokot ténylegesen elfoglalta. Schlick 1723-ban történt elhunytja után az Udvari Kamara gr. Károlyi Sándornak adományozta,¹⁹ ő azonban az adománylevelet csak 1731. március 7-én mutatta be, és csak július elején fizetett 6000 r. Ft-ot érte a Német Lovagrendnek.²⁰

¹⁸ Ka Inv. 1731. Nr 205. f. 5–6. Extractus Summarii Introitus moderni ex Districtibus Jassigum et Cummanorum.

¹⁹ Szalay László (Kiadó): Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. I. r. Pest, 1865. 123–124. „... Őfelsége decretalis titkos tanácsosának declaratiojával s titulusával kegyelmesen consolált.”

²⁰ Szalay László: i. m. 2. r. 21. „... az bancalitas bevette a 6 000 r. Ft-ot Vásárhelyért az Theutonicus Ordoval lett tabuláris transactio szerint”. Károlyi naplójából 1731. július 15-én.

28 év folyamán nem tudta birtokba venni a Német Lovagrend Akasztó, Baracs, Bugac, Harka, Kaskantyú, Kiskőrös, Máréháza, Szentimre, Tabd és Tázlár kiskunsági prédiúmokát sem, amelyek a kamarai nyilvántartásban 8800 r. Ft értékkel szerepeltek.²¹ A tárgyalás során az Udvari Commissio azt kívánta, hogy ez a 11 birtok ne is kerüljön bele az új adásvételi szerződésbe. A Német Lovagrend viszont ragaszkodott ehhez, sőt azt követelte, hogy ezekért kártalanítást kapjon, az ingatlanok értéke fejében 20 050 r. Ft-ot, továbbá ennek 28 év és 5 hónapra eső 6%-os kamatát, 34 185 r. Ft 15 kr-t, összesen tehát 54 235 r. Ft 15 kr-t követelt. Hamarosan nyilvánvalóvá vált azonban, hogy az egyezkedő felek nem várhatják el ezt a követelést az Udvari Kamarától. S mivel arra még nem volt példa, hogy az Udvari Kamara bármiféle kártalanítást is fizessen, a lovagrendi meghatalmazott beleegyezett, hogy a vitás 11 birtok ne kerüljön bele az új adásvételi szerződésbe.²²

Nem kevesebb gondot okozott az adásvételi tárgyalás során az sem, hogy a Vörös Csillagos Keresztes Rend igazgatása alatt álló pozsonyi Széchényi-menház nem kívánt részt vállalni a Jász kun Kerület megvásárlásában, s ezt a már nagy összegű invalidus alappal rendelkező Pesti Invalidus Ház, illetve ennek főhatósága, az Udvari Commissio készségesen tudomásul is vette, de azt kérte, hogy a pozsonyi menházat illető 180 000 r. Ft-ot 1730. december végéig kamatmentesen engedje át a Pesti Invalidus Háznak. Így e két intézmény között szoros pénzügyi együttműködés jött létre. Ugyanis az Udvari Commissio 1724 óta köteles volt minden évben

²¹ DOZA U 164/1. Abtretung der Jassiger- und Kumaner-Distrikte an das Pester Invaliden Haus, 1728—31. f. 399. „Specificatio Locorum Cumanicalium extra quorum possessionem Sacer Ordo Theutonicus á tempore venditionis anno 1702. facta in praesens usque exstiterit, qualiter demum Summae aestimatae et venditae fuerint, patebit sequentibus utpote . . .”

²² HFHKA Ung. rote Nr 644. f. 685. „Undecim alia loca, quam Ordo Theutonicus sub titulo appertinentiarum veluti in conscriptione denotata tenuit, sed in Contractu specificie non exprimebantur, in moderno Contractu venditionali exprimuntur, ne in futurum quaestiones quaequam et confusiones eveniant.”

kisebb-nagyobb összegeket elhelyezni a bécsi Stadt-Banco-Obligation betéti számláján mindaddig, amíg a pozsonyi Széchényi-menházat illető 180 000 r. Ft alapítványi tőke törlesztése befejeződik.²³ Mivel 1730. december végéig csak 150 000 r. Ft-ot utaltak át, az Udvari Commissio 30 000 r. Ft-tal még adós maradt. Miután ennek átutalása is hamarosan megtörtént, Böhm keresztesrendi nagymester 1731. január 1-jén már nyugtát adott a teljes követelés átvételéről s ezzel egyidejűen visszaadta az Udvari Commissionak a Kollonits-féle titkos szerződés és hitellelvel egyik eredeti példányát is. Az átvételi elismervénybe belefoglalta: „A nekem és a Vörös Csillagos Keresztes Rendemnek járó adósságot pontosan és hiánytalanul átvettem, s a nagytekintetű császári Udvari Kamarától, a Német Lovagrendtől vagy a földesúri adó révén közösségben állt Jászkun Kerülettől többé nincs már semmi követelésem.”²⁴

Ennek ellenére az elszámolás során mégis kiderült, hogy a Pesti Invalidus Ház a pozsonyi menháznak 1731 januárja után is adósa maradt 20 000 r. Ft-tal. Ezt az adósságot csak április 30-án fizette ki a pozsonyi menháznak, de már az 5%-os kamattal együtt, tehát a 4 hónapra összesen 20 333 r. Ft- 20 kr-t.²⁵ Így a Pesti Invalidus Ház, illetve az Udvari Commissio most már teljesen függetlenítette magát a pozsonyi menház alapítványi tőkéjétől s ezzel 50%-ban valóban tulajdonosa lett a Jászkun Kerületnek.

²³ HFHKA Ung. rote Nr 794. f. 33. Copia Authentica von des Herrn Cardinal von Sachsenzeits Herzogs Eminenz, den 30. Juni 1724. gefertigten Cessioni Istrumento. Továbbá: Originale Istrumentum Conventionis inter Pestienne et Poseniense Oeconomicae facta die 23. Decembris 1726.

²⁴ KA Inv. 1731. Nr 237. f. 18. „Ich Franz Matthias Böhm, des Heiligen Ritterlichen Creutz-Ordens mit den Rothen Stern, durch Hungarn, Böheimb, Mähren, Schlesien, Pohlen General und Grossmeister, wie auch in Königreich Böheimb infulirter Praelat, namens des Mir und Meinem Heiligen Orden übergebenen Széchényschen Hospital zu Pressburg, urkunde und bekenne hiermit . . . Actum Prag, den 1. Januar anno 1731.”

²⁵ KA Inv. 1731. Ne 237. f. 20. „ . . . mithin zusammen in einer Summa 20 333 R. G. 20 kr paar und richtig in die Szechenysche Hospitals-Cassa zu Pressburg empfangen habe . . . Prag, den Letzten April 1731. F. M. Böhm Grossmeister.”

Időközben von Billard és Fuchs hadbiztosok összegezték a jászkunsági szemle során szerzett tapasztalatokat, s 1731. január 1-jén terjesztették fel az Udvari Commissióhoz, amely az adásvételi ügyletben nagy üzleti fogást, nyereséget vélt felfedezni, holott gazdasági irányítási kérdések, gazdálkodási feladatok megoldásában járatlan volt, csupán a háborús birtokszerzés, a katonai zsarolás és hadisarc eszközeihez értett. Ezt az eszközrendszert kívánta lebontani „békeviszonyokra”: elképzelte a hatalmas jászkunsági territórium területi arányait s azt, hogy e településeken három uradalmi székházat és kilenc földesúri allódiomot létesíthet, bevezetheti a robotkényszeren alapuló földesúri gazdálkodást, a tized- és a kilencedszedés rendszerét. Nesselrode aláírásával már február 6-án elkészült egy részletes tervezet az új földesúri gazdálkodás bevezetésére, aminek a megvalósítása révén a földesúri jövedelmet szerinte a jelenlegi 25 501 r. Ft-ról 36 155 r. Ft-ra lehetne felemelni.²⁶

Ferdinand Joseph Eck őrnagy, a Pesti Invalidus Ház katonai parancsnoka, von Billard és Fuchs hadbiztosok, továbbá Orczy ezt a tíz pontba, passzusba foglalt főhatósági nyers tervezetet pontról pontra alaposan megvizsgálták és arra a következtetésre jutottak, hogy ezt egyelőre, nagyobb pénzbeni ráfordítás nélkül nem lehet megvalósítani. Ezért 1731. február 14-én javaslatot készítettek a tervezet módosítására. Abból indultak ki, hogy a jászkunsági territóriumon sohasem volt robotköteles majorsági uradalom. A szabadmenetelű jászkunsági lakosság sohasem járt robotba, saját gazdaságának terményeiből sohasem fizetett földesúri kilencedet. Ez szerintük is azzal a veszéllyel járna, hogy inkább üresen hagynák településeiket. A tizedszedéstől szintén el kell tekinteni, mert „a klérus ez ellen tiltakozni fog a legközelebbi országgyűlésen”. Nem javasolták az új urasági szőlőültetvények létrehozását sem, mert ezekhez ingyenmunkást nem találnának. A kunsági pusztákon né-

²⁶ KA Inv. 1731. Nr 205. f. 1–11. Über die von dem Herrn General-Kriegs-Commissario Grafen von Nesselrode Hochgräfl. Exzellenz, dato Wienn, den 6. Febr. 1731. eingeschickte Projecta und wegen den Jassig- und Cumaner-Districte, darauf von Uns nachgesetzten aufgeforderten Bericht.

hány helyen önkezelésű állattartó majorságot kellene létesíteni, mert ez esetben a Pesti Invalidus Ház személyzeti állománya részére a szükséges húst olcsóbban szerezhethék be. A dél-kiskunsági pusztákat Szeged önkényes katonai pusztafoglalóitól vissza kell foglalni, hogy az ottani községek és puszták népessége háborítatlanul gyarapodjék. Szükség volna három kerületi székház és négyöt urasági vendégfogadó felépítésére. Javasolták, hogy a kereskedőket, a kézműveseket, a bérlőket (serfözde, vendéglő, malom, mészárszék stb.) és főként a kunsági pusztabérlőket fokozottabban adóztassák meg. Számításaik szerint ilyen módon is el lehetne érni évente 35 206 r. Ft földesurasági jövedelmet.²⁷

Ezeket a módosító javaslatokat az Udvari Commissio átmenetileg figyelembe vette, erre az évre az eredeti terv megvalósítását felfüggesztette, de részleges és fokozatos bevezetéséről sohasem mondott le. Orczy révén ezt jól tudták a Jászkun Kerület helyhatósági közigazgatási és jogszolgáltatási vezetői is, de egyelőre még az adásvételi tárgyalások sem fejeződtek be. Althann tábornok azonban meg volt győződve arról, hogy ezek előbb-utóbb eredményre vezetnek. Ezért már 1731. március 4-én szerződést kötött Mikovinyi Sámuel kamarai mérnökkel és hivatásos térképkészítővel, hogy a Jászkun Kerületről — mindhárom kerületről külön-külön és a hármat egybefoglalva — részletes térképeket készítsen.²⁸ A szerződés előírta, hogy Mikovinyi e földmérő és térképező munká-

²⁷ KA Inv. uo. f. 1. Unterthänig-Gehorsamste Anmerkung . . . Pest, den 14. Febr. 1731. „ . . . ad 5-tum: Mit dieser Erbauung müsste der Unterthanen gleichwie mit dem Zehent oder Neuntel verschoniert bleiben . . . ” „Summa der jährlichen Arenda und Zins Schank-Ertragnis 35 206 Rheinische Gulden.”

²⁸ KA Inv. 1731. Nr 39. f. 3. Exped. Wiennae, den 4. Martii 1731. Demnach Samuel Mikoviny sich anerboden und versprochen für die in Pesterischen Invaliden Haus Geschäft angeordnete Käyserliche Hofcommission die in dem Königreich Hungarn belegener Districtus Maioris et Minoris Cumaniae, dann Jassigum et Philisteorum geometrice aufzunehmen und in Mappas zubringen . . .

jáért — beleértve minden ehhez szükséges költséget, amire közben szüksége lesz — munkadíjul 100 aranyat (400 r. Ft) kapjon a Pesti Invalidus Ház házipénztárából. Mikovinyi ezt a munkát 1731. március 23-án Jászberényben megkezdte, s egész éven át rendszeresen folytatta. Ismerte az országnak ezt a részét, mert az előző években Pesten, Budán, Jászberényben, Kecskeméten, Örkényben és Szegeden már végzett csillagászati földrajzi helymeghatározást az Udvari Kamara megbízása alapján.²⁹ Földmérő munkája során azonban meglepődve tapasztalta, hogy a kerületek határai a peremrészeken eléggé nyitottak. A határbejárások során kitűnt, hogy a szomszédos vármegyék (Heves—Külső-Szolnok, Szabolcs, Pest—Pilis—Solt és Csongrád) és kivált Szeged szabad királyi város földbirtokosai és hatóságai maguknak foglaltak el nagy kiterjedésű jászkunsági pusztákat és pusztarészeket, s ezek visszaszerzéséért a kerületek hatóságai hosszú idő óta perben állanak a Királyi Ítéltáblánál.³⁰ Ráadásul Szeged és ezek a vármegyék szerették volna a kerületeket maguk között felosztani, hogy ilyen módon csökkenték a saját hadiadó-kontingensüket.³¹

Közben 1731. március 8-án Franz Ludwig lovagrendi nagymester Breslauban aláírta a Német Lovagrend lemondó nyilatkozatát a Jászkun Kerület tulajdonjogáról, beleegyezését adta, hogy az Udvari Kamara lebonyolítsa az adásvételi ügyletet a Magyar Kamara útján, és hogy a Német Lovagrend a kerületekbe befektetett tőke elhelyezésére és beruházására megfelelőbb helyet nyerjen — „... commodiorem locum sortiamur”.³² Ezt követően az Udvari

²⁹ *Bendeffy László*: Mikoviny Sámuel megyei térképei. Különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mikoviny-térképeire. Bp. 1976. l. k. 286.

³⁰ JNSZML Jászberény lt. Hiv. Tud. Prot. 1731—45. Határperek. Karcag lt. Tört. Okmányok. I. 1624—1807., 1731—45., KA Inv. 1733. Nr 301.

³¹ KA Inv. 1731. Nr 299. f. 1. „... nec ulla ab iisdem dependentiam recognoscemus... unde ne forte — nos ductu eiusdem iurisdictioni comitatensí subiectos esse adstruere velle videretur.”

³² KA Inv. 1731. Nr 237. f. 23. De dato Breslau, den 8. Martii 1731.

Commissio Orczyt Bécsbe rendelte, megbízta, hogy Fuchs hadbiztossal együtt ismét járják be a kerületeket, a szegedi városi és katonai hatóságok bevonásával tisztázzák a dél-kiskunsági puszták vitás határkérdéseit és pusztabérleteit, állapítsák meg, hol és milyen módon lehetne a kerületek mezővárosaiban, községeiben vagy pusztáin földesurasági vendégfogadókat felépíteni, készítsék elő a helyhatósági elöljáróságokat az új földesuraság hivatalos bevezetésére és beiktatására. Orczy itt kapott ígéretet arra, hogy — ha mindezekben sikeresen közreműködik — bárói címet kap és továbbra is megmarad földesúri adminisztrátori tisztségében.³³

Orczy ennek érdekében az udvari hatóságok irányában — egyben a jászkunságiak rovására is — mindenben készségesen rendelkezésre állott. Már 1731. április 10-én jelentette az Udvari Commissionsnak, hogy a kerületekben megtette a szükséges intézkedéseket, a Tiszán túlra, a Nagykun Kerületbe azonban még nem tudott elutazni az igen nagy vizek miatt. Most már csak a beiktatás időpontjának a közlését várja, mert erre az alkalomra a kerületek közgyűlését (congregatio generalis) össze kell hívni. Intézkedett arról is, hogy Mikovinyi a beiktatás időpontjáig, „az Ön kegyes megérkezéséig — bis zum dero Hochgnädigen Anknunft — a lehető legtöbb földmérő munkát végezze el”.³⁴

1731. április 27-én az uralkodó utasítására az Udvari Kamara leiratot intézett a Magyar Kamarához, hogy gr. Grassalkovich Antal királyi jogügyí igazgatót, koronaügyészt és kamaratanácsost bízta meg a földesúri beiktatás lebonyolításával. Grassalkovich a királyi kincstár nevében az illetékes megbízottak részvételével hivatalo-

³³ KA Inv. 1731. Nr 75. f. 1—2. Orczy táblabíró a bárói cím mellé adománylevelet kapott a Kiskunfélegyházától délkeletre eső Kisszállás kiskunsági pusztára. Mivel azonban e puszta nem volt eladományozható, megszerzése törvényellenesnek bizonyult. Hamarosan vissza is került a Kiskun Kerülethez, Kecskemét bérelte.

³⁴ KA Inv. uo. f. 2. Orczy március 23-án Bécsből szerencsésen hazaérkezett — „glücklich arrivieret”, s április 10-ig utazta be a Jász és a Kiskun Kerületet.

san vegye át a Jászkun Kerületet a Német Lovagrendtől és ugyan-ezen alkalommal a Pesti Invalidus Házat iktassa be az új földesúri tulajdonba. A beiktatás napját május 7-ére tűzték ki.³⁵

1731. április 26-án III. Károly Laxenburgban aláírta a Jászkun Kerület második kincstári kiárusítására vonatkozó adásvételi szerződést.³⁶ Jóllehet, a szerződésben elismerték a kerületek koronabirtok státusát, mégis elsősorban az uralkodói felségjogra hivatkoztak, s csak a szerződés 6. pontjában említették meg az országgyűlési Karok és Rendek rendelkezési jogát a koronabirtokot illetően: „A Királyság legközelebbi országgyűlése alkalmával tekintélyünket fogjuk közbe vetni, hogy a Jászkun Kerületnek az előző módon megtörtént eladását országgyűlésileg is megerősítsék.”³⁷

A Pesti Invalidus Ház főhatósága, az Udvari Commissio megállapodott a Német Lovagrend teljhatalmú megbízottjával, Kyauval az adásvételi összeg kifizetéséről. Kötelezte magát a 250 000 r. Ft-nak a Magyar Kamara pénztárába való befizetésére, a másik 250 000 r. Ft kiegyenlítését pedig az Udvari Kamarától kapott nyugtával igazolta. Így szerepel azután a szerződésben 500 000 r. Ft összeg.³⁸ Jellemző, hogy az Udvari Commissio által a Német Lovagrendnek kifizetett 250 000 r. Ft-ról szóló nyugtán feltüntették az Udvari Kamara igazolását, mintegy engedélyét a kifizetésről, jelezve, hogy az adásvételhez az Udvari Kamara engedélyére is szükség volt, s a Magyar Kamara csak alárendelt szerepet játszott.³⁹

³⁵ KA Inv. 1731. Nr 237. f. 47. Datum Pestini, die 12. mensis Maj. 1731. „Sacrae Regni eiusdem Coronae Fiscalis Mgr. A. Grassalkovich.”

³⁶ HFHKA Ung. rote Nr 644. f. 675–85. Contractus. 26. April. 1731. L. az I. sz. melléklet anyagát.

³⁷ KA Inv. 1731. Nr 237. f. 48. Wienae 27. Aprilis 1731.

³⁸ L. a III. fejezet 36. sz. jegyzet anyagát.

³⁹ KA Inv. 1731. Nr 237. f. 14. Quittung per Zweimal Hundert Fünfzig Tausend Rheinische Gulden, sage 250 000 R. G., welche ich . . . aus Handen der Hochlöblichen in Pester Invaliden Haus Sachen angeordneten kaiserlichen Hof-Commission . . . unter heutigen dato baar und richtig empfangen habe. So geschehen Wienn, den 1. Maj. 1731. C. H. Freiherr von Kyau, St. O. T. und Commendeur zu Mechlen.

Az adásvételi szerződés teljes földesúri tulajdonjoggal ruházta fel a Pesti Invalidus Házát, illetve az Udvari Commissiót. Előírta, hogy az eladás örökös joggal és visszavonhatatlanul („iure perpetuo et irrevocabiliter”) történjék meg. A már korábban is említett Hódmezővásárhelyt és a tíz praediumot elengedettként kell kezelni, ezzel szemben hat praediumot: Alsó-Kömpöcz, Felső-Kömpöcz, Asszonyszállás, Ágó, Boldogháza és Jakabháza pusztákat, amelyeket az 1702. évi szerződésbe nem vettek fel, de ténylegesen hozzátartoznak a jászkunsági mezővárosokhoz és községekhez, ezeket a Német Lovagrend is kézben tartotta, tehát fel kell venni az új szerződésbe. Ezek szerint a Jász Kerületnek egy mezővárosa (Jászberény) és tíz községe (Jászárokszállás, Jászapáti, Jászladány, Jászkisér, Jászfényszaru, Jászdósa, Jászsalsószentgyörgy, Jászfákóhalma, Jászmihálytelek és Jászfelsőszentgyörgy), valamint négy pusztája (Ágó, Boldogháza, Borsóhalma és Négy-szállás), a Nagykun Kerületnek egy mezővárosa (Karcagújszállás), öt községe (Kunmadaras, Kunhegyes, Kisújszállás, Túrkeve és Kunszentmárton) és 16 pusztája (Asszonyszállás, Boltsa, Hegyesbor, Karajános, Kunlaposa, Magyarka, Ködszállás, Fábiánka, Kápolnás, Kolbáz, Márialaka, Turgony, Móricz, Pohamara, Mesterszállás és Csorba), a Kiskun Kerületnek egy mezővárosa (Kiskunhalas), öt községe (Kunszentmiklós, Szabadszállás, Fülöpszállás, Kiskunlacháza és Kiskundorozsma) és 43 pusztája (Balota, Bodog-lár, Fejértó, Füzes, Kókút, Tájó, Zsana, Bösztör, Majsa, Orgovány, Kisbalázs, Catho, Csóka, Szentmihálytelke, Bene, Félegyháza, Galambos, Jakabszállás, Kerekegyháza, Matkó, Páka, Ágasegyháza, Csólyos, Ferencszállás, Kisszállás, Móriczgátja, Szank, Szentlászló, Kocsér, Lajos, Mizse, Törtel, Kara, Alsó-Csengele, Alsó-Kömpöcz, Felső-Csengele, Felső-Kömpöcz, Kígyós, Pálos, Átokháza, Jakabháza, Mérges és Üllés) név szerint kerültek bele a szerződésbe. Ezek között több olyan pusztta szerepelt, amely az illető mezőváros vagy község külterületéhez tartozott.⁴⁰

⁴⁰ L. az I. fejezet 24. sz. jegyzet anyagát. Ezek Mikoviny Sámuel térképei. (A Hadtörténelmi Intézet Térképtárából. Jelzete: BIX/a. 625.)

Az adásvételi szerződés nyolc pontban részletezi az adásvétel tartalmát, jogviszonyait és előírásait. Külön kiemelték a királyi legfőbb regálékat: a hadiadó, a katonai beszállásolás és az országos közterhek előírásának jogát, hozzátéve, hogy az uralkodó igyekszik az ország törvénye és jogszokása szerint elosztani az állami és közterheket a kerületek között. A Pesti Invalidus Ház felhatalmazást nyert az Udvari Commissiónál meghatározott földesúri adó elosztására és behajtására. Belefoglalták formálisan a feudális földjáradék valamennyi formáját (munkajáradék, terményjáradék és pénzjáradék), beleértve a királyi kisebb haszonvételeket is.

Az Udvari Commissio, illetve a Pesti Invalidus Ház megkapta a szokásos nemesi előjogokat, a szabadköltözés, az adómentesség, a vám- és harmincadmentesség, a szárazon és a vizen való szállítás szabadságát, mint az ország mágnásai, főurai és nemesei. Külön részletezi a szerződés a Pesti Invalidus Ház földesúri pallosjogát (*ius gladii*), a kegyúri, a polgári peres és büntetőjogi jogállását. Amíg a szerződés bevezető főszövegébe ezeket a jogokat belefoglalták, a kiegészítő kísérszövegben világosan kifejezik, hogy ezeket a jogokat a Pesti Invalidus Ház csak majd azután gyakorolhatja, ha az adásvételt az országgyűlés is megerősíti. Addig pedig a királyi kincstár neve alatt intézzék az esedékes ügyeket — „*interea donec emptio ista et venditio perennalis diaetaliter stabiliatur, nomine Fiscii Regii eventuris casibus prospicietur*”. Mivel azonban az országgyűlést csak tíz év múlva, 1741. május 14-én hívták össze, az eladás országgyűlési jóváhagyása és az utóbb jelzett jogok átruházása is függőben maradt.

Egyházkegyúri vonatkozásban kiemelte az adásvételi szerződés, hogy ez legfelsőbb fokon az uralkodót illeti meg. A parochiális egyházak kegyúri jogát úgy korlátozta, hogy azt csak római katolikus személyekre lehet átruházni. Ez a korlátozás érzékenyen érintette a kunsági mezővárosokat és községeket, mert ezek lakosságának túlnyomó többsége protestáns vallású volt, s így ezek a protestáns egyházközségi tanácsok (*presbiteria*) részben a helyi katolikus plébánostól vagy a katolikus egyházmegyei hatóságtól is függettek. Templomépítés, -tatarozás vagy -felújítás esetében külön en-

gedélyükre volt szükség. A „carolina resolutio” értelmében a bírák és a hivatalnokok vallásfelekezetre való tekintet nélkül kötelesek voltak letenni a katolikus formula szerinti hivatalos esküt.

Nyomatékosan kiemelte az adásvételi szerződés, hogy az ország nádora — aki 1702-ig a Jászkun Kerület főkapitányi és főbírói tisztségét viselte, joghatóságát gyakorolta, s ezért évi 12 000 r. Ft fizetést kapott nádori census címén — ezt a korábbi tisztségét sem maga, sem alárendelt jászkunsági kapitányai révén nem gyakorolhatja. A jászkunságiak mentesek lesznek bármilyen más tisztségviselőnek, nevezetesen a vármegyebelieknek mindenféle közvetlen alárendeltségétől és joghatóságától. Ez a kitétel azért érdemel figyelmet, mert a jászkunsági honosságú nemesek közül néhányan a szomszédos vármegyékben is rendelkeztek kisebb ingatlantulajdonnal, sőt az egyes jászkunsági mezővárosok és községek több állattartó pusztát is béreltek a szomszédos vármegyék területén földbirtokos nemesektől, akik a hadiadó, a földhasználat vagy a pusztabérlet ürügyén hatalmaskodtak a jászkunsági lakosokkal szemben. Ilyenféle peres ügyek elég gyakran előfordultak. Viszont a Jászkun Kerületnek voltak olyan kunsági pusztái, amelyeket a szomszédos városok vagy vármegyék tisztjei vagy hatóságai önkényesen birtokba vettek, ott tanyákat (tuguria) hoztak létre, gazdálkodtak, sőt az érintett jászkunsági lakosokat dézsmaadásra kötelezték.⁴¹

Felhatalmazást kapott a Pesti Invalidus Ház arra is, hogy a Jászkun Kerületben három földesúri székházat és kilenc allódiomot létesítsen s ezekben olyan földesúri előjogoknak és „mentességeknek örvendjen, mint amilyeneknek a Magyar Királyság főpapjai, főurai és nemesei örvendeznek s amilyeneket ők élveznek”. Amint

⁴¹ KA Inv. 1731. Nr 205. f. 8v—9r. „Quandoquidem plurimi Milites Ras-ciani ad Praesidium Szegediense applicati in Terris Cumanicalibus oeconomiam privatam exerceantes Tuguria quoque in Praediis exstructa haberent — Minthogy igen sok, a szegedi Várországhez tartozó rác katonának, akik a kunsági földeken magángazdálkodást folytatnak, a pusztákon felépített tanyáik is vannak...” A rác katonák tanyáiban parasztbérlők gazdálkodtak.

később látni fogjuk, az új földesuraság ennek a felhatalmazásnak az alapján részletes átalakítási terveket dolgozott ki, de ezeknek a megvalósítása a jászkunsági helyhatóságok ellenállása miatt csak igen kis mértékben sikerült. A Pesti Invalidus Ház által kinevezett s az Udvari Commissio által megerősített földesúri tisztek közül néhányan kisebb önkezelésű majorságot létre is hoztak, de a robotot és a terményjáradékot nem tudták rákényszeríteni a lakosságra. Nem sikerült létrehozniuk a három földesurasági székházat sem, csupán a kerületi közigazgatás és a közgyűlések tartására alkalmas kerületi székházak épültek fel a kerületek adófizetőinek hozzájárulásával.

Az adásvételi szerződés tartalmából egyértelműen kitűnik, hogy e szerződés elkészítése során teljes egészében mellőzték a Jászkun Kerület választott tisztségviselőinek, a három kerületi kapitánynak, a mezővárosi és községi elöljáróknak a közreműködését. A feudális főhatóságok joggyakorlata és a hatalmi erőviszonyok ezt nem is tették lehetővé. Pedig még csak ezután kezdődött meg az új földesuraság birtokba vezetése. 1731. április 30-án Althann tábornok parancsára a Pesti Invalidus Ház útján a Jászkun Kerületbe vezényelték a Claudius Florimond Mercy-féle vértesezredet, hogy a földesúri beiktatásra érkező főhatósági küldötteknek katonai biztonságot és védelmet nyújtson.⁴² Időközben értesült ugyanis az Udvari Commissio arról, hogy Karcagújszálláson már február óta lázonganak a földesurasági alárendeltség ellen, megtámadták a nagykunsági adószedő házat, elkergették a község egyik bíróját, népgyűlést tartottak, és maguk közül új bírót választottak. Csak a császári-királyi katonaság közbelépésével tudták a lázongást lecsillapítani.⁴³

Grassalkovich javaslatára a Német Lovagrend br. Orczyt hatalmazta fel, hogy a birtokba vezetési és beiktatási ceremónián

⁴² JNSZML Jászberény lt. Hiv. Tud. 6. cs. 29. sz. 1731. április 30. Az ezred főként a Jász Kerület mezővárosát és községeit szállta meg.

⁴³ OL P 520. Misc. 1731. február. Fitzgerald Mihály kerületi adószedő levele Orczyhoz Tarnaörsre. A vezető Vitárius Márton.

képviselje az átadó felet. Az átvevő bécsi Udvari Commissio elnöke, Althann pedig Koller József kamarai tanácsost bízta meg maga helyett, hogy az átvevő Udvari Commissio és a Pesti Invalidus Ház képviseletében vegyen részt az ünnepélyes beiktatáson.⁴⁴

Az érdekelt küldöttségek már 1731. május 6-án megjelentek Jászberényben, a Jászkun Kerület összkerületi központjában. Erre az alkalomra az összkerületi közgyűlést is összehívták, valamennyi mezőváros és község elöljárósága is megjelent. Május 7-én ünnepi közgyűlés keretében zajlott le a földesuraság beiktatása. Először Grassalkovich ismertette a császári-királyi parancsot a beiktatásra, továbbá az adásvételi szerződés anyagát. Majd Orczy adott tájékoztatást a választott kerületi kapitányok, a bírák és esküdtek, valamint a környező vármegyékből megjelent tisztek előtt az adásvétel létrejöttének körülményeiről. Többek között utalt arra, hogy a Tokaj kincstári uradalomhoz (bona fiscalis) tartozó Püspökladány és a nagykunsági Karcagújszállás között meglévő határvita a Királyi Ítéltáblánál még függőben van. A dél-kiskunsági pusztákért Szeged ellenében folytatott fiskális perek ügyére — saját érdekében — ezúttal nem tért ki, legalábbis ezt nem foglalták bele a főhatósághoz intézett jelentésbe. Ezt követően — miután a beiktatási szertartás során hivatalos ellentmondás senki részéről nem hangzott el — Grassalkovich bejelentette, hogy a kerületek átvétele-átadása ezzel hivatalosan is megtörtént, méghozzá teljes joggal és jogosítvánnyal — „mit allen Rechten und Gerechtigkeiten”.⁴⁵ Valójában itt is a felségjog érvényesült csak.

Mivel a jászkunsági helyhatóságok vezetői jól tudták, hogy hivatalos tiltakozásuknak semmi eredménye sem volna a főhatóságok körében, kénytelenek voltak tudomásul venni a beiktatást. Eközben azonban a karcagújszállási és a jászberényi esküdt küldöttek és kísérelők közül többen zavargást kezdtek, ellenségesen léptek fel,

⁴⁴ L. a III. fejezet 35. sz. jegyzet anyagát.

⁴⁵ KA Inv. 1731. Nr 237. f. 12–13. Althann jelentése az Udvari Haditanácsához 1731. május 12-én. Grassalkovich erről mélyen hallgatott, mintha tudomásul sem vette volna a lázongást. L. a 2. sz. melléklet anyagát.

utólag tiltakoztak a Pesti Invalidus Ház, illetve a bécsi Udvari Commissio földesurasága ellen. A karcagújszállásiak közül Vitarius Márton bírót és 11 társát, továbbá 6 jászberényi lázongót letartóztattak, katonai kísérettel bilincsbbe és vasban a Pesti Invalidus Ház börtönébe zárták. A jászszágiakat — miután előírt kötelezvényt adtak arra, hogy lemondanak a megtámadásról és a bosszúállásról — még szeptemberben hazaengedték. A karcagújszállásiakat október elején újra kihallgatták, de csak négyen adtak kötelezvényt: Becsey István, Balogh Mihály, Tokos János és Farkas Benedek, ők egy csapatban hazamentek. Míg a többi „bukott alattvaló” Vitarius bíróval mint főkolompossal együtt — „samt dem Richter Vitarius als Rädelsführer” — vasban és bilincsbbe továbbra is börtönben és sáncmunkán maradt. Ugyanitt maradt még Madaras Mihály is, akit rablás büntette miatt ítélték el. A Pesti Invalidus Ház börtönébe zártak még négy személyt, akik Pest—Pilis—Solt vármegyéből kerültek oda. Őket az építkezéshez munkára rendelték.⁴⁶

Az invalidus alaphól létesített Pesti Invalidus Ház földesuraságát a jászszági lázongók és hozzátartozóik mindjárt a leginkább embertelen oldaláról ismerték meg. Hohenhau ezredes kiemelte jelentésében, hogy a fenti ítéleteket egyhangú határozattal — „bei einer unanymi Entscheidung” hozták meg.

⁴⁶ KA Inv. 1731. Ne 346. Pest, den 26. Okt. 1731. Franz Leopold von Hohenhau Obrist. Az elítéltek vallomásait tartalmazó jegyzőkönyvet a bécsi Hadilevéltárban korábban selejtezték.

A JÁSZKUNSAGI GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM AZ 1730—40-ES ÉVEKBEN

A Jászkun Kerület egészét tekintve az új földesuraság birtokba lépése nem jelentett döntő fordulatot a gazdaság szerkezetében, sem a lakosság gazdálkodási rendszerében, sem a társadalom hagyományos szervezeti felépülésében. Nem jöttek létre robotoltató uradalmi majorságok, a jászkunsági territóriumon nem létezett úrbéres jobbágytelki állomány. Meg sem kísérelték, hogy a korábban kialakult parasztgazdaságoknak a lakóház, az ólaskert és a mezei kert hármasság tagozódásán alapuló rendjét robotköteles telekrendszerrel váltsák fel.

Ez a szabadmenetelű parasztság nem ismerte a jobbágyi telekrendszer röghöz kötöttségét, a nyomásos-ugaros határhasználati rendszer bilincsbe verő művelési kényszerét, hiszen ekés művelésre alkalmas föld bőven állt rendelkezésre. Ez a viszonylag szabad gazdálkodási rendszer egyébként nem jászkunsági sajátosság, mert az alföldi nagyhatárú mezővárosok területén — ahol a mezőgazdasági ágazatok között az állattartás és -tenyésztés állt az első helyen, s a szántóföldi növénytermelés csak másodlagos szerepet játszott — különféle változatokban szintén megtalálható volt.

A gazdaságok extenzív növekedésével és a népesség fokozatos gyarapodásával párhuzamosan arra törekedtek a jászkunsági helyhatóságok, hogy a korábban „külső” haszonbérlők (árendátorok, exárendátorok) használatában lévő hatalmas pusztákat saját maguk vegyék árendába a földesuraságtól, rendszerint túl is fizetve a szomszédos megyebeli haszonbérlőket, sőt gyakran hadakozva az önhatalmú pusztafoglalókkal. 1730-ig kb. 212 000 kat. h. területű pusztát szereztek vissza a „külső” bérlőktől és vették azt saját

használatukba. 1745-ig pedig további kb. 300 000 kat. h. területet vettek vissza saját haszonbérbe az idegen bérlőktől és a pusztafoglalóktól. Ilyen módon lassanként az adásvételi szerződésben jelzett puszták az egész jászkunsági territóriumon saját haszonbérbe kerültek. Ez a fejlődési vonal nyomon követhető, ha számba vesszük a települések, az adózó gazdaságok és a népesség számszerű gyarapodását. Lássuk tehát az alábbi 1. táblázat anyagát!¹

1. táblázat

a) A helységek száma kerületenként

Kerület	1728	1735	1744—45
Jász Kerület	11	11	11
Nagykun Kerület	6	6	6
Kiskun Kerület	6	6	8
Összesen	23	23	25

b) Az összeírt adózó gazdaságok száma

Jász Kerület	1 831	2 305	2 894
Nagykun Kerület	823	1 112	1 400
Kiskun Kerület	592	651	1 792
Összesen	3 246	4 068	6 086

c) Népességszám gazdaságonként hat fővel számítva

Jász Kerület	10 968	13 830	17 364
Nagykun Kerület	4 938	6 672	8 400
Kiskun Kerület	3 552	3 905	10 752
Összesen	19 476	24 408	36 516

¹ JNSZML Jászkun Kerületek Iratai = JKI Conscriptioes, 1728., 1734—35, 1744—45.

E három adóösszeírás adatai azt mutatják, hogy a jászkunsági gazdaság termelőerői jelentős mértékben gyarapodtak. Hozzá kell tennünk azt is, hogy a kinevezett földesúri tisztek és a választott kerületi főtisztek (kerületi kapitányok, összkerületi alkapitány, főbírák) gazdaságát, a két Kunságban pedig a mezővárosi és a községi előljárók gazdaságait, továbbá a plébániák és a presbitériák birtokában lévő gazdaságokat nem vették fel ezekbe az adóösszeírásokba. Ezért a Jász Kerületben még kb. 20, a Nagykun Kerületben 40 és a Kiskun Kerületben 50 gazdaságot adhatunk hozzá az összeírtakhoz. Bár ezekről a többletekről pontos kimutatások nincsenek, a gyarapodás mértékét illetően mégis figyelembe kell vennünk ezeket is. Ezek a hivatalos összeírások különben is csak becsléseken alapuló értékeket jelentenek.

Ha már most a kerületek közötti arányokat nézzük, mindjárt szembetűnik a Kiskun Kerület termelőerőinek átlagon felüli gyarapodása. Évtizedeken át megfigyelhető, hogy a jászsági községek gazdái egyre több kiskunsági pusztát vettek haszonbérbe. Már 1727-ben is bérelték Böször, Kara, Kocsér, Majsa, Orgovány és Törtel pusztákat, majd 1731-től árendába vették még Bene, Kerekgyháza, Kisszállás, Kömpöcz, Lajos, Mizse, Pálos és Szentlászló kiskunsági pusztákat a Pesti Invalidus Háztól.² A jászságiakon kívül a környező megyék városai és gazdái is kivették a részüket a puszták haszonbérbe vételéből. Sőt az is megtörtént, hogy a Pest—Pilis—Solt vármegyei Tószegről 1742 júniusában 41 szabadalmas jobbágycsalád földesúri és vármegyei engedéllyel áttelepült Majsára, amely a maga kb. 16 000 kat. h. területével hamarosan önálló községgé alakult. Ide települtek át az 1736-ban átmenetileg önálló községgé alakult Üllésről, Kunszentmiklósról és a jászsági községek-ből érkezett vagyonos gazdák is.³

² JNSZML JKI B Capsa I. 1734—35. f. 1—2—3., B Capsa I. 1744—1745. f. 1—2—3. E 14 pusztá mintegy 143 000 kat. h. területen feküdt, árendájuk összege és maguk az árendálók is gyakran változtak.

³ A Jász-kunság kutatása 1985. Keeskemét—Szolnok, 1987. 302—344. *Kiss József*: Szempontok a délkiskunsági községek 1745 előtti újratelepüléséhez.

Kiskunmajsa 1745-re már jászkunsági viszonylatban is közepesen benépesült, jól gazdálkodó községnek számított, 124 adóköteles gazdasággal és 168 adóköteles családdal rendelkezett. A község legvagyonosabb gazdájának, Tóth Istvánnak 16 jármosökre, 2 hámoslova, 3 fejőstehene, 2 gulyabeli borjas tehene, 7 meddő harmadfű marhája, 1 meddő harmadfű lova, 166 fejősjuha, 100 meddő juha, 18 sertése és 30 szekér szénája tartozott gazdaságához. Rékasy Pál főbírónak csak 4 jármosökre, 2 hámoslova, 2 fejőstehene, 2 meddő harmadfű marhája, 3,5 zsákra való vetése és 7 szekér szénája került bele az összeírásba. 83 gazdaságnak volt jármosökre, ezek közül 1 ökrös volt három, 2 ökrös harminc, 3 ökrös kettő, 4 ökrös harminc kettő, 5 ökrös három, 6 ökrös nyolc, 8 ökrös három, 10 ökrös egy és 16 ökrös egy család. Hámoslovat a gazdák közül csak 61-en tartottak: 1-1 lova volt 16 gazdának, 2-2 lova 30 gazdának, 3 lova volt 11 gazdának, és 4 lovas gazdaság csak egy volt. A község gazdái mindössze 123 sertést tartottak. Igen jelentős, 316 zsák (1 zsák = kb. 1 q) gabona alá való vetőterületük volt, s ez az általában futóhomok, barnahomok, apró, sekély mocsarak által övezett területen az igényeknek meg is felelt, bár ekkora igaerő birtokában ennél sokkal többet vethettek, viszont csak ennyi után adóztak.⁴ A majsaiak állattartásával függ össze, hogy az összeírást megelőző évben 479 szekér szénát kaszáltak a dús, jól fűvellő réteken, nincs szó tehát külterjes rideg állattartásról.

Az összeírás név szerint is felsorol 23 ház nélküli zsellért, valójában cselédet. De ezek közül csak 6 volt nincstelen, 3-nak 1-1 fejőstehene, 2-nek 2-2 hámoslova és 1-nek 2 jármosökre volt. Heten pedig jó néhány házasgazdánál is vagyonosabbak voltak: Csikó Jánosnak 4 jármosökre, 3 hámoslova, 2 fejőstehene, 2 gulyabeli borjas tehene, 40 juha és évi 4 szekér szénája volt. A többiek is hasonló vagyonnal rendelkeztek. Mindenesetre az itt érintett vagyoni különbségek alapján következtethetünk a lakosság társadalmi rétegzettségére is.

⁴ Vö. *Takács András* (szerk.): *Kiskunmajsa története*. Kecskemét, 1981. 11. A táj felszínrajzáról.

A Pesti Invalidus Ház földesurasága idején alakult önálló községgé a mintegy 12 000 kat. h. (Ferencszállás pusztával együtt 22 000 kat. h.) területen fekvő Félégyháza déliskunsági puszta is. Az újabb történeti kutatások igazolják, hogy e község lakosságának 50—60%-a a Jász Kerületből települt át 1743—44-ben.⁵ A község lakosságának másik fele Pest—Pilis—Solt vármegyéből (65 család), Heves—Külső-Szolnok vármegyéből (13 család), a Nagykun Kerületből Kunszentmártonból (21 család), Hont és Nyitra vármegyéből (11 család) és egyéb helyekről érkezett. Kevés kivétellel tekintélyes vagyonnal rendelkező, szabadmenelű paraszt-, illetve szabadalmas jobbágycsaládok voltak, sőt a korábban árendás 5 kecskeméti gazdacsalád is oda települt le.

Hogy e korábban a kecskemétiak haszonbérletében álló kiskunsági puszta igen gyors benépesülését nem „felülről” irányították, hanem a betelepülők saját érdekeik alapján határozták el önálló községgé való fejlesztését, annak igazolásául idézzük Boros Mihály kiskun kerületi kapitány 1743. február 26-án kelt levelét Kiskunhalas mezőváros, kerületi központ előljáróságához:

„Nem kívántuk eltitkolni Kegyelmetektől, hogy a félegyházai kun pusztát feles emberek nagyon igyekszik megszállani, melyet is subolfaciálván (orrontván, észre vevén) kecskeméti uraimék, kik a jó gazdák közül csak egynéhányan bírták (mint a többi pusztákat is), már contrariumot actu exoperálnak (mindjárt ellenkezést visznek végbe) Pozsonyban: mindkét notariusok fenn lévén, hogy mi ne gyarapodjunk, hanem ők épüljenek. És ha ott, Pozsonyban valamit véghez nem vihetnek, Bécsben is compareálni (megjelenni) fognak. Megítélheti pedig Kegyelmetek velünk együtt, hogy eddig minden terheit a kun pusztáknak mi supportáltuk (viseltük), melyekkel kecskeméti uraimék töltöztenek. Ha pedig valamely Helység azon Félégyházán megtelepednék, nagyobb hasznunkra lenne ezen Kiskun Districtusban, mintsem hogy Kecskemét élje el a mi apadásunkra. Mivel jó marhásokat is fordíthatnak el Halasról, és így

⁵ *Bánkiné Molnár Erzsébet*: Kiskunfélegyháza újratelepítőinek 1744. évi lajstroma. In: Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv, 1981. 123—128.

unitis viribus (egyesített erővel) minden terhet jobban supportálhatnánk. Azért tessék nagy jó Uraiméknak erről jól disputálni és minket is jó tanáccsal értesíteni. S ha tetszik és ha illő, T. adminisztrátor Podhradszky György úrral is közleni. Ezzel Isten oltalmába ajánlom Kegyelmeteket. Maradok, Halas, die 26. Febr. 1743.”⁶

Világosan kitűnik e levélből az alapvető gazdasági érdek, az állami vagy hadiadó kerületek közötti arányos elosztására irányuló igény, továbbá a kecskeméti „töltözésének” kun pusztai forrása és ennek érdekében a főhatóságoknál való közbenjárása a kunságiak ellen. Kitűnik az is, hogy Podhradszky földesurasági tiszttartó semmit sem tudott e nagy népmozgásról. A jászkunságiak és a többi betelepülők viszont jól tudták, hogy Kiskunfélegyháza községgé nyilvánításával három évig mentesülnek az állami adó fizetése alól.

Az 1743—44. évi adólajstromban 229 sorszámozott családfő neve szerepel. Közöttük vannak kiemelkedően vagyonosak is. Pl. a korábban jászfényszarui illetőségű Vereb Mihály, akinek egész házhelyét (kb. 131 kat. h. a külső kerettel és legelővel), kész lakóházát, 8 ökrét, 3 igáslovát, 13 fejőstehenét, 16 heverő marháját, 6 fias marháját, 68 fias juhát, 32 meddő juhát és 7 öreg sertését foglalták az összeírásba. Hasonló vagyonnal rendelkezett Ficsúr Pál zagyvarékasi, Gyinnyés János a Pest—Pilis—Solt vármegyei sághi, Sárkány Benke a Heves vármegyei csányi, Szabó András, Czakó István és Czakó Gergely jászfényszarui illetőségű gazda. Igen nagy számmal voltak közöttük közepes gazdasággal rendelkező beköltözők. Pl. a Jászladányból érkezett Szolnoki Mihály, akinek 6 igásökrét, 6 igáslovát, 3 fejőstehenét, 1 kancáját, 4 gulyabeli marháját, 3 méneses lovát, 1 fias lovát, 25 fias és 20 meddő juhát, valamint 9 öreg sertését tartották számon. Hasonló vagyonnal rendelkezett pl. az Úllésről érkezett Sereghi András, azután Russai Mihály, Hatvani Antal, Mészöly István, Paál Mihály, Paál Jakab, Kürtessy

⁶ JNSZML Jászberény lt, Hiv. Tud. 1743. 9. cs. 20. A levélben előforduló latin szavak magyar jelentését zárójelben közöltük.

Mátyás Jászfényszaruból érkezett gazda is. Ezek is valamennyien felépített lakóházzal és egész „hellyel” rendelkeztek.

Külön csoportot képezhetnek a fél- és negyedhelyes gazdák jóval kisebb állatállománnyal, pl. a jászdócsai Fülöp György, a halasi Tóth Mihály, a tiszaderzsi Petróczi György, a kátai Bijall Mátyás, a fényszarui Cserháti György és Lőrinczy András, a kunszentmártoni Balla Jakab stb. E sorszámozott adófizető családfők sorában írták össze a kész lakóházzal rendelkező zselléreket is. Itt szerepel pl. a fényszarui Matyula György, akinek a házán kívül csak 1 öreg sertését vették adónyilvántartásba, azután a Ságáról érkezett Páll Mátyás, akinek csak 1 fejőstehene és 1 heverő marhája került összeírásra. A sorszámozottakon kívül összeírtak még 61 adófizető családfőt, túlnyomó többségükben ház nélküli zsellért, de ők sem voltak mind teljesen vagyontalanok. Pl. a korábban nagykőrösi illetőségű Molnár Istvánnak 12 juha volt, a Tápiószeléről érkezett Palásti Istvánnak 3 igáslovát, 14 heverő és 5 fias marháját, a fényszarui Horváth Györgynek 2 igáslovát írták össze. Amíg a zsellérek sorában írták össze a kunszentmártoni Halász Ádámot, akinek 2 igásökrét és 3 heverő marháját vették számba, sőt fél hely (kb. 65 kat. h.) földet is kapott, addig nyilvánvaló, hogy a legtöbb zsellér a vagyonos gazdaságokban, cselédsorban, egy kenyéren élt a gazdával.⁷

Kétségtelen, hogy Kiskunfélegyháza 1745-re már a Kiskun Kerület legnépesebb és legvagyonosabb községe volt, ilyen tekintetben mindjárt Kiskunhalas mezőváros után következett. Gazdaságonkénti átlagban jutott 2,6 jármos ökör, 1,7 hámos ló, 2,3 fejőstehén. Határterületéhez hozzátartozott Ferencszállás és a kb. 3600 kat. h.-as Kisszállás pusztja is. „A terep és a puszták is kertekre felosztván, minden egész kerthely szélességére nézve 400 öl, hossza pedig 525 öl.”⁸ Ezek szerint tehát itt egy egész külső kerthely 131

⁷ Bács-Kiskun Megyei Lt, Kiskunfélegyháza It, V.101. N.7. C.1. f.1. 1744.

⁸ JNSZML JKI B Capsa I. Fasc. 3. Nr 2. f. 245—270. Regestrum Possessionis Kiskunfélegyháza pro Anno militari 1746. Kt. 86.

kat. h., a *fél* kerthely 65,5 kat. h., a *negyed* pedig 32,7 kat. h. területű lehetett. Föld tehát bőven volt, a vonójószág arányszáma is megfelelő, de a munkaerő még mindig kevés lehetett.

Mielőtt még kerületenként felvázolnánk a Jászkun Kerület gazdaságának és társadalmának főbb kereteit, vessünk egy pillantást a kerületek legnépesebb mezővárosára s egyben összkörületi központjára! Jászberény 1735-ben 893 adófizető gazdasággal és 5338 főnyi lakossággal rendelkezett. Négy belső pusztájával (Ágó fele, Boldogháza, Borsóhalma és Négyszállás) együtt mintegy 59 000 kat. h.-on gazdálkodott. Évente 300 r. Ft-ért árendálta Törtel kiskunsági pusztát a Pesti Invalidus Háztól, sőt Tápiógyörgye, Kerekudvar, Tápiószele és Farnos Pest—Pilis—Solt vármegyei pusztákat, illetve pusztarészeket is bérelte az illetékes földesuraktól — még hozzá tizedfizetés ellenében.⁹ A város évente 5000 r. Ft földesúri árendát és pl. az 1734/35. katonai évben 6840 r. Ft 51 kr hadiadót fizetett.¹⁰ Jó forgalmú országos vásárait 1692 óta évente mindig Gyümölcsoltó Boldogasszony (március 25.), Sárlos Boldogasszony (július 2.) és Nagyboldogasszony (augusztus 15.) napján nyitották meg, s ezek 3-4 napon át tartottak „ugyanazon szabadalmakkal és előjogokkal, amilyenekkel a szabad királyi városok” is rendelkeztek.¹¹ Ezek a vásárok egyidejűen állat- és kirakodóvásárok voltak, külön vásárfelügyelővel és vásárbíróval, akiket a városi főbíró vagy a városi tanács bízott meg a szenátorok köréből. A kirakodóvásárt a város főterén, piacterein és tágabb utcáriszein engedélyezték, ahol az iparágak, illetve a céhek szerint csoportosított iparosok és kereskedők árusítottak.

⁹ JNSZML JKI Jászberény lt, Hiv. Tud. 6. cs. 68. Prädium modus Decimationis in Kerekudvar servatus de Anno 1733. Datum Miskole, die 28. Febr. Anno 1733. Dóry András. (Földbirtokos, bérbeadó.)

¹⁰ OL P 520. Misc. 13. 418—419. Arendae Districtuum Jassigum et Cumanorum. Pro Anno 1735. facta. Továbbá: KA Inv. 1734. Nr 208. f. 4—5. Die 22. Maj. 1734. in Oppido Jászberény in Generali Congregatione Districtuum Jassigum et Cumanorum facta est Repartitio.

¹¹ L. a Bevezetés 5. sz. jegyzet anyagát. 34.

E mezőváros közigazgatási szervezete sok tekintetben hasonlított a szabad királyi városokéhoz, 41 főnyi magisztrátusa volt. Ezenkívül városi alkalmazottak voltak: 16 molnár, 3 mészáros, korcsmárosok, tanítók, egyházfiak, szőlőőrök, mezőőrök, pásztorok stb. Összesen mintegy 60 szerződéses alkalmazott volt a város szolgálataiban.

Nézzük azonban előbb a *Jász Kerület* egészének gazdasági és társadalmi kereteit az alábbi táblázat anyaga alapján!¹²

2. táblázat

A Jász Kerület gazdasága 1735—1745-ben

Mezőváros, község	Házak		Gazdaságok		Terület (kat. h.)
	1735	1745	1735	1745	
Jászberény	634	874	893	1032	59 000
Jászapáti	222	295	258	394	20 000
Jászárokszállás	195	293	246	343	22 000
Jászfényszaru	148	155	213	158	19 000
Jászkisér	144	182	172	171	17 000
Jászsalsószentgyörgy	121	166	142	191	8 500
Jászladány	100	150	139	201	12 000
Jászfákóhalma	76	135	87	155	8 500
Jászmihálytelek	45	77	50	98	8 000
Jászfelsőszentgyörgy	58	57	64	68	7 000
Jászdósa	36	77	41	83	9 000
Összesen	1779	2458	2305	2894	190 000

Ezek az adatok mind a lakóházak, mind a gazdaságok vonatkozásában egyértelmű gyarapodásról tanúskodnak a jelzett tíz esztendő folyamán. 679 új lakóházat építettek és 589 új gazdaságot létesítettek. Különösen Jászberényben, Jászárokszálláson, Jászapátiban,

¹² JNSZML JKI B Capsa I. Fasc. 3. Nr 3. Conscriptio Districtus Jassigum de Anno 1735., továbbá uo. Nr 4. Conscriptio Facultatum Districtus Jassigum de Anno 1745.

Jászjákóhalmán, Jászkiséren és Jászladányban láthatunk jelentős gyarapodást, míg Jászfényszaruon csak 7 új ház épült, viszont megszűnt 55 gazdaság. Ez a csökkenés akkor állt elő, amikor 73 család innen 1736 és 1743 között Kiskunfélegyházára és kisebb részben Üllésre települt át. Az üllésiek viszont 1743 elején valamennyien Kiskunmajsára költöztek, otthagyták házaikat is, és Üllést szinte teljesen elnéptelenítették; mint község közigazgatásilag megszűnt. Csak 1736 óta volt önálló község.¹³ 1740-ben Jászberény Törtel helyett árendába vette a 12 000 kat. h.-as Mizse és a 9000 kat. h.-as Lajos kiskunsági pusztákat, sőt Bene felét is (6500 kat. h.) összesen évi 850 r. Ft-ért, míg Bene másik felét Jászladány 150 r. Ft-ért, Jászapáti Kocsér felét (6000 kt. h.) 160 r. Ft-ért, Jászfényszaru Kara felét (6500 kat. h.) 150 r. Ft-ért, Kara másik felét pedig Jászsószentgyörgy árendálta szintén 150 r. Ft-ért a Pesti Invalidus Háztól. Így az 1740-es évek elején öt jászsági község már 53 500 kat. h. területű kiskunsági pusztát árendált.¹⁴

Az 1742/43. gazdasági évben újabb három jászsági község (Jászárokszállás, Jászjákóhalom és Jászfelsőszentgyörgy) vett árendába kiskunsági pusztát: Kerekegyháza és Szentlászló pusztákat. Már csak Jászdósának és Jászmihályteleknek nem volt kiskunsági pusztája. Tehát a jászságiak ez időben már mentegy 82 600 kat. h. kiskunsági pusztán is gazdálkodtak. E helyeken elsősorban legeltető állattenyésztéssel és rétgazdálkodással, kis mértékben gabonatermeléssel foglalkoztak.¹⁵

A fenti összesítő táblázatban jelzett összeírásba belefoglalták a kerületben található vetésterületet, a tavaszi, az őszi búzával, az árpával, a zabbal és a kölessel bevetett területet kilában. 1735-ben

¹³ KA Inv. 1738. Nr 74. f. 51—53. „Derweilen pro Anno 1736. von dem Territorio Dorosma ein Theil abgefallen, und dem neuen populierten Dorf Üllés zugetheilt worden . . . ab Anno 1736 neo-impopulatus Pagus solvit Rh G. 57 Arendam Dominalem . . .” Üllés 1740-ben már 250 r. Ft árendát fizetett. Ezért, és mert főútvonal mentén feküdt, a katonai átvonuló csapatok tönkretették a gazdaságot, lakói Kiskunmajsára költöztek.

¹⁴ HFHKA 1743. rote Nr 773. f. 266—67. Jászberény, die 3. Maj. 1743.

¹⁵ KA Inv. 1743. Nr 445. f. 2—4. Extractus universalis Arendae . . .

a Jász Kerületben 18 091 kilás föld volt bevetve, ez gazdaságonkénti átlagban kb. 8 kilás vetést jelentett. Amint már jeleztük, a jászsági községek Pest és Heves vármegye területén földesúri uradalmon (Kerekudvar, Tápiógyörgye, Hevesivány, Pusztamonostor, Tiszakürt és Pusztamizse) kb. 24 000 kat. h.-on, a Kiskun Kerület területén pedig 53 500 kat. h. bérelt pusztán is gazdálkodtak.¹⁶ Hogy a bérelt területeken mennyi vetésük volt, arra kimutatások nincsenek. Az azonban sok helyen kitűnik, hogy e bérelt területeken nemcsak legeltettek és állattenyésztést folytattak, hanem gabonát is termeltek. Pl. a kerekudvari Dóry-uradalommal kötött szerződés kiemeli, hogy „mindenféle gabonából, őszi és tavasziból tartozik ki-ki az egész dézsmát kiadni, és ahová a tiszttartó parancsolja, annak idején becsületesen berakni a határban. Minden gazda tartozik dézsmáláskor 1-1 csirkét adni, kerülőknek — úgy hívott — sarlopénzt minden aratótól 4 polturát (12 dénárt), ostopénzt pedig 1 köből vetéstől 16 polturát, akár dézsmát és csirkét adjon! . . . amely ember az Földre fekszik és szántatlanul hagyja, a tiszttartó az olyan földtől is vegye meg a száraz dézsmát, mivel az Uraság a practicumnak hasznát kívánja venni”.¹⁷

Már az eddig kimutatott területi arányok alapján is látható, hogy még a jászsági mezőgazdaság is általában külterjes volt. Az akól- és a külső-kertes tagozódás sem jelentett igazi kertkultúrát. Azonban a jászsági szőlőművelés már joggal nevezhető a leginkább belterjes gazdasági ágazatnak. A jászsági községek területén 1735-ben 2389 kapás szőlőt műveltek, de 1745-ben már 20 380 kapást. Feltűnő, hogy a jó szőlőtermő Mátra-vidékhez és Gyöngyöshöz legközelebb eső Jászárokszálláson nem telepítettek szőlőt. Ennek az az oka, hogy ezek a gazdák Heves vármegye régi szőlőtermő vidékein béreltek szőlőt, viszont ezek sem kerültek bele a jászsági összeírásokba.¹⁸ Összeírtak összesen 7 vízi- és 10 szárazmalmot. Ez azonban nem teljes, mert volt néhány olyan malom is, amelyet pénzkölcsön fejében

¹⁶ JNSZML JKI B Capsa I. 2:5.

¹⁷ L. a IV. fejezet 9. sz. jegyzet anyagát.

¹⁸ L. a Bevezetés 5. sz. jegyzetét. I. m. 145.

idegen, vármegyebeli birtokos tartott használatban átmenetileg, s ezt nem vették fel az összeírásba.

Teljes bizonyossággal nem mutatható ki, hogy az ipari és a kereskedői foglalkozások teljes mértékben elváltak a mezőgazdasági foglalkozástól, mégis külön rovatban összeírták ezeket a lakosokat is. 1735-ben 90 mesterségről és 697 kereskedőről adtak számot. Fel-tűnő, hogy néhány községben, pl. Jászalsó- és Felsőszentgyörgyön, Jászdósán, Jászmihályteleken és Jászkiséren nem írtak össze kereskedőket, Jászmihályteleken és Jászfákóhalmán pedig az iparosokat sem. Ugyanakkor Jászberényben 387 kereskedőt és 61 iparost vettek számba. Társadalmi munkamegosztás, illetve foglalkozási rétegződés tekintetében ilyen nagy különbségek nem tételezhetőek fel a mezőváros és a kisközségek népessége körében. Inkább arról lehet szó, hogy az iparosok és a kereskedők többsége egyszer már nyilvántartásba került a gazdák sorában, s más rovatban még egyszer nem kívántak szerepelni, nehogy kétszeresen adóztassák őket.

A Pesti Invalidus Ház egyáltalán nem kímélte a Jászkun Kerületet az adóösszeírás során. Pedig a jászságiak is abban reménykedtek, hogy az évek során felhalmozódott vagyoni aránytalanságok miatt bekövetkezett adózási sérelmek majd orvoslást nyernek. Az Udvari Commissio azonban gr. Károlyi Sándor tábornagy javaslatára egy, már eleve elfogult — birtokfoglalás miatt perben álló — személyt, Hódosy János Heves—Külső-Szolnok vármegyei földbirtokost jelölte ki az összeírás elvégzésére saját embereivel együtt. Ezt az összeírást 1734 novemberében kezdték el, és 5 hónap alatt fejezték be. Az adófizető lakosság azonban a részrehajlás és a megvesztegetések miatt egyáltalán nem volt vele megelégedve. Csak azok a községek nyugodtak bele, amelyek tetemes ajándék (discretio) ellenében némi kedvezményt kaptak Hódosytól. A legtöbb község úgy vélekedett, mint a jászfényszaruiai: „Miután megtörtént a conscriptio a Nemes Jászságban és a Kunságokban, bár adta volna az Úristen, hogy ne hallottuk volna hírét sem annak az összeírásnak, amelyet Hódosy uram elő-kegyelme exoperált. Mert mióta minket összeírtak, bírótartó lakosaink között a Szegénység a felvétellett

adót semmi úttal-móddal meg nem adhatja s nem is adja meg, aminémű conscriptio után vagyunk. A ránk osztott summát az esztendőn át tartott Bíró uram meg nem veheti. Az évről évre emelkedő teher miatt kényszerültünk sok summa pénzt felvenni. . . Helységünkéből sokan elköltöztek, sokan kihaltak, összesen 53 gazda hiányzik. A megmaradt teher csupán a Szegénységre hajlott, ezekről magunk között soha eleget nem tehetünk.”¹⁹

Hamarosan kiderült, hogy ebben a kemény hangú felterjesztésben nem egyszerű panaszkodásról volt szó, hanem a lakosság határozott ellenállásáról a földesurasággal szemben. S valóban, nemcsak megtagadták az adófizetést, hanem sokan ki is költöztek a kiskun-sági Üllésre, majd onnan Kiskunmajsára és Kiskunfélegyházára. Amint fentebb már láttuk, éppen nem a nincstelen szegény családok, hanem inkább a tehetős gazdák hagyták ott Jászfényszaru szabadabb gazdálkodás és arányosabb adóelosztás reményében. Végül is Jászfényszaru 1600 r. Ft földesúri árendájából 150 r. Ft engedményt adtak. A Jász Kerület 16 260 r. Ft árendájából pedig 1735-ben 950 r. Ft befizetését elengedték.²⁰

A termelőerők, a gazdasági erőforrások növekedése tekintetében, továbbá a vagyonosodás ütemének vizsgálata végett nem adtunk még számot a jászsági állatvagyongyarapodásáról (l. 3. táblázat).

Gazdaságunként 1735-ben 0,9 ló és csikó, 4,9 szarvasmarha, 8,1 juh és bány, 1,1 sertés jutott. 1745-ben már 3,1 ló és csikó, 6,5 szarvasmarha, 10,9 juh és bány, 1,6 sertés jutott. Ezek a gazdaságunkénti átlagok községként természetesen igen változatos arányokat mutatnak, s ezek az arányok a fentiek alapján községként is igen könnyen kiszámíthatóak. Külön elemző feladat volna annak kimutatása, hogy a községeken belül miféle vagyoni

¹⁹ KA Inv. 1735. Nr 34. Projectum quibusnam Locis et Quantum in Districtibus Jassigum, necnon Maiori Minorique Cumaniae existentibus ex Summa Arendatitit relaxari posset.

²⁰ OL P 520. Misc. 13:418—419. Arenda Districtuum Jassigum et Cumanorum.

3. táblázat

Az állatállomány 1735-ben és 1745-ben

Mezőváros, község	Ló, csikó		Szarvasmarha		Juh, bány		Sertés	
	1735	1745	1735	1745	1735	1745	1735	1745
Jászberény	1831	2456	3173	5840	6255	8112	737	925
Jászapáti	467	2328	1132	1896	1887	4255	384	508
Jászárokszallás	246	581	1162	1854	2511	2295	344	551
Jászfényszaru	316	155	1062	1320	1285	688	265	259
Jászkisér	389	390	720	1240	1030	2336	183	503
Jászsószent- györgy	423	1069	1082	987	2177	2788	209	294
Jászladány	307	768	1080	875	1888	3165	297	424
Jászkóhalma	148	522	403	826	761	1666	98	—
Jázmihálytelek	68	192	166	443	591	607	39	—
Jászfelszent- györgy	62	46	251	240	218	157	72	78
Jászdósa	27	99	56	434	250	455	27	143
Összesen	4284	8606	10 287	15 555	18 833	26 724	2655	3685

rétegeződés ment végbe a vizsgált időszakban a gazdaságok körében. A név szerinti nyilvántartási adatok összehasonlítása során pedig a társadalmi mobilizáció folyamatát, a lakosság belső migrációját és az ország más területeiről beköltöző gazdák beilleszkedését és gazdaságépítő tevékenységét is figyelemmel kísérhetjük.

A jászkunsági territórium másik nagy tájegysége volt a *Nagykun Kerület*, amelynek hat községét és hatalmas pusztáinak területét Bél Mátyás, korának kiváló polihisztor tudósa, 46 éves korában, éppen tárgyalt időszakunk kezdetén, 1730-ban utazta be.²¹ Rész-

²¹ *Belii, Mathiae*: Notitia geographico-historica Districtuum Cumano-Jazygum et Kővariensis, a Georgio Gyurikovits descripta. Magyarra fordították Illyés Bálint és Szóts Rudolf. In: Bács-Kiskun megye múltjából. I. k. Kecskemét 1975. 11–51.

letes tájféldrajzi leírásában kiemelte, hogy „az egész vidék sík mező, semmiféle vagy csak egész kevés erdő árnyékolja, és ahol csupasz és nyílt térség van, ott sem folyik át rajta egyetlen folyó sem, amely friss vízzel szolgálna. Ámbár a Berettyó kissé megközelelti Túrkeve falut, de csak kis részen. . . Így aztán — ha meg nem öntözné a Tisza egyik ága, a Kakat, nem volna folyóvíze, de ez mihelyt Kunhegyeshez ér, görbe kanyarulataival befurakodik az egész területbe. . .”

Bél Mátyás körútját követően azonban jelentős változások következtek be a nagykunsági térségben. Az 1730-as években a Nagykun Kerületben szinte általános vízszabályozás indult meg. E munkálatokban részt vettek a Heves—Külső-Szolnok vármegyei községek mellett a nagykunsági Kunhegyes, Kunmadaras, Túrkeve és Kisújszállás községek is. Ugyanis a Tiszából Taskony és Szalók községek között ágazott ki a már említett bővizű ér, amelyet a hajdan Kakat nevű kunsági községről Kakat-érnek (Alveus Kakat) neveztek. Ez az ér a Tisza áradása idején majd minden évben széles szétterült — keresztezve a Szolnok—Debrecen közötti nagy sóutat (Via Regia) — a Kunhegyes, Kenderes és Kisújszállás közötti térségben. Ezt az áradásos teknőt Kakat-mocsárnak (Paludes Kakat) nevezte Mikovinyi Sámuel kiváló térképkészítő és földmérő is, aki éppen 1730 nyarán készítette el a Nagykun Kerület térképét is.²² A Kakat-éren a kunhegyesiek egy olyan hidat készítettek saját költségükön, hogy az egész debreceni vidék, még a nagyon megrakott sószállító szekerekkel is, átjárhatott rajta. Ettől a kunhegyesi hídtól félórányira délre a szolnoki Sóhivatal is üzemben tartott egy hidat Bánhalma pusztánál. Ez utóbbi karbantartása címén a bécsi Udvari Kamara évente 30 mázsa só és Tokajból a hídhhoz szükséges fát a szolnoki sótiszteknék kiutalta, s ők itt vámot szedtek. A nagykunsági kerületi hatóság felterjesztést intézett a földesurasági Udvari Commissióhoz, kérte, hogy a Commissio lépjen közbe, hogy hasonló jövedelemhez és vámhoz jusson Kunhegyes is a Pesti

²² Mappa Districtus Cumanorum Majorum, BIX/a. 625.

Invalidus Ház javára.²³ Nyilvánvaló, hogy ez elsősorban a helybeliek érdeke volt.

Ha nem is ilyen nagyméretű, de a kunhegyesi hídhöz sokban hasonló hidat építettek a kunmadarasi lakosok is az ún. Üllő-medren („per Alveum Üllő”) át, közvetlenül Kunmadaras község mellett. Ez a híd ugyanarra a nagy sóútra szolgált, s így a sószállító szekereket és az állatokat áradás esetén nem kellett a vízben úsztatni, a közlekedést ez is nagymértékben elősegítette.

A kunmadarasiakat követték a túrkeveiek is, akik hasonló módon két medret elzárva — egy 105 lépés széleset és egy másik 120 lépés széles gátat — töltést építettek, s ezzel megmentették tavaszi vetésüket az áradástól. Kisújszállás határában szintén megépült egy 700 lépés hosszú, 1 öl széles vízlevezető árok, illetve töltés, amely egyes helyeken fél öl magasságú volt. Ennek révén nekik kb. 200 szekér szénájuk mentesült az áradástól. „De ezeken felül a legtöbbit ér az, hogy már majdnem az egész Nagy-kunság szárazon tud érintkezni más területtel még megrakott szekerekkel is — sed quod plurimum est, quod fere jam tota Maior Cumania per siccam suam communicationem tenus cum altero cum Curribus etiam oneratis habere poterit.”²⁴

Az Udvari Commissio ezeket a vízszabályozási munkákat 1734. május 16-i leiratában jóváhagyóan tudomásul vette, de a vámszedés jogára nem tért ki. Részére az volt a döntő, hogy a nehezen kialakított földesúri árendát behajtassa. Még a királyi kisebb haszonvételek jövedelmeit sem tudta nyilvántartani. Arra azonban kitért, hogy a szabályozás révén vízmentesített területen a hajdan lakott, de időközben elpusztult Kolbáz nevű települést talán újra fel lehetne építeni és „katolikus lakosokkal benépesíteni a magas földesuraság

²³ KA Inv. 1734. Nr 198. f. 1—2., Nr 108. f. 3—4. Extractus relationis á Domino Podhradszky, Districtuum Jassigum et Cumanorum administratore Commissioni Aulicae in negotiis Invalidorum Militum Deputatae. Die 16. Maj. 1734. Transmissae.

²⁴ KA Inv. uo.

hasznára — catholicis Familiis impopulari pro utilitate Excelsi Domini”.²⁵

Mivel azonban a nagykunsági lakosok többségükben protestánsok voltak, egyáltalán nem lelkesedtek ilyenféle telepítésért s még kevésbé „a magas földesuraság hasznáért”.

4. táblázat

A Nagykun Kerület gazdasága 1735—1745-ben²⁶

Mezőváros, község	Házak		Gazdaságok		Terület (kat. h.)
	1735	1745	1735	1745	
Karcagújszállás	276	357	291	362	77 000
Kisújszállás	188	282	192	296	32 000
Túrkeve	167	234	180	251	26 000
Kunhegyes	156	198	168	200	26 000
Kunmadaras	142	154	147	158	26 000
Kunszentmárton	129	126	134	133	25 000
Csorba pusztát Borbély Mihály roffi földbirtokos árendálta az Ud- vari Commissió- tól, a Pesti Inva- lidus Háztól					8 000
Összesen	1058	1351	1112	1400	220 000

Feltűnő, hogy a zömmel jázsági telepítésű Kunszentmárton már eleve kevés házzal és gazdasággal rendelkezett, sőt még számuk is csökkent. Ennek az az oka, hogy ezek a lakosok a földesurasággal szembeni ellenállásnak azt a módját választották, hogy közülük

²⁵ KA Inv. 1734. Nr 365. f. 1—3. Pro memoria.

²⁶ JNSZML JK I B Capsa I. Fasc. 3. Nr 1. Conscriptio Maioris Cumaniae de Anno 1734., uo. Nr 4. Conscriptio Domestica Inclitae Districtus Maioris Cumaniae pro Anno 1744—45.

sokan kiköltöztek a dél-kiskunsági pusztákra. Előbb Üllésen telepedtek meg, s 1743 elején közülük 21 gazda Kiskunfélegyházára költözött át.²⁷

A nagykunsági községek közül Kisújszállás és Karcagújszállás gazdasági gyarapodása tűnik ki a vizsgált időszakban, de számottevő fejlődést mutat Túrkeve is. A nagy kiterjedésű községhatárok mellett a nagykunsági gazdálkodás külterjességét az is mutatja, hogy Kisújszállás és Kunmadaras kivételével a községek külön árendáltak még nagykunsági pusztákat a Pesti Invalidus Háztól: Karcagújszállás Ködszállás és Magyarka pusztát, Túrkeve Móricz és Pohamara, Kunhegyes Kolbáz és Kunszentmárton Mesterszállás pusztát. Ezek a puszták átlagosan egyenként 5—9000 kat. h. területen feküdtek. Miközben a 8000 kh.-as Csorbát átengedték külső bérlőnek, maguk a községek a szomszédos Heves—Külső-Szolnok vármegyei földbirtokosoktól is béreltek földeket: így Karcagújszállás Hegyesbor felét (kb. 3000 kat. h.), Túrkeve Kis-Kaba egy részét (kb. 3000 kat. h.), Kunhegyes a kb. 6000 kat. h.-as Tomajt, Kunmadaras a kb. 6000 kat. h.-as Pacsát és Kunszentmárton a kb. 4500 kat. h.-as Istvánházát. Ez a megoldás nagyon is kézenfekvő gazdasági érdekeken alapult, ugyanis e kívül eső bérelt földeken tartott állatállományt és az ott termelt gabona mennyiségét nem vették fel az adóösszeírásba, így ezek mentesültek a jászkunsági földesuraság adóztatása alól.

Egyébként a fentebb jelzett összeírásba nem vették fel a kinevezett földesúri tisztek, a választott kerületi kapitány, a mezővárosi főbíró és bírák, a nótárius, a polgárok, a tizedesek, a korcsmárosok, a mészárosok, a székbírák, az egyházfiak és az adószedők, a községekben a tanácsi tisztségviselők, a kivételezettek (exempti) gazdaságát és vagyonát sem. Ezeknek a kivételeknek a pontos számbavétele ma már megoldhatatlan feladatnak tűnik.

A Nagykun Kerület legnagyobb kiterjedésű és legnépesebb települése, kerületi központja Karcagújszállás volt. 1734-ig községként

²⁷ Bács-Kiskun Megyei Lt 'Kiskunfélegyháza lt, V. 101. N 7. C. 1. f. 1. 1744. „Origo, házhelyek, domus, facultates, obtingens.”

(possessio), ezt követően mezővárosként (oppidum) szerepel az egykorú iratokban. A hozzá tartozó belső pusztákkal: Asszonyszállás, Boltsa, Hegyesbor fele, Karajános, Kunlaposa, Ködszállás és Magyarka területén kb. 77 000 kat. h.-on gazdálkodott. 1731-től általában 1700 r. Ft földesúri árendát és pl. 1734/35-ben 2226 r. Ft. hadiadót fizetett évente.²⁸ A város 1734. szeptember 10-én kelt uralkodói adománylevéllel kapott évente négy országos vásár tartására jogot a bécsi Udvari Kamarától. Ezek az állat- és kirakodóvásárok itt is általában 3-4 napon át tartottak: Mátyás napján (február 24-én), Margaretha napján (július 13-án), Mihály napján (szeptember 29-én) és András napján (november 30-án).²⁹

A város hosszú időn át elkeseredett pert folytatott a Szabolcs vármegyei Tokaj kincstári uradalomhoz tartozó Püspökladány községgel, mert az uradalmi tisztartó tudtával az uradalmi jobbágyok gyakran a nagykunsági peremrészekben legeltettek, kaszáltak, szénát gyűjtöttek, sőt szántottak és vetettek, néhol gabonaasztagokat raktak, csépeltek és nyomtattak. Mivel a határvonalat pontosan nem rögzítették, a lakosság mindkét részről használta a területet. 1731-től kezdődően az ellentétek annyira elmérgesedtek, hogy a ladányi és karcagi lakosok gyakran csapatosan és fegyveresen jelentek meg a vitatott határokon. 1733. szeptember 25-én a püspökladányiak az uradalmi tisztartó parancsára felgyújtották és lerombolták a karcagújszállási határban, a Szent Ágota nevű halmon, nem messze a ladányi határtól már 8 éve felépült vendégfogadót. A peres ügy hamarosan a Királyi Ítéltáblához került, október 2-án öt tanút hallgattak ki. Valamennyien a karcagújszállási felperesek javára vallottak.³⁰

Ez a fiscalis per azonban hamarosan olyan széles körű határvitává dagadt, hogy a Szabolcs vármegyei hatóságok a Nagykun Kerületnek szinte az egész keleti határövezetét vita tárgyává tették, még

²⁸ KA Inv. 1731. N 205. f. 6—7. Extract über den Arenda-Einkünften . . . , KA Inv. 1734. Nr 208. f. 4—5. Die Maj. 1734.

²⁹ JNSZML Karcag lt. Történelmi okmányok. I. 22. 1734. november 27.

³⁰ MA Inv. 1733. Nr 301. f. 3—4. Die 2. Octobris Anno 1733.

a Bihar és a Békés vármegyei határokat is.³¹ Ezért 1733. november 29-én már 16 tanút hallgattak ki, de Karcagújszállást nem kártalanították, ehelyett a határdombok és a határjelek kihelyezését vitatták szinte véget nem érő folyamatban.³²

A város kedvező földrajzi fekvése a Szolnok—Kisújszállás—Karcagújszállás—Püspökladány—Nádudvar — Debrecen postaút vonalon (linea stationum), továbbá Karcagújszállás—Kisújszállás—Túrkeve—Kunszentmárton — Békésszentandrás — Hódmezővásárhely vonalon lehetővé tette a tiszántúli és a Maros vidéki nagy állatkereskedelembé való bekapcsolódást. Számos tanúvallomás bizonyítja, hogy a nagykunsági községekben szinte minden héten megjelentek a Békés vármegyei kupecsek és olcsón vásároltak a várostól, a községektől vagy egyéni marhakereskedőktől lábasjószágot. Amióta gr. Károlyi Ferenc huszár őbester és rekrutázó tisztjei 1734-ben az újonnan szervezett magyar királyi huszárezred részére Békésben is vásároltak lovakat, fellendült a kupeckodás is. Bekapcsolódott ebbe a — kivételesen nem választott, hanem a főhatóságtól kinevezett — Terbócs István kerületi kapitány is, aki 1735 januárjától gyakran megfordult Békésszentandrás pusztán, jól ismerte a kereskedő örményeket, a marhahajtókat és a pásztorokat. A kunsági községekben olcsón felvásárolt marhát a szentandrásai és a szenttornyai legelőkön hízlalták fel Terbócs és társai, majd a vásárokon két-háromszoros áron is értékesíteni tudták. Terbócs a Békés vármegyei parasztmegmozdulás után az elbújdosott lázongók közül többeket saját szolgálatába fogadott.³³ Így került szembe Karcagújszállás elöljáróságával is, mert a város rovására összejátszott a lovasbetyárokkal, néhányukat „a város híre nélkül” a tömlöcből is kiengedte.

Karcagújszállás — csakúgy, mint a többi jászkunsági mezőváros és község — éberren vigyázott arra, hogy helyhatósági autonómiáját

³¹ HFHKA 1734. rote Nr 673. f. 1121 — 1126. Die 26. Januarii, 1734.

³² Uo. f. 1124.

³³ KA Inv. 1735. Nr 49. f. 19. Die 11. Maj. Anno 1734. In Possessione Karcagújszállás emanata Inquisitio. Utrum de eo . . .

megőrizze a földesurasági tisztekkel szemben. A város nem egyezett bele abba, hogy ott földesúri székház épüljön. Helyette saját költségén 1726–37-ben megépített egy új városházát jó kerítéssel körülvevett istállókkal, fészerekkel és színekkel. Egyezséget kötött a téglalevetőkkel és a fazekasokkal, a lakosság pedig közmunkával járult hozzá az építkezéshez.³⁴ Érdekes, hogy most már mind gyakrabban szerepel az iratokban a „Nemes Város”, a „Nemes Districtus” és a „Nemes Magistratus” fordulat használata. Kétségtelen, hogy a város és vele együtt a kerület gazdasági, társadalmi és politikai súlya ezekben az években megnövekedett.

Kerületi szinten a gyarapodást jelzi az is, hogy éppen a karcagújszállási városháza építésével egyidejűen épült fel Kunhegyesen, a község főterén a községháza is, amely „T” alakú fundamentumával, boltíves pincesorával, földszintes felépítményű szobáival, boltíves, árkádos tornáccal, három nyeregtetős homlokfalával és oromzatával a korabeli barokk építészet igen szép emléke.³⁵

Lássuk azonban a már eddig is említett nagykunsági állatállomány létszámának egy évtizedes változását!³⁶

4. táblázat

Az állatállomány 1734-ben és 1744-ben

Mezőváros, község	Ló, csikó		Szarvasmarha		Juh, bány		Sertés	
	1734	1744	1734	1744	1734	1744	1934	1744
Karcagújszállás	698	1530	1204	1573	2085	4626	255	740
Kisújszállás	434	1487	655	1378	1031	3535	133	518
Túrkeve	384	754	690	1418	1856	2676	225	635
Kunhegyes	385	755	712	861	950	1668	196	379
Kunmadaras	334	571	553	683	746	1152	119	559
Kunszentmárton	296	1103	630	989	785	1887	84	228
Összesen	2531	6200	4444	6902	7453	15 544	1164	3059

³⁴ JNSZML Karcag lt, Protocollum Oppidi. 1736–52. II. 17. p. 32–33.

³⁵ Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv, 1982–83. 203.

³⁶ L. a IV. fejezet 26. sz. jegyzet anyagát.

Gazdaságonkénti átlagban a lóállomány 2,2-ről 4,4-re, a szarvasmarha-állomány 3,9-ről 4,93-ra, a juhállomány 6,7-ről 11,1-re és a sertésállomány 1,0-ről 2,2-re növekedett. Érdemes felfigyelni arra, hogy a hámos lovak (equi jugalia) száma 2227-ről 3382-re, a jármos ökröké 838-ról 2106-ra, a fejőstehenek (vaccae mulgentes) száma 1375-ről 4236-ra emelkedett. Ezek talán jelzik a belterjesebb gazdálkodás felé való elmozdulás irányát is. Sajnos, a vetésterület kiterjedésére vonatkozó összeírási adatok igen hiányosak. A kerületben 21 szárazmalom és 1 vízimalom (Túrkevéen a Berettyón) működött. 1734-ben összeírtak összesen 19 mesterembert és 273 kereskedőt is. A vagyoni rétegződésre következtetünk abból, hogy a kerületben 54 házatlan zsellérről (inquilini) is számot adtak.

Egyébként, hogy a földesuraság árnyékában készült adóösszeírások a vagyoni rétegződést illetően is hiányosak, mutatja pl. Kunmadaras példája, ahol 1735-ben csak 147 gazdaságot írtak össze, de a következő évben, a tanyaföldosztás idején már 239 család, illetve személy váltott készpénzen tanyaföldet magának a községtől a házipénztár javára. A rétegződésre abból következtethetünk, hogy a földosztásban részt vevő lakosok közül 1—4 Ft váltságú földet kaptak 198-an, 5—9 Ft váltságút 37-en és 10—16 Ft váltságút csak 4-en.³⁷ Hozzá kell azonban tennünk, hogy a földet itt is az igaerő arányában osztották ki a lakosok között.

A Jászkun Kerület harmadik nagy tájegysége volt a *Kiskun Kerület*, amelynek két új telepítésű községéről, Kiskunmajsáról és Kiskunfélegyházáról fentebb már számot adtunk. Vegyük azonban számba a kerület egészét a rendelkezésünkre álló összeírás szerint!³⁸

A kat. h.-akban jelzett adatok a legtöbb esetben a kerületen belül a kiskunsági községek határához közeli vagy távolabbi bérelt puszták területi adatait is magukban foglalják. Így Kiskunhalas akövetkező pusztákkal szerepel: Balota, Bodoglár, Fejértó, Füzes, Kókut,

³⁷ Kormos László: Kunmadaras története. Szolnok, 1967. 50.

³⁸ JNSZML JKI B Capsa I. Fasc. 3. Nr 2. Conscriptio Minoris Cumaniae de anno 1734—35, uo. Nr 4. Conscriptio Domestica I. Districtus Minoris Cumaniae pro anno 1744—45.

5. táblázat

A Kiskun Kerület gazdasága 1735—1745-ben

Mezőváros, község	Házak		Gazdaságok		Terület (kat. h.)
	1735	1745	1735	1745	
Kiskunhalas	205	290	216	321	128 000
Kunszentmiklós	101	188	107	240	52 500
Kiskunfélegyháza	—	226	—	311	22 000
Kiskundorozsma	119	154	130	224	19 000
Kiskunmajsa	—	124	—	168	16 000
Szabadszállás	83	163	89	206	21 000
Fülöpszállás	74	116	76	165	18 000
Kiskunlacháza	29	113	33	157	19 000
A Kiskun Kerületen kívül lévő bérlők használatában					194 200
Összesen	611	1374	651	1792	490 000

Tajó és Zsana. Kiskundorozsma Szentmihálytelke, Üllés, Átokháza és Kígyós pusztákkal, Kunszentmiklós Bösztör, Majos és Orgovány pusztákkal, Kiskunlacháza Catho és Csóka pusztákkal, Szabadszállás és Fülöpszállás a 10 000 kat.-h.-as Kisbalázs pusztán osztott fele-fele arányban. 1735-ben Kecskemét még 14 kiskunsági pusztát bérelt: Ágasegyháza, Bene, Csolyós, Félegyháza, Ferencszállás, Galambos, Jakabszállás, Kerekegyháza, Kisszállás, Matkó, Móricgátja, Páka, Szank és Szentlászló pusztákat; Nagykőrös Kocsér felét, Lajos és Mizse pusztákat, Szeged pedig Csengelét, Kömpöcöt, Mérgest, Pálost és Seregélyest.

A külső bérlők azonban a tíz év folyamán lassanként lemondtak a puszták bérletéről a jázsági és a kiskunsági községek, illetve helyhatóságok javára. Ilyen módon az 1745. évi redemptió idején már valamennyi kiskunsági pusztát a kerületek birtokában volt.

Kiskunhalas mezőváros e kerület közigazgatási központja. Bél Mátyás tájrajzi leírásában említi, hogy „egyedül kiemelkedő tornyú

temploma szökik szembe”.³⁹ Igaz, emeletes házai nem voltak, de volt egy nemrég épült városháza épülete, majd mellette egy nagyobb épület kőpincével. Mindkettő még az 1720-as évek végén épült fel. Nagyobb építkezés a vizsgált időszakban nem történt. A városháza előtti téren két kőkutat építettek. Volt két iskolája, külön a leányok és külön a fiúk részére. Annak ellenére, hogy Szeged szabad királyi város nagyforgalmú vásárait rendszeresen eljártak a kiskunhalasi gazdák, iparosok és kereskedők, Kiskunhalasnak is volt három országos vására, s ezeket Renata (október 6.), Márta (július 29.) és Erzsébet (november 19.) napjain nyitották meg.⁴⁰ A város évente 2000 r. Ft árendát fizetett a Pesti Invalidus Háznak, évi hadiadója azonban ennél jóval magasabb, 3119 r. Ft volt.

Bél Mátyás is megállapította, hogy a kiskunhalasi „nép emberséges, tudománykedvelő, erkölcsös, szorgalmas és vendégszerető”. S valóban, ahol tíz év folyamán száznál is több új gazdaságot tudtak létesíteni, ahol háromszori szántásra volt szükség a gabonatermeléshez, ahol 1735-ben 366 kapás szőlőt műveltek, de 1744-ben már 2179 kapás szőlő termett, ott igazi emberségre és szorgalomra volt szükség. A természetlenek tűnő homoktalaj megművelése ezt követelte.

Új gazdaságok létrehozása tekintetében nem maradtak el a kerület községei sem. Kiskunlacházán 124 új gazdaság szerepel az összeírásban, ahol megjegyezték, hogy igen jó szántóföldekkel és kaszálókkal rendelkeztek a gazdák. Szabadszálláson 117-tel gyarapodott a gazdaságok száma. Mikovinyi térképén jól látható, hogy az akkor még szabályozatlan Duna egyik elágazása, amelyet akkor Csintova néven tartottak nyilván, érintette a felsőkiskunági községek határát, így a földek itt termékenyebbek, a legelők és a kaszáló-rétek dúsabbak voltak, mint általában a Dél-Kiskunságban. Kunszentmiklóson is 105 új gazdaságot létesítettek, területét az áradmányos Bakér (alveus Baker) nevű vízteknő öntözte, tette termékenyebbé határát, bár árvíz idején sokszor panaszkodtak miatta: a terrenum

³⁹ *Bél Mátyás*: i. m. 35.

⁴⁰ Vö. a Bevezetés 5. sz. jegyzettel. I. m. 123.

„a mostani időben kiváltképpen a víz miatt annyira elromlott, hogy alig harmadrészét használhatják” — vallották a gazdák az 1744-es összeírás alkalmával. Fülöpszálláson 89-cel gyarapodott a gazdaságok száma a tíz év folyamán. Áradásos évben itt is panaszkodtak: a határ és Kisbalázs pusztja „s mostani földárja miatt felettébb káros ügy, hogy — ahol máskor kaszáló és szántó volt — most semmirevaló”. Kerekegyháza pusztája ugyanakkor mind a szántógazdálkodásra, mind a kaszáló-kertek létesítésére, valamint a legeltetésre igen alkalmas volt.

A dél-kiskunsági községek között Kiskundorozsmán 94 új gazdaságot létesítettek. A községtől délnyugatra eső részen és Szentmihálytelke pusztja területén található a híres Matty-tó⁴¹ a rajta lévő híddal és vámhellyel, ahol a szegedi hatóságok vámot szedtek: minden személy, sószállító szekér vagy más kocsi után 6 dénárt, minden igavonó jószág után 3 dénárt. Ugyanis a bécsi Udvari Haditanács és az Udvari Kamara támogatását messzemenően élvező szegedi városi és katonai hatóságok jogcím nélkül, erőszakos módon megszállták a Kiskundorozsmához tartozó puszták sok részét, s emiatt „a veszekedések, a verekedések, sőt az öldöklések is napirenden voltak a köznép között mindkét részről. . . a szegediek a dorozsmaiaknak igen sok bajt és kárt okoztak, mert ide több lakos gyűlt volna össze, és nagyobb lett volna a község, ha ezeknek a katonáknak az ellenségeskedése nem rémíszttette volna el a beköltözni szándékozókat” — jelentette a Pesti Invalidus Ház hadbiztosa az Udvari Comissionának 1733-ban.⁴² Emiatt a Kiskun Kerület és Szeged között hosszú pereskedés folyt a Királyi Ítéltáblán. Mindkét fél részéről ragaszkodtak e termékeny terület birtoklásáért, hiszen a föld itt bőven termett, vetés alá kétszer szántottak, és jól

⁴¹ KA Inv. 1732. Nr 283. f. 4—5. A „Lacus Matty” vidékén az Alsótiszavidéki Vízügyi Igazgatóság az 1960-as években létrehozott egy világversenyek rendezésére is alkalmas állóvizes evezőpályát.

⁴² KA Inv. 1733. Nr 213. f. 3. „. . . quo vero in praemissis clarum esset, Cumanicalem Terram per Segedienses militares violento modo adeoque absque justo titulo recuperatam fuisse . . . ideo abinde amovendo venirent!”

termő évben a vetőmag tízszeresét kapták meg csépléskor. Átokházán is kerthelyekre osztották a pusztát, kisebb részét eke alá fogták, nagyobbik részét kaszálónak és legelőnek használták. 1736-ig Üllésen is gazdálkodtak, majd 1743 elején ismét birtokba vették e pusztát is.

A két új telepítésű dél-kiskunsági puszta, illetve 1743 elejétől kezdődően község, Kiskunfélegyháza és Kiskunmajsa gazdaságairól fentebb már szó volt. Félegyháza határterületéről megjegyezték az összeírók, hogy „ennek terrénuma alkalmas nagyságú és szántásra is megfelelő, nemkülönben Kisszállás puszta is. Szántásra is igen alkalmas és jó Ferencszállás, amely igen nagy puszta, némely része szántásra, nagyobb része legeltetésre alkalmas”. Hozzá tartozott Ágasegyháza és Kígyós puszta is. Ágasegyháza területe ugyan homokos, de „szorultságból nagyobb része ennek is kerthelyekre vagyon osztva. Kígyós puszta egy része igen rétes, „csak nyári pascuumnak alkalmas”.

A felső-kiskunsági községek területén telepítettek szőlőt is. Kunszentmiklóson 87 kapás, Fülöpszálláson 464,5, Kiskunlacházán 311,5, Szabadszálláson pedig 141 kapás szőlőt műveltek. 1741 őszén, amikor az Alföldön általában mindenhol jó termés volt, éppen a nagykunsági Kunszentmárton előljárósága levélben hívta fel Kiskundorozsma és Üllés községi előljáróságait a szőlőtelepítésre 1741. október 23-án: „Mivel a szőlők betelepítésének kedvez a jó idő, az üllésiek és a dorozsmaiak készüljenek fel erre — Üllésienses et Dorozsmaienses — cum tempus bonum faveat — vinearum inplantationis accingant se!”⁴³ A háborús körülmények miatt azonban erre a telepítésre nem kerülhetett sor.

A hatalmas kiterjedésű Kiskun Kerület tényleges állatállományáról csupán becsléseken alapuló számadatokat közölhetünk, mert a külső pusztabérlők állománya nem került bele az összeírásokba, s hiányoznak ezekből a helyben honos „kivételezettek” adatai is.⁴⁴

⁴³ JNSZML Kunszentmárton lt Prot. 1733 — 1786. 69.

⁴⁴ L. a IV. fejezet 38. sz. jegyzet anyagát.

6. táblázat

Az állatállomány 1734-ben és 1744-ben

Mezőváros, község	Ló, csikó		Szarvasmarha		Juh, bárány		Sertés	
	1734	1744	1734	1744	1734	1744	1734	1744
Kiskunhalas	358	916	783	2165	2039	6186	116	407
Kunszentmiklós	264	879	522	2799	1110	4040	128	415
Kiskunfélegyháza	—	531	—	1611	—	1590	—	232
Kiskundorozsma	128	203	436	964	390	1632	91	128
Kiskunmajsa	—	147	—	864	—	843	—	123
Szabadszállás	109	510	262	1506	504	3026	60	291
Fülöpszállás	76	331	218	1124	470	2632	58	210
Kiskunlacháza	22	243	71	687	94	1485	25	182
Összesen	957	3760	2292	11 720	4607	21 434	478	1988

Amíg 1734-ben gazdaságonkénti átlagban 1,4 ló, 3,5 szarvasmarha, 12 juh és 1,05 sertés jutott, addig 1744-ben gazdaságonként átlagban 2,1 ló, 6,5 szarvasmarha, 12 juh és 1,05 sertés. Természetesen a két új község állománya módosítja az arányszámokat, de ez is arra utal, hogy a régi telepítésű kiskunsági mezőváros és községek állatállománya többszörösére emelkedett a tíz év folyamán, Kiskunhalason, Kiskundorozsmán háromszorosára, Kiskunlacházán tízszeresére, Kunszentmiklóson és Szabadszálláson négyszeresére és Fülöpszálláson ötszörösére növekedett. Kiskunfélegyháza és Kiskunmajsa gazdaságai a redemptiót megelőző években újonnan szerveződtek, de állatállomány tekintetében is hamosan felzárkóztak a régi telepítésű községekhez. Ha a vetésterület adatait vesszük figyelembe, azt látjuk, hogy 1734-ben még csak 2295 kilás vetést vettek fel az összeírásba, de 1744-ben már 6779,5 kilásat, tehát itt is kb. háromszoros növekedés látható.

Számot adtak ezek az összeírások e kiskunsági malmokról is. 1734-ben 7 szárazmalom, 1744-ben pedig 11 szárazmalom szerepel az összeírásban, de csak a mezővárosi vagy a községi tulajdonban lévő malmokat vették számba, a „kivételezettek” magántulaj-

donában lévőket nem vették fel az adóösszeírásba. Pedig a Felső-Kiskunság községeiben jó néhány vízimalom is működött.

A Pesti Invalidus Ház hiába tervezte a földesúri tized, a borkimérés, a vágóhíd, a malmok, a szeszfőzdék és a koresmák vagy a váмок jövedelmének a kisajátítását. Ez a törekvése nem járt eredménnyel, a helyhatóságok sehol sem mondtak le ezekről a királyi kisebb haszonvételekről.⁴⁵ A földesuraság így kénytelen volt belenyugodni a hagyományos árendafizetés rendszerébe. A Pesti Invalidus Ház részére szükséges gabonát, vágómarhát és a szőlőt vagy a bort a vásárokon vagy a piacokon szabályos adásvétel (distractio) útján, napi áron szerezték be, sok esetben mégis némi kedvezménnyel.

Összkerületi viszonyban ez utóbbi kérdéseket a következő fejezetben kívánjuk kissé részletesebben megvizsgálni.

⁴⁵ KA Inv. 1731. Nr 205. f. 2—11. Project. Wie künftighin eine bessere Wirtschaft in denen Jassig-, Gross- und Klein-Kumanen Distrikten eingeführt werden.

A PESTI INVALIDUS HÁZ SZEMÉLYI ÁLLOMÁNYA ÉS FÖLDESURASÁGI TERVEI

Amikor a Pesti Invalidus Ház az invalidus alapból megvásárolta a Jászkun Kerületet, igen nagy felelősséget vállalt magára. Elsősorban természetesen eredeti rendeltetésének kellett megfelelnie, tehát a Magyar Királyság és Erdély területén elhelyezett 36 császári-királyi ezredtől érkezett rokkantak és törvényes hozzátartozóik emberséges elhelyezését, orvos-egészségügyi gondozását és megfelelő élelmezését kellett ellátnia olyan körülmények között, amikor az építkezés előrehaladásával párhuzamosan az intézményben elhelyezhető személyi állomány is fokozatosan növekedett. Így csak másodsorban foglalkozhatott a jászkunsági földesuraságból adódó gazdaságirányítási feladatokkal, az ezekkel összefüggő igazgatási, adóztatási, jogszolgáltatási és ellenőrzési teendőkkel. E feladatok folyamatos megoldására egész sor földesúri tisztségviselőt alkalmazott, de rendszeresen igénybe vette a budai Főhadbiztosság hadbiztosainak a közreműködését, valamint az invalidusok személyi állományának fegyveres katonai különítményeit is, főként az adótartozások behajtása során.

Nézzük meg először az intézmény belső szervezeti felépítését, katonai rendtartását és az állomány ellátását. 1731! április 13-án a bécsi Udvari Haditanács engedélye alapján az invalidusok bécsi főhatósága, az Udvari Commissio új katonai parancsnokot nevezett ki a Pesti Invalidus Ház élére Franz Leopold von Hohenhau ezredes személyében, aki új utasításban szabályozta az intézmény belső szervezeti rendjét, ügyvitelét és feladatait. Előírta, hogy a budai Főhadbiztóságnál meglévő minta szerint foglalja kimutatásba a személyi állományt, tüntesse fel benne a törvényes hozzátartozó

feleségek és kiskorú gyermekek számát. Ez időben bízták meg Franz Joseph Fuchs hadbiztost — aki állományilag a budai Főhadbiztos-sághoz tartozott —, hogy hozza létre az intézmény gazdasági hivatalát és vegye át házipénztárát. Készítsen leltárat a már meglévő és a budai Főhadbiztosságtól még beszerzendő anyagi javakról, a berendezési és a felszerelési tárgyakról, valamint a szükséges ellátmányról (felszerelés, ruházat, fegyver, rézüst, templomi eszköz, tűzifa, só, gyertya, kenyér, hús stb.). Az intézmény parancsnokával együtt gondoskodjanak ezek megfelelő időben történő szállításáról, raktári elhelyezéséről, őrszolgálati megőrzéséről és a századonkénti, azon belül egyénekenkénti kiosztásáról.¹

Az utasítás 4. §-ában rögzítették, hogy a katonai állományt a parancsnoki törzshöz beosztott tisztek, a századokhoz beosztott tisztek, altisztek és közemberek alkotják. Ezekhez a századokhoz osztották be — lehetőleg századonként arányosan — a hozzátartozókat is. 1731. szeptember folyamán az intézmény személyi állományát már négy századba osztották be. A hadbiztossági séma szerint századonként 193 főt számoltak, de az élelmezési létszám ennél jóval nagyobb volt. Pl. a parancsnoki, ezredesi század élelmezési létszáma 246 főnyire tehető, Eck főstrázsameszter százada 245, a Carl Emanuel de Henny kapitány százada 247 és a negyedik századé mindössze 55 fő. A századokhoz tartozott tehát 87 feleség és 78 gyermek. Ezekon kívül élelmeztek még 20 személyt, akik az intézmény börtönében töltötték fogságbüntetésüket, ráadásul őket is az építkezésen dolgoztatták: négyen Pest—Pilis—Solt vármegyéből, tizenhatan pedig a Jászkun Kerületből érkeztek oda vasban és bilincsben lázongásuk miatt.² Velük együtt az élelmezési létszám valójában már 807 főnyire emelkedett.

Volt az intézménynek már kezdettől fogva egy kantinboltja, péksége, mészárszéke, borpincéje és italkimérése, ahol az állomány tagjai és az építkezésen dolgozók olcsóbban vásárolhatták meg a szükséges élelmiszereket és az italokat, mint a városi üzletekben.

¹ KA Inv. 1731. Nr 500. Instruktion. 1—30. §.

² KA Inv. 1731. Nr 270. f. 1—2.

Ezek a boltosok akár a város, akár a vidék vásárain és piacain a termelőktől általában valamivel olcsóbban vásárolhatták meg az árut, mert viszonylag nagyobb tételben vásároltak. Sőt az intézményen belül az üzlethelyiségeket is térítésmentesen kapták, tehát a személyi állomány rovására ilyen címeken semmiféle felárat nem számíthattak fel. Előírta a szabályzat azt is, hogy a Pesti Invalidus Ház részére akár a budai Főhadbiztosságtól szállított, akár a Jászkun Kerületben vagy máshol az intézmény részére vásárolt árut Pest vagy Buda város üzleteinek és a külső, vásárolni szándékozó fogyasztóknak nem szabad eladni. Az e téren lehetséges szabálysértőket és visszaéléseket szigorúan vizsgálják meg, ugyanúgy ellenőrizték a súly- és mértékrendszer szabályszerű alkalmazását is, nehogy visszaélések legyenek.³

Meglepően magas fizetést kapott az intézmény parancsnoka, évente 1200 r. Ft-ot, a kapitányok és a főhadnagyok 200-200, a hadnagyok 150-150, a zászlósok 100-100 r. Ft-ot, továbbá naponta 3—5 fejadag kenyeret, évente 30—100 font sót, 60—80 gyertyát és 1—2 öl tűzifát. Az altisztek napi zsoldot kaptak, 4,5—9 kr-t, 1-2 fejadag kenyeret és naponta 1 lat sót, a gyertyát és tűzifát részükre nem számolták fel. A közemberek napi 3 kr. zsoldot, 1 fejadag kenyeret és 1 lat sót kaptak. Húst, tejet és egyéb élelmiszert az intézmény boltjaiban vásárolhattak. A főzést mindenütt maguk végezték. Itt a nők is rendszeres elfoglaltságot kaptak. Mivel a feleségek és a gyermekek a szabályzat értelmében nem kaptak zsoldot és ételmezési ellátmányt, hanem csak elhelyezést, orvosi és gyógyászati ellátást, az intézményen belül többféle munkát is vállalhattak: gyermekfelügyeletet, fehérnemű-készítést, varrást, főzést, mosást, a parancsnokságon és a tiszti lakásokban takarítást, sőt az építkezésnél is vállalhattak munkát, s ezzel naponta 6—9 kr-t kereshettek.⁴

A tisztek az előbb jelzett fizetésből és ellátmányból jól megélhetnek, a lakást és az ellátmányt térítésmentesen kapták, a főzésért, a takarításért és a mosásért bejáró alkalmazottat fizethettek. Azok

³ L. az V. fejezet 1. sz. jegyzetét. 17. §.

⁴ Uo. a 6. §.

a munkaképes katonák, altisztek és közemberek egyaránt, akik az építőipar valamelyik ágazatában jártasak voltak, parancsnoki engedéllyel — csak az intézményen belül — napszámosként munkát vállalhattak az építkezésnél. Ezzel naponta 9 kr-t kereshettek, de ebből 3 kr-t levont a gazdasági hivatal ruhakoptatás címén. Városi munkaadónál az invalidusok semmiféle bér munkát nem vállalhattak, nehogy a város részéről emiatt valami panaszra legyen ok.⁵

Igen sok iskolás korú gyermek volt elhelyezve az intézményben. Ezek tanítását Franz Jung iskolamester, közember látta el, ezért kétszeres zsoldot és ellátmányt kapott. Az intézmény iskolájában a hittant, a katekizmust és az éneket az ott elhelyezett irgalmasrendi atyák tanították. Ők 1733-ban költöztek be az intézménybe a részükre épített szerzetesi rezidenciába, ott hattagú konventet alkotva.⁶

7. táblázat

Zsold és ellátmány 1732-ben⁷

Hónap	Zsold (r. Ft kr)	Kenyér (fejadag)	Só (font lat)	Gyertya (font)	Túzifa (öl)
Január	1 138 14	20 635	617 3	189,7	98
Február	1 058 52,5	19 148	585 19	184,7	80
Március	1 530 11,5	21 260	634 22	164,2	56
Április	1 349 19	22 280	667 20	227,7	47,5
Május	1 291 12	21 910	661 19	99,2	33
Június	1 604 58,5	22 241	665 19	98	33
Július	1 409 3,2	23 402	705 4	77	44
Augusztus	1 428 6	24 737	746 31	81,2	45
Szeptember	1 771 44	25 086	759 14	181,3	40,5
Október	1 461 42	26 294	795 27	189,2	86,5
November	1 503 24	26 088	790 —	259,7	73,5
December	1 853 13	26 190	790 18	252	109,5
Összesen	17 401 —	279 621	8420 4	2004,1	746,5

⁵ Uo. a 16. §.

⁶ KA Inv. 1732. Nr 120. f. 17. Der förmliche Kontrakt.

⁷ KA Inv. 1733. Nr 128. f. 46—47. Extrakt.

Havi lebontásban ebbe már beleszámították a tisztek fizetését is. Ekkor már öt századba osztották a személyi állományt. A zsold és az ellátmány összegének változásából is látható, hogy az élelmezési állomány létszáma fokozatosan növekedett, s ez leginkább a férőhelyek számától, tehát az építkezés előrehaladásának az ütemétől függött. Másrészt számolni kellett az intézményből elszökött katonákkal, s ezek száma nem volt kevés. 1731 szeptemberében 18 invalidus szökött meg, főként a 20—30 éves közötti fiatalok közül. Csak négyet tudtak elfogni és visszahozni, a többieknek nyoma veszett. Ugyanakkor a különböző ezredektől 24 invalidust vettek fel.⁸

Az 1732. évi zsold és ellátmányi kiadás összegét könnyen összevethetjük a Jászkun Kerületből beérkező földesúri bevétel összegével. 1732-ben a jászkunságiak 34 700 r. Ft földesúri árendát fizettek ki az adóbehajtó közegeknek.⁹ Ugyanakkor az állami vagy hadiadó évi összege 35—36 000 r. Ft körül mozgott, amelyet viszont a budai Főhadparancsnokság hadbiztosai hajtottak be a községeken.¹⁰ Ezek az adóösszegek bőven fedezték az intézmény évi kiadásait, azokat a felszerelési tárgyakat és eszközöket, valamint naturáliákat is, amelyeket a budai Főhadbiztosságtól szállítottak készpénzfizetés ellenében.

Előírta a szolgálati utasítás és rendtartás, hogy a Pesti Invalidus Ház belső szolgálatra alkalmas katonaságát naponta — ha csak csekély mértékben is — katonai gyakorlatokkal kell foglalkoztatni. A katonai állománynak esküt kell tennie, emlékeztetve arra, hogy továbbra is katonai igazságszolgáltatás alatt maradnak, mindenféle kihágásuk büntetést von maga után. Kisebb egységenként alaki képzés, zártrendi gyakorlat, őrszolgálat, ruházat- és felszerelés-karbantartás, a körlet tisztán tartása napirenden szerepelt. Több helyen állítottak fel őrséget, a főbejárati őrszobán 15 főnyi őrséget (1 tizedes, 1 vicetizedes, 1 dobos és 12 közember), a másik két be-

⁸ KA Inv. 1731. Nr 346. f. 4. Monats-Tabella.

⁹ KA Inv. 1733. Nr 305. f. 2—3.

¹⁰ KA Inv. 1733. Nr 224. f. 11. Panaszok a nagy szárazság miatt.

járatni kapunál kisebb őrséget tartottak 24 óránként felváltva. A parancsnoki iroda, a gazdasági hivatal, a gyógyszerház és a szerzetesi rezidencia, a betegszobák és a raktárak mellett kettős őrálló teljesített szolgálatot. Mivel az építkezési terület négy nagy udvarán nagy mennyiségű építőanyag (épületkő, téglák, épületfa, mész, gipsz, homok, kavics, vas- és fémanyag, festék stb.) volt felhalmozva, továbbá az építőmesterek, a kőfaragók, az ácsok, az asztalosok, a lakatosok, a kovácsok, a kályhások, a mennyezetburkolók, a cső- és vízvezeték-szerelők, a festők és a mázolók anyag- és szerzőmesterei voltak elhelyezve, ezeknek biztonságos őrizését is katonai szolgálatban látták el. Katonák kísérték a szállítmányokat vidékről vagy Budáról a dunai hajókat, a tutajokat a kikötőbe, majd onnan a szekereket, amelyek a szükséges anyagokat vagy az élelmezési ellátmányt szállították. Ez utóbbi munkálatok irányítása végett 1733-ban élelmezési tisztet vettek fel, aki az Althann-drágonos ezredtől nyert ide áthelyezést: Johann Andreas Schmidt hadnagyot évi 150 r. Ft fizetéssel, napi 3 fejadag kenyér-, évi 30 font só-, 60 font gyertya- és 9 öl tűzifaellátmánnyal.¹¹

Hohenhau ezredes 1733. áprilisi jelentése arra utalt, hogy az egyes ezredektől némelyek csak azért vétették fel magukat az intézménybe, hogy onnan minél előbb hazaszökjenek, hiszen valamennyien külföldi honosok voltak.¹² Az Udvari Commissio éppen ezért szigorúan előírta, hogy a kötelező szemléket évente kétszer — május és november hónapban — tartsák meg. Az eskütétel során magas rangú tiszt olvassa fel az eskü szövegét, amelybe bele kell foglalni a szökés tilalmát is. Az említett utasítás 31. §-a a többször visszaeső szökevény esetében még a halálbüntetést is kilátásba helyezte: „Aki az Invalidus Házból elszökött, de elfogták, vasban és bilincsben börtönbe kell zárni, magasabb parancsnoki ítélet szerint legyen büntetve! Ha azonban már többször is kerekelt oldott, elfogása esetén netán legyen felakasztva!”¹³ Ilyen esetre nem találtunk példát az iratokban.

¹¹ KA Inv. 1735. Nr 128. f. 9–15.

¹² Uo. f. 7–11. Monats-Tabella.

¹³ Uo.

Gyógyászati és orvos-egészségügyi ellátás szempontjából igen kedvező változás következett be azzal, hogy 1733. április elején az Irgalmas Testvérek Rendje — Ordo Fratrum Misericordiae Sancti Joannis de Deo — P. Ernestus Herbst vicarius vezetésével beköltözött az intézmény déli épületszárnyának (a mai Gerlóczy u.) első emeleti részébe, hat rendtársával együtt szerzetesi konventet alkotva. Közöttük volt két felszentelt pap, két seborvos (chirurgus), egy gyógyszerész és egy segédgyógyszerész. Részükre szükség volt egy klauzurás rezidenciára (zárthelyi lakosztály) 6 szerzetesi cellával, 1 ebédlőszobával (refectorium), 1 konyhával (coqua) és mellékhelyiséggel (loca secreta), 1 kamrával, raktárral és pincével. Mellette létesítették az egyik betegszobát (nosocomium). A szerzetesi lakosztály alatt, a földszinten létesítettek egy gyógyszertárat (apotheca) és egy gyógyszerészeti helyiséget (laboratórium), és itt helyeztek el másik betegszobát is. Az irgalmas rendi atyák kérésére megvásárolták a lakosztály homlokzatával szemben, az utca másik oldalán fekvő, 165 négyszögöl területű üres telket is, ahol hamarosan mintegy zártkertet létesítettek a szerzetesek és szabad idejükben ott is pihenhettek.¹⁴

A jelzett szerződésbe azt is belefoglalták, hogy az irgalmas rendi gyógyszertár legyen nyilvános. Elsősorban természetesen az intézmény személyi állományának gyógyszerészükségletét lássa el folyamatosan és hiánytalanul, de náluk a városlakó polgárok is vásárolhassanak gyógyszert orvosi rendelvény alapján rendes áron. Az irgalmas rendi gyógyszerész vezessen könyvelést a gyógyszerkészítéshez szükséges alapanyagokról, továbbá az intézmény személyi állománya, valamint a külső vásárlók részére kiutalt, illetve eladott gyógyszerekről. Mivel az állomány részére szükséges gyógyszert ingyen adják ki, s ennek költségeit az intézmény gazdasági hivatala fedezi, a külső vásárlók részére eladott gyógyszerek mennyiségét és árát számlák alapján kell nyilvántartani, hogy az ebből származó

¹⁴ L. az V. fejezet 6. sz. jegyzet anyagát. Továbbá: KA Inv. 1733. Nr 218. f. 45 v. Den 15. April 1733.

jövedelmet az intézmény javára írják, illetve a gyógyszer-alapanyagok beszerzésére fordítsák.¹⁵

Az előző évben egy, magát egyelőre megnevezni nem akaró, nagylelkű jótévő 6000 r. Ft-ot helyezett el az Udvari Commissionál alapítványként, hogy annak évi 300 r. Ft-ra menő kamataiból két Irgalmas rendi papot vegyenek fel a Pesti Invalidus Házba, s ott életük végéig bennlakást és teljes ellátást kapjanak. Ennek ellenében legyenek kötelezve arra, hogy az intézmény személyi állománya részére a lelkészi teendőket lássák el és vegyenek részt a rászoruló betegek gyógyításában és gondozásában is. Ehhez az alapítványi összeghez járult hozzá az invalidus alap is. Az Irgalmas rendi konvent atyái személyenként évi 150 r. Ft készpénzfizetést kaptak. Kenyeret, sót, tűzifát és gyertyát az intézményi ellátmányból kaptak, a többi szükséges élelmiszert maguk vásárolták meg. Szükségük volt egy belső cselédre, egy bevásárló segédre és egy konyhaalkalmazottra, őket az atyák fizették.

Az Irgalmas Rend hazai szervezete az 1723: II. XCVI. tc. szerint kapott honosítást (indigenatus), de főhatóságuk a Német Tartományi Elöljáróság volt — Provinzial des Geistlichen Ordens derer Barmherzigen Brüder Deutschen Provinz —, tehát szervezeti alkotmánya és rendtartása szerint nem tartozott a Pesti Invalidus Ház igazgatása alá. Pontosabban szabályozta a szerződés a betegápolási kötelezettségeket is. A beteggondozásban minden segítséget megadnak, vállalják a sebészeti operációkat — „auch die operationes chirurgicas” — ingyenesen, de a veszélyes fertőző betegségben (venereus = bujakóros, haemorrhoides = vérkórság, dysenteria = vérhas, pneumonis = tüdőbaj, leprosus = bélpoklos, scorbutus = szájröthadásos stb.) szenvedőket különítsék el a nem ragályos betegektől. A fertőzöttek gyógyítását továbbra is dr. Stocker budai helyőrségi orvos és dr. Franciscus de Marco pesti városi orvos végezze a földszinten elhelyezett betegszobában, illetve a súlyosabb

¹⁵ KA Inv. 1732. Nr 120. f. 17. „... und solches durch die medicamenta offentlich, war es verlanget in der Stadt Pest verkauft und abgegeben werden mögen.”

fertőző betegeket egy harmadik fertőző részlegben. Orvosi rendelő szerint természetesen e súlyos betegeknek a gyógyszeres ellátását és gondozását is vállalták rendi szervezeti alapszabályzatuk és hivatásuk szerint. Az emeleti betegszobában egy templomi oltárt helyeztek el, ahol a fekvő betegek részére misét lehet szolgáltatni.

Az Irgalmas rendi atyák lelkészi teendőihez hozzátartozott, hogy vasár- és ünnepnapokon két misét mondjanak, amelyen az intézmény személyi állománya vegyen részt. Ezeket a miséket kezdetben a Szervita Rend templomában, majd 1735-től az akkorra felépült intézmény saját templomában végezték. Az ige hirdetést továbbra is a Szervita rendi atyák vállalták, mert az Irgalmas rendiek rendi statútumuk értelmében nem tarthattak prédikációt. Viszont kötelességükhöz tartozott, hogy a személyi állományhoz tartozó emberek elhalálása esetén ingyen, stólapénz követelése nélkül végezzék el a gyászszertartást, a temetőbe kísérést, a sír beszentelését s az ilyenkor szokásos lelkészi teendőket.¹⁶ Az Irgalmas rendiek kérték azt is, hogy a női betegeket és a gyermekeket is kisebb betegszobában helyezték el, hogy az ott fekvő vagy gyengélkedő személyek rendszeren tudjanak tisztálkodni, „hogy a másik nem iránti tisztelet megmaradjon — solgbar die Honestät praesentiam alterius Sexus nicht wohl verstatet, nicht einzulassen seien”.¹⁷ Előírták a beteglátogatás rendjét is. Ha olyan beteget helyeznek el a betegszobákban, akinek felesége vagy kiskorú gyermeke is az állományhoz tartozik, s ezek segíteni akarnak a gondozásban, ezt csak nappal tehetik meg, éjszaka azonban — kivéve a halálos veszélyt — a beteglátogatás szünetel. Ha néhány feleség vagy leány a gondozás során a fekvő betegről ragályos betegséget kapna, a nők részére elkülönített helyen orvosi kezelésben részesül, de csak ha az állományhoz tartozik. A városi lakosság soraiból az Irgalmas rendiek senkit sem vehetnek fel gyógyításra az intézmény betegszobáiba. Viszont az intézményen kívül — meghívás esetén — vállalhatnak gyógykezelést és beteggondozást úgy, hogy az időben ne menjen az intézményi szük-

¹⁶ Uo. 8–10. §.

¹⁷ Uo.

ségelek rovasára. Ezért erre engedélyt kell kérni a parancsnokságtól.¹⁸

Ezek a betegellátási igények természetesen az építésvezetőség számára is előírásnak számítottak, a helyiségeket az ilyen szükségleteknek megfelelően kellett kialakítani. Martinelli építésvezető ezekkel teljes mértékben egyet is értett. Amikor 1733. április 15-én gr. von Nesselrode hadbiztossági ezredes, az Udvari Commissio elnöke megjelent a Pesti Invalidus Házban, hogy ott szemlét tartson, az irgalmasrendiek mellett Martinelli foglalta írásba azokat a javaslatokat, amelyek közvetlenül vagy közvetve az egészséges környezet és az egészségügyi ellátás feltételeinek létrehozását szolgálták. Ezeket röviden a következőkben lehet összefoglalni.¹⁹

1. A négyudvaros, terjedelmes építkezési területen pihenőudvarokat kell létesíteni s mindegyikben hosszú fapadokat elhelyezni.

2. Minden udvaron hulladék- és szeméttároló fülkéket, rekeszeket, csontkamrákat („Bein-Haus”) és mellékhelyiségeket kell elhelyezni.

3. A régi Városkapuban, a mosóház mellett ki kell alakítani 3-4 szobácskát a súlyos fertőző betegek részére.

4. A vágóhidat és a hentesházat ki kell bővíteni, hogy ott a legnagyobb tisztaság és rend biztosítható legyen.

5. A mosóházat még ebben az évben ki kell bővíteni.

6. Ugyancsak ebben az évben tető alá kell hozni a templomot, a toronyban harangot kell elhelyezni, a templomot berendezéssel kell ellátni.

7. Legalább még két legénységi szobát kell építeni és berendezni.

8. Három téглаégető kemence van, a negyedik helyrehozásra szorul.

9. A templom alatti kriptákhoz még egyet kell építeni.

10. Az Irgalmas Rend konventjének kertjét és pihenőudvarát be kell rendezni. Erről Fuchs hadbiztos gondoskodik!

¹⁸ Uo.

¹⁹ KA Inv. 1733. Nr 218. f. 45 v. A pénzkiutalás korlátozott volt.

Jól látta Martinelli, hogy ilyen nagyméretű középület közművesítését elfogadhatóan nem lehet megoldani csupán belső csatorna-rendszer kiépítésével. Több mélykutat, kútmedencét ástak, szennyvíztárolót létesítettek. A személyi állomány gyarapodásával párhuzamosan azonban mindez kevésnek látszott. Éppen ezért sürgette az Udvari Commissionál régi tervének, a Dunáig vezető főcsatorna kiépítésének engedélyezését. Pest város a csatornahálózat dolgában nem járt elől jó példával. Nem volt csatornahálózata, továbbá „a pesti utcák valóságos szemétlerakodó helyek voltak. A hulladékot a Hatvani kapu előtt (a mai Kossuth Lajos utca és a Károly körút sarka) halmozták fel, s csak 1731-ben sikerült azt onnan eltávolítani”.²⁰ Pedig Pest város népességszáma az 1730-as évek közepén 6900—8500 főnyire volt tehető, míg Buda ugyanezen időben kb. 17—18 000 főnyi lakossággal rendelkezett s közművesítés terén is sokkal fejlettebb volt, több csatornája a Dunáig vezetett.²¹ Martinelli nem mondott le a Dunához vezető csatorna építéséről, de költségkiutalás hiányában meg kellett elégednie egy földalatti kis csatorna építésével, amely végül is összekötötte a Pesti Invalidus Házat a mindössze 150 öl távolságra eső Dunával. Nesselrode szemléjét követően kidolgozott a parancsnokság egy teljesen új, minden részletre kiterjedő intézményi rendtartást. Ennek 63 pontba foglalt előírásai között 20—25 pont közvetlenül vagy közvetve a környezet- és egészségvédelmi intézkedéseket foglalja magában. Részletesen szól a szolgálati teendőkről, a napi elfoglaltságokról, a függelmi, az alá- és fölérendeltségi viszonyokról és a szabálysértők elleni büntetésekről is.²² A rendbontókkal és a tilalom meg-

²⁰ *Magyari-Kossa Gyula*: Magyar orvosi emlékek. IV. k. Bp. 1940. 84.

²¹ *Fellenbach Zoltán*: Adatok Pest város XVIII. századi népességének fejlődéséhez. Bp. 1958. 1—2. sz. 69—70. Pest az 1730-as években 11 nádori porta után fizetett hadiadót, Buda pedig 29 nádori porta után. Nádori portánként 113,9 dicaegységet számítottak, s a lakosság dicánként 4 r. Ft-ot fizetett. Pest tehát 5010 r. Ft-ot, Buda pedig 13 209 r. Ft-ot fizetett évente hadiadóba. Vö. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Protocollum Kunszentmiklós, 1. p.

²² KA Inv. 1733. Nr 128. f. 19. L. a 3. sz. melléklet anyagát.

szegőivel szemben szigorú büntetéseket szabtak ki: zsold-, élelem-
elvonás, zárka, a szabadság és a kimenő elvonása, lefokozás. E tekintetben mégis bizonyos mértéket kellett tartani, a megbotozástól és a puskahordozástól az invalidusokat megkímélték. Ha nagyobb bűntények fordultak elő, azokat alapos kivizsgálás után jegyzőkönyvvel együtt ítélelhozatalra az Udvari Commissióhoz kellett beküldeni, mivel önálló pallosjoggal csak ott rendelkeztek.²³

A különböző nemzetiségű, nyelvű, rangú, rendfokozatú és korú invalidusok igen rosszul viselték el a katonai fegyelem, az alá- és fölrendeltség, valamint a belső szolgálat kialakított előírásait, szabályait, egyáltalán a helyőrségekben is szokásos foglalkoztatást és napirendet. Havonta átlagosan 3-4 invalidus szökött meg az intézményből, érdekes, hogy a nagy pestisjárvány éveiben, 1738—40-ben havonta átlag csak 2-3, míg az 1730-as évek elején átlag 6—10 fő szökött meg havonta. Igaz, akkor a körülmények is nehezen voltak elviselhetőek. 1734-ben megtörtént az is, hogy az állomány két századából 276 invalidust nehéz sáncmunkára Szegedre vezényeltek. S mivel ott sérülésük vagy betegségük miatt nem bírták a munkát, megtagadták az engedelmisséget. Emiatt itt 22 altisztet lefokoztak, másokat pedig zsoldjuk elvonásával büntettek.²⁴ Nyilvánvaló, hogy ez esetben a parancsnokság súlyos hibát követett el. Éppen ezért az Udvari Commissio egyszer s mindenkorra megtiltotta a Szegedre való kirendelést. Másféle feladatokra azonban majd minden esztendőben nagylétszámú invalidus katonát vezényeltek ki különböző helyekre. Ezt, a korábban sokféle hatalmaskodáshoz, erőszakhoz hozzászokott, igen kemény, de ugyanakkor nehezen fegyelmezhető katonaságot a Pesti Invalidus Ház parancsnoksága és a budai Főhadbiztosság szívesen alkalmazta mind a földesúri árenda, mind a hadiadó behajtására a Jászkun Kerületben. Amikor valamelyik jászkunsági város vagy község a meghatározott időre nem tudta teljesíteni, vagy éppen elhalasztotta az adóbefizetést, a kinevezett földesurassági tisztek kérésére az inva-

²³ Uo. De csak a királyi ügyész neve alatt: „sub nomine Fiscii Regii.”

²⁴ KA Inv. 1734. Nr 400. f. 1—22. Monats-Tabella.

lidusok parancsnoksága adóvégrehajtó különítményt (Exekutions-trupp) rendelt ki a helységbe, ahol elsősorban a bírákat és a tanácsok elöljáróit vonták felelősségre az adófizetés halogatása miatt.²⁵ Általában egyszerre 50 főből álló fegyveres különítményt vezényeltek ki adóbehajtásra két-három tiszt és több altiszt vezetésével, s ilyenkor 15–20 kocsit kellett érték küldeni Pestre ingyen fuvarban. Az érintett városok vagy a községek időnként heteken át kénytelenek voltak a végrehajtók ingyenes ételmezését is vállalni.

A szegedihez hasonló kudarccal végződött 1739-ben a Nagyváradra való kivezénylés is, oda 144 főnyi különítményt rendeltek ki júniusban, de kénytelenek voltak onnan hamarosan visszavonulni.²⁶

8. táblázat

Tartós szolgálatra kihelyezett invalidusok²⁷

Helység	1731. IX.	1734. VIII.	1739. VI.	1741. VIII.	1742. IX.	1743. III.	1745. X.
Buda	410	410	410	468	482	496	543
Baja	—	—	50	19	19	18	22
Csepel	—	—	29	30	29	30	30
Esztergom	—	—	—	—	—	6	157
Székesfehérvár	—	—	39	49	77	77	72
Szolnok	—	—	63	32	31	31	51
Jászkun Kerület	—	50	50	—	50	50	—
Összesen	410	460	641	598	688	708	875

²⁵ KA Inv. 1735. Nr 34. f. 28. „In pluribus etiam Pagis in his Districtibus Jassicum et Cumanorum . . . Executio ex Domo Invalidorum miseris Contribuentis in collo haeret, sed cum parvo fructu . . .”

²⁶ KA Inv. 1739. Nr 257. f. 1–5. Monats-Tabella.

²⁷ KA Inv. 1745. Nr 265. f. 15–16. Monats-Tabella, 1743. Nr 152. f. 21–22., 1742. Nr 365. f. 7–8., 1741. Nr 111. f. 7–8., 1739. Nr 257. f. 1–22., 1734. Nr 400. f. 1–23., 1731. Nr 346. f. 1–12. Monats-Tabella. Kranken-Rapport.

Ezekon kívül 1735-ben már Esztergomba is kivezényelték 157 invalidust, továbbá Érsekújvárra 101, Egerbe 79 főt. Dunavecscén pedig 1741 óta állandóan 2-2 fő invalidus teljesített szolgálatot. Hozzá kell tennünk azt is, hogy az adóbehajtú egzekútorok kivételével a szolgálattételre kivezényelt invalidusok kétszeres fizetést és ellátmányt kaptak, s ezt is a Pesti Invalidus Ház házipénztára fizette.

Hogy a személyi állomány létszámának növekedését összevet-hessük a tartós szolgálatra kihelyezett invalidusok létszámával s ezzel összefüggésben a fizetési és az ellátmányi igényekkel, lássuk az alábbi 9. táblázat anyagát a személyi állomány gyarapodásá-ról!²⁸

9. táblázat

A személyi állomány létszámának alakulása

	1731. IX.	1734. VIII.	1739. VI.	1741. VIII.	1742. IX.	1743. III.	1745. X.
Tisztek	16	21	27	33	38	35	56
Altisztek	36	53	68	109	171	167	210
Közemberek	570	805	870	799	1003	1034	1499
Feleségek	87	123	137	96	129	129	181
Gyermekek	78	123	90	61	79	82	113
Összesen	789	1125	1192	1068	1420	1447	2059
Ebből fekvő beteg volt	54	39	43	78	129	148	174

Noha ezek a létszámadatok csak a jelzett hónapokra vonatkoz-nak, mégiscsak nyújtanak némi áttekintést a létszámviszonyok változásairól. Elsősorban is feltűnő a tisztek és altisztek számának növekedése, főként az osztrák örökösödési háború időszakában. Szembetűnő viszont a létszám jelentős csökkenése az 1739 és az 1741 közötti években. Ez kivált azzal függött össze, hogy sok

²⁸ KA Inv. 1740. Nr 319. f. 9 v—10. Kranken-Rapport pro Mense Sep-tembris 1740. Johann Babtist Lohr Med. Dr. Domus Invalidorum.

esetben a pestissel fertőzött helyekről, a táborokból már úgy bocsátották el az invalidusokat, hogy a Pesti Invalidus Házban rajtuk már nem sokat tudtak segíteni, hamarosan meg is haltak. Pl. 1739-ben havonta átlag 15-en, 1740-ben pedig még mindig 13-an. Az orvosi és az Irgalmas rendi jelentések arról tanúskodnak, hogy az intézményben a pestisjárvány nem terjedt el, s ez elsősorban a kitűnő orvosi és gyógyászati ellátásnak és kiváltképpen a megelőző és a rendkívül körültekintő intézkedéseknek tulajdonítható. Különösen kiemelendő az Irgalmas rendi atyák önfeláldozó gondoskodása a betegekről. 1740. szeptember elején hunyt el a seborvos Godefridus Uibald Irgalmas rendi atya hivatása teljesítése közben.²⁹

Ahol viszont nem volt orvosi ellátás, megfelelő környezet- és egészségvédelmi indékedés, a pestis (lues pestifera) félelmetes mértékben elterjedt. Pl. 1739 januárjában a Dél-Alföldön és a Nagykun Kerület községeiben is elterjedt a ragály, amelyet az átvonuló császári-királyi ezredek katonasága a török határsávból hozott fel, s ez ősszel már a Felső-Kiskunság községeiben is szedte áldozatait. Több esetben egész családok pusztultak el. Hiába védekeztek el-lene tűzzel, vízzel, füstöléssel, égetett szesszel és gyógyfüvekkel. Hiába mosakodtak a nyár folyamán a Tisza, a Maros, a Körös, a Hortobágy folyók és más patakok vizében, a kórokozó ezen az úton is tovább terjedt. Hiába rendeltek el zárlatot a vármegyék határain, hiába állítottak fel a Lotharingiai-gyalogezred, a Dessewffy-huszárezred és az Erdélyben állomásozó Franz Wallis-gyalogezred katonái vesztégzárakat („Cordon”) és feltartóztató állomásokat („Kontumaz-Station”) a Jászkun Kerület pusztaszállásain is, a járványt nem tudták feltartóztatni.³⁰

Figyelmet kell fordítanunk a Pesti Invalidus Házban elhelyezett katonák életkor szerinti megoszlására is. Az 1740. július 27-én készült rovatos szemlekimutatás adatai szerint a 957 főnyi katona

²⁹ KA Inv. 1740. Nr 73. f. 2., 1740. Nr 402. f. 1–5.

³⁰ KA Inv. 1740. Nr 320. f. 25–203. Summarischer Extrakt über die bei der in dem Militair Invaliden Haus sich befindliche Mannschaft. Musterung den 27. Juli 1740.

közül 226-an az ötvenévesnél fiatalabb korosztályokhoz tartoztak, az 51 és 70 év közöttiek 625-en voltak, a 71 és 92 év közöttiek pedig 106-an.³¹ A századonkénti névsoros kimutatásokból kitűnik, hogy a katonák szolgálatképességét nem kötötték az életkorhoz, 18 éves-től 73 éves korig is teljesíthettek tábori szolgálatot, s az invalidusok között is voltak 19 évesek éppúgy, mint 80 évesek. Rossz látás, gyenge hallás, csonkulás vagy végtagmerevedés miatt sokan érkeztek a tábori szolgálattól az invalidus állományba.

Az is megállapítható a részletes kimutatásokból, hogy a Pesti Invalidus Házhoz csak a Magyar Királyság és Erdély területén elhelyezett császári-királyi ezredektől utaltak be invalidusokat, a magyar vezényleti nyelvű huszárezredek nem itthon, hanem az örökös tartományok vagy a birodalom más részeiben állomásoztatták. A magyar királyi huszárezredektől nem is utaltak be a pesti invalidus állományhoz rokkantakat. Viszont a 957 főnyi állományból 93 invalidus magyarországi (Győr, Székesfehérvár, Magyaróvár, Miskolc, Pozsony, Debrecen, Komárom, Kismarton, Kassa, Ungvár, Szentés, Jászberény stb.) születésű volt. Pl. Bozóky Tamás közember Jászberényben született, a szemle idején 85 éves volt, 1738. február 29-én, tehát 83 éves korában bocsátották el a Desseffy-huszárezredtől elgyengülése miatt. Szokolszky Pál közember Szilicén született, 76 éves volt a szemle idején, 70 éves korában bocsátották el a Zungenberg-huszárezredtől rossz látása miatt. Laspay István Füleken született, a szemle idején 92 éves volt, két évvel azelőtt irányították a Pesti Invalidus Ház állományába a Pálffy János-féle vértesezredtől gyomorbetegséggel.

A fiatalabbak közül pl. Sautner Lénárt Pilisvörösváron született, a szemle idején 23 éves volt, nyavalyatörés miatt bocsátották el a Württemberg-gyalogezredtől. Sándor Benjamin 26 évesen, 1738. november 22-én a Wettes-gyalogezredtől érkezett az invalidus állományhoz lábtörése miatt, Erdélyben, Szilváson született. Szabó Márton közembert 28 évesen irányították az invalidus állo-

³¹ KA Inv. 1731. Nr 205. f. 5—9. Extractus summarii introitus moderni ex Districtibus Jassigum et Cumanorum.

mányba a Gillany-huszárezredtől, ahol teljesen megvakult. Beczón született. A fiatalok zöme is idegen, külföldi születésű és honosságú volt.

Felvázolva tehát az invalidusok állományának intézményi kereteit és sajátosságait, térjünk vissza az intézmény jászkunsági földesurasági terveinek főbb vonásaira, hogy e tervek megvalósításának körülményeire és akadályaira is rámutathassunk. Amint tanulmányunk bevezetésében már jeleztük, az intézmény főhatósága, az Udvari Commissio a jászkunsági gazdasági rendszer gyökeres átalakítását, a robotkényszeren alapuló majorsági gazdálkodás kiépítését és uradalmi székházak felépítését tervezte.

Fuchs és Franz von Billard budai főhadbiztos 1731. február 14-én hét cikkelyből álló tervjavaslatot terjesztett az Udvari Commissio elé a Jászkun Kerület „jobb gazdálkodásának bevezetésére”:

„1. A készpénzben fizetett 25 501 r. Ft földesúri árenda mellett a jászkunságiak minden földesúri jogot (a földesúri tized, a borkimérés, a vágóhíd, a malmok, a serfőzdék és a korcsmák jövedelme) élveznek. Ezen alapvetően változtatni kell, főként a kunsági puszták jövedelmét illetően, mert ez teljesen rendezetlen.

2. A jövedelem növelése érdekében a lakott helységek földesúri censusát kb. a felére kellene csökkenteni, 10 322 r. Ft 50 dénár-ra. Tehát minden helységgel új szerződést kell kötni.

3. Amennyiben megengedtetik, hogy erre az évre még a régi censusot fizessék, meg kell fontolni, hogy helységenként magasabb legyen az árenda. Vagy pedig: a felére csökkentett census helyett minden lakosnak mindenféle terményből, továbbá borból és bányokból tizedet kell adnia. Ezt is jól meg kell fontolni, mert könnyen megeshetik, hogy az alattvalók a földesúri javadalmak elvétele miatt egészen kétségbe esnének és engedve a szomszédos vármegyéből érkező rábeszélésnek, a kerületekből elszöknének vagy elköltöznének.

4. Ezzel szemben az alattvalók jövedelmét gyarapítani lehetne, ha a Jász Kerületben Jászberényben, Jászárokszálláson, Jászapátiban és Jászsalsószentgyörgyön, a Nagykun Kerületben Karcagúj-

szálláson és Kunhegyesen, a Kiskun Kerületben Kiskunhalason, Kiskunlacházán és Majsa pusztán, továbbá különösen Kiskundorozsmán vendégfogadókat építenének, amelyek bizonyára jó jövedelmet és hasznot hoznának. A mézárszék és a féléves borkimérés a törvény szerint a földesurat illetné meg, tehát a földesuraság számára tartandó fenn.

5. A jelenlegi serfőzdeket Jászberényben és Jászárokszálláson haladék nélkül meg kell váltani a helységektől vagy pedig a serfőzőmesterek földesúri árendát fizessenek a földesúrnak. Ezekről évente 800 r. Ft érkezne be, különösen ha megtiltanák az idegen helyekről származó sör behozatalát.

6. Nagy hasznot lehetne szerezni, ha a magas uraság (das Hohe Dominium) a Nagy- és a Kiskun Kerületben egyik-másik pusztáját saját kezelésbe venné, s azokban állattenyésztést vezetne be. Ha egyébként marhavész nem jön közbe, két évvel a bevásárlás után a fiatalabb korú tehének, a borjúk és a kétéves ökrök száma növekedne. Erre az uradalmi állattenyésztésre a legmegfelelőbb pusztákat és alkalmasságokat még Szent György napja előtt ki kellene választani.

7. A nagy- és a kiskun kerületi urasági állattenyésztő puszták mellett az sem volna káros, ha megfelelő idegen, a kerületekkel szomszédos pusztákon rendeznének be állattenyésztő gazdaságokat, ha azokat bérbe lehetne venni. Különösen meg kell fontolni ezt azért is, mert a szegedi rác katonaság ezeken a kiskunsági pusztákon önhatalmúan gazdálkodik egyetlen krajcár árenda fizetése nélkül. E pusztákról őket ki kell tiltani vagy pedig a tized fizetésére kell kötelezni. A jobb gazdálkodás bevezetésére pedig még további pontosabb felmérések szükségesek.”³²

Mivel a Pesti Invalidus Ház gyakorlatilag 1731. január elsejétől kezdődően gazdálkodhatott a Jászkun Kerületben, az ismertett általános tervhez készítettek egy részletesebb birtokigazgatási tervet is.³³

³² KA Inv. uo.

³³ Uo. 9 v.

„1. Remélni lehet, hogy a kunsági puszták árendája emelhető, jelenleg mégis ugyanannyit szedjenek tőlük, tehát 4856 r. Ft-ot.

2. A lakott helységek földesúri censusát a felére lehet csökkenteni, de néhány község esetében majd emelni kell: 10 322 r. Ft 50 d.

3. Az őszi gabonatzedéből bejöhethet 20 000 pozsonyi mérővel, mindegyiket 50 dénárral számolva: 10 000 r. Ft,

a tavaszi gabonából bejöhethet kb. 8000 pozsonyi mérő, mérőnként 30 dénárt számolva 2400 r. Ft,

a bortizedből be fog jönni 1500 urna bor, (1 urna = 54,30 liter), bár időnként többet lehet remélni, ha ugyan a legtöbb helyen a már régebben művelés alá fogott szőlőskertek napról napra növekednek. Ezeket az urasági bormérésekben minden időben el lehet adni urnánként 2 r. Ft 40 dénárért. Ebből levonva az urasági bormérőnek urnánként 15 dénárt, marad az urasági félévi bormérési jövedelem 2 r. Ft 25 dénár, összesen tehát a borjövedeleből számítani lehet 3375 r. Ft-ra. S mivel az urasági bor az urasági bormérésre nem volna elég, készpénzen szerzett borral kell a szükségletet biztosítani. Ez urasági tiszta haszonban: kb. 2000 r. Ft.

4. Jászberényben és Jászárokszálláson a lakosok serfőzdeket építettek. Ezeket tőlük meg kell váltani, s a kiadásokat levonva, ezek évente 1000 r. Ft tiszta jövedelmet hoznak.

5. Égetett borból (szesz, „ex crematura”) a féléves urasági borkimérés idején 1000 r. Ft tiszta bevételt lehetne számítani.

6. A báránytizedből évente be fog jönni kb. 3000 bárány után, egyenként 40 dénárral számolva, 1200 r. Ft.

Ez tehát összesen 36 153 r. Ft-ra menne fel”.

Ennek az urasági gazdálkodási tervzetnek a bevezetésére és végrehajtására a következő utasítást írták elő:

„1. A lakosok tartoznak a gabonatzedetet beszállítani Budára, Szegedre vagy más gabonatarházakba, ahová az uraság parancsolja.

2. Az uradalmi borkimérésre adandó bor szállítására a lakosok kötelesek fogatokat adni.

3. Tartoznak ingyen fuvar- és kézimunkát szolgáltatni a borkimérések és a vendégfogadók építéséhez.

4. Tanácsos vendégfogadókat építeni Jászberényben, Jászárkoszálláson, Jászapátiban, Jászsalsószentgyörgyön, Kiskunhalason, Mérges és Törtel pusztán, ugyancsak Karcagújszálláson, Kunhegyesen és Kunmadarason. A többi helyeken az uradalmi italmérésekhez kell építeni a boltokat és a lakóházakat is, s ha ezek felépülnek, még inkább fogják gyarapítani a földesurasági jövedelmet.

5. Az uradalmi jövedelem növelése érdekében el lehet rendelni, hogy minden helység minden egyes szántás idején, mégpedig mind-egyik gazda a saját egyéni szántása idején, két napig csak a földesuraság számára köteles szántani, ugyanezt a földet urasági gabonával bevetni és idejében learatni, és végül asztagba rakni és behordani. Mégis — nehogy az efféle robothoz nem szokott nép rögtön, az első tudomásul vételkor meg ne rémüljön — úgy ítéljük meg, hogy jelenleg célszerűbb lenne ez utóbbi intézkedéstől elállni.

6. Meglehetősen sok helységben uradalmi szőlőskerteket kell létesíteni, még hozzá olyan nagyságúakat, amelyeknek termése elegendőnek látszik a földesurasági borkimérések szükségleteire. Ezeknek rendszeres művelését ki lehet róni a helységek lakóira. S ezenkívül néhány napos kaszálást is meg lehet tőlük követelni az uradalom részére. Mivel azonban most ezzel túlságosan elrémísztenénk a népet, jobb lesz ezeknek az elrendelésétől időlegesen tartózkodni.

7. Három uradalmi épület (»aedificia dominalia«) fog épülni. Minthogy őfelségének Szegeden, Pesten és Szolnokon a hajókról elég fája van, s ezek az áradások miatt itt és másutt is el szoktak kórhadni, sőt Szolnokon az efféle fából zindelyt is szoktak készíteni, ezzel szemben a Jászkun Kerületnek a saját területén építésre alkalmas fája nincsen, azért az uradalmi épületek részére szükséges fát a fent jelzett városokból bármikor be lehet szerezni olcsóbb áron, vagy pedig őfelsége kegyéből ingyen épületfa szolgáltatassék ki.

8. Miután a szegedi várórséghez tartozó igen sok rác katonának a kiskunsági pusztákon állandó, megépített tanyáik vannak, s e

kunsági pusztákon magángazdálkodást — in terris cumanicalibus oconomiam privatam exercentes — folytatnak, ezzel őfelsége szolgálata nem növekszik, sem a közjóra nem jut innen semmi, sőt még akik a Kiskun Kerületbe be akarnak költözni, azok is elrémülnek. S bár a Német Lovagrend többször szembeszállt ezeknek a visszaéléseivel, mert census címén sem fizettek semmit, s mivel eddig a szegedi várparancsnok generális is segítette ezeket a magángazdaságokat folytató rác katonákat, ezért mindeddig folytatták ezt a tevékenységet. Most azonban — a kerületek nagyobb jövedelmezősége érdekében — úgy ítéljük meg, hogy az említett rác katonákat a kunsági földek további használatából ki kell tenni, továbbá a szegedi várparancsnok is tartózkodjék a nekik nyújtott további támogatástól. Így remélhető, hogy Kiskundorozsma benépesedése újra fellendül, amit eddig a rác katonák visszaélései megakadályoztak. Ezen a réven a kerületek évi jövedelme nem utolsósorban fog növekedni.

9. A szegedi élelmezési hadbiztos, Johann Pechardt Átokháza kiskunsági puszta részén, Seregélyesen, jelenleg egy nagyobb épületet épített. Seregélyest régebben a szegedi Ferences Rendházra hagyták végrendeletileg. Ezt az allódiomot tehát bizonyos összegért a Rendháztól vásárolta meg Pechardt, de ezen a címen a seregélyesi allódiom mellett az egész Átokháza pusztát birtokban tartotta. Hasznosnak ítéljük meg tehát, hogy ezt a Pechardt urat az allódiom és a puszta használatától állítsák el, s ezt az allódiomot — mivel az országút mellett van — vendégfogadóvá rendezzék be — »pro diversorio convertatur«.

10. Szeged szabad királyi város birtokban tartott több kiskunsági pusztát, 450 r. Ft censust fizetett érte, s ezt a Német Lovagrendnek meg is fizette. De a város ezen a címen s régi legeltetési privilégiuma révén majd minden délkiskunsági pusztát használatba vett. Emiatt per és vizsály folyt nyolc éven át a város és a Német Lovagrend között. És bár ők úgy vélekedtek, hogy a város vissza fog lépni e puszták használatától, végül mégis mindkét részről békét és nyugalmat akartak a szemben álló felek, s a fenti csekély összegű árendában állapodtak meg, de csak addig, amíg

a Német Lovagrend földesurasága tart. Most azonban ez megszűnt, így valamennyi kiskunsági pusztát vissza kell csatolni a Kiskun Kerülethez, ezzel a földesurasági jövedelem még inkább növekedni fog.

11. Végül a nagyobb földesúri jövedelem érdekében ugyanezekben a pusztákon állattenyésztő majorsági gazdálkodást és legeltetést lehetne folytatni. Az a vélemény alakult ki, hogy a Kiskun Kerületben két helyen, a Nagykun Kerületben pedig — a terület szűk volta miatt — egyetlen helyen lehet urasági állattenyésztő majorságot létesíteni. Az a meggyőződésünk, hogy a Jász Kerületben alkalmas puszták hiánya miatt sem lehetne folytatni urasági állattenyésztést — „... ob carentiam praediorum nullo modo exerceri posse suaderetur”.³⁴

Ezt, a jászkunsági gazdaság szerkezetének gyökeres átalakítására vonatkozó tervjavaslatot, valamint a hozzá csatolt végrehajtási utasítást a Pesti Invalidus Ház parancsnoka, Ferdinand Joseph Eck őrnagy, Orczy István földesúri adminisztrátor, az említett két hadbiztos, továbbá Herpay Mihály kiskun kerületi, Gaál Mihály nagykun kerületi és Kiss Mátyás jász kerületi választott kapitányok pontról pontra alaposan megvizsgálták és arra a megállapodásra jutottak, hogy ezt a nagyszabású átalakítást egyelőre, nagyobb pénzügyi ráfordítás nélkül nem lehet megvalósítani. A jászkunsági mezővárosok régi és most is elismert koronabirtoki jogállásukból következően sohasem mondanak le a királyi kisebb haszonvételekről, adott körülmények között ragaszkodnak a korábbi árendafizetés rendszeréhez. Termény-, bor- és báránytizedet sohasem fizettek, ha erre kényszerítenék őket, kiköltöznének a kerületekből, mert szabad költözködési joggal rendelkeznek. A borkimérés és a mészárszékek jövedelme is a királyi kisebb haszonvételekhez tartozik. Állattenyésztő földesurasági majorságok létrehozásához a helységek nem járulnának hozzá. A jászkunsági territóriumon sohasem volt robotköteles majorsági gazdálkodás, robotba a lakosok sohasem jártak. Az urasági allódiumon szántást, vetést, aratást és

³⁴ KA Inv. 1731. Nr 205. f. 4.

betakarítást, valamint a fuvarozást sem vállalják ingyen. A földesurasági kilenced és az egyházi tized szedésétől tehát el kell tekinteni, mert ez utóbbi ellen a klérus is tiltakozni fog a legközelebbi országgyűlésen.

Nem lehet új földesurasági szőlőskerteket sem létrehozni, így a földesurasági borkimérést is függőben kell hagyni, mert ingyen szőlőmunkásokat a kerületekben nem találnának. A jelenleg meglévő és a még újonnan építendő vendégfogadókat is csak bérleti kezelésbe lehet kiadni, de ezek bérleti összegét fel lehet emelni valamivel. Esetleg a dél-kiskunsági pusztákon, néhány helyen be lehetne rendezni állattartó majorságot, de előbb ezeket a pusztákat vissza kell foglalni Szeged önkényes pusztafoglalótól. Ez esetben a Pesti Invalidus Ház személyzeti állománya részére a szükséges vágómarhát sokkal olcsóbban szerezhetnék be, másrészt a dél-kiskunsági községek lakosságának száma is emelkedne, ha megszűnne a szegedi katonaság gyakori hatalmaskodása.

Minthogy uradalmi majorságokat nem lehet létrehozni, a kerületi központokban sincsen szükség kerületi uradalmi székházakra sem. Ezzel kapcsolatban a kerületi kapitányok javasolták, hogy helyhatósági székházak épüljenek a kerületi központokban, mert a közgyűlések tartására ezek felelnének meg a legjobban. Abban is egyetértettek, hogy a kereskedőket, a kézműveseket és kivált a pusztabérlőket fokozottabban adóztassák meg, emeljék fel évi árendájukat. Számításaik szerint ilyen módon is el lehetne érni 35 206 r. Ft földesúri jövedelmet, különösen ha a dél-kiskunsági pusztákat visszafoglalják.³⁵

Gr. Althann tábornok, az Udvari Commissio elnöke kénytelen volt tudomásul venni ezeket a véleményeket, s a gyökeres gazdasági átalakításra vonatkozó terveket félretéve, azok megvalósítását erre az évre felfüggesztette, de részleges és fokozatos bevezetéséről nem mondott le. Orczy már 1731 májusában parancsot kapott tőle, hogy haladéktalanul utazzék Szegedre, hogy a kiskunsági puszták bérleti ügyeit a földesuraság javára rendezze és tegyen előkészüle-

³⁵ KA Inv. 1731. Nr 215. f. 1–3.

teket a Kiskundorozsmán, Szentmihálytelken, Félegyháza és Majsa pusztán a vendégfogadók felépítésére.³⁶ Báró Orczy rendkívül terjedelmes és készsége hangvételű levélben számolt be Althann grófnak a szegedi és dél-kiskunsági intézkedéseiről. Jelentette, hogy a szegedi főbíróval nem tudott egyezsége jutni, mert a szegediek arra hivatkoztak, hogy külön felterjesztést intéznek az Udvari Commissióhoz. Viszont Pechardt szegedi élelmezési hadbiztos Mérges pusztát évi 100 r. Ft-ért, Stephan Abtzy, a rác katonaság zászlóostisztje Kígyós pusztát évi 50 r. Ft-ért, Emerich Saffiry kisteleki postamester pedig Alsó-Csengele pusztát évi 100 r. Ft-ért bérbe vette. Átokháza és Seregélyes puszta egy részét ugyancsak Pechardtnak adta bérbe évi 25 r. Ft-ért. Viszont Felső-Csengele, Kömpöcz és Pálos pusztákért Szeged a régi 400 r. Ft-nál többet nem akart fizetni, azért ezeket Kecskemétnek ajánlotta fel bérletbe. Szentmihálytelke és Kiskundorozsma területéről azonban elzavarta a szegedi várórséghez tartozó rác katonai telepeseket, akik ott évek óta nagyarányú gabonatermelést és állattenyésztést folytattak, sőt időnként a kiskunságiak terményeit is elhordták s állataikat maguknak terelgették. Orczy most őket kötelezte aratás utáni tized fizetésére, ez ellen azonban erősen tiltakoztak.³⁷ Augusztus folyamán ezektől a rác gazdaktól begyűjtötte a földesúri tizedet, amely 741 búzakeresztből, keresztenként 17 búzakévéből állt — „... deren jedoch 17 Garben oder Manipulos in sich haltet”.³⁸

Jelentette továbbá Orczy azt is, hogy a szentmihálytelki pusztán a vendégfogadót és a serföldét csak akkor kezdhetik meg építeni, ha az Udvari Commissio parancsot küldene a szegedi kamarai felügyelőnek, rendelje meg a tégláégetőknél az építéshez szükséges téglát, ezer darabonként 4 r. Ft-ért adják, az építőfa köbméterét csak 20 kr-ért. Ha ezek a létesítmények ott felépülnek, évente

³⁶ Uo. f. 4—13. Ihre Hochgräflichen Exzellenz . . . Pest, den 28. Juni 1731

³⁷ Uo. Nr 258. f. 4—5. „... dass ich den Zehent in dem Praedio Szentmihálytelke und parte Dorozsma von deren Segedinern schon wirklich habe abnehmen.”

³⁸ Uo. f. 5 v.

legalább 1000 r. Ft jövedelmet hoznak. E helyen akár egy egész várost lehetne telepíteni. Ugyanezen a pusztán van a nevezetes Matty-tó, rajta a híddal, ahol a szegediek vámot szednek, holott ez a jövedelem is a Pesti Invalidus Házat illetné meg mint földesuraságot. Dorozsmán és Majsza pusztán a vendégfogadók építését szintén előkészítette. Kiskunfélegyházán máris intézkedett arról, hogy a régi vendégfogadót jó anyagokból újraépítsék, hogy boltozatos pincével legyen ellátva. Intézkedést vár a főhatóságtól arra, hogy Mészáros Gergely postamestert tiltsák el az italméréstől, mert jelenleg az urasági vendéglő bérlőinek itt igen nagy veszteséget okoz — „und dem Hochherrschaftlichen Wirtshaus Arendatori allda sehr grossen Schaden zufüget”.³⁹ Sikerült megállapodnia Kecskemét várossal, amely eddig a magánbérlőkkel együtt 14 kiskun-sági pusztát árendált évi 1756 r. Ft-ért, a most kötött új szerződés szerint ezek után évi 2500 r. Ft árendát fizet a 14 puszta árendájába. Ugyancsak megállapodott Nagykőrös várossal is, amely eddig két és fél pusztát árendált évi 640 r. Ft-ért, most már évi 800 r. Ft-ot fizet.

Gr. Althann azonban még ezekkel sem volt megelégedve, mindenképpen szerette volna bevezetni a jászkunsági robotköteles majorsági gazdálkodás rendszerét. S miután látta, hogy ez közvetlen és egyenes úton nem megy, más módszert választott. Arra gondolt, hogy a Jászkun Kerület kerületi központjaiban lovassági laktanyákat kell építeni a kerületekben elhelyezett császári-királyi ezredek beszállásolása és a „rebellis” lakosság megfékezése érdekében. Elgondolta, milyen jól elgazdálkodhatna a kerületi központokban — Kiskunhalason, Karcagújszálláson és Jászberényben — egy-egy ezredparancsnok. Ez ügyben 1731. június 5-én levelet írt Pestre Fuchs hadbiztoshoz. Felhívta, hogy Orczyval együtt járják be a kerületeket, találjanak alkalmas helyeket a laktanyák felépítésére, intézkedjenek, hogy az építkezés mielőbb megindulhasson.

³⁹ KA Inv. 1731. Nr 216. f. 1. Was Euer Hochgräfl. Exzellenz unteren 5. dieses zu Ende laufenden Monats Juni an Herrn Krieges-Commissario Fuchs wegen Erbauung einiger Casernen ergehen lassen . . .

Orczy és Fuchs a Jászkun Kerület választott kerületi kapitányával, a már hivatalba lépett és kinevezett földesúri tisztekkel, valamint a mezővárosok előjáróival sokoldalúan megvitatta ezt a főhatósági utasítást. Számításba vették, hogy laktanyai elhelyezés esetében az idegen ezredek katonaságának beszállásolása valóban nem terhelné az adófizető háztartásokat, a hadiadó elszámolása a laktanyai gazdasági hivatalok útján sokkal pontosabb lehetne, a katonaság ellátása közvetlen és állandó felvevő piacot biztosítana a kenyér- és a takarmánygabona, a hús, a bor, a sör és egyéb élelmiszerek értékesítésére. Mindez valóban szolgálhatná a lakosság érdekeit és a szállítást is olcsóbbá tehetné. Nem volt azonban nehéz felismerni, hogy ez a laktanyaépítési terv valójában nem más, mint az adásvételi szerződésben is jelzett három uradalmi földesúri székház létrehozásának a terve.⁴⁰

A császári-királyi lovassági laktanyának készülő építmény már az építkezés folyamán átalakulhatna földesurasági székházzá, ahová egy-egy rokkant ezredes könnyen bevehetné magát, hogy közvetlen földesúri hatalmat gyakoroljon. Ez ellen pedig a választott kerületi vezetők a leghatározottabban tiltakoztak, mert ez az örökös jobbságyság rendszerének a bevezetését hozná magával. S ha az előző országgyűléseken a Karok és Rendek azzal az indokolással tiltakozott a Német Lovagrend incolátusának elfogadása ellen, hogy erődök építésével és azokban idegen katonaság elhelyezésével mintegy államot képeznének az államban — „...wodurch dann Status in Statu erfolget wäre”,⁴¹ akkor a jászkunsági vezetők még határozottabban léptek fel az ilyen irányú törekvésekkel szemben. Ilyen vonatkozásban nekik volt igazuk.

Orczy természetesen ilyen egyenes indoklással nem utasíthatta vissza a laktanyák építésének a tervét. Vonatkozó jelentésében⁴²

⁴⁰ HFHKA Ung. rote Nr 644. f. 675—685. Contractus. 26. April 1731. „Spezialem hanc saepefate Invalidorum Domui gratiam et facultatem impertimur, dictis in Bonis tres Curias Residentiales et novem Allodia extruendi . . .” f. 680.

⁴¹ Uo. Ung. rote Nr 1741. f. 273. Gründliche Deduktion.

⁴² KA Inv. 1731. Nr 216. f. 1.

kiemelte, hogy laktanyákat csak ott lehet építeni, ahol elegendő fa és víz volna. Már pedig „a víz és a fa hiánya miatt sem a Jász-, sem a Nagykun Kerületben ilyen alkalmas helyet nem tudok találni — „... aber wegen Abgang des Wassers und Holzes weder in dem Jassig und Gross-Kumaner Distrikt eine dergleichen Gelegenheit ausfinden können”.⁴³

Egyértelműen és határozottan azt javasolta, hogy mindhárom lovassági laktanyát a Kiskun Kerületben, Szeged közvetlen szomszédságában, a kb. 5000 kat. h.-as Szentmihálytelke pusztán építsék fel. „Itt találtam egy igen szép, nagy hosszúságú és szélességű magaslatot, hogy a serfözde és a vendégfogadó mellett — ha ugyanott egy község is létesülne — mindhárom laktanya ezen épülne fel. Ennél alkalmasabb helyet talán egész Magyarországon nem lehet találni.” Valamennyi építőanyag — írja a továbbiakban Orczy — Szegedről, a tűzifa és a kemény építőfa a Temesvári Bánáttól a Tiszán és a Maroson olcsón szállítható. A szegediek használatában még mindig van néhány kiskunsági pusztta, ezeket jogcím és fizetés nélkül használják. Tőlük ezeket vissza kell foglalni. Így a lovak tartására szükséges széna és a legeltetés biztosítva lesz. A szegedi császári-királyi élelmezési raktárból évi 40 000 mázsa lisztet biztosítanak a három laktanya részére, s ezt a mennyiséget az élelmezési gondnok (Proviand-Verwalter) a jász-kunságiaktól minden évben megvásárolja, ugyanígy a zabot vagy a kemény abrakot. A vizet a Tiszából át lehet vezetni a laktanyákhoz, a serfözdekhez. Az illemhelyeket (loca secreta) úgy kell kialakítani, hogy azokból semmi érezhető ne legyen. Ha az építkezéshez a „kegyes határozat” megérkezik, még ebben az évben megkezdődne az építkezés, amihez a talajjelőkészítő munkálatokat, a kézimunkát és a fuvart az alattvalók ingyen adják — „gratis zu praestieren sich anerbieten”.⁴⁴

Javasolta Orczy, hogy készítsen az Udvari Commissio egy tervet és költségvetést, küldjön ki egy anyagbeszerzőt és építés-

⁴³ KA Inv. uo.

⁴⁴ KA Inv. uo. 1731. Június 30.

vezetőt, mert ő maga ilyen lovassági kaszárnyák építéséhez nem ért. Orczy javaslatai után nem sokkal Fuchs is elküldte jelentését az Althann-féle tervvel kapcsolatban.⁴⁵ Honnan kellene azonban fedezni a laktanyák építésének költségeit? — tette fel a legnehezebb kérdést. Ez minden bizonnyal a földesuraságra esne — „... auf das Dominium ankommen würd” —, mert az alattvalók akkora költséget a saját pénzükből nem volnának képesek elviselni még az ingyen fuvar és a napszámosok mellett sem.

E javaslatok alapján az Udvari Commissio nem tudott végleges döntést hozni a három kaszárnya felépítéséről, láthatóan nem vállalta a nagy pénzügyi befektetés kockázatát. Orczy jelezte azt is, hogy amennyiben a szegedi hatóságokkal szemben folytatott per a Királyi Ítéletábrán kedvezően alakul, Szentmihálytelken új község létesül, sokan már el is kezdtek ott építkezni. Úgy remélte, hogy egy éven belül legalább 100 család oda fog települni, különösen, ha a kaszárnyák is ott épülnek fel. Az Udvari Commissio döntése azonban elmaradt. Br. Bartholomeus von Weiss und Horstenstein ezredes szegedi várparancsnok pedig terjedelmes panaszt emelt a szegedi rác katonai telepések védelmében az Udvari Haditanácsnál.⁴⁶

⁴⁵ KA Inv. 1731. Nr 176. f. 1–3. „... ein Abriss und beilaufiger Über-schlag deren nötigen Materialien in Wienn gemacht . . . würd.”

⁴⁶ KA Inv. 1732. Nr 99. f. 2. Pest, den 22. Martij 1732. Orczy leveléből: „... aus unterthänigste anliegende Inquisition wird auch wegen Dorozsma und Mihálytelke, dass die Stadt Segedin selbst niemahlen proprietate jure possedieret habe . . .” L. az 5. sz. melléklet anyagát.

KINEVEZETT FÖLDESURASÁGI TISZTEK A JÁSZKUN KERÜLETBEN

A Jászkun Kerület földesurasági függő viszonyait felső szintű birtokigazgatási, gazdaságirányítási és jogszolgáltatási tekintetben az eddigi során már érintettük. Meg lehet állapítani, hogy a Pesti Invalidus Ház földesurasági hatóságát valójában a bécsi Udvari Commissio irányította, amely azonban már nem volt alárendelve a Széchényi-alapítvány legfelsőbb felügyeletét gyakorló esztergomi érsekségnek, hanem az Udvari Haditanács, az Udvari Kamara, a Magyar Királyi Udvari Kamara, a Kancellária és a budai Főhadbiztosság hatóságaitól függött.¹ A Pesti Invalidus Ház középfokú földesurasági intézmény volt, tevékenységét a felső- és az alsóbb fokú hatóságok igényei határozták meg.

Mint középfokú intézmény számos földesurasági tisztet foglalkoztatott, főhatósági kinevezés útján juttatta őket tisztségükbe, írásba foglalta feladataikat, esküvel kötelezte ezek teljesítésére, fizetésüket a behajtott földesúri árenda összegéből folyósította. Ezek a tisztek legalább középfokú iskolai végzettséggel rendelkeztek, néhányan elvégezték a poétikai, a retorikai vagy a filozófiai tanfolyamot, az összkerületi titkár és az urasági ügyész pedig a pozsonyi egyetemen jogi tanulmányokat (praxis juridica) vég-

¹ HFHKA Ung. rote Nr 1741. Nr 760. f. 288—294. Direktion und Absicht über das Invaliden Haus. „Zu Besorgung aller abtshenden und übrigen in das Invaliden Haus-wesen einschlagenden Geschäften ist aus verschiedenen kaiserlichen Hof-Rats-Mitteln: als Hof-Kriegs-Rat, Hofkammer, Königlische Hungarische Hof-Rat und Kommissariat-Amt eine eigene Invalide Hof-Kommission . . . angestellt.“

zett. De pl. Orczy németül sohasem tudott fogalmazni, csak latinul. Ebből nem kevés kellemetlensége származott, főként a katonai beszállásolás idején.²

Vegyük tehát sorba ezeket a kinevezett földesurasági tiszteket, s működésük során igyekezzünk rámutatni feladatmegoldásaik minőségére! Mind a hivatali ranglétrán, mind a földesurasági hatalom végrehajtó közegeinek sorában a földesúri adminisztrátor állt az első helyen.³ Ezt a tisztséget 1731 elejétől 1733. augusztus 5-éig, de október 23-i hatállyal br. Orczy István Heves—Külső-Szolnok vármegyei alispán, táblabíró, egész sor vármegyei község földbirtokosa látta el. Ellentmondásos és felemás intézkedéseinek következményeként tisztségéről lemondott. Ezt követően az Udvari Commissio Podhradszky Györgyöt — aki az előző években Szeged főbírája volt, s már 1733 júliusától kezdve a Nagykun Kerületben földesurasági tisztséget kapott — nevezte ki jászkun-sági adminisztrátornak. November elején családjával együtt Jászberénybe költözött.⁴ Törvénysértő, kíméletlen, erőszakos zsarnoknak bizonyult. Jellemző a főhatóságokra, hogy mégis megtartották hivatali tisztségében egészen 1743. február 20-áig, az ellene indított főhatósági büntetőeljárásig, s csak május 21-én fosztották meg véglegesen adminisztrátori tisztségétől.⁵ Utódjául majd féléves hézag után, csak 1743. augusztus 4-én nevezték ki Gosztonyi

² KA Inv. 1733. Nr 154. f. 3. „... von Kayserlichen Kriegs- und Provinzial-Kommissariat-Amt, unterschiedlichen Offizieren sonderlichen Quarterisanten Briefe einlaufen, welche ohne Präsens der Secretarii richtig zu beantworten nicht bestreiten kann — ezeket a titkár nélkül megválaszolni és megvitatni nem tudom.”

³ Főhatósági leiratokban mindig adminisztrátor vagy tisztartó néven szerepel. A közép- és az alsófokú hatóságok irataiban földesúri kapitány, sőt néha főkapitány címen szerepel tévesen. Pl. JNSZML JKI D Capsa III. Fasc. 2. Nr 24. Die 10. Junii 1742.

⁴ KA Inv. 1733. Nr 342. f. 8. „... satis ad intellectum habemus, qualiter ad tempus Aedificationis Residentiae... in Oppido hocce Jászberény Georgio Podhradszky Cumaniae Maioris Inspectori tota cum Familia sua domum honestam dare deberemus...”

⁵ JNSZMF Jászberény lt. Hiv. Tud. 1742—44. 9. cs. 4—130. sz.

István egri lakost, Heves—Külső-Szolnok vármegye táblabíráját, egyik diétai követét, aki tisztségét már csak ütve-verve, a Jászkun-ságban ritka vendégként láthatta el egészen 1745. április 15-éig, a redemptióig.⁶

Orczy az adminisztrátori feladatokat nagy földesúri gyakorlattal, a főhatósági gazdaságirányítási igények és tervek, másrészt a jászkunsági gazdasági és társadalmi viszonyok alapos ismeretében, általában az ellentétes érdekek egyeztetésének a módszereivel igyekezett megoldani. Természetesen sohasem feledkezett meg saját gazdasági érdekeinek előtérbe helyezéséről. Mint korának híres birtokszerzője, földhasználati jogot szerzett mindhárom jászkunsági kerületben. A Jász Kerület szomszédságában fekvő tarnaórsi földbirtokát mélyen kiterjesztette Jászdósa külterületi pusztarészeire.⁷ A Jászárokszálláshoz tartozó, kb. 10 000 kat. h.-as Szentandrás pusztát is mintegy megfelezte az árokszállásiakkal. Mindkét birtokrészt „sub rosa”, hallgatólagosan a dósaiakkal és az árokszállásiakkal műveltette, szántatta, vettette.⁸ A Nagykun Kerületben a korábban Túrkevéhez tartozó Túrpásztó pusztát is birtokában tartotta, továbbá Fegyvernek földbirtokosaként érdekeltté vált Fegyvernek és Kunhegyes határvitájában, sőt Kenderes és Kisújszállás határperében is.⁹ Rokoni kapcsolatai és a Királyi Ítéltábláig is elérő összeköttetései révén a részére hasznot hozó pernyújtás és perhalasztás valóságos életelemévé vált. A Kiskun Ke-

⁶ KA Inv. 1743. Nr 275. f. 1—17. Instructio pro Administratore Districtuum Jassigum et Cumanorum, 1—22.

⁷ KA Inv. 1734. Nr 108. f. 13. „... ex Territorio Dosensi, ante circiter 10 vel et plures annos magna Plaga ad Possessionem Eörs avulta sit...” Die 10. Martii 1734.

⁸ KA Inv. 1733. Nr 128. f. 52—57. Pro parte ac ad instantiam Possessionis Arokszállasiensis Districtui Philisteorum adjacentes habitae Incolarum... Pestini, 12. Aprilis Anno 1733. Stephanus Szalay Inclitae Tabulae Regiae Judicariae juratus notarius.

⁹ KA Inv. 1733. Nr 342. f. 2. 1733. szeptember 28., továbbá uo. Nr 286. f. 1. Jellemző, hogy ezek a határviták és perek csak Orczy lemondása után kerülhettek előtérbe. Viszont éppen emiatt Mikovinyi térképei alapján sem lehet megállapítani a pontos határokat.

rületben is szerzett királyi adománylevelet a Kiskunfélegyházától délkeletre eső, a kb. 3600 kat. h.-as Kisszállás kiskunsgái pusztára, ahol alattomban uradalmi majorságot akart létrehozni.

Orczy adminisztrátori tevékenységének kétségtelenül nagy erőpróbája volt 1732-ben a Szegeddel határos déliskunsgái puszták határrendezésének az ügye. A szegedi hatóságok többszörösen megszepték az 1730. október 7-én Szegeden megkötött szerződést a puszták használatát illetően, s bár 1731 nyarán Orczy a rác katonákat erővel eltávolította a kiskundorozsmai és a szentmihálytelkei tanyák gazdaságaiból, azok ismételten visszaköltöztek. 1732. július 5-én br. Grassalkovich Antal királyi jogügyi igazgató és személynök elnökletével a helyszínen vizsgálatot folytattak a szegedi birtokfogalók ügyében, 32 tanút hallgattak ki. A kiküldött bizottság tagjai: Orczy, Rudnyánszky József fiskális ügyész, Herpay Mihály kiskun kerületi kapitány és Podhradszky György szegedi főbíró kimentek a vitatott területekre, hogy meghatározzák a határvoalakat.¹⁰

Először Szeged és Szentmihálytelke, valamint Szeged és Kiskundorozsma határainak kijelölésére került sor. Két fő határjelet emeltek, az egyiket a Tisza partján, a várostól lefelé néző irányban Szentmihálytelke elhatárolására, a másikat pedig ettől látótávolságra Dorozsma felett, tehát északi irányban, a Balatonhalma nevű dombon, hogy a szegedi területet ez válassza el a kiskundorozsmai földtől. A határmegvonás során érkeztek a nevezetes Matty-tóhoz. Ennek a Kiskundorozsma felé eső partján három, egymáshoz közel álló sarokhatárjelet állítottak fel, hogy ezek közül az egyik a városi, a másik a dorozsmai, a harmadik pedig a szentmihálytelkei mezők és területek megkülönböztetője legyen — „... ad praemissum collem Balatonhalma tendendo venimus ad separationem terreni ipsius Civitatis á terreno Dorosmaensi peragendam, ubi in ripa Lacus Matty possessionem Dorosma respiciente erigi curavimus tres metas angulares invicem sibi proximas,

¹⁰ Vö. *Farkas József* (szerk.): *Szeged története*. Szeged, 1985. 2. k. 178. E fontos határrendezés innen kimaradt.

quarum una civitatensis, altera Dorosmaensis, tertia vero Szentmihálytelkensis terrenorum et territorium distinctivae essent”.¹¹ Innen mindig egyenes vonalban Balatonhalmához tartva még tíz határjelet állítottak fel. Ezek a határjelek nyolc zónára — minden zónát harminc ölre számítva —, 240 öl távolságra álltak egymástól. A szentmihálytelkei földet a dorozsmaitól szintén határjellel választották el a Szubasa-halom felé haladva, a Matty-tó partján, „innen mindig a nyári napnyugati égtáj felé — prospectu versus occidentem aestivalem directo” — haladva az említett Szubasa-halomig, jó úton a Matty-tó partján jelölték ki a határt.¹² A szerződésben kiemelték, hogy a Matty-tó Szegednek, Kiskundorozsmának és Szentmihálytelkének egyaránt előnyös és hasznos. Amikor a Tisza kiöntése során a víz e tóba áramlik, Szeged ezt sem a rajta lévő híd alatt, sem előtte ne akadályozza meg.

Ezt a fontos megállapodást és szerződést azonban mindkét részből hamarosan megszüntették. Visszatért tanyás gazdaságaiba a 15 rác milicista birtokos, illetve e tisztek tanyás bérlő parasztjai továbbra is ott gazdálkodtak. Sőt Szeged elöljárósága 1732. október 10-én Orczynak 600 r. Ft jutalmat szavazott meg, hogy ezt eltúrje és ismét engedélyezze a szegedieknek a dorozsmai és a mihálytelkei pusztarészek használatát.¹³ Orczyt tehát így vesztegették meg a szegediek. Hamarosan értesülnie kellett arról, hogy br. von Weiss und Horstenstein ezredes, a szegedi várkatonaság parancsnoka felterjesztést intézett az Udvari Haditanácshoz a rác birtokfoglalók védelmében. Felsorolta, hogy ezek milyen címen gazdálkodnak a kiskunsági pusztarészekben: 1. Ezek a tisztek és katonák a török hódoltság után apáról fiúra örökölték a gazdaságokat és katonai

¹¹ KA Inv. 1732. Nr 283. f. 4 v. Nos Infrascripti, veluti ad effectuandam et Contractum, Transactionem inter Spectabilem ac Magnificum Dominum Baronem Stephanum Orczy, qua Districtuum Jassigum et Cumanorum Administratorem, atque a parte Excellsae Commissionis Aulicae in negotio Pestiensis Domus Invalidorum . . . Grassalkovich itt valójában Szegedet is képviselte.

¹² KA Inv. uo. f. 5 v.

¹³ Reizner János: Szeged története. I. k. Szeged, 1899. 312.

szolgálatuk fejében zsoldot is kaptak 1691-ig. 2. A szalánkeméni győzelem után fizetésük megszűnt, de kunsági gazdaságuk megerősödött. 3. Vannak közöttük olyanok, akik e tisztektől készpénzért vették meg e gazdaságokat. 4. A Tiszai Határőrvidék katonáihoz hasonlóan a határvédelemben hűségesen szolgáltak mindig. 5. Lipót császár és király ígérte és engedélyezte részükre az akár ingó, akár ingatlan javak birtokba vételét, ha azokat a határ közelében találják. 6. Szeged hatósága sohasem gátolta őket a kunsági föld használatában, censust sem követelt tőlük, viszont a dorozsmaiakkal állandóan pereskedett. 1731 óta per van folyamatban, de „ami egyszer a miénk, azt tőlünk a mi közreműködésünk nélkül többé elvenni nem lehet”. Azt is jelezte a várparancsnok, hogy Szeged város nekik semmiféle földet nem fog adni, pedig elég bőséges területeket birtokol a város.¹⁴

Az Udvari Haditanács ezt a felterjesztést megküldte az invalidusok Udvari Commissiója elnökének, aki válaszában pontról pontra cáfolta a szegedi várparancsok érveit: 1. Háború idején nem nehéz birtokot szerezni, de ez nem törvényes birtoklás, még kevésbé tulajdon. 2. A dorozsmai földet még akkor szerezték a rác katonák, amikor még azt hitték, hogy Dorozsma Szegedhez tartozik, ez tehát egyszerűen elvetendő. 3. Más tulajdonát, tehát idegen javakat eladni nem szabad. Az ilyen vásárlást törvénytelennek kell minősíteni. 4. A rác katonaság nem birtokot, hanem zsoldot kapott szolgálataért, tehát e földek megtartása törvénytelen és mindenképpen megszüntetendő. 5. A lipóti ígéret és engedély csak a kamarai fiskális javakra — „solummodo de Bonis Cameralibus Fiscalibus intelligenda veniret, prouti in caeteris id 13 ad Tibiscum situatis actu confiniis pertineretur” — vonatkozik, miként ez a 13 Tisza menti határőrhelyre jelenleg is vonatkozik. 6. Azzal nem lehet érvelni, hogy Szeged város nem gátolta a katonákat a kunsági részek használatában, mert jelenleg per folyik,

¹⁴ KA Inv. 1733. Nr 213. f. 2—8. Instantia Militiae Nationalis Rascianae et Hungaricae in Libera Regiaque Civitate Segediensi dislocatae intuitu 15 Tuguriorum in Territorio Dorozsmaiensi existentium.

bár ezek a puszták sohasem voltak Szeged tulajdonában, Kiskun-dorozsma kétségtelenül a Kunsághoz tartozik — „Possessio Dorozsma indubie ad Cumaniam spectaret” —, a rác katonák birtoklásának tehát semmiféle jogcíme nincsen.¹⁵

Ezek alapján nyilvánvaló tehát, hogy Orczy a bécsi kormányzati főhatóságok érdekellentéteinek ütközőpontjába került. Ráadásul az is köztudottá vált, hogy 1731-ben Kisszállás kiskunsági pusztára törvényellenes módon szerzett királyi adománylevelet, elvesztette a jászkunsági helyhatóságok vezetőinek a bizalmát is, pedig korábban velük mindig jól együtt tudott működni. A Pesti Invalidus Ház hadbiztosa Kisszállás pusztát a kecskemétieknek adta bérbe évi 105 r. Ft árendáért.¹⁶ Ezt követően Orczy 1733. október 23-án végleg lemondott földesúri adminisztrátori tisztségéről és visszavonult tarnaörsi barokk kastélyába, betegségére hivatkozva.¹⁷ Pedig még csak 64 éves volt, de reumája miatt sokat betegeskedett.

A főhatósági hatalmi érdekellentétek és a mögöttük meghúzódó földesurasági közép fokú hatóságok tisztjeinek korrumpálódása közepette az Udvari Commissio Podhradszky György volt szegedi főbíró, az év júliusától kezdve a Nagykun Kerületbe kinevezett földesúri inspektort nevezte ki a Jászkun Kerület földesurasági adminisztrátorává. Szeged város nyomban sietett őt is megvesztegetni új tisztségében, részére „csak” 400 r. Ft-ot adott át azzal, hogy a Jászkunság és a szegedi hatóságok között a délkiskunsági puszták birtoklásáért folyó pert a szegediek javára mozdítsa elő, mivel öccse a Királyi Kancelláriánál fogalmazó volt.¹⁸ A per a Királyi Ítéletábrán folyt.

Amikor Podhradszky családjával, szekereivel, bagázsijával együtt megérkezett Jászberénybe, részére a város nem tudott meg-

¹⁵ Uo. Replica ad Instantiam ejusdem Militiae punctatim concinnata.

¹⁶ KA Inv. 1733. Nr 305. f. 2—3. Extrakt über dem Arenda-Empfang des Jahres 1733. Pest, den 6. Okt. 1733. F. J. Fuchs commissarius.

¹⁷ KA Inv. 1733. Nr 268. f. 1. Ugyanitt Podhradszky megbízása is.

¹⁸ Reizner János: i. m. 319.

felelő lakóházat biztosítani. Volt ugyan a városban egy, a beszélt lakóház és a tisztek részére kerületi költségen még 1730-ban felépített ház, amelyben korábban a Mercy-vértesezrednek egy fél századát és főtisztjét helyezték el, de ezt a házat ezúttal sem lehetett kiüríteni. Így az új adminisztrátort a szintén saját költségen felépített nagy vendégfogadóban helyezték el ideiglenesen, lakbértérítés ellenében. Hiába írta elő a főhatósági utasítás, hogy a város köteles legyen az adminisztrátor részére megfelelő lakást adni, a városi hatóság ez ellen tiltakozott, mert a városlakó esedékes bérlők s jó adófizetők vagy a beérkező vendégek így nem juthatnak szálláshoz. Követelték tehát az ilyen módon bekövetkező károsodásuk megtérítését mindaddig, amíg az adminisztrátor és családja elfoglalja a helyet. A város tehát igen barátságatlanul fogadta Podhradszkyt.¹⁹

Emiatt hiába panaszkodott a Pesti Invalidus Ház hadbiztosának, mert Fuchs már 1733. szeptember 22-én azt javasolta, hogy a földesurasági adminisztráció részére Pesten épüljön egy nagyobb ház, ahol az egész kinevezett tisztikar (adminisztrátor, urasági titkár, urasági ügyész, összerületi adószedő, kerületi adószedők) elhelyezhető volna. Ez a megoldás távolról sem kerülne annyi költségbe, mintha a három kerületben kellene építeni földesurasági székházakat.²⁰ Ezzel a javaslattal egyetértett Reviczky de Reviczke János királyi jogügyi igazgató, koronaügyész is, mert akkor a Jászkun Kerület minden középfokú hivatala együtt volna — „alle dicasteria beisammen sein”.²¹ Podhradszky azonban mindenáron ragaszkodott ahhoz, hogy Jászberényben maradjon, mert ebben a kerületben is saját gazdaságot akart létesíteni legelővel, kaszálóval és szántóföldekkel együtt. S valóban — bár az illetékes községi elöljáróságok beleegyezésével — Jászdósa és Jászmihálytelek hatá-

¹⁹ KA Inv. 1733. Nr 285. f. 1. „...den Schaden, so lang der Herrn Podhradszky darinnen logieren werde, bonifizieren verlangen.”

²⁰ Uo. f. 2. „... weit nicht so viel Kosten werden, als wann in allen drei Distrikten die in Vorschlag führende Gebäude errichtet worden müssen . . .”

²¹ Uo.

rában lovai számára a legelőn és a kaszálón kívül 12 pozsonyi köből (magyar hold) abraktermő szántóföldet vettetett be.²² Jászberénybe pedig nem is hozta el egész állatállományát. Jelezte, hogy Kiskundorozmán nemes Maróthy Péter vicekapitány birtokán, valójában a községi közlegelőn 12 méneses lovat tartott, szarvasmarha-állományát pedig a Szegedről való átköltözését követően egy bizonyos kecskeméti nemes ember felügyeletére bízta, aki szintén kiskunsági pusztát bérelt. A legeltetési díjat is ennek a nemes embernek fizette.²³

Az Udvari Commissio az adminisztrátor kötelességeit 22 pontban írta elő.²⁴ Elsőként a katolikus vallás védelmére, a templomok pártfogására, az egyházmegye kegyúri jogának gyakorlatára hívták fel figyelmét. Továbbá — ha új községek létesülnek, ha új családok kívánnak beköltözni a jászkunsági helységekre — akkor elsősorban a katolikus vallásúakat részesítse előnyben, de a „nem rosszakaratú” más vallásúakat is be lehet fogadni és nem szabad eltávolítani. Ha a kerületekben valahol a lelkészi helyek megüresednének, azt az egri püspökséggel egyetértésben az Udvari Commissiónak írásban jelenteni kell. Tanácsos volna, hogy az adminisztrátor állandóan Jászberényben lakjon. Lakásáról az Udvari Commissio gondoskodik, azt fizeti.

A földesuraságot illető ügyekben ne egyedül döntsön, hanem közösen az adószedővel, az urasági ügyésszel, a választott vicekapitánnyal, tulajdonjogi kérdésekben az illetékes tisztségviselőkkel a helyszínen tájékozódják, nagyobb ügyekben kívánság és érdekeltség szerint az Udvari Commissióhoz terjessze fel javaslatát a vonatkozó jegyzőkönyvvel együtt. Polgári peres ügyekben a „haza törvényei szerint” a kerületi kapitányok, a bírák és az esküdtek, szük-

²² KA Inv. 1733. Nr 342. f. 8., továbbá uo. 1735. Nr 99. f. 1—4. Humillima replica ad puncta contra me, qua administratorem Jassigum et Cumanorum porrecta. Jaszberény, die 16. April 1735.

²³ Uo. f. 3. „... a quibus solvo, prouti extraneus, quiscunque Graecus aut alter.”

²⁴ KA Inv. 1743. Nr 275. f. 1—17. Instructio pro administratore Districtuum Jassigum et Cumanorum, 1—22.

ség esetén a szomszédos vármegyék törvényszéki bírának részvételével hozzanak ítéletet. Ha pénzbírságról volna szó, akkor a 12 r. Ft alatti büntetéseket a városi vagy a községi bíróság hajtsa végre, a 24 r. Ft-ig terjedő ügyeket a kapitányi szék — elnöke a kerületi kapitány — elé terjesszék, az 50 r. Ft-ig terjedő büntetéseket a „Sedes Commissionis”, az Udvari Commissio törvényszéke elé kell terjeszteni.

A földesúri pallosjog a törvény szerint a földesuraságot illeti meg, tehát az adminisztrátor három havonként tartson büntetőtörvényszéket, ahol kerületenként vizsgálják meg az előforduló büntetőeljárásokat mindenféle kivételezés nélkül. Halálos ítélet esetében azt végrehajtani csak az Udvari Commissio, illetve a Királyi Ítéltábla jóváhagyásával lehet. A büntetőeljárásból eredő pénzeket összesíteni kell, s azt a Pesti Invalidus Ház pénztárába be kell fizetni. Onnan az összeg egyharmadát a kerületi kapitányok járandóságaként nyugta és ellennyugta ellenében kell kiadni.

Mindhárom kerület központjában van börtön, a foglyok őrzését a választott kapitányok útján ellenőriztesse, nehogy azok egyes elítélteket kiengedjenek valami pénz vagy ajándék (jószág, marha, ló) ellenében. A súlyosabb elítélteket a Pesti Invalidus Ház börtönében őrizték, ahonnan beoszthatják őket a pesti építkezéshez munkára is. Ügyeljen arra, hogy a kerületi kapitányok az elítélteket nehogy a saját szolgálatukban munkára alkalmazzák a közösség bosszantására.

Mind a földesúri adót, mind a hadiadót Pesten és Budán a Hadbiztossághoz, illetve a Pesti Invalidus Ház pénztárához kell befizetni nyugta és ellennyugta ellenében. Az adminisztrátor ügyeljen arra, hogy a hadiadó befizetéséről havonta, a földesúri adó fizetéséről pedig Szent György katonavértes napjáig (április 24-éig) elszámolás készüljön úgy, hogy ezeket éveként ellenőrizni lehessen.

Különös figyelmet fordítson az adminisztrátor a puszták bérleti összegeinek a behajtására az urasági adószedők útján, de a nagyobb bérlő városok (Kecskemét, Nagykőrös, Szeged) évente új szerződés alapján közvetlenül is befizethetik az árendát a Pesti Invalidus Ház pénztárába. Hogy senkit se érjen károsodás, hogy megszűnjen-

nek a viszályok a kerületek és a szomszédos vármegyék és városok között a határkérdésekben, továbbá a külső árendátorok ne éljenek vissza a puszták használatával, évente ellenőrizzék a kerületi kapitányok az érintett külső hatóságok tisztjeivel együtt a határvonalakat, s ahol csak szükséges, azokkal együtt újítsák meg az iratok és szerződések szerint érvényes határjeleket.

Felhívta az utasítás az adminisztrátor figyelmét a pozsonyi országgyűlés 1715: LXII. tc.-ére, amely a törvényes örökös nélkül elhalálozott parasztok javaira, szerzeményeire kiterjesztette a földesúri jogot.²⁵ Ezek szerint a *ius caducitatis* a jászkunsági gazdák örökös nélküli vagyonát kisajátíthatta, noha korábban ezek a javak a községet vagy a várost illették meg. Érthető, ha a végrendelkezők mindig találtak törvényes örököst. Másrészt az utasítás előírta, hogy az adminisztrátor az idézett törvényről világosítsa fel a jászkunsági tisztviselőket és a lakosokat is. Felhívást kapott arra, hogy a *caducitas*-beli bevételeket a földesúri árendapénztárba kell befizetni. Az ilyenféle elszámolást az összkerületi közgyűlésen is be kell mutatni, hogy az elszámolás nyilvános legyen.

Az adminisztrátor tudta nélkül az egyes kerületek nem tarthatnak kerületi közgyűlést, rendkívüli közgyűlést pedig csak akkor, ha váratlanul császári-királyi katonaság átvonulására vagy elhelyezésére kerülne sor. Minden kerületi és összkerületi közgyűlésről jegyzőkönyvet kell felvenni és azt ott felolvasni, majd aláírva felterjeszteni az Udvari Commissióhoz. Gondoskodni kell arról, hogy a hadiadó kerületenként és községenként arányosan legyen elosztva a bécsi főhatóságok kivetése alapján, nehogy a szegényebb adózó többet fizessen a vagyonosabbnál. Főként az átvonuló katonaság (*transennales*) parancsnokságára kell figyelmet fordítani, nehogy elszámolatlanul maradjon az ellátmányul igénybe vett kiadás. Ezen a téren bármiféle visszaélést az adószedők és a helyi tisztségviselők közbejöttével azonnal jelenteni kell a Pesti Invalidus Ház

²⁵ C. J. H. Bp. 1900. 6. k. 488—489. „... statuitur: ut domini quidem terrestres omnes et singuli, in universis bonis rebusque mobilibus rusticorum, seu colonorum suorum acquisitis imperturbate succedant.”

és a budai Főhadbiztosság hadbiztosának, nehogy a hatalmaskodások jóvátétel nélkül maradjanak.

Tartózkodják az adminisztrátor a tőle függő, beosztott tisztségviselők, a kerületi kapitányok, a mezővárosi és a községi bírák, a szenátorok és az esküdt elöljárók feletti hatalmaskodástól — „despotice non tractet neque per suos subalternos tractari admittat)”²⁶ Viszont a kötelességmulasztókkal, a rendbontókkal, a zendülést indítókkal, a verekedőkkel és a hatalmaskodókkal szemben lépjen fel a törvény egész szigorával, beidézvén őket az illetékes törvényszék elé.

Ügyeljen arra, hogy a kerületi kapitányok, a városi és a községi tisztségviselők választása a helyi szokások szerint háromévenként történjék meg. A tisztségviselők a közgyűlésen számoljanak be végzett munkájukról, s ha őket újraválasztják, újra tegyék le a hivatali esküt. Ha újakat választanak, akkor több jelölt is legyen, olyan, akit az adminisztrátor is alkalmasnak talál a tisztségre.

Az adminisztrátor évi fizetése 1200 r. Ft, amelyet a földesúri árendapénztárból Jászberényben vehet fel nyugta ellenében. Ezenfelül többet sem a földesuraságtól, sem a kerületektől „discretio” címen nem követelhet sem közvetlenül, sem közvetve. Saját egyéni hasznára az alattvalóktól ne vegyen igénybe semmiféle robotot, ingyen szekeres- vagy gyalogmunkát. Ha az alárendeltektől mégis kapna hivatali tisztségénél fogva ajándékot, azt az illetékes helység közösségi alapjai javára kell fordítani, mert előfordulhat, hogy néhány lakos nem tudja kifizetni az adóját, s ezek helyett a közösség fizessen. Ugyanígy, ha valaki megtámadja a pusztákon a közösségi nyájat, elhajtja azokat, a károsodást akkor is meg kell fizetni. A kerületekben fizetett saját katonák (hajdúk) fő feladata az legyen, hogy a betyárokat és a rablókat elfogják, őrizzék a közösség javait. Ezek ellenőrzését is végezze az adminisztrátor rendszeresen.

Jóllehet, ezek a főhatósági utasítások már Orczy idejében is ér-

²⁶ L. a VI. fejezet 24. sz. jegyzet anyagát. f. 15. „... sed discrete et moderate cum ipsis agat !”

vényben voltak, Podhradszky sok esetben figyelmen kívül hagyta ezeket. Éppen ezért 1735. április elején valaki vagy valakik írásbeli feljelentést tettek ellene az Udvari Commissiónál. Nesselrode tábornok, az Udvari Commissio elnöke elrendelte, hogy erre a súlyos vádakat tartalmazó feljelentésre írásbeli választ adjon. Íme, a válasz: „... hogy Excellentiás Uraságod meghagyásának eleget tegyek, engedje meg magának az a derék feljelentő, hogy előbb a dolgot nyomozza ki, és azután — ha tisztességes hírnevemet le tudja rántani — rántsa le, alázatosan azt válaszolom, hogy ezekben a kerületekben a cigányok nekem eddig semmit sem fizettek, miként ezt egyként is nyilvánosan elismerik. Igaz ugyan az (amint sokaktól értesülök), hogy a Jász Kerületben összesen és egyenként vett cigányok évenként tartoznak fizetni 8 r. Ft-ot, a Nagykun Kerületben 14 r. Ft-ot, a Kiskun Kerületben pedig 6 r. Ft-ot. Ennek az összegnek arányos fele a régi gyakorlat és szokás szerint a kerületi kapitányokra tartozik, a másik fele pedig a földesurasági adminisztrátorra. De az az alkalmatlan és vagabund, az emberek üszöge (fax hominum) nemhogy évenként 500 r. Ft-ot (mint feltételezik) nem tud fizetni, hanem — ha együtt és egyenként feleségükkel és gyermekeikkel és egész holmijukkal örökösen el kellene őket adni — az alig tenne ki 500 r. Ft-ot. Amióta a kerületekbe kineveztek földesurasági ügyvivőnek, azóta senkire külön még egy krajcár bírságot sem szabtam ki. Mégis mivel már úgy állítottak be engem a magas Commissio előtt, el lehet rendelni a helységről helységre, sőt a személyről személyre szóló vizsgálatot, végül a dologra világosság fog derülni. Igaz ugyan, hogy van néhány törvényes bírság, a vérontásnak, a verekedésnek, az erkölcstelenségnek, az erőszakoskodásnak, amelyet köznyelven »bicskapézn«-nek neveznek, amiket az ország minden vármegyéjében a vármegyei tiszturak vesznek el, itt pedig régóta a kerületi kapitányok. Ezekből kétharmadrész a földesurasági ügyintézőt, egyharmadrész pedig a kerületi kapitányokat illeti, mivel nekik más fizetésük nincs. Ezekből a törvényes bírságokból — mivel felülről más utasítást nem kaptam — mintegy 184 r. Ft-ot nyilvánosan, nem titokban megkaptam.

Tanúsítják gyakori körutaim, a kerületi katonák kiküldései, sőt a Pesti Invalidus Házból kirendelt executio, hogy miként sürgetem az árendát és a hadiadókat, az embereket fogságra vetem, állataikat elzárom. De ki tehet másként, amikor az emberek nem tudnak fizetni? Meg fogja mondani Hohenhau ezredes úr, a Pesti Invalidus Ház parancsnoka, hogy ez elmúlt év (1734) októbere óta az executio nem teszi be a lábát a Pesti Invalidus Házba, naponta a jászkun-sági helységeken jár körül. Ha pedig én valamely marhának — *Salve venia!* — akár egy szórszálát is láttam, meg akarom fizetni, ha eskü alatt személyről személyre eljárnak. — Mindhárom kerületben vagy még mások is a legnagyobbtól a legkisebbig meg fogják mondani eskü alatt, hogy minden túlkapást miként tiltok a lehetőség szerint és igyekszem helyrehozni. Ha valakinek a megbüntetése helyett akár ökröt, tehenet, akár csak egy szórszálát is elfogadtam, kétszeresen meg fogom fizetni. Ez teljesen valótlan. Ezekben a kerületekben bárhol akár csak egy állatot is tartottam, vagy jelenleg tartok, kobozzák el és vegyék el!

Azokon a házambelieken kívül, amelyeket nyárra saját tulajdonomban az itt lévő gyermekeim kedvére tartok, hogy minden gyanút elhárítsak, a tulajdon jószágaimat Szegedről elhajtattam egy kecskeméti nemes magánemberhez, s ez után ugyanúgy fizetek, mint egy idegen, vagy akár egy görög. — Valóban, kb. 12 méneslovam van Kiskundorozsmán, még Szegedről, egy Maróthy Péter nevű lakosnál, de ezek után is ugyanúgy fizetek, mint mások. — Hogy pedig két bélyegző- vagy jelző-vasat Pesten csináltattam Strasser úr által, egyet a lovak, másikat a szarvasmarhák számára, ez igaz. De nekem ilyenek korábban is voltak, Szegedről Jászberénybe való költözködésemkor az előző bélyegző-vasaim — több holmimmal együtt elvesztek, sőt más egyebek is hiányoztak nekem, mégis mások is tudják, nem üres kézzel jöttem. — Az egy parasztszolgától — aki az én házamba vagy udvaromba szegődött — hallom, nem az első ténykedése a bosszúnak, az igazságnak még csak a gőzét sem tartalmazza, merő hazugság, gáncoskodás. — Az árokszállási emberek, akik nem voltak 25-en, hanem csak 15-en, amint jelentik nekem, nagyon részegen szét-

verték a vendégfogadót, és külön az átutazó urak számára tartott bort is megitták.

Nehogy az ilyen erőszakoskodások büntetlenül maradjanak, az volt gyakorlatban, hogy az ilyen tántorgókat a kerületi választott kapitány fékezze meg, s elrettentésül — hogy mások is példát vegyenek — 4 r. Ft büntetést szabjon ki mindegyikre. Ez esetben a kapitány nem hajtott be tőlük semmit, hadd könyörögjenek s kérjenek, hogy hasonló erőszakoskodást ne okozzanak. És íme, milyen panasz merült fel? Ha semmi kihágást nem kell majd megbüntetni, mi fog ebből következni? — Mondja minden szomszéd, hogy kétszeresen kell-e mindent megszereznem, megfizetnem, mert itt, helyben semmit sem lehet kapni.

Ha egy csirkét vagy egy hagymát valakitől ingyen követeltem, megfizetem azt. Ezekben a kerületekben egy gabonaszemet sem vettem el. Igaz viszont, hogy — amint korábbi jelentéseimből is kitűnik — a dósai és a jászmihályteleki földeken, amelyek üresen álltak — megkérdezvén a bírókat, kinek hiányzik ez a föld, azt válaszolták, hogy már több év óta üresen áll, a lovaim számára kb. 12 köből takarmánygabonát vetttem el főként a szalma miatt. Ez egy lakosnak sem volt kárára. Mégis azt hiszem, Excellenciás Uraságod méltóztatni fog engem abban a kegyben részesíteni, s addig, amíg a lakosoknak erre a földre szükségük lesz, hogy nekem ezt engedélyezze.

Mondják meg a kerületi katonák, hogy kit hová küldtem közülök a saját ügyemben, hiszen e részeken nincs saját gazdaságom! Mégis — mivel a szomszédos hét vármegyével — közvetlen határos szomszédságban lévén — a közügyek miatt nagy levélváltások folynak, sőt a magas Királyi Helytartótanács rendeletei is közbejönnek, amelyeket szükség szerint mind a három kerületben közzé kell tenni, ezeket a leveleket a kerületi katonák viszik, hozzák. Az én idejövetelem előtt Jászberényben állomásoztak, de most falvanként szét vannak osztva. Nem tudom felfogni, vajon ez mit jelent. — Kérjenek tájékoztatást mind a világi, mind az egyházi, hitelt érdemlő szomszédos személyektől, hogy — ha Dósát és Jász Mihályteleket nem segítettük volna az árenda csökkentésével — akkor mindkét

helység azóta üres és puszta volna, Jászfényszaruból és Jászapátiból pedig a lakosságnak majdnem a fele szökne vagy távozna el. Ha pedig én ezért (az adócsökkentés javaslatáért) valamelyik helységtől csak egy tojást akár kértem, akár kaptam, a kétszeresét fogom megfizetni. Rosszindulatú rólam ez a feljelentés.

Összesen és egyenként is el fogják ismerni, hogy senkitől sem kényszerítettem ki valamit, hogy tyúkot, nyulat, bárányt és más hasonló, konyhára valókat hozzanak, azt elismerem, hogy senkit sem kényszeríték, ha elmulasztják. — Azt is hozzá kellett volna tennie a »derék« feljelentőnek, hogy e kerületekben is találhatóak kóbor állatok, népiesen »bitang marhák«, amelyeket egy évig és egy napig a kerületi kapitányoknál kell tartani. Ha ez alatt az idő alatt nem kerül elő a gazdája, hozamából vagy árából két rész a földesurasági adminisztrátorra, egy rész pedig a kerületi kapitányra jut, amint a vármegyékben is ez a gyakorlat. De hivatalviselésem alatt ilyen kóbor állatot még nem láttam. Éjjel-nappal arra törekszem, hogy miként szolgálhatnék a magas földesuraság javára, hogy minden panaszt elkerüljek. Mégsem tudtam ezt elkerülni a rossz-akarók miatt.

Mindhárom kerület, sőt a szomszédok is tanúsítják, hogy az utóbbi években mennyi munka történt a kerületekben. Mekkora nehézségeket vállaltam a határvonalak és a határok miatt s még tovább is kell vállalnom! Amennyire megnőtt a határterület a Nagykun Kerületben Kisújászállásnál és Turgonyánál, a Jász Kerületben Jászdósánál, egyedül kész lennék ezért lefizetni 2000 r. Ft-ot. Mekkora viszályom volt a lakosokkal a szántók és a rétek felosztásakor a Nagykunságban, és mekkora az új szőlők telepítésekor! Hogy a lakosság állandó legyen és leszokjon az elköltözésről, még 12 r. Ft bírság terhe alatt is elrendeltem, s a szőlőtelepítés lassan sikerült. De senkitől egy fillért (teruncium) sem kaptam, nem is törekszem ilyesmire.

Úgy értesültem, hogy a Jászkun Kerületnek a Pesti Invalidus Ház részére történt átadásakor a cigánypénzt (*pecunia tiganicalis*) és a bírságpénzeket elismerték br. Orczy úr és a kerületi kapitányok javára, ezért ezekben jóhiszeműen így jártam el. Mégis méltóztas-

sék megfontolni az én utazásaim alkalmával keletkező kiadásaimat! Több mint 13-szor voltam Pesten e két év alatt a magas földesuraság ügyeiben, ahonnan lovammal együtt 6-7 Ft-on alul soha nem jöttem ki.

Ahányszor a Nagy- és a Kiskun Kerületbe kimegyek, kiadások nélkül semmi sem megy végbe, nem szólva a Tisza és a különböző tavak miatti veszélyről. Kiadásaim a szomszédos nemes vármegyékkel a hadbiztossági kerületek uraival és másokkal szemben is vannak. Ha az alispán uraknak és a szolgabíráknak megvannak a maguk törvényes járandóságai, talán az én illetményeim kisebbek lennének? Mindezt mégis Excellenciás Uraságod kegyes véleményezésére bocsátom, továbbá a kerületi kapitányokról és járandóságokról hasonlóan kegyes rendelkezéseit várom, hogy így minden panaszt elkerülhessek. Továbbá hogy a határperek és a területi ellentétek miatt a Királyi Ítéltábla esküdtjével vizsgálatot tartok, tilalmakat és helyszíni szemléket végzek, bár minden oldalról támadnak engem, azért minden lehetőet megteszek, hogy a magas földesuraságot károsodás ne érje. De nem tudom, melyik »jó barát« jelentett fel engem Excellenciás Uraságodnál és a magas Udvari Comissionál.”²⁷

Ezt a szokatlanul részletes és szerteágazó elemekre bontható igazolójelentést azért idéztük teljes terjedelmében, mert sokoldalúan rávilágít a földesurasági adminisztrátori feladatokra, a végrehajtás útjában álló s valóban meglévő nehézségekre, azokra a sokszor ellentmondásos, de mindig kemény intézkedésekre, amelyek kezdettől fogva szembeállították egymással a földesuraságot és az autonómiára törekvő helyhatóságokat. Ennek a védekezésnek több részlete valóban alkalmas lehetett arra, hogy a bécsi főhatóság jóindulatát megnyerje, különösen az adóbehajtással kapcsolatos intézkedések vonatkozásában. Nem véletlen, hogy az eltelt két esztendő folyamán tizenháromszor kellett felkeresnie Pesten a Pesti Invalidus Ház parancsnokát és a budai Főhadbiztosságot is.

²⁷ KA Inv. 1735. Nr 99. f. 1–6. Humillima Replica ad puncta contra Me, qua Administratorem Jassigum et Cumanorum peracta . . . Jászberény, die 16. Aprilis 1735.

Feltűnően és sokszor hivatkozik megvesztegethetetlenségére, pedig a legutóbbi adóösszeírások folyamán több helységben őt is megfizették, hogy a községek némi kedvezményben részesüljenek. Kiderült az is, hogy a jázsági és a nagykunsági községekből (pl. Kunszentmártonból) a túlzott árendakivetés miatt igen sokan kiköltöztek a délkiskunsági pusztákra. A Nagykun Kerületben valóban „sok munka” történt, főként a mocsarak lecsapolása és a belvízszabályozás terén, de ezeket a munkálatokat nem ő, hanem a kerületi választott kapitány, Gaál Mihály és a községek helyhatóságai irányították. A határvonalak és a vármegyékkel szomszédos határterületek kiigazítása és visszaszerzése is elsősorban a kerületi kapitányok és mindenekelőtt a választott összközségi alkaptány, Morvay Mihály érdeme volt. A nagykunsági szőlőtelepítés dolgában már Orczy is erélyesen fellépett, bár ezen a viszonylag mélyen fekvő, feketeföldi, kötött talajon — amely egyébként igen termékeny — kevés helyen lehetett szőlőt telepíteni. Ez a szőlő egyébként alkalmas helyeken jó termést hozott, halványvörös színű, kellemes zamató volt. Ennek ellenére 1735-ben még csak 176 kapás szőlőről vannak adatok. De azt előírni, hogy a Nagykun Kerület mintegy 1112 gazdasága egyenként 12 r. Ft büntetés terhe alatt telepítsen szőlőt, nem volt elfogadható rendelkezés a gazdák számára, éppen a különböző adottságok miatt.

Adott körülmények között az természetes, hogy Szegedről Jászberénybe „nem üres kézzel” érkezett meg, de a magángazdaság létesítése ügyében magamagát túlságosan kedvező színben igyekezett feltüntetni a főhatóság előtt. Valójában volt magángazdasága Jászdósán és Jász Mihálytelken is, Jászberény határában pedig a „tilalmas” közösségi pusztarészeket és a kaszálókat vette igénybe: „Lovakat, marhákat tartván őkegyelme magának, mihelyt a fű pascuatióra való (legeltetésre alkalmas), azonnal tetszése szerint a Tilalmas Rétekben szabadnak tartván a pascuatiót, mind lovaival s mind szarvasmarháival Tilalmas Réteinket — amelyeket Ófelsége szolgálatára forspontra (előfogatra) előállani kénytelenített szegény Lakosainknak számukra kaszálónak conserválni (megőrizni) kívánánk — szabadjában usuáltatja (használtatja). Mihelyt Várasunk

szükségére kaszáltatott szénánkat boglyákba rakatjuk, azokat — valameddig a Mezőn éri — cselédeivel hordatja minden megjelentés nélkül.”²⁸ Erről igazolójelentésében nem tett említést.

Podhradszky egyébként már 1734-ben is megemlítette egyik jelentésében, hogy „miután ezekhez a kerületekhez jöttem, tüstént (statim) nem voltunk jó barátok, de később talán még rosszabbakká válhattunk volna”.²⁹ A jászberényi városi elöljáróság pedig erről a következőképpen nyilatkozott: „Podhradszky uram miótától fogva Jászberénybe jött, soha egy instantiánkra (jelenlétünkre) nem nyerhettünk favorabilis resolutiót (elintézést), sőt midőn követésébe expediáljuk (kiküldjük) tanácsbeli esküdt társainkat Ókegyelméhez panaszunk detegalására (feltárására), »bolond« s más illetlen terminusokat (szavakat) kelletik hallanunk.”³⁰

Orczyhoz hasonlóan idővel természetesen ő is tovább növelte gazdaságát, „bejövetelétől fogva nem elégedvén meg évente 10 szekér szénával, a város boglyáit szabadjára hordatta. Teheneivel kaszáló mezőnkben tétetett legalább 50 szekér széna kárt esztendőnként. 1738-ban, a földosztáskor magának legalább 60 pozsonyi mérő földet kihalásított, s ezt a Districtus által munkáltatta meg”.³¹ Két évig tartó kérvényezés után végre 1741. április 29-én kapta meg a királynői engedélyt, hogy felerészben a Nagykun Kerülethez, felerészben Heves—Külső-Szolnok vármegyéhez tartozó Hegyesbor pusztát a királyi kincstártól (Fiscus Regius) 400 r. Ft-ért megvásárolja. Az adománylevél e pusztának csak a megyei felerészére szólt, tehát a nagykunsági részt — minthogy az kiárusíthatatlan királyi koronabirtoknak számított — nem tudta megvásárolni.³² Ezen a réven is mentesültek a nagykunságiak a robotkényszertől.

²⁸ JNSZML Jászberény lt. Hiv. Tud. 9. cs. 4. Jászberény, die 5. Augusti, 1742.

²⁹ KA Inv. 1734. Nr 70. f. 8. Jászberény, die 14. Februariæ, 1734.

³⁰ L. a VI. fejezet 28. sz. jegyzet anyagát.

³¹ JNSZML Jászberény lt. Hiv. Tud. 1744. 7. cs. Gravamina Districtuum.

³² HFHKA Ung. 1741. rote Nr 773. f. 1585. „Cum assumpta in Fiscum Regium quoad praescriptos 400 R. G. evictione elementer contulimus.”

Ugyancsak 1741 tavaszán vette el Podhradszky a kecskeméti bérlőktől a kb. 7000 kat. h.-as Szentlászló kiskunsági pusztát is Kiskunmajsja közvetlen szomszédságában. Csekély évi 85 r. Ft-ot fizetett érte árendába a Pesti Invalidus Háznak. Arra számított, hogy majd ezt uradalmasítja a Pest—Pilis—Solt vármegyei Tószeg-ről Kiskunmajsjára telepítendő jobbágycsaládokkal.³³ Ez a terve is kudarcot vallott.

Azt azonban még az 1730-as évek második felében sikerült elérnie, hogy részére a városban megfelelő lakóház épüljön. Ennek építésére az Udvari Commissio 2000 r. Ft kiutalását engedélyezte úgy, hogy ezt az összeget Strasser József összközületi adónyilvántartó a kerületekre eső árendabevételből levonhatta.³⁴

Az adminisztrátori tevékenységre a későbbiek folyamán még visszatérünk, most azonban térjünk rá a többi kinevezett földesurasági tiszt jellemzésére. Nemcsak átlagon felüli felkészültsége és fáradhatatlan munkabírása, hanem kiváló emberi tulajdonságai révén is kiemeljük ezek sorából Strasser Józsefet, aki 1714 óta volt egyfolytában a jászkunsági földesúri adminisztrátor titkára és ügyvezető jegyzője, sok esetben mintegy helyettese is. Feladatait Orczy idejében semmiféle főhatósági utasítás nem körvonalazta. Hosszú szolgálata idején nem szerzett magának se földet, se lakóházat. Család nélkül, magányosan élt, Gyöngyösön, Friedmann Antal Gergely postamester házában volt lakása. Hivatali munkaidejében részben Orczy tarnaörsi kastélyában, legtöbbször azonban a Jászkun Kerület helységekben tartózkodott. Orczy lemondása után az Udvari Commissio a kerületek fő adószedőjévé és nyilvántartójává nevezte ki. Ettől kezdve Pesten, Mittermaier Antal Tóbiás városi tanácsnok házában kapott albérleti lakást. Itt volt elhelyezve két pánccélozott ládában a Jászkun Kerületre vonatkozó hatalmas iratanyag is.³⁵ Az Udvari Commissio 1734. október 17-én részleges utasításban

³³ Uo. rote Nr 773. f. 267.

³⁴ Uo. f. 280—285. Wiennae, den 2. Juli 1741.

³⁵ OL P 520. Az Orczy család levéltára. 13. cs. Acta Jassiges, Cumanos et Hajdones concernentia, Nr 1—256. Hadiadó- és földesúri árenda-összefrások, a kun puszták bérleteire vonatkozó iratok, főhatósági levelezések stb.

határozta meg feladatkörét. Hangsúlyozta az utasítás, hogy az adminisztrátor alárendeltségében „minden rájuk bízott megerőltető ügyet, amint ezek kötelesség szerint azt megkövetelik, a lehetséges buzgósággal, gondossággal és hűséggel végezzen el. Mindenkor azon fáradozzék, hogy a kivetett földesúri árenda és a hadiadó a kerületekben az előírt felosztás szerint, a megfelelő időben beadassék, hogy az adótartozás ne hogy felhalmozódjék az adófizetők nagy megterhelésére! A két adópénztár állagát 14 naponként jelentse az adminisztrátornak, hogy onnan további utasítást kapjon! Ebben a tisztségében évente 240 r. Ft fizetés illeti meg, s ezt két egyenlő részletben vegye fel!”³⁶

Kerületenként egy-egy adószedő volt hozzá beosztva, a Jászságban Sarnóczay Lőrinc, a Nagykovácsiban Mészáros János, a Kiskovácsban pedig Fitzgerald Mihály. Ez utóbbi jól beszélt és írt német, latin és szerb nyelven. Strasser ezektől az adószedőktől vette át a földesúri árenda és a hadiadó összegét szabályos elszámolásokkal együtt. Mindezeket pontos nyilvántartásokba foglalta és évente két alkalommal megküldte a Pesti Invalidus Ház parancsnokságának és a budai Főhadbiztosságnak. Az adminisztrátor azt kívánta volna, hogy Strasser Jászberénybe költözzék. Fuchs hadbiztos azonban engedélyt kért az Udvari Commissiótól, hogy továbbra is Pesten maradjon, „legyen mindjárt kéznél, ha a dicséretes Udvari Commissiótól és az Udvari Haditanácstól parancsok érkeznek, és más dolgok is előfordulnak”.³⁷

Strasser különösen nehéz és fáradságos munkát végzett minden évben kivétel nélkül, mind a háború idején éjjel-nappal és a katonai

³⁶ KA Inv. 1734. Nr 377. f. 1–2. Instruktion, welche von der in Pesterischen Invaliden Haus-sachen angeordnete Kaiserlichen Hof-Commission dem in Districtibus Jassigum et Cumanorum aufgestellten Perzeptori Joseph Strasser zu Beobachtung und Befolgung seiner Funktion unter heutigen dato mitgegeben worden. Wien den 17. Oktober 1734.

³⁷ KA Inv. 1733. Nr 286. f. 7. Pest, den 22. September 1733. Itt kell megjegyeznünk, hogy Fuchs 1733. november elején elhunyt, s utódául Johann Karl Voss von Ehrenfels hadbiztost nevezték ki a Pesti Invalidus Ház állományához.

beszállásolások és átvonulások, valamint mindezek elszámolása során — „... mich sowohl in Kriegs-Zeiten Tag und Nacht wegen dem Durchmarsch auch den Abrechnungen mit der inquarterisanten Miliz verrichtete” — a kerületek helységeiben. Részben a földesurasági adminisztrátor és az adószedők, részben a választott kerületi kapitányok kíséretében be kellett járnia a három kerület 23 helységét és valamennyi pusztájának területét, hogy a lakosságnak a kétféle adóztatással s kivált a katonai beszállásolással és átvonulással kapcsolatos megterhelése lehetőleg arányos legyen, s hogy a folytonos visszaélések megszűnjenek, s legfőképpen azért, hogy az idegen nyelvű katonaság a csak magyarul és latinul értő városi vagy községi előjárókkal szót tudjon érteni. Kiskundorozsmától Kiskunlacházáig, Kunszentmártontól Jászárokszállásig évente a lehetőségekhez képest minden helységbe el kellett jutnia, hogy „a lakosoknak a szükségben segítsen, őket a visszaélésektől és a károsodástól megmentse, az ezekkel járó levonásokat lekiismeretesen elvégezze és jóváírja”.³⁸

Orczy lemondása után és betegsége idején leltárba foglalta ingóságait és készpénzvagyont és elkészítette végrendeletét is. Számat adott fegyvereiről is, volt három pár pisztolya, egy díszes damaszkuszi török puskája, egy hosszú olasz és egy német puskája vadászfegyverként. Nyilvánvaló, hogy a korabeli közbiztonsági viszonyok mellett az alföldi puszták úttalan útjain pusztá kézzel nem is lehetett volna közlekedni. Ifjabb korában lóháton, idősebb korában és betegsége idején kocsival, legtöbbször a kerületi katonák (hajdúk) fegyveres kíséretével utazott, de sohasem panaszkodott arról, hogy támadás vagy baleset érte volna. Csupán azt jegyezte fel, hogy „az oly sok fáradozás és megerőltetés által jó egészségét elvesztette és így tönkrement.”³⁹ Készpénzvagyont a kölcsön adott kinnlévőségekkel együtt 3739 r. Ft 15 kr-ban összegezte. Ebből 2904 r. Ft-ot a Jászkun Kerület Jászberényben lévő közpénztárára — „ad

³⁸ KA Inv. 1733. Nr 181. f. 3—4. Nun folget die Spezifikation meines gänzlichen Vermögens an baaren Geld . . .

³⁹ Uo. f. 5—7. Fegyvereit és tubákos szelencéjét Fuchs hadbiztos fiára hagyományozta emlékül. Leltárat készített ruháiról is, hogy azok közül az

Cassam Communem” — hagyományozott annak jóvátételéül, „ha hanyagságból vagy más emberi figyelmetlenségből feladatai elvégzése közben vétett volna, s ebből a kerületeknek valami veszteségük származott volna, hogy minden lelkiismeretfurdalástól megszabaduljon”. Ezenkívül Pesten a Szervita Rendnek 300 r. Ft-ot, a templomuk építésére 100 r. Ft-ot, a Ferences Rendnek templom-építésükre szintén 100 r. Ft-ot, a Trinitarius Rendnek pedig 420 r. Ft-ot hagyományozott templomuk javára és miseintencióra.⁴⁰

Strasser József 1737 januárjában hunyt el. Utódául február 10-én az Udvari Commissio Fitzgerald Mihály kiskunsági adószedőt nevezte ki. Kinevezési okiratát az adminisztrátornak küldték meg azzal, hogy készítsen részére részletes szolgálati utasítást. Podhradsky kilenc pontban állította össze részére az utasításokat.⁴¹ Ezek az utasítások az 1733. évihez képest csupán néhány új elemet tartalmaznak: szigorúan különítse el egymástól a földesúri árenda és a hadiadó pénztárait, mindkettőnek legyen külön kulcsa, a kulcsok egyik példánya maradjon Fitzgeraldnál, a másik példányt pedig az adminisztrátor fogja magánál tartani. Évi fizetését 400 r. Ft.-ban állapították meg, s ezt évente két részletben az árenda összegéből vonhatja le nyugta, ellennyugta ellenében. Feljogosította az utasítás arra is, hogy szükség esetén katonai adóvégrehajtást igényelhet a Pesti Invalidus Ház parancsnokságától. Adóelszámolásait a kerületi közgyűléseken köteles ismertetni. Az árenda és a hadiadó összegét, valamint a rendkívüli hadiadó összegét is, a Pesti Invalidus

értékesebbeket adják el s az árát, valamint a gyengébb minőségű ruháit osszák szét a szegényemberek között. Jobb minőségű ruhái közé sorolta a kék-piros tafttal bélelt bársony ruháját, két nadrágját, egy perzsa anyagból ezüsttel díszített, vörös virágos mellényét, egy barna ruháját Perpetueltól, egy zöld rókabundáját, egy farkassal bélelt hosszú útibundáját, három kalapját: egy stíriai arannyal szegve, egy ezüsttel szegélyezett és egy szegély nélküli, továbbá eszímákat és harisnyákat. Egész fehérneműkészletét Mittermaier tanácsos nővérének, Teréziának adományozta, hogy mint háziasszony fáradozott és gondoskodott róla, különösen betegsége idején ápolta.

⁴⁰ Uo. f. 6.

⁴¹ KA Inv. 1737. Nr 54. f. 2. Von der in Pesterischen Invaliden Haus-sachen angeordneten Kaiserlichen Hof-Commission . . .

Ház pénztárába, Johann Caspar von Hueber hadbiztos kezéhez kell befizetnie nyugta — ellennyugta ellenében. A hadiadót Hueber a budai Főhadbiztosság hadipénztárába fizeti be. Ha valami követelődés vagy zavargás fordulna elő az adószedő és az adózó helyhatóságok között, akkor azt írásba kell foglalni és az adminisztrátornak átadni. Részletes jellemzése helyett ki lehet emelni, hogy 1745-ig mindvégig ebben a tisztségében maradt meg, de ellene semmiféle zavargás nem fordult elő.⁴²

Már az eddigiek során is kitűnt, hogy időszakunkban a földesurasági irányítás, a közigazgatás és a jogszolgáltatás sok vonatkozásban összefonódott a joggyakorlatban. Itt azzal is számolnunk kell, hogy a községi, a mezővárosi vagy a kerületi szintű helyhatóságok a földesuraságtól szinte függetlenül, saját autonóm hatáskörben működtek a joggyakorlat területén is, s ebben alapvetően különböztek is a robotköteles, úrbéres jobbágytelepülések helyhatóságainak gyakorlatától. Az „úriszék” (sedes dominalis) elnevezés ezeken a szinteken nem fordul elő. Még a középfokú bírósági fórum is kerületi törvényszék (sedes districtualis) néven szerepel, azonban az összkerületi törvényszék már mindig „sedes dominalis”-ként fordul elő, s ennek elnöke a földesurasági adminisztrátor volt. Itt szerepelt az urasági ügyész is. Néhány vonással lássuk ennek a jellemzését is!

A kinevezett földesurasági tisztségviselők hierarchiájában középes felső fokon nagy szerepe volt az urasági ügyésznek (fiscalis procurator). Az Udvari Commissio 1731-ben Szalay István ügyvédet nevezte ki a Jászkun Kerület ügyészévé. Részére is részletes utasítást adott.⁴³ Ebben előírták, hogy az Udvari Commissio alárendeltségében köteles működni, közvetlen feljebbvalója a földesúri adminisztrátor. Tisztségében köteles a jászkunsági földesuraság és a hatósága alá tartozó intézmények és személyek aktív és passzív peres

⁴² Uo. f. 3. Instruktion, quae ex mandato Excellsae Commissionis Aulicae, in negotiis Domus Pestiensis Invalidorum Militum deputatae, qua Dominium Terrestre in Districtibus Jassigum et utriusque Cumanorum respicientes . . .

⁴³ KA Inv. 1743. Nr 295. f. 1–3. Instructio pro Procuratore Fiscali Domini Districtuum Jassigum et Cumanorum, 1–8.

ügyeit előrevinni és a földesuraság javára vélelmezni. Előírás szerint tájékoztatnia kellett volna évente rendszeresen a kerületi választott tisztségviselőket, a kapitányokat, a mezővárosi és a községi bírákat is a büntető- és a polgári peres ügyekről, sőt a felső szintű, ún. fiskális perekről is. Mindjárt hozzátehetjük azonban, hogy ez utóbbi feladataira nem jutott ideje. Maga az adminisztrátor erről így vélekedett: „Szalay urasági ügyész úr derék fiatalember, de nekem nem segédkezik, Pesten lakik, és ott — miként a közhír tartja — munka nélkül. Itt, Jászberényben kellene laknia, itt volna reá szükség, hogy legalább a veszekedő alattvalók között a szabályos rend megszilárdulna, s néhány elkerülhető ügy megvilágosodna előttük”.⁴⁴

Az adminisztrátor rosszhiszemű véleménye mögött két sajátos jelenség húzódik meg: Szalay a jászkunsági határkérdésekben támadt rengeteg fiskális perrel annyira el volt foglalva, szinte minden idejét Pesten és Bécsben, a jogszolgáltató főhatóságok körében töltötte, hogy a bécsi főhatóságok hierarchikus útvesztőiben való tájékozódás is felülmúlta erőit. Másrészt az adminisztrátor Jászberényben és általában a kerületekben csorbítani szerette volna a helyhatóságok autonómiájának joggyakorlatát, s e tekintetben a helybeliek nála jobb felkészültséggel rendelkeztek.

Egyébként a császári-királyi adásvételi szerződés szerint a pallosjog (*ius gladii*) a Pesti Invalidus Ház Udvari Commissióját illette meg, de ezt a földesúri jogát — mint már említettük — mindaddig, amíg az adásvételt a pozsonyi országgyűlés törvényesen is megerősíti és az intézménynek megszavazza az *incolatus* jogát, csak a királyi *fiscus* neve alatt gyakorolhatta, és számtalan esetben gyakorolta is.⁴⁵ Amint ismeretes, a pallosjog elsősorban a főbenjáró ügyekre vonatkozott. Különben sok évszázados jászkunsági gyakorlat (*usus*)

⁴⁴ KA Inv. 1734. Nr 108. f. 12–13. „... *Fiscus autem Excellsi Domini debet in Jaszberény residere, et esset necessarius, ut adminus aliqua norma inter litigantes subditos stabiliretur . . .*”

⁴⁵ HFHKA Ung. 1731. rote Nr f644. f. 673 v. — „... *donec nimirum in primitus affutura praefati Regni Nostri Hungariae Diaeta praevio modo facta praedictorum Districtuum venditio diaetaliter quoque firmata fuerit,*

alapján halálos ítéletet a kerületi, sőt a mezővárosi magisztrátus is hozhatott, számos esetben hozott is, de az ítélet végrehajtásához már szükség volt a földesurasági főhatóság, illetve a Királyi Ítéltábla jóváhagyására is.

Mind az adminisztrátor, mind az urasági ügyész számára előírta a főhatósági utasítás, hogy jogesetekben nem szabad egyedül dönteni. Az illetékes joghatóság mindig tájékozódjék a helyszínen, mind a felperest, mind az alperest, valamint a mindkét részről beidézett esküdt tanúkat hallgassák ki. Az eljárásról pontos jegyzőkönyveket vegyenek fel, s fellebbezés esetén az alsóbb fokú joghatóság iratait is alaposan tanulmányozzák át. Az önbíráskodást szigorúan megtiltották.

Az urasági ügyész évi fizetése 1731-ben még csak évi 100 r. Ft volt, 1743-ban már 300 r. Ft-ban állapították meg fizetését.⁴⁶

Az Udvari Kamara irattárában és a Thavonath-Commissio telekönyvi nyilvántartásában Szalay nyomozta ki, hogy Orczy tarnaörsi uradalma meddig terjedhet Jászdósa felé. Ennek alapján Orczy kénytelen volt Jászdósának visszaadni 1734-ben az addig jogcím nélkül birtokolt jászsági határrészt, még hozzá barátságos meg egyezés és nagyobb kiadások nélkül — „amicabiliter et sine maioribus expensis”.⁴⁷ A kihallgatott tanúk szerint e nagy terület is ősi jászdósai föld volt.

Kinyomozta Szalay azt is, hogy a kb. 10 000 magyar holdas pusztát, Szentandrászt 1636 óta nádori engedély alapján Jászárokszállás birtokolta, de az Egri Káptalan is igényt tartott rá 14. századi jogai alapján. Így 1702-ben, a Német Lovagrendnek történt eladás során nem került bele az adásvételi szerződésbe, viszont az árokszállásiak továbbra is birtokban tartották s vállalták, hogy a fegyverváltságot is kifizetik érte. Ezt az ígéretüket azonban csak 1711-ben, a

sique antelata Commissio Aulica in praemissis proprio nomine agere poterit, modo facta Commissio Aulica sub nomine Fisci Regii Nostri Hungarici exercere ac celebrari facere debeat!”

⁴⁶ KA Inv. 1731. Nr 237. f. 4. Juramentum Procuratoris Fiscalis Domini Districtuum Jassigum et Cumanorum.

⁴⁷ KA Inv. 1734. Nr 108. 1734. március 10.

Rákóczi-szabadságharc után tudták teljesíteni. Haász János Heves—Külső-Szolnok vármegyei adószedőnek 160 r. Ft fegyverváltásdíjat kifizettek, s ez meg is felelt az ingatlanérték 10%-ának. Ennek ellenére az Egri Káptalan továbbra is bért követelt az árokszállásiaktól a puszta használatáért, s azt zálogos birtoknak tekintette. Így került a Heves—Külső-Szolnok vármegyei törvényszékre az ügy, 1714. április 20-án az Egri Káptalan dékánja, Petrik András írásban kijelentette, hogy az árokszállásiak törvényes jogon s nem zálogbirtokként használják Szentandrás pusztát, s miután igazolták, hogy a váltásdíjat érte kifizették, a Káptalan részéről már nincs többé követelésük az árokszállásiakkal szemben, őket a Káptalan nem fogja törvény elé idézni. Ezt a megállapodást a vármegye részéről aláírta Orczy István alispán, Kada Pál szolgabíró és Almásy János vármegyei ügyész.⁴⁸ Az ügy azonban mégis folytatódott a Királyi Ítéltáblán, ahol a korábbi vármegyei végzést felülvizsgálták 1728. január 22-én, de egyik felet sem marasztalták el, s az ügy újra csak függőben maradt. Noha a pusztát továbbra is az árokszállásiak használták, a Mikovinyi-féle térképen fele-fele arányban megosztva látjuk. Végül 1733-ban április 12-én Pesten a Királyi Ítéltáblán került sor a per újrafelvételére, ahol is Szalay ismertette az ügyre vonatkozó valamennyi dokumentumot. Végző döntést a tulajdonjogot illetően ezúttal sem hoztak, de már önmagában az is nagy eredmény volt, hogy az árokszállásiak háborítatlanul művelhették Szentandrás pusztát, s ezért senkinek sem kellett bérletet fizetniük.⁴⁹

⁴⁸ KA Inv. 1733. Nr 128. f. 52—55. Pro parte ac ad Instantiam Possessionis Árokszallásiensis Districtui Philisteorum adjacentes habitae Incolarum. De super intranotati negotii serie eatenusque subsecuta authenticationis modalitate extradatae Litterae. Relatoris Transsumptuales Testimoniales. Pestini, 12. Apr. anno 1733. Stephanus Szalay Inclitae Tabulae Regiae Judicariae Juratus Notarius.

⁴⁹ KA Inv. uo. Mikovinyi „Mappa Districtus Jassigum seu Philisteorum ex decreto Sacri Caesaranei Regiique Majestatis Commissionis Aulicae. Geometrice concinnata opere Samuelis Mikoviny nobilis Hungari.

A dél-kiskunsági pusztákért a Királyi Ítéltáblán folyó perben Szalay sem tudott érdemleges eredményt elérni, mert itt a bécsi főhatóságok, az Udvari Kamara, a bécsi Udvari Haditanács és a Pesti Invalidus Ház földesuraságának védelmében álló Udvari Commissio érdekei is élesen szemben álltak egymással. Végül „a kun perek lezárására királyi táblabírák (Almásy János és Steössel Kristóf) közreműködésével 1737-ben került sor, akik a határokat hitelesítették, Alsó- és Felső-Csengelét a városhoz csatolták”.⁵⁰ Következésképpen Kiskundorozsma és Szentmihálytelke határa megszabadult a birtokfoglalóktól. Ezzel szemben a bécsi Hadilevéltárban található árendakimutatásból az derül ki, hogy Felső-Csengelét Kecskemét, Alsó-Csengelét pedig Szeged bérelte az 1743-as évben a Pesti Invalidus Háztól.

⁵⁰ Farkas József (szerk.): i. m. 178.

HELYHATÓSÁGI KÖZIGAZGATÁS ÉS BÍRÁSKODÁS A JÁSZKUNSAĞBAN

A bécsi Udvari Commissiótól *kinevezett* földesurasági tisztségviselők közbelépése miatt természetesen nem lehetett szó teljesen autonóm önkormányzati rendszer kiépítéséről a Jászkun Kerületben. Így a helyhatósági közigazgatás és a jogszolgáltatás is csak a földesuraság árnyékában, többé-kevésbé korlátozott mértékben bontakozhatott ki. Ebben a tekintetben azonban az a legdöntőbb, hogy a helyhatósági tisztségviselőket a Jászkunsağban a kerületi, a mezővárosi és a községi közgyűléseken választották meg több jelölt közül többségi szavazattal s általában a *kinevezett* földesurasági tisztek beavatkozása nélkül. Így *választották meg* az összerületi vicekapitányt, a három kerületi kapitányt, a mezővárosi főbírákat, bírákat, a jegyzőket és a tanácsok esküdt tisztségviselőit, továbbá a községi bírákat és a községi tanácsok tisztségviselőit is. Ez a viszonylag szabad helyhatósági autonómia sok tekintetben hasonlított a szabad királyi városok jogállásához s szoros összefüggésben volt a királyi kisebb haszonvételekkel (iura regalia minora) való szabad rendelkezés jogával. Ezeket a haszonvételeket ugyan a földesuraság igyekezett beszámítani a földesúri árenda évi összegébe, de — minthogy ezeket sohasem tudta nyilván tartásba foglalni a helyhatóságok ellenállása miatt — ez a törekvése általában sikertelen maradt.

Valójában ezek a haszonvételek voltak az elsőrendű gazdasági forrásai a helyhatósági autonómiának. A *kinevezett* földesurasági tisztek azon fáradoztak, hogy miként lehetne ezeket a forrásokat teljes egészében a földesuraság javára kisajátítani. Ezzel szemben a *választott* helyhatóságok a földesuraság részére semmiféle nyil-

vántartást nem vezettek a királyi kisebb haszonvételekről. Emiatt állandó és éles ellentét alakult ki a kinevezett és a választott tisztségviselők között. Ez utóbbiak nagyon is jól tudták, hogy e jövedelmekről semmi szín alatt sem mondhatnak le a földesuraság javára a helyhatósági autonómia csorbítása nélkül. A Strasser-féle végrendelezési adomány révén említettük már az összkerületi közösségi pénztárat (Cassa Communis), ebbe azonban a földesurasági tisztek sohasem nyertek betekintést.¹

A helyhatósági közigazgatás és jogszolgáltatás élén elsőként az összkerületi vicekapitányt említjük meg. Ezt a választott tisztségviselőt — aki az eladottság előtt magát a nádort mint a Jászkunság nádori főkapitányát és főbíráját helyettesítette — évszázadokon át nádori alkapitánynak (vicecapitaneus palatinalis) nevezték. Az Udvari Kamara 1702-ben megszüntette a nádor jászkunsági főkapitányi és főbírói tisztségét, s ezzel együtt megszűnt a nádori alkapitányi tisztség is. A Rákóczi-szabadságharc idején fejedelmi alkapitány címen találkozunk vele Török András kuruc ezereskapitány személyében. A szabadságharc leverése után a Német Lovagrend csak 1714-ben járult hozzá, hogy a Jászkun Kerület újra alkapitányt válasszon, de az e tisztséget kifejező fordulatból, szókapcsolatból a „nádori” jelzőt el kellett hagyni. Mint-hogy azonban a kerületeknek valójában nem volt főkapitánya, mert e tisztséget a földesurasági adminisztrátor töltötte be, a jászkunságiak mégis ragaszkodtak ahhoz, hogy a sok évszázados törvények és hagyományok szerint legyen választott összkerületi vicekapitányuk. Némely esetben az adminisztrátort is főkapitánynak hívták.

E koronabirtok helyhatóságai úgy tartották, hogy a bécsi főhatóságokkal és a kinevezett, a földesuraság irányában elkötele-

¹ KA Inv. 1733. Nr 281. f. 3. Orczy is jól tudta, hogy minden jászkunsági helységben vannak közbirtokok (allodiatura communia) is, amelyeknek jövedelmeit ezekben a házipénztárakban helyezték el.

zett urasági tisztekkel szemben, egyáltalán a helyhatóságok autonómiaja védelmében a választott alkapitány biztos támaszt jelent részükre. Ez az elvárás és bizalom abban is kifejezésre jutott, hogy a vicekapitány nem volt alávetve az évenkénti vagy a három-évenkénti újraválasztás gyakorlatának, tisztségét tehát nyugdíjba vonulásáig, illetve elhunytáig elláthatta. Másrészt viszont szerény készpénzfizetést, de tekintélyes naturális járadékot biztosítottak részére. Évente 100 r. Ft fizetést kapott az összerületi pénztárból, továbbá 728 font húst, 52 mérő abrakot, 27 mérő búzát és 12 szekér szénát.²

Az alkapitányi tisztséget 1714–1730-ig Kiss Mátyás, Jászapáti-ban lakó armális nemes, jogi egyetemet végzett tiszt töltötte be. Egyúttal parancsnoka is volt a 12 huszárból álló „regimentnek”, tehát a közrend biztosítására fenntartott fegyveres karhatalomnak. Utódként 1730. május 1-jével nemes Morvay Mihályt választották meg. Szintén jogi egyetemet végzett, korábban Jászáro-

² KA Inv. 1734. Nr 36. f. 2. „Nemzetes Vitézlő Kiss Mátyás uram conventiója szerint való naturáliák a Nemes Jászságra ekképpen repartíáltak:

Helységek	Font hús	Mérő abrak	Mérő búza	Szekér széna
Jászberény	190	12	6	2
Jászfelsőszentgyörgy	50	3	1	1
Jászfényszaru	77	5	3	1
Jászárokszállás	77	5	3	1
Jászapáti	89	6	3	1
Jászkisér	55	4	2	1
Jászladány	45	3	2	1
Jászsalsószentgyörgy	45	4	2	1
Jászkóhalma	40	4	2	1
Jászmihálytelek	40	3	1	1
Jászdósa	20	3	2	1

szállás jegyzőjeként működött. Megválasztását még a Német Lovagrend hagyta jóvá.³

1731-ben, a Pesti Invalidus Ház birtokba iktatása után Morvay részére nehéz helyzet alakult ki, mert mint választott tisztviselőt az Udvari Commissio, illetve a Pesti Invalidus Ház hadbiztossága és pénztára nem vette figyelembe az urasági fizetett tisztek sorában. Sőt, átmenetileg az összkerületi közgyűlés is arra az állápontra helyezkedett, hogy Morvay készpénzfizetését a továbbiakban ne a kerületek közpénztárából, hanem a földesurasági árendapénzből folyósítsák, tehát vonják le a földesúri adóból. Továbbá a naturális járandóságokat ne csak a Jász Kerület, hanem a Nagy- és a Kiskun Kerület is arányosan ossza el a kunsági községek között is.⁴ Ez az összkerületi közgyűlési állásfoglalás következményeit illetően nem volt szerencsés, mert az uraságtól folyósított készpénzfizetés maga után vonhatta volna a vicekapitány elkötelezettségét is a földesuraság iránt, tehát a helyhatóságok érdekei ellen is fordulhatott volna. Hogy ez ne történjék meg, annak egyetlen biztosítója volt csak: a Morvay iránti bizalom. A jázságiaknak viszont az az igénye, hogy a naturáliákat a kunsági községek is osszák fel egymás között arányosan, elfogadható állásfoglalásnak tűnik, mert a közteherviselést nemcsak hangoztatni illik, hanem meg is kellett volna valósítani. Ugyanis a vicekapitány egyaránt eljár mind a jázsági, mind a két kunsági községek ügyeiben. A kunsági kerületek küldöttei ebben a vonatkozásban azzal is érveltek, hogy a kis létszámú fegyveres karhatalom csak a jázsági községek területén állt szolgálatban, a két Kunságban viszont a kerületi kapitányok állítanak embereket a közrend biztosítására. Ebben a vonatkozásban nekik volt igazuk, mert ott is szükség lett volna fegyveres karhatalomra. Erre viszont azért nem vállalkoztak, mert e karhatalom embereinek fizetése, felszerelése és

³ KA Inv. 1734. Nr 36. f. 1. „... eundemque in Vice-Capitaneum Distrietuum Jassigum et Comanorum cum propiori autoritate et salario eligimus et per praesentes constituimus. Viennae, 15. Maj. 1730.”

⁴ KA Inv. 1731. Nr 270. f. 2. „... nun aber wollen die Distrikte sich dessen freilich gern entschlagen.”

élelmezése a kunsági községek közpénztárát terhelte volna. A jársági karhatalom embereit is kizáróan a Jász Kerület közpénztára fizette. A két kunsági kerület hatóságai a kerületi kapitányoknak nem is adtak külön fizetést, hanem csak a büntetőeljárásokból összegyűlt pénzeknek a harmadát kapták évi illetmény címén. Így aztán arra törekedtek, hogy minél több büntetés pénzük halmozódjék fel (Straf-Geld). A kerületi kapitányok egyébként mindhárom kerületben tekintélyes birtokkal rendelkeztek, ugyanakkor felmentést kaptak mindenféle adó fizetése alól.⁵

Morvay a közgyűlési határozat után, 1731 júliusában kénytelen volt kérvényt intézni az Udvari Commissióhoz, hogy ez erősítse meg vicekapitányi és karhatalmi parancsnoki tisztségében, továbbá engedélyezze illetménye folyósítását. Kérvényét br. Orczy — miután a Pesti Invalidus Ház parancsnokával, Hohenhau ezredessel egyetértően megbeszélték — pártolóan terjesztette fel. Jelentette, hogy Morvay jelenleg is fontos feladatot teljesít éppen a Nagykun Kerületben: egy esküdt jegyzőgyakornokkal együtt Karcagújszálláson tartózkodik, hogy ott az utóbbi lázongás ügyében újabb nyomozást végezzen, mert ő maga ezalatt a jászberényi lázongás miatt letartóztatott és fogva tartott 13 főkolompos vallatásával van elfoglalva — „... die allhier arrestirte dreizehn Rädelsführer zur Verhör ziehen”.⁶

Orczy ebben a jelentésében is hangsúlyozta, hogy Morvay huszárkapitányi tisztségében való megerősítése nagyon is szükséges és üdvös volna, mert az ország vármegyéiben is mindenütt tartanak ilyen karhatalmat. Ilyen minőségben hatáskörébe tartozik, hogy a kerületekben a huszárokkal felkutassa és letartóztassa a gonosztevőket, a rablókat, a gyilkosokat és a hasonló bűnözőket, ügyeljen a kisebb rendbontókra, ezeket igazítsa el, a tetteseket jog

⁵ Vö. Századok, 1982. 1. sz. 150.

⁶ KA Inv. 1731. Nr 270. f. 1—2. „... wornach dann deren Examen und Aussag zur gnädigster Deliberation, was ein und anderer verdient haben möchte, einer hoehlöblichen Kaiserlichen Hof-Commission unterthänigst, gehorsamst einzuwendten ohnermanglen werde.”

szerint büntesse meg. Mindezekről tegyen jelentést, s mindenben álljon rendelkezésre, „ami a magas földesuraság szükségére és hasznára lehet!”⁷

Morvay kérelmét és Orczy javaslatát az Udvari Commissio elfogadta, évi 100 r. Ft fizetését a Pesti Invalidus Ház pénztárából felvehetette, de a régi szokásjog szerinti naturáliák beszedését a további értesülésekig függőben kellett hagyni.⁸ Morvay részére ez a felemás és bizalmatlan főhatósági határozat mindenesetre elég sérelmes volt, mert munkaköre és felelőssége semmivel sem volt kevesebb az urasági adminisztrátorénál, akinek az évi fizetése viszont 1200 r. Ft-ra rúgott, nem is számolva az egyéb járandóságokkal. Sőt egy mezővárosi főbíró fizetése is elérte a 150 r. Ft-ot, a nagyobb községek főbíráinak az évi fizetése is 70 és 100 r. Ft körül mozgott.⁹

1732. április 20-án Morvay végül is felvehetette előző évi fizetését a Pesti Invalidus Ház pénztárából. Ettől függetlenül azonban teljes hatáskörrel és felelősséggel végezte a reá háruló feladatokat. 1732 szeptemberében ő vezette azt a nyomozást és tanúvallatást a Nagykun Kerület kapitányi törvényszékén, ahol egy Rácز János nevű rablót halálbüntetésre javasoltak. Az ítéletet az összkerületi törvényszékhez — „sedria celebrata Districtuum Jassigum et Cumanorum” terjesztették fel. Orczy elnökletével helybenhagyták az ítéletet, majd innen az Udvari Commissióhoz (Sedes Dominialis) továbbították jóváhagyásra. A végső döntést a Királyi Ítéltábla hozhatta meg.¹⁰

⁷ KA Inv. 1731. Nr 270. f. 2. „... annoch Einhundert Gulden an baaren Geld gehabt, welches ihme die Distrikte bezahlen müssen, aber ...”

⁸ KA Inv. 1731. Nr 278. f. 1—2. „Dem Morvay seinen als Vice-Capitano in den Jassiger- und Cumaner-Distrikten 100 rheinische Gulden pro Salario von dem Commissio entrichten ausgeworfen, die Naturalien aber bis auf weiteres eingeholte Nachrichten in Suspensio verbleiben sollen!”

⁹ OL P 520. 13. cs. Nr 454—455. 1731. május 18. A Jász kun Kerület közgyűlési határozata a tisztségviselők illetményeiről.

¹⁰ KA Inv. 1732. Nr 325. f. 3. Jászberény, 1732. szeptember 22.

Morvay részére a legnagyobb elfoglaltságot mégsem a rendészeti és a közbiztonsági szervezet irányítása jelentette, hanem a kerületek határövezetének az ellenőrzése, a lezáratlan fiskális határperek árnyékában erőszakosan fellépő birtokfogalók elhárítása és visszaszorítása. Nem volt a kerületekben senki, aki nálánál jobban ismerte volna a környező vármegyék földbirtokosainak sokszor merész, de jogtalan birtokköveteléseit a kerületek peremrészein, ugyanakkor e peremrészek községeinek régi, jogos határvonalait. Nemcsak Orczy ismerte el kiváló felkészültségét és tájékozottságát, hanem utóda, Podhradszky is, pedig Morvay minden tekintetben elsősorban a kerületek, a mezővárosok és a községek gazdasági érdekeinek védelmét tartotta szem előtt, azt, hogy gazdaságilag és autonóm jogállásukban gyarapodjanak és megerősödjenek.

A dél-kiskunsági puszták ügyében Szegeddel szemben egyik adminisztrátor sem tudott valóban tartós eredményt elérni. 1733. május végén Orczy Morvayt bízta meg, hogy a Szegedről, a Kecs-kemétről, a Kiskun Kerület központjából, Kiskunhalasról és a többi dél-kiskunsági községekből kirendelt előjárókkal együtt járják be a kerület peremrészeit, jelöljék ki pontosan a puszták határait — „diese Praedien reambulieret, die Limites völlig ausgezeichnet und ausgeworfen, auch der Stadt Szegedin resignieret hat” —, ezt el is végezték, Szeged is belenyugodott. Kivéve egy nagy pusztarészt, amely azonban a nyomozóbizottság helyszíni szemléje, tanúvallatása és vizsgálata szerint ősidők óta Kiskunmajsához tartozik. Szeged ellentmondása miatt azonban e pusztarész hovatarozásának eldöntése továbbra is függőben maradt.¹¹

Amíg a kinevezett földesúri tiszteket általában minden községben gyanakvással, bizalmatlanul, úgyszólván ellenségesen fogadták az adófizető lakosok, Morvay viszonylag többségi választói bázisra támaszkodhatott, javaslatait és intézkedéseit a legtöbbször elfogadták. A sokszor tehetetlen adminisztrátor 1734. március

¹¹ KA Inv. 1733. Nr 154. f. 7. Gyöngyös, 1733. május 24. „Dieses Terrains weiters in suspenso gelassen worden.”

10-én gr. Nesselrodénak, az Udvari Commissio soros elnökének többek között ezt írta: „Morvay úr volt eddig az egyetlen, aki éjjel-nappal velem járkál, és most is gyakran van kiküldetésben, és — ha tőlem útbaigazítást kap — igyekszik minden módon a földesuraság javára szolgálni. Azonban a kerületek határainak ekkora zűrzavarában nem tudom, mit kezdenék egy ilyen ember nélkül, mert a földesúri jogok védelmére a határoknál időnként erőszakot erőszakkal kell visszavernünk.”¹² Ez persze, elsősorban a kerületek érdeke volt.

Természetesen az olyan, a bécsi főhatóságok ellentétei miatt hosszú éveken át elhúzódó határperekben, mint az Udvari Kamara rendelkezése alatt álló Tokaj fiskális uradalomhoz tartozó Püspökladány és az Udvari Commissio s közvetlenül a Pesti Invalidus Ház tulajdonát képező koronabirtok Karcagújszállás között¹³ zajlott, Morvay sem tudott eredményesen fellépni. Sikeresen járt el azonban Kunhegyes és a Heves—Külső-Szolnok vármegyéhez tartozó Tomaj község határvitájában. Arról volt szó, hogy 1733. július 13-án Szentgyörgyi István szolgabíró, gr. Forgács János, br. Orczy István és Borbély Mihály szomszédos földesurak parancsára a tomajiak lekaszálták a kunhegyesiek Besenyő pusztán lévő rétjét, amely az ún. Kun-Ásáson belül esett, a Kakat-oldalra. Írásban fenyegették meg a kunhegyesieket, hogy tovább ne merészeljenek ott megjelenni, mert embereiket elfogják, bezárják.¹⁴ Az 1728. évi országos összeírás alkalmával Tomaj akkori földesasszonya elismerte, hogy ez a puszta Kunhegyeshez tartozik, úgy is írták össze, fizetik adóját is. Mindezt hiteles tanúvallomásokkal is bizonyították: „Mindenfelől pörös a határunk, mivel a vármegye körülvelt bennünket, erre volt csekély menedékhelyünk, de íme, erre is pört vetettek ellenünk.” Ebben az ügyben Morvay és Orczy

¹² KA Inv. 1734. Nr 108. f. 13. „... sed in hac tanta confusione Limitum nec scio, quid sine tali homine inciperem . . . vim vi repellere debemus.”

¹³ KA Inv. 1733. Nr 342. f. 2. 1733. szeptember 28. A Magyar Kamara jelentése a Királyi Kancelláriához, gr. Batthyány Lajos kancellár aláírásával. „... ut subinde solebant turmatim et armatim compareant.”

¹⁴ KA Inv. 1733. Nr 296. f. 20. Kunhegyes, die 29. Septembris 1733.

megegyeztek. Borbély és Szentgyörgyi utasítást kapott, hogy tovább ne háborgassák a Nagykun Kerülethez tartozó Kunhegyes határait.

Ugyancsak eredményesen működött közre Kisújszállás és Túrkeve javára a kenderesi és a fegyverneki határfoglalókkal szemben folytatott perben. Ezek alapján az Udvari Commissio 1734-ben Morvay fizetését 200 r. Ft-ra emelte fel, s a már eddig is körvonalazott feladatait nyilvántartás végett 6 pontban foglalta össze:

1. A kerületek földesurasági adminisztrátorának alárendeltségében végezze feladatait, ezekről neki tegyen írásbeli jelentést.

2. Különösen ügyeljen a kerületek határdombjaira, mezsgyéire, hogy a szomszédok azokat ne rombolják le, hanem őrizzék meg.

3. Mint huszárkapitány különös gondot fordítson a kerületek karhatalmi alakulatára, hogy mind a közrend, mind a biztonság fenntartásában, valamint az adók behajtásában jól közreműködjenek.

4. Miután köztudott, hogy a szomszéd vármegyék a kerületek határjeleit, a régi és a valódi határvonalakat szinte naponta megsértik, hatalmasul megtámadják, ezekkel minden módon szálljon szembe.

5. A rablók, a büntetettek, a csavargók és a garázdák elfogására, megbüntetésére és kiirtására tegyen meg minden szükséges intézkedést, s ha mindezekhez nincsenek elegenden a kerületi huszárok, akkor az elfogadott szokás szerint — „iuxta consuetudinem receptam” — a kerületi kapitányok nyújtsanak segítséget.

6. Tevékenységéért 200 r. Ft jár neki a Pesti Invalidus Ház pénztárából minden levonás nélkül. Hogy pedig az alattvalók ilyen minőségben elfogadják, „annak rendje és módja szerint ajánljuk nekik”.¹⁵ Ezt az előírást és jóváhagyást 1734. november

¹⁵ KA Inv. 1734. Nr 377. f. 5–7. Instructio per Commissionem Aulicam in negotiis Domus Invalidorum Militum Pestiensis ordinatam Michaeli Morvay, qua resolutio Districtuum Jassigum et Cumanorum Vicecapitaneo. Datum, Viennae Austriae ex Commissione Caesareae Aulica in negotiis Domus Invalidorum Militum deputata. Die 17. Octobris, Anno 1734. Comes Caspar von Cordua mp.

4-i keltezéssel Kakas János, a kerületek esküdt jegyzője másolatban küldte szét a jászkunsági helyhatóságoknak tudomásulvételre.¹⁶

Morvay jászkunsági vicekapitányi tevékenységét — a jelenleg rendelkezésünkre álló levéltári forrásanyag alapján — 1743-ig kísérelhetnők figyelemmel, mindig a legnehezebb feladatok megoldása során. 1735. április végén, amikor a Békés vármegyei parasztmozgalom lecsendesítésére mozgósították a Jászkun Kerületet is, strázsamester (örnagy) rangban és minőségben a jászkunsági tisztek sorában szerepelt.¹⁷

A redemptionális szervezkedésben a hatalmukkal visszaélő, ki-nevezett földesurasági tisztek visszaéléseinek leleplezésében, a nádori hivatalhoz intézett felterjesztésekben jelentékeny szerepet vállalt és igen eredményesen közreműködött.¹⁸

Több alkalommal érintettük már az eddigiek során a kerületi választott kapitányok szerepét. Ezt a tisztséget a Jász Kerületben 1731-től 1735-ig id. Molnár Mihály, 1735 júliusától 1736 szeptemberéig Kovács Ferenc, 1737 szeptemberéig Nagy Mátyás, 1738-tól 1739-ig ismét Kovács Ferenc, végül 1739-től 1745-ig újra Nagy Mátyás voltak választott kerületi kapitányok. Ők valamennyien végeztek középiskolát is. Bél Mátyás különben 1730-ban általánosságban jegyezte meg a jászkunságiakról, hogy „beszédük mindenhol tiszta és előkelő”, írással mindnyájan foglalkoznak: „az olvasáson kívül meg lehető-

¹⁶ Össze lehetne hasonlítani ezt a karhatalmi szervezetet az ún. „parasztvármegye” végrehajtó apparátusával. Vö. *Szakály Ferenc*: A hódoltság. *Historia*, 1986. 3–4. sz. 13. Bár a szomszédos Pest–Pilis–Solt vármegye éppen 1730-ban szüntette meg a parasztvármegyéjét. Vö. *Szekfű Gyula*: Magyar történet. IV. k. Bp. 1939. 484. A Jászkun Kerületben viszont kiszélesedett hatáskörrel továbbra is fennmaradt.

¹⁷ JNSZML JKI Prot. 1732–41. 194–205. 1735. április 30., továbbá uo. *Conscriptio Militum Jassigum*, 1735.

¹⁸ KA Inv. 1743. Nr 188. f. 68. 1742. szeptember 26. Podhradzky levele Morvayhoz, nehezményezte, hogy több levelére egy sor választ sem adott. Továbbá: KA Inv. 1744. Nr 355. f. 1–2. „... all dort ihre gerechtsame Gravamina bittliches vorzustellen von Haus und Hof davon jagen ...”.

sen sokan ismerik a latin nyelvet is.”¹⁹ Ezeknek a kerületi kapitányoknak a feladatai sok tekintetben hasonlítottak az összerületi vicekapitányéhoz, de csak a jázsági territoriumon. Készpénzfizetést sem a földesurasági, sem a helyhatósági pénztártól nem kaptak, ezzel szemben tekintélyes gazdasággal rendelkeztek s mentesek voltak mind a földesúri árenda, mind a hadiadó fizetése alól. Az ún. bírságpénzek harmadát azért ő is megkapta évenként, az Udvari Commissio ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy ez a járandóság évente 50 r. Ft-nál nem lehet kevesebb. Mivel a büntetéspénzeket évente kerületenként összegezték s fizették be a Pesti Invalidus Ház pénztárába, a kerületi kapitányok is innen kapták meg illetményüket.²⁰

Molnár Mihály jász kerületi kapitány neve nem sokat szerepel az iratokban, az azonban kitűnik, hogy az adminisztrátor jelenléte nélkül rendszeresen tartott kerületi közgyűléseket,²¹ de ezekről nem készítették jegyzőkönyveket, pedig ezeken sokszor fontos határozatokat hoztak. Amikor 1733. november elején arról értesült, hogy a Pesti Invalidus Ház az Udvari Commissio határozata szerint Jászberényben egy nagy székházat akar építtetni „a felséges Dominium részére”, az építőkövet Gyöngyösről, az építőfát, a szálfát Szolnokról ingyen fuvarban akarja szállíttatni, az 1733. november 21-i kerületi közgyűlésen fontos határozatokat hoztak az építőanyagok szállítási költségeit illetően: „Ha ezen munka elkezdődne . . . egy négyökrös szekértől és a mellette lévő szolgabéres munkájától naponként 1 Forint 25 Dénár esne, de mivel egy nap úgy, mint az üresen való felmenetelben eő-Felsége részéről — ámbár a Gazda fogyatkozására is — haszontalanul láttatik elmúlni, azért két napra egy négyökrös szekereztől 1 Forint 77 Dénár fizetése rendeltetett és végeztetett . . . Szolnokról a város részére

¹⁹ *Bél Mátyás*: i. m. 23–24. Bárcsak igaza lett volna a „mindnyájan” vonatkozásában!

²⁰ KA Inv. 1734. Nr 275. f. 3–4. „ . . . exquo tamen Capitanei Districtuales nullis Salariis provisi sint.”

²¹ JNSZML Jászberény lt, Protocollum Decisionum Senatorialium 1724–1749. 208.

a serföző is 3 Márjást (90 dénárt) szokott fizetni két szálfától." Ha tehát a Pesti Invalidus Ház a saját költségére vállalná az építkezést, akkor a kerület és a város nem vállalja az ingyen fuvar, sem az ingyenmunkát a szállításnál és az építkezésnél.

Nyilvánvaló, hogy a kerület semmi szín alatt sem egyezett volna bele abba, hogy a felépítendő székház az alig megtűrt földesuraság tulajdonát képezze. Nem mondott le sem az építkezési telek közösségi tulajdonjogáról, sem a beruházó, sem az építtető és egyáltalán a tervezett épület tulajdonjogáról az intézményi földesuraság javára. Pedig ez az uraság láthatóan ragaszkodott volna mindezek tulajdonjogához. Anton Erhard Martinellivel — aki császári udvari építőmesterként 1728-tól 1742-ig a Pesti Invalidus Ház építkezését is vezette — elkészítette a jászberényi földesurasági székház alaprajzait, valamint a hozzá szükséges építőanyagoknak és az építkezési kiadásoknak a részletes költségvetését is.²²

Martinelli tervezete szerint a jászberényi kétszintes épületnek a teljes hosszúsága 22 öl (kb. 42 m), szélessége 3 öl, van két oldal-szárnya, ezek hossza 8,5 öl, szélessége 3 öl, az alagsori szint magassága 10,5 láb (3,32 m), a földszinti építmény magassága 11 láb (3,47 m), a padlástér magassága szintén 11 lábnyi volt. A jobbszárny alagsori részében 10 börtöncellát, a többi részben pedig pincéket, raktárakat és konyhát tervezett. Az építőmester munkája a szükséges anyagokkal együtt 9148 r. Ft 40 kr, az ácsmester munkája 1162 r. Ft 37 kr, a kőfaragó munka 555 r. Ft 30 kr, az asztalosmunkák ára 567 r. Ft, a lakatosmunkáé 389 r. Ft 15 kr, az üvegesmunkáké 185 r. Ft 15 kr, a kályhás munkája 110 r. Ft és a mennyezetburkolás 270 r. Ft költséget, összesen tehát 12 388 r. Ft 32 kr kiadást igényelt volna.

Mivel a Jász kun Kerület és a város egyértelműen tartotta magát a korábbi kerületi határozatokhoz, tehát nem mondott le az építési telek, a beruházó és az építtető tulajdonjogáról az Udvari

²² KA Inv. 1734. Nr 55. f. 1–3. „Spezifikation der Materialien und Unkosten zu Erbauung des Gebäudes zu Jasperin, nachdeme darüber gemachten Grundrissen." Anton Erhard Martinelli, kaiserlicher Baumeister. Mp. L. a 4. sz. melléklet anyagát.

Commissio javára, a Pesti Invalidus Ház ezt kénytelen volt tudomásul venni, de Martinellit nem bízta meg az építkezés kivitelezésével. A Jászkun Kerület inkább saját költségen vállalta a szerényebb méretű épület felépítését, hallani sem akart annak urasági residentia vagy laktanya jellegéről, viszont tudta, hogy az épületben elhelyezett hivatalok, lakások, üzletek, pincék a város bevételeit növelhetik. Inkább megfizette a fuvar- és a napszámot is, mert a kerületek javára az adófizető lakosok szívesebben adtak ingyen munkát.²³ Az Udvari Commissio sajátos módon mégis hozzájárult az építési költségekhez 2267 r. Ft 40 kr-ral úgy, hogy ezt az összeget Strasser főadószedő levonhatta az 1734. évi földesurasági árenda összegéből.²⁴

Molnár kerületi kapitány és utódai nem könnyű feladatot végeztek, amikor a jászkunsági községek elöljáróságait arról kellett meggyőzniük, hogy az építkezéshez a beruházásokat, a fuvarokat és a napszámomunkát nem az uraság, hanem a város, illetve a kerületek javára kell teljesíteni, hiszen az építkezés tulajdonjogát illető dilemma éppen az adminisztrátor gáncoskodása miatt hosszú időn át nem oldódott meg. Így pl. a kunsági községek bizalmatlansága teljes egészében indokolt és érthető volt. Annál is inkább, mert e nagyméretű székház építésével párhuzamosan az adminisztrátor részére is épült a városban egy lakóház, amelynek költségeit az Udvari Commissio vállalta, illetve erre a célra 2000 r. Ft-ot engedett el a város részére az előző év földesurasági árenda összegéből.²⁵ Ennek a kerületi székháznak az építéstörténeti feldolgozása még további levéltári kutatómunkát igényel. Annyi azonban bizonyos, hogy az épületet 1734-ben Martinelli tervezte,

²³ JNSZML Jászberény It, Számadások 1726–1755. Capsa I. Fasc. 6. Nr 20. Anno 1735. die 26. Januarii. Gratuiti labores.

²⁴ KA Inv. 1735. Nr 342. f. 15. Quietantia super Fl. 2267 Kr 40., quos ego á Domino Perceptore Strasser ex Cassa Domus Invalidorum Pestiensium . . . perceperim . . . recognosco. 24. Augusti, 1735.

²⁵ KA Inv. 1741. Nr 230. f. 1–19. Wienn, den 5. Juli 1741. Gründliche Deduktion . . .

ugyanakkor az építkezés is megindult, és még 1741-ben is folyamatban volt.

A Jász Kerületnek is volt néhány határvitája vizsgált időszakunkban. Jászfelsőszentgyörgy azért emelt panaszt Kovács Ferenc kerületi kapitánynál 1735 novemberében, mert Prónay Gábor Pest—Pilis—Solt vármegyei földesúr a jászsági határövezetből, gr. Keglevits Gábor földesúr pedig a Hajtasziget nevű nádas határrészt saját boldogkátai, illetve egreskátai birtokához csatolta. Ez a per majdnem egy évtizedig eltartott.²⁶ A felsőszentgyörgyiek telente már fegyveresen őrizték a tó jegén az értékes nádat. 1742. december 29-én fegyveres összecsapásra került sor a Hajta patak jegén, az Egreskátával határos részen, ahol Prónay utasítására már hajnalban megjelentek az egreskátai nádvágók. Őket egyelőre elzavarták a szentgyörgyiek, de 11 óra tájban kocsikkal megérkezett a tiszttartó és a szentmártonkátai egész előljáráóság. Ezt az „úri” társaságot a szentgyörgyiek nagy csapata fogadta: „öyükben pár pisztoly, oldalukon kard, nyakukban karabély, mások kezében vasvilla és dorong.” A szentgyörgyiek tüzet nyitottak a közeledőkre „Üsd, vágd az ilyen-amolyan teremtette pogányát!” — csatakiáltással. Az összecsapásban hat ember megsebesült, két embert a szentgyörgyiek fogságba hurcoltak. Az ügyet a Királyi Ítéltáblán tárgyalták a felperes urak javára. Hat szentgyörgyi embert a Pesti Invalidus Ház börtönébe zártak.²⁷

Valószínűnek látszik, hogy a szentgyörgyiek fegyveresei az első sziléziai háborúból hazatért, szabadságos fiatalok közül kerültek ki, de ilyen hatalmaskodások elég gyakran előfordultak.

²⁶ KA Inv. 1734. Nr 70. f. 7—10. „... vere posset solus Districtus Jassigum assummi, in quo sunt gravis Controversia respectu Territorii Possessionis Gáallszentgyörgy cum Familia Comitum Keglevich et aliis compossessoribus Possessionum Káta, . . .” A pert elővették, de nem zárták le.

²⁷ KA Inv. 1743. Nr 188. f. 279—282. „Infrascriptus Inclitae Tabulae Regiae Judriae Juratus Notarius virtute praesentium fateor et recognosco . . .” Andreas Forray, Pestini, die 4. Februarii, 1743. Az ügyet a Helytartótanáctól br. gyaraki Grassalkovich Antal belső tanácsos, személynök elnökletével vizsgálták.

1738-ban Jászfákóhalma panaszt emelt a kerületi kapitánynál, hogy a jászberényiek a Tarnaszögben — „ahol a Nagyér megegyez a Tarnával” — a Tarnán túl való Karallya területét használják. A kerületi kapitány és az illetékes bírák helyszíni szemlét tartottak, s megállapították, hogy a jászberényiek „egy kapa földet sem vettek a határban.”²⁸ A Jánoshida uradalmat a Premontrei Rend jászóvári prépostsága tartotta birtokban. Ez az uradalom közvetlenül határos volt a Jászberényhez tartozó Boldogháza pusztával. A „Tisztelendő Premontrei atyák” uradalmi tiszttartója egy részt el akart csatolni a boldogházai határból, de a helyszíni szemle során barátságos megegyezés jött létre.²⁹

A Jász Kerület közgyűlésén a kerületi kapitány felmérése alapján határozták meg a város és a jászszági községek főbíráinak, bíráinak és jegyzőinek évi készpénzfizetését és naturális illetményeit „a közönséges igazság és a jó rendtartás érdekében”.³⁰

10. táblázat

A városi főbíró és a községi bírák illetményei 1731-ben

Helység	R. Ft	Kila búza	Akó bor	Font hús	Font só
Jászberény	150	30	20	200	200
Árokszállás	75	15	10	100	100
Jászapáti	75	15	10	100	100
Jászfényszaru	60	12	8	80	80
Jáskisér	50	10	7	70	70
Alsószentgyörgy	50	10	7	70	70
Jászladány	20	5	4	40	40
Jászmihálytelek	15	4	3	38	38
Jászfákóhalma	20	5	4	40	40
Jászdósa	20	5	4	40	40
Felsőszentgyörgy	15	4	3	38	38

²⁸ JNSZML Jászberény lt, Prot. 246—247. Jászberény, 1738. június 28.

²⁹ KA Inv. 1734. Nr 70. f. 6. Jászberény, die 14. Febr. 1734.

³⁰ OL P 520. 13. cs. Acta Jassiges, Cumanos et Hajdones concernentia Nr 454—455. 1731. május 18. A Jász Kerület közgyűlésén.

A jegyzők fizetése 15 és 100 r. Ft között változott a községlakos népesség arányában, a naturáliák pedig a városi vagy a községi tanácsokkal való megegyezés szerint. A Nagy- és a Kiskun Kerületben ilyen fizetésrendezést nem honosítottak meg. Ezzel szemben az előljáróságok vezetőinek vagyonát, adóalapjait és adótárgyait nem írták össze hivatalviselésük idején, mindenféle adófizetés alól mentesítették őket, csupán utazási költségeiket térítették meg a „Cassa Domesticá”-ból. A vezető tisztségviselőket a Kunságokban mindig a legvagyonosabb gazdák (nemesek, oppidanusok, peregrinusok) közül választották meg. Úgy vélték, hogy ők anyagilag nincsenek rászorulva a fizetésre, és így a legkevésbé sem lehetnek részrehajlóak a közügyek intézése során.

A Nagykun Kerületben 1728-tól 1734-ig Gaál Mihály, 1734-től 1743-ig Terbócs István, 1743-ban Tóth András és 1744-től 1745-ig Kálmán István voltak a kerületi kapitányok. Nem kevés gondot okozott az a körülmény, hogy a Nagykun Kerület lakosságának többsége a református vallást követte. Ha a lakosság református vallású jelölteket javasolt erre a tisztségre, akkor ők az 1734. évi carolina resolutio értelmében a katolikus formula szerint tették volna le az előírt esküt. Ha ezt nem vállalták, akkor az adminisztrátor katolikus vallású jelöltet ajánlott, őt pedig a választók nem fogadták szívesen. A carolina resolutio itt visszajára fordult. Hogy a kiskunsági Matty-tó mellett nem létesült új község és a tervezett három lovassági laktanya sem épült fel, továbbá a nagykunsági Kolbáz pusztán nem létesítettek új községet, annak egyik fontos oka az volt, hogy az Udvari Commissio egyoldalúan és elfogultan ragaszkodott volna a katolikus vallású családok betelepítéséhez. Ezt pedig a nagy- és kiskunsági vezetők felekezeti elfogultsága hiúsította meg.

Itt még Orczy is a rideg utasításos módszert követte pl. a nagykunsági szőlőtelepítés ügyében. 1732. október 14-én a következő rendeletet küldte a kerületi kapitánynak: „Kegyelmed, Gaál Mihály kapitány uram, vévén ezen commissiómat, azért az egész Nagykunságban levő helyeket vizsgálja meg, valahol szőlők vannak! Vizsgálja meg azt, hogy aki nem ültetett (be földet) szőlő-

vesszővel, azon mindeniken 12 Forintokat desummáljon minden könyörületesség nélkül! Aki pedig nem fogott mindeddig (ti. szőlőföldet), mindjárt tartozik fogni. Hogy annyival is inkább megtartassék, unitis viribus mind marhátul, s mind madártul (eltiltatik). Melyhez különben (másként) sem cselekedjék Kegyelmed!"³¹

Fontos határozatokat szavaztak meg a Nagykun Kerület Kisújszálláson tartott kerületi közgyűlésén is. Figyelmeztették az egyes községek elöljáróságait és esküdtjeit: „Valamikor az Helység mellett fáradoznak és esküdt hivatalos tisztüket exerceálják (gyakorolják), cselédjüket semmiféle szolgálatra, azok marháját ne adigálják (hajtsák); ha *militaris condescensio* interveniál (katonai beszállásolás jön közbe), semminémű *transennáliáknak* (katonai átszállítások) alkalmatosságával ne *adstringáltassanak* (szoríttassanak) a cselédek. Az *inquartirungozó* militiának *intertentiójától* magok házánál *immunitáltassanak*; valamikor az Nemes Helységből hosszas sorra maguk személyekben (a cselédek) *expediáltatnak*, *rendes szerekbe imputáltassék*” — tehát a cselédek szolgálatába ezeket is számítsák bele.³²

Mivel a Nagykun Kerületben inkább a legeltető állattenyésztést és a rétgazdálkodást helyezték előtérbe a kenyér- és a takarmánygabona termesztésével szemben, nagy gondot fordítottak a kerület határövezetében lévő kaszálókra. Gaál kapitány pl. Kunhegyes elöljáróságát és lakosságát saját hatáskörében kivezette a Kun-Ásás és a Villangó nevű határrészre, amelyet — kiváló kaszáló- és szénatermő rét volt — a község részére és a beszállásolt katonaság el látására emberemlékezet óta „tilalmas rét”-nek neveztek, mert a Heves—Külső-Szolnok vármegyei szomszédos földesúr, Borbély Mihály és a vármegyei szolgabíró, Szentgyörgyi István, ezt a határrészt jobbágyaikkal megszállották, a kunok szénakazlait elhordatták és jószágaikat elhajtatták, s csak Gaál kapitány követelésére adták

³¹ JNSZML Kunszentmárton It, XV/1. 1733—85. 28. *Generalis Congregatio Districtuum Jassigum et utriusque Cumanorum*. 1741. augusztus 23.

³² JNSZML Kunmadaras It, Prot. 1733—76. 7. 1740. november 25. Előbb 4. 1733. június 2-án.

vissza.³³ Az ebből támadt fiskális per végül is a kunhegyesieket igazolta.

Terbócs kerületi kapitány 1735 elején, a Károlyi-féle huszárezred szervezésével összefüggő kupeckedés során gyanús vállalkozásokat folytatott a Békés vármegyei Haruckern uradalomhoz tartozó szent-andrási és a szenttornyai pusztákon a marhatartó tőzsérekkel. Emiatt a nagykunságiak nem is választották meg a parasztfelkelés lecsendesítésére szervezett katonai egység tisztí karába. Azt is az ő rovására írták, hogy Kunszentmárton fiskális perbe keveredett br. Franz Haruckern Békés vármegyei földbirtokossal, aki a község határához ősidők óta hozzátartozó Bábótzka pusztát birtokba akarta venni, a kunszentmártoniakat eltiltotta e puszta legeltetésétől, holott a puszta használatáért járó földesúri adót mindig a község fizette. Haruckern a szomszédos Öcsöd község előljáráóságát utasította arra, hogy Bábótzkát ne engedjék ott legeltetni — „... quod Subditi eiusdem Illustrissimi Baronis Öcsödienses nihil velint ex dicto Praedio Bábótzka nostris Kunszentmártoniensibus cedere”.³⁴

Ebben a perben br. Péterffy és Almásy János Heves—Külső-Szolnok vármegyei táblabírák br. Haruckern mellé álltak, így Kunszentmárton Bábótzka pusztát elvesztette.

1735. március elejétől kezdődően mindhárom kerületben nagy terhet jelentett a császári-királyi ezredek csapatszállítása. E transznát illetően figyelmet érdemel Kunszentmárton panasza: „Helységünk három nemes vármegyének, Heves, Békés és Csongrád között maga egyedül fekszik úgy, hogy ezek közül akármelyiken eő-Felséghe népe általtakarodik, Kunszentmártont semmiképpen el nem kerülheti, mert akár Erdélybe, akár a Bánátusba, Szolnoktól Arad felé, vagy ismét onnét vissza, Czibakházán vagy Szolnokon által Buda felé menjen, a kunszentmártoni Révet el nem kerül-

³³ KA Inv. 1735. Nr 34. f. 27. De dato 19. Mensis Januarii, Anno 1735.

³⁴ KA Inv. 1733. Nr 301. f. 18—19. „Pro Alveo illo, ad quem se protrudit Fossura Kun-Ásás dicta . . . magnum Beneficium debere solent.”

heti . . . a Körös vizén lévő Trajektusunk mindenkor szabad ususunkban és békességben volt. Az 1735. esztendőben . . . úgy megfeleledett eő-Felsőghe népe, hogy szegény Helységünk már sem marhával, sem kenyérral a mindennapi transennát tartani elégtelen lévén, Lakosaink marháit személyválogatás nélkül levágták, házaikat, circiter ötvenig valókat pro necessitatibus focalibus (nyakló nélkül) elpusztították.”³⁵

Terbócs kapitány népszerűtlenségét a kerületben fokozta az a körülmény is, hogy sohasem mert fellépni nyíltan a felsőbb hatóságokkal szemben. Ezzel szemben Karcagújszállás mezőváros nyíltan szembehelyezkedett a szabad vallásgyakorlatot korlátozó helytartótanácsi rendelettel: „Ahhoz képest az istentisztelettől pro hic et nunc (eszerint és most) semminémű tekintetekért el nem állunk, hanem mind végig, mind végig az istentisztelethez való szolgálatot továbbra is gyakoroljuk, félretévén minden emberi találmányokat és más superstitiókat (babonákat) mindaddig, míg teljes végképpen — mitől Isten Őszent Felsőge óvjon — minden kultustól eltilalmaztatván, mind templomunk, mind eklézsiái eszközeink másé lesznek.”³⁶ Ebből nem is lett semmiféle peres ügy. Terbócs kapitánynak később, a pestisjárvány és a sziléziai háború idején lesz még fontosabb szerepe.

A Kiskun Kerületben 1728-tól 1736-ig Herpay Mihály, 1736-tól 1738-ig Nánásy János, 1739-től 1741-ig Földváry András, 1741-től 1744-ig Boros Mihály és 1744-től 1745-ig ismét Nánásy voltak a kerületi kapitányok. Ennek a sajátságosan széttagolt és hatalmas kiterjedésű kerületnek a helyhatósági ügyvitelét áttekinteni és kötelességszerűen irányítani óriási felelősséget igényelt. Jóllehet, a kerületi kapitány feladatai lényegében itt sem különböztek a másik két kerület kapitányainak feladataitól, mégis igyekszünk kiemelni ezek sorából néhány fontosabb mozzanatot.

³⁵ JNSZML Kunszentmárton lt, XI/1. Prot. 1733—85. 125.

³⁶ JNSZML Karcag lt, Prot. Oppidi, 1736—52. 54. Judex Primarius Stephanus Kálmán et Senatores. 16 aláírással.

Amikor gr. Nesselrode tábornok, az Udvari Commissio elnöke 1733. április 15-én főhatósági szemlét tartott a Pesti Invalidus Házban, Herpay személyesen kereste fel őt Pesten, hogy átadja neki többek között Kunszentmiklós és Fülöpszállás községek kérelmét s egyben kérje is e két kiskunsági község ügyének támogatását a főhatóságoknál. Az történt ugyanis, hogy gr. Esterházy Péter és Balogh Pál Pest—Pilis—Solt vármegyei földbirtokosok erre az évre már nem adták bérbe e két községnek Bábony, Szenttamás és Kisbalázs nevű pusztákat, noha azok közvetlenül a kiskunsági határok közé ékelődtek, és tizedfizetés ellenében e két község hosszú évek óta használta azokat. Mivel a vármegyei földbirtokosokkal nem tudtak újabb egyezséget kötni, most készek volnának Kerekegyháza, Bene és Lajos kiskunsági pusztákat tizedfizetés nélkül, de a szokásos földesurasági árenda fizetése ellenében bérbe venni a Pesti Invalidus Háztól. A nehézséget itt az okozta, hogy e három kiskunsági pusztát Kecskemét és Nagykőrös árendálta 808 r. Ft-ért a Pesti Invalidus Háztól. Ez utóbbi árendátorok nem kívánták átadni bérleményüket a kunszentmiklóiaknak és a fülöpszállásiaknak. Nesselrode azonban kedvezőnek tűnő ígéretet tett Herpaynak. Rövid időn belül meg is jött a határozat, hogy az árendába kért három pusztá helyett a kissé távolabb eső kiskunsági pusztákat, Kígyóst, Alsó- és Felső-Kömpöczöt árendába vehetik, mert ezeket a szegedi városi hatóság jogcím nélkül hasznosítja s nem fizet értük árendát.³⁷ A kunszentmiklóiak és a fülöpszállásiak a főhatósági írásbeli engedély birtokában hamarosan meg is jelentek a kb. 12 000 kat. h.-as kígyósi és kömpöczi pusztákon. Ebből azonban még súlyosabb bonyodalom támadt, bár egyelőre a szegediek visszavonultak.

Viszonzásul azonban 1733. június 28-án Szegedről br. von Weiss und Horstenstein ezredes várparancsnok utasítására 150 fegyveres

³⁷ KA Inv. 1733. Nr 128. f. 70—81. Pest, 1733. április 17. „... pro eo, duo eadem extra decimam ac eius accidentias et fatigia in quingentis Florenis arendari necessitata nobis circumadjacentia Praedia in supranotata Censu Annuali sine decimae praestatione.”

katona 50 szekérrel megjelent a dorozsmaiak használatában lévő Üllés és Szakanszállása nevű pusztán, hogy a már ott elkészített szénát magukkal vigyék, mivel a fülöpszállásiaiak tőlük Alsó- és Felső-Kömpöczöt elfoglalták. A foglalók hiába mutatták fel az Udvari Commissio határozatát a szentmiklósiak és a fülöpszállásiai birtoklásjogáról, a kerületi kapitány és a dorozsmaiak az erőszakkal szemben nem tudtak védekezni.³⁸ A továbbiak során ez is fiskális per tárgyát képezte, de a Helytartótanács az Udvari Commissióval szemben a szegedieket pártfogolta.³⁹

Annak ellenére, hogy Herpay jobban ismerte a kiskunsági helyi körülményeket, Podhradszky adminisztrátorral szemben hamarosan ellentétbe került. Amikor Félegyházán, Majsán és Dorozsmán a Pesti Invalidus Ház költségén felépült három vendégfogadó, ezek forgalma nem váltotta be a hozzájuk fűzött reményeket. Nemcsak a szárazság és a pénzhiány miatt, hanem a kapzsi koreszmárosok visszaélései miatt is kevés földesúri jövedelmet hozott a három vendégfogadó. Ráadásul nem is magánszemélyek, hanem Kecskemét és Kiskunhalas város, továbbá Kiskundorozsma község bérelte ezeket az adminisztrátor javaslata szerint. A Pesti Invalidus Ház ezen úgy akart változtatni, hogy más egyéni bérlőket keresett Pesten és még magasabbra emelte a bérleti összegeket. Viszont figyelmen kívül hagyta Herpay javaslatát, miszerint helybeli hozzáértő embereknek kellene átadni a vendégfogadókat kétoldalú szerződéssel. A Pestről hozott vendéglősök szintén nem váltották be az elvárásokat működésük során.⁴⁰

Az Udvari Commissio, a Királyi Ítéltábla és a Helytartótanács egymásnak sokszor ellentmondó rendeletei miatt szinte már nem is lehetett érvényes írásbeli szerződéseket kötni a pusztabérle-

³⁸ KA Inv. 1733. Nr 128. f. 19–22. „... mit 150 gewaffneten Männern und 50 Wägen auf wiederholtes Sakanszallasa hinauf geschickt und ihnen ihr allda gemachtes Heu hinweg führen lassen ...”

³⁹ KA Inv. 1733. Nr 205. f. 17–19.

⁴⁰ KA Inv. 1733. Nr 65. f. f63. In dem Klein-Kumaner-Distrikt seind auf das Invaliden Haus Unkosten drei Wirts-Häuser auferbauet worden ...

tekre. Nesselrodétól Herpay megbízást kapott, hogy a két Kömpöcz pusztát adja árendába a fülöpszállási és a szabadszállási gazdáknak, akik meg is kötötték a szerződést vele, de a szegediek nem mozdultak e pusztákról.⁴¹ Így az árendát e két községen vasalták be az adóbehajtók. Ezért Herpay levélben tett panaszt Nesselrodénál: „... a gazdák hallgatása miatt reám gyanakodnak, mert azon puszták használatával nem élhetnek, árendájának fizetése pedig a nyakukon maradt. Nem tudok mit tenni, félek az elkövetkező átoktól. Kérem, ne essék terhére Nagyságodnak valami jót gondolni eziránt!” Az ilyenféle ügyek éveken át elhúzódtak, Herpay pedig éppen ezért lemondott kerületi kapitányi tisztségéről. Utódaul Nánásy János kiskunhalasi bírót választották.⁴²

Morvay összkerületi vicekapitány és Nánásy elnökletével a Kiskun Kerületben, Kiskunlacházán, 1737. november 20-án tartott összkerületi közgyűlésen hirdették ki és fogadták el a jászkunsági kerületekre, mezővárosokra és községekre általában is érvényes statútumot, alapszabályt, szabályrendeletet: „Minden lakos a maga panaszát a főbírónak köteles bejelenteni. A főbíró minden hétfőre hívja össze a tanácsgyűlést, erről a megelőző vasárnap este a kisbíró útján értesítse az esküdteket! Ha valamelyik esküdt nem menne el, 3 Ft büntetést fizessen; ha a közgyűlés határozatát valaki nem tartja meg, ha tanácsbeli, akkor 4 Tallér büntetést fizessen, ha közrendű, akkor 2 Tallért (1 tallér = 2 r. Ft); ha valaki a bíró parancsának ellenszegül vagy csak hallgatással elmulasztja, megfogattassék, prédikációig a pellengérben állván, az egész népláttára megcsapattassék; ha valamelyik bíró a tanács végzéseit nem hajtja végre, 6 Ft büntetést fizessen; ha valaki kertet tart kerítés, jó árok nélkül, mely miatt valakinek marhabeli kára következne, a kár ára rajta behajtatik, mivel a kertet jó kerítéssel szokták tartani. Hogyha pedig a kártevő marha kaput tör be,

⁴¹ KA Inv. 1733. Nr 205. f. 9. Szabadszállás, die 15. Julii 1733. Michael Herpay mp.

⁴² KA Inv. 1735. Nr 13. f. 1–11. Anno 1734. die 1. Mensis Septembris in Oppido Halas.

vagy jó árkot által-ugrik, ami rajta esik, magának tulajdonítsa; ha valaki az ünnepnapokat, kivált a sátoros ünnepeket nem tartja, törvényes büntetését el nem kerülheti.”⁴³

Földváry kerületi kapitány idejében, 1740-ben, a pestisjárvány alábbhagyása során adták ki a Kiskun Kerületre érvényes alábbi határozatot is: „Dicsőségesen országló Felsőleges Mária Terézia Apostoli Kegyes Királynő Asszonyunknak e következő kegyes Parancsolati — hogy mindenkinek tudtokra annyival inkább legyenek — ezen Táblára kiírtak ekképpen:

1. Aki »adtával-teremtettével«, lelke mívelésével káromkodni nem iszonyodna, első cselekedetért ugyan 50 pálcákkal, másodikért 100 pálcákkal, harmadikért tömlőcözéssel, negyedikért a Districtusokból való kicsapattatással fog büntettetni. Aki pedig új ki-gondolt, mívelt adta-teremtettével vagy illetén más szörnyű s ir-tóztató káromkodásokkal káromkodnék, az elkövetett káromko-dásnak minémiségéhez képest az első cselekedetért is szörnyű előljáró kínokkal halálra fog sententiáztatni. Aki pedig hallja a káromkodást s be nem jelenti, három Forintokra fog büntettetni.

2. Az akárhol, de leginkább a korcsmákon megesni szokott ve-szekedések, verekedések vagy akármely erőszakos szembeszállások, mihelyst akárki által észrevétnek, minthogy az effélékből gyakran halál is szokott következni, azonnal annak cselekedői a legközelebb találtatható bírának vagy magisztruális tiszteteknek bejelentetvén, minden engedelem nélkül vasra veretessenek és tömlöcbe vitettes-senek!

3. Az utcákon, a kerteken vagy akármely káros helyeken pipá-zókra, istállókban sükségtelenül tüzelőkre, tüzet, pernyét utcákra öntözőkre oly szoros vigyázás légyen, hogy valaki azokban tapasztaltatik, elsőben ugyan 2 Forintokra vagy 24 pálcákra, többször tapasztalván pedig, mindenkor duplásan minden engedelem nélkül megbüntettessenek! Az istállókban való tüzelés egyáltaljában különben meg nem engedtetik, hanem csak oly időben, amikor az

⁴³ PML Kiskunlacháza lt, V. 102/b. Capsa A. Fasc. 3. Nr 7. Kiskunlac-háza, 1737. november 20.

időnek keménységét másképp el nem lehet szenvedni; az is pedig olyan meghatározással, hogy mindannyiszor a veder víz mellette legyen, különben a megírt büntetést el nem kerülí.

4. Aki pedig ezen kegyes parancsolatokat akár enyelgésből, akár pedig megutálásból vagy megmocskolni vagy megsérteni, annyival inkább megvagdalni vakmerően bátorkodna, az olyatén a 2. punctumban büntetést bizonyosan el nem kerülheti.”⁴⁴

Az eddigiek során a helyhatósági közigazgatás és bírászkodás középszintű szervezetéről (kerületi közgyűlés) és ezek választott tisztségviselőiről igyekeztünk jellemzést adni, rámutatván a kerületi közgyűlések statútum- és jogszabályalkotó tevékenységére, valamint a kerületi kapitányok sokrétű feladatkörére is. A továbbiakban meg kell vizsgálnunk a helyhatóságok alapfokú szervezeteinek, a mezővárosi és a községi tanácsoknak a közigazgatási és bírászkodási tevékenységét.

Kiskunhalas mezőváros 1735-ben 216 adófizető gazdasággal, 1269 lakossal, kb. 128 000 kat. h. területtel rendelkezett. 2000 r. Ft földesúri árendát és 3119 r. Ft 25 kr hadiadót fizetett évente.⁴⁵ A város főbírája Péter István volt. Mellette a városi magisztrátushoz tartozott egy hadikapitány, egy törvénybíró, egy jegyző, két hadnagy, négy tizedes, egy adóügyi bíró, egy szőlőbíró, hat polgár (cíves), egy vásárbíró, két egyházfi és három városgondnok (provisor). Rajtuk kívül még kb. 30—40 szerződéses alkalmazottja volt a városnak: molnárok, mészárosok, korcsmárosok, tanítók, gulyások, csikósok, bojtárok, csordások, mezőőrök, szőlőcsőszök, juhászok, kanászok, a városi konyha gazdaasszonya és a városi kocsis.⁴⁶

Karcagújszállás mezőváros 1735-ben 291 gazdasággal, 1746 főnyi lakossal, kb. 77 000 kat. h. területtel rendelkezett. 1700 r. Ft

⁴⁴ Bács-Kiskun Megyei Lt, Szabadszállás lt, V. 401/b—d. Vegyes Iratok, 1700—1787. 1740.

⁴⁵ JNSZML JKI Közig. ir. B Capsa I. Extractus Dicarum Districtuum Jassigum et utriusque Cumanorum in Generali Congregatione, Jászberény celebrata, die 26. Januarii 1735.

⁴⁶ Uo. B Capsa I. Fasc. 3. Nr 1. Observationes. Továbbá: KA Inv. 1735. Nr 13. f. 1, 7.

földesúri árendát és 2226 r. Ft hadiadót fizetett évente. A város főbírája Tóth András volt, a város magisztrátusa 24 személyből állott. 1738-ban sem bővült létszáma, de ekkor már nemes Csatári Mihály volt a főbíró, a jegyző pedig Varró István. Mindkettőjüknek jogi végzettsége volt. A területgyarapodás, a gazdaság szervezése és ellenőrzése, a puszták vagyonának biztonsága s ugyanakkor az adóalapok, az adótárgyak és a terhek számbavétele és arányos elosztása megkövetelte, hogy az előljáróság és az alkalmazottak létszámát is növeljék.⁴⁷ Ezért 1740-ben már 35 főre emelkedett a városi szenátus létszáma: egy főbíró, nemes Geszthy Nagy János, egy törvénybíró, egy jegyző, tizenhárom esküdt, két kisbíró, négy tizedes (a városnak négy kerülete volt), kilenc polgár és négy város gondnok. Városi alkalmazásban voltak a tanítók, az egyháziak, a molnárok, a mészárosok, a kocsárosok, a pásztorok, a mezőőrök, a szőlőőrök, a kocsisok, a béresek és a városházai gazdaszony. A városházai vezető tisztségviselők a városháza asztalánál étkeztek. A városnak ekkor már 202 kapás szőlője volt. A szőlők provizora Nyéki István, a négy szőlőőr pedig: Szabó István, Tyukodi András, Somogyi János és Barla János.⁴⁸

Jászberény mezővárosnak 1735-ben 893 adózó gazdaságát írták össze, 5358 főnyi lakossággal rendelkezett. Kb. 59 000 kat. h. területen gazdálkodott. 5000 r. Ft földesúri árendát és 5486 r. Ft hadiadót fizetett évente.⁴⁹ Ehhez hozzá kell számítanunk 1735-ben még

⁴⁷ KA Inv. 1731. Nr 205. f. 6—7. Extrakt über den Arenda-Einkünften des 1730. Jahres aus denen Jassig-, Gross- und Klein-Kumanner Distrikten, samt denen á parte exarendierten Prädien belaufen. Továbbá: KA Inv. 1734. 208. f. 4—5. Die Maj. 1734. JNSZML Karcag lt, Prot. Opp. 1736—52. 2., 17., 32—33. Az esküdtek között több armális nemes is szerepelt. Pl. Kabay Mihály, akinek a menyé a kerületi börtönbe került, mert „éjfél tájban nagy bundában és süvegben az Aggod János uram kertjében járkált”. Onnan úgy került szabadlábra, hogy apósa vállalt érte kezességet 500 r. Ft-ig, de azért az ifjasszony megpálcáztatott.

⁴⁸ Uo. Karcag lt, 68—69.

⁴⁹ KA Inv. 1735. Nr 16. f. 23—24. Rationes super Quantum Contributionale á Districtibus Jassigum et Cumanorum persolutum á 1. Novembris 1733. usque ad finem Octobris 1734.

752 r. Ft 3,5 kr rendkívüli hadiadót is.⁵⁰ A városnak 1732-ben 41 főnyi magisztrátusa volt: főbíró nemzetes vitézlő Muhoray Mátyás, másodbíró Pélyi József, törvénybíró Vámos Benedek, adószedő bíró Takó Mátyás, szőlőbíró Juhász András, egyházbíró Barna János, székbíró Kátai András, vásárbíró Szücs György, jegyző Kakas János, aljegyző Molnár Mátyás; egy városhadnagy, hat polgár, 14 esküdt, kilenc tizedes, egy plébános. Egyéb alkalmazottai: 16 molnár, három mészáros, korcsmárosok, egyháziak, tanítók, szőlőörök, mezőörök, pásztorok, továbbá szolgálók: a városi gazdaasszony és cselédje, a város kocsisai, vágópásztor, lovaskerülő, gyalogkerülő, órás, éjjeliőr. A városházának nagy konyhája volt, aki erre befizetett, ott étkezhetett.⁵¹

A főbíró készpénzfizetését már jeleztük, de emellett tekintélyes naturáliákat is kapott évente: 30 kila búza, 20 akó bor, 1 ölösértés, 1 esztendő süldő, 200 font székbeli hús, 100 font faggyú, 4 pár csizma, 4 szekér fa és 200 font só. A másodbíró 100 r. Ft készpénzfizetés mellett kapott évente 20 kila búzát, 10 akó bort, 1 ölösértést, 1 q sót, 1 q székbeli húst, 50 font faggyút, 4 pár csizmát, 4 szekér tűzifát. A főjegyző évi fizetése: 100 r. Ft készpénz, 20 kila búza, 10 akó bor, 1 ölösértés, 1 q só, 1 q hús, 50 font faggyú, 4 pár csizma, 4 szekér tűzifa, szántásra éven át 6 r. Ft, 16 kaszás ember, 16 szénagyűjtésre és szekér szénabehordásra 16. A polgárok évi fizetése: 20 r. Ft készpénz, 4 pár csizma és 1 süveg. A plébános évi fizetése: 100 magyar Ft, 100 kila szemes búza, 40 kila őszi és tavaszi vetés, 24 budai itce vaj, 10 Ft ára hús, 8 Ft ára faggyú, 18 Ft ára szalmára, 8 Ft-ért 2 kósó, 30 kaszás rétkaszálásra, felgyűjtésre és behordásra, esztendőnként elégséges tüzelőfa felvágva.⁵²

Ilyen évi fizetések és illetmények mellett nyilván nem lehetett szó robotköteles gazdaságok bevezetéséről, de az „Ófelsége hadi

⁵⁰ Bács-Kiskun Megyei Lt, Szabadszállás lt, Prot. Possessionis. V/401^a. Városkönyv, 1741–59. 6–7.

⁵¹ JNSZML Jászberény lt. Prot. Opp. 1724–49. 179–81.

⁵² Uo. 1732. május 17-i és az 1738. január 8-i határozatok. Prot. 183., 240–245.

vitézei" és ezek „által-takarodása" idejére fenntartatott rétek, kaszálók, legelők, sőt árpa- és zabföldek művelésére szükség szerint kirendelte a városi elöljáróság a gazdákat ingyen közmunkára is: „Hogyha a lakos a Váras pecsétjére nem compareálna, és szükségképpen a polgárnak kelletik érette menni, 3 Márjást desummálhasson az előállni nem akarón."⁵³

Itt a mezővárosoknak is volt jogszabályalkotó hatásköre. Jászberényben pl. 1734-ben pénzbüntetés terhe alatt kötelezték a gazdákat, hogy az április 24-i bíróválasztáson megjelenjenek: „Mint-hogy pedig ezen Nemes Váras lakosainak bíróválasztásnak idején szükségképpen jelen kellene lennie, hogy a visitatio rend szerint meglehetne, de némelyek ezt süketségre veszik s elhallgatják és mulasztják. Arra nézve: aki ezután elmulasztja, ha házas gazda léssen, két Rhénes Forintra, ha zsellér, egy Rhénes Forintra fog büntettetni."⁵⁴ A városban tartott kerületi közgyűlésen hozták a következő határozatot is:

„Első béres konvenciója: készpénz 14 magyar Ft, 1 ruha, 5 pozsonyi mérő őszi vetés, melynek magvával a gazda tartozik, a marhateleltetés iránt a gazda maga értékét érzi, úgy alkudjon!

Második béres conventiója: készpénz 10 magyar Ft, egy ruha, 3 pozsonyi mérő őszi vetés, marhateleltetés mint az első béresnek.

Harmadik béres minden marhája fog nevezet szerint a fölvetésből kihagyatni úgy, mint az elsőnek 4 kihagyatik, a másodiknak 3, s ha ezeken kívül több találtatik (a bevallottnál), az közönséges adónak közönséges megfizetésére conscribáltatik.

Amely béres el nem akar szegődni, nyole nap alatt elszegődjön, ha csak útban vagy betegségben nem léssen, másképpen a portiora azon nyole nap elfolyása után conscribáltatik mind személye, mind jószágáa.

Valamely gazda vagy béres a följobb megírt punctumokat nem observálja, 12 magyar Ft-ra büntetődik.

⁵³ Uo. Prot. 139. 1737. augusztus 31.

⁵⁴ Uo. 212—213.

Minthogy gyakortább megtörténik, hogy a szolgák közül más ember szolgálát némelyek édesgetéssel és csalogatással holdítják; és a gazda-embereknek mintegy becsületében gázolnak és kisebbitik: ez annyit ad az megszabott conventión felül, az álljon hazugságáért 50 pálca büntetéseket! Rendeltessék úgy az gazdáknak is, az megírt punctum szerint 12 magyar Ft imponáltatik.”⁵⁵

Karcagújszálláson 1740-ben a városi tanács úgy határozott, hogy „mostani idő szerint az jó kaszásnak 1 Márjás, az boglyázónak, szénagyűjtőnek 8 poltura, az asszonymak, a leánynak, úgy az kapásnak 6 poltura fizetessék”, tudniillik: naponta.⁵⁶ Ez utóbbi szerint tehát egy jó kaszás ember négy napi teljesítményéért kaphatott 1 r. Ft-ot, női munkaerő pedig hat napi munkával sem kereshetett 120 Dénárt (1 r. Ft-ot), hanem csak 108-at. Összehasonlításul: 1 cseber karcagi bor 9 Márjásba (1 Márjás 30 dénár, 1 poltura 3 dénár) került, 1 „számos-lovat” 60 r. Ft-ért adtak, ha az árpa vékáját 1 Márjásért vették, akkor a sör akóját 4 Márjásért árulták.⁵⁷

Városi közgyűlési határozat szerint rendelkeztek arról is, hogy gyümölcsöt, káposztát, ecetet stb. magánházaknál senki ne áruljon, mert sokan hamis mértéket használnak, s az aprójószágot is csak a rendes heti piacokon árulhatják. Ha valaki mégis megszegné e rendelkezést, „azon jószágától egészen el fog maradni”.⁵⁸

Kiskunhalason 1740. november 12-én a kerületi törvényszéki határozat szerint hozták a városi jogszabályt:

„1. Senki mától fogvást vasárnapi napon se szekérrel, se lóval, se gyalog (hanemha hatalmasok szorongattatása miatt) a Helységből se kimenni, se bejönni, sőt idegeneket bebocsátani, senki pré-

⁵⁵ JNSZML JKI Jászberény lt, Hiv. Tud. 6. cs. 71. 1733. április 19. 1 pozsonyi mérő (metreta posoniensis) = 62,49 liter, máshol 54,30 liter, 1 pozsonyi köből (cubulus posoniensis) = 125 liter, máshol 108,60 liter. Ennyi gabonát vetettek el egy magyar hold (1200 négyszögöl) földbe.

⁵⁶ JNSZML Karcag lt, Prot. Opp. 1736—52. 71.

⁵⁷ Uo. 22.

⁵⁸ Uo. 68. A „karcagújszállási nemes Tanáestól”.

dikáció után, sem naplemente után ne merészeljen, mert — aki ökrével megyen — elveszíti, aki pedig gyalog, száz pálca büntetést minden személyi válogatás nélkül fog szenvedni.

2. Minden muzsika-tevő szerszámok lakodalomban, köz-csap-székekben, utcákon és egyéb vendégeskedésekben való dalolások, kiáltozások tilalmaztatnak. Valaki temerarie (vakmerően) ez ellen járand, minden kedvezés nélkül 60 pálca büntetést szenved.

3. Az Isten nevének hiában való felvétele, hasztalan esküvések, eblelkű, adta-teremtette mondások halálosan tilalmaztatnak. És mivel már az «Asszonyi népek» között is alacsony dolog az emberre ebnek, disznónak, ördögnek lelkét ruházni, azért ki-ki magára vigyázzon, hogy az ilyen káromkodással se Istent ne bántsa, se magát, se felebarátját ne sértse, mert ha kitapasztaltatik, az Istent káromló tömlőre vettetik, három pénteken 100-100 pálcával büntetetik és Ecclesia-követésre állíttatik. A felebarátja lelkét szidalmazó két prédikációig kiköttetik és 50 pálcával büntetetik.”

Záradékul még hozzátették, hogy „a serény vigyázás kötelessége a bírának, az esküdteknek és a hadnagyoknak, amennyiben elmulasztanak, tiszttségüket elvesztik.”⁵⁹

Nem lehetett könnyű feladat ezeket a szigorú rendeleteket végrehajtani, de nem volt népszerű dolog ilyen követelésekkel fellépni a lakosság körében sem. Ezzel magyarázható, hogy a két kunsági kerület mezővárosaiban és községeiben szinte minden évben más-más személyt választottak meg főbírónak és bírónak. Másrészt — mivel ezek a tiszttségviselők nem kaptak meghatározott évi fizetést, viszont adómentesek voltak s a városházán étkeztek — „... nam in Maiori et Minori Cumaniae Iudices necdum habent sua ordinata Salaria, sed vivunt ex communi plebe offerente, eisdem commodius et facilius ita accidere, quam si Iudicibus Salaria praestarent. In Districtu attamen Jassigum Iudices sunt salarisati”⁶⁰ Ebben különböztek a járszági viszonyoktól. A kunsági adófizető

⁵⁹ PML Kiskunlacháza It, V 102/b. Capsa A. Fasc. 3. Nr 6. 1740. november 12.

⁶⁰ KA Inv. 1734. Nr 365. f. 2. Pro memoria, 1734. — Puncta 32.

választópolgárok azt hitték, hogy nekik így alkalmasabb és könnyebb, mintha az előjárósági tisztviselőknak évi fizetést szavaznának meg.

A bírósági gyakorlatban mind az alapfokú, mind a középfokú szinten egyaránt hivatkoztak azokra a jellegzetes jogforrásokra, amelyek a jászkunsági koronabirtok közjogi jogállásában, érvényes és többször is megerősített törvényekben és a jogszokásokban gyökereztek. Ebbe a keretbe illeszthetőek bele azok az általános vagy helyi érvényű szabályrendeletek, alapszabályok, rendelkezések, statútumok, amelyeket az összkerületi, a kerületi, a városi vagy a községi közgyűléseken szavaztak meg és emeltek jogerőre. Ezért a helyhatóságok választott tisztségviselői a jogforrásokat, azoknak minden részletét szigorúan számon tartották. A „régii szent királyoktól” adományozott, írott törvényeket és kiváltságleveleket rendkívül nagy becsben tartották, állandóan kéznél lévő, két páncélozott ládában és vaskazettában őrizték Jászberényben vagy az összkerületi titkár irattárában.

A jászkunsági bírósági gyakorlatban az aktív és a passzív peres ügyeket négy fő csoportra lehet felosztani:

1. *Határperek*, az önkényes pusztafoglalók és a jászkunsági teritóriumot sértő hatalmaskodások ellen indított perek. Ezekben a perekben a felperes (A = Actor), a panaszos lehetett a kerület, a mezőváros vagy a község helyhatósága, a Pesti Invalidus Ház, illetve ennek Udvari Commissiója. Az alperes (inactionatus inquisitus, in causam attractus, vulgo: Incattus = I) minőségben szerepeltek a környező vármegyék hatóságai és földbirtokosai, egyes városok vagy községek igazgatási vagy katonai hatóságai.

2. *Földesúri hatalmaskodás* elleni fellépés, a caducitas-beli javak erőszakos kisajátítása, másrésről az adómehtagadás, a helyhatóságok visszaélései ellen való fellépés, a megszálló idegen katonaság elleni egyéni vagy csoportos mozgalom, a burkolt vagy nyílt lázadás a kinevezett földesúri tisztek vagy a helyhatóságok túlkapásai miatt.

3. *Büntetőügyekben* peres eljárások. Ide tartoztak: az emberölés,

a súlyos testi sértés, a rablás, az útonállás, a csavargás, extravagancia, boszorkányság, szökés, istenkáromlás stb.

4. *Polgári peres ügyek*: birtokháborítás, verekedés, paráznaság, bigámia, gyújtogatás, lopás, csalás, megvesztegetés, munkabérelvonás, szökés, házasságtörés stb.

Mind a négy fő csoportban kerületenként, mezővárosenként és községenként is — hatalmas iratanyagot találhatunk. A periratok, a tanúvallatási jegyzőkönyvek, az ítélelhozatal jegyzőkönyvi indokolásai és az egyéb vonatkozó iratok alapján megközelítően hiteles képet adhatunk a jogesetekről, ezeknek sokszor rendkívül bonyolult előzményeiről, összefüggéseiről és következményeiről, végső soron az emberi küzdelmekről.⁶¹

Pl. kerületi statútumra hivatkoztak Túrkevén 1731. január 29-én „a helységi törvényszéken”: „Amidőn valaki valakit valamiben injuriál és törvényesen akar ellene eljárni, először a helységi nemes törvényszéken tartozik az ügyet felvételni, s ha itt valamelyik rész, tehát a felperes vagy az alperes nem találja meg igazát, akkor a nemes kapitányi székhez — „ad Sedem Iudicarium Inclitae Districtus Maioris Cumaniae, vulgo: ad Sedem Capitaneum” fellebbezhet.

Jászjákóhalmán ugyancsak kerületi statútumra hivatkoztak 1736-ban: mindennemű peres ügyben — kivéve a felfüggesztett, elhalasztott ügyeket (causas reservatas) — első fokon a helységi bírái a maguk tanácsával illetékesek az eljárásra (derivatio processus) és a határozat meghozatalára (deliberatio). „Ha pedig valamelyik peres fél nem volna megelégedve az első fokon (instantia prima) hozott határozattal, szabad legyen fellebbeznie a districtualis törvényszékhez.”⁶²

A kerületi statútumok mögött sok esetben a peres ügyek és a súlyos pénzbüntetések garmadája húzódott meg. 1737-ben a császári-királyi Splenyi- (korábban Zungenberg-) huszárezred bagázsia-

⁶¹ JNSZML Túrkeve lt, Prot. Actionum Senatorialium, 1726 — 38. 41.

⁶² JNSZML Jászjákóhalma lt, Prot. Inclitae Possessionis Jászjákóhalma, 1727 — 57. 110. Prot. Congregationis Generalis, 1736.

ját kellett szállíthatni a Nagykun Kerületben. Karcagújszálláson a szállítás megtagadása miatt (*refractio vecturae*) 14 gazdát büntettek meg egyenként 6 r. Ft-ra. Ezek közül „Balog István *refractio*ja, már nem egyszer, hanem kétszer is Albát vagy Reversalist adott maga ellen, hogy a bíró és a Tanács ellen nem rúgódzik, mindazonáltal ugyan semmit nem jámborodik”, azért 12 r. Ft büntetést fizessen. „Vagy pedig — ha nem akar szolgálni — maga is jószágával együtt menjen el dolgára, ahol szolgálat nélkül élhet!” Ezt az ítéletet a magisztruális törvényszéken hozták.⁶³

Kiskunlacházán Öreg Galambos István és négy társa 1737. május elején naponta kaszálta a rétet a község közbirtokát képező tilalmas kaszálón. A főbíró tetten érte őket és zálogot vett tőlük. Erre a tettesek megtámadták a főbíró, „mentéjét nyakáról leszaggatták, ördögadta lelkűnek káromolták”, ráadásul tovább kaszálták a tilalmast. A főbíró a községi hadnagyot küldte ki értük, hogy őket a kalodába kísértesse és bezárassa. A magisztruális bíróság néhány napos kalodára és kártérítésre ítélte őket, egyenként 40 r. Ft-ra. Ebbe az alperesek nem nyugodtak bele és a kerületi Kapitányi Székhez fellebbeztek. A Kapitányi Szék helybenhagyta az első fokú ítéletet. A „hatalmaskodó, nyakas lakosokat”, akik a főbíró „megrángatták és rúdul tractáltak”, továbbá másoknak is példát adtak a tilalomszegésre, meg kell büntetni: Galambost és Kontra Györgyöt 40-40 r. Ft-ra, Szabó Jánost, Kiss Jánost és Mészáros Jánost — „mivelhogy subalternusok voltak a gonoszság cselekedetében” — 20-20 r. Ft-ra büntették. Az ítéletbe belefoglalták, hogy mind az öt elítélt nyilvánosan kérjen bocsánatot a főbírótól a templomban.⁶⁴

Túrkevén 1731-ben Kenéz Mihály az adóköteles vagyron összeírása során „a marha-számadásban a maga marháit szám híjával adta fel, így kötelessége ellen vétkezett”. Ezért 12 r. Ft büntetésben részesült. Az eltagadott jószágot pedig felírták „mind a Portióra, mind a Némettartásra”. Kenéz azonban a kerületi Kapitányi Szék-

⁶³ JNSZML Karcag lt, Prot. Opp. 1736—52. 32. 1737. július.

⁶⁴ PML Kiskunlacháza lt, Capsa A. Fasc. 3. Nr 21. Kapitányi Széken való Deliberatum. 1737. május 20.

hez fellebbezett. Azt állította, hogy a be nem vallott marhákat a szolgabéres évi járandóságába szánta, tehát a béres adóalapjába kellett volna beszámítani. Fellebbezésének indokát nem fogadták el, mert Kenéz erre nem a hatóság előtt egyezett meg béresével, „s ezen dolog a Nemes Nagykunságban sehol sem practisáltatott. Hanem ha valaki *előttünk* egyezett meg szolgájával marhában, azt ki lehetett mutatni a szolganak”. Ezért a Kapitányi Szék az elsőfokú ítéletet helybenhagyta.⁶⁵

Magisztruális bíróságok elé tartoztak a családi élet zavarait és ellentmondásait illető ügyek is, így a hitvestársi hűség megszegése, amelyet a gyermekek védelme érdekében igen szigorúan büntettek. Ha az elszökött asszonyt elfogták, börtönbe vitték, majd írásbeli fogadalom adására kötelezték. Kötelezvénye így szólt: „Alább megírt Tóth Sophia jelen írásommal adom tudtára mindenkinek, akiknek illik, hogy én — félretévén mind Isten parancsolatát, mind a Világ igazságos törvényét — nem irtóztam életem megfosztásától, hűtlenségre gerjedtem, igaz Hitvestársamat élő Gyermekeinkkel elhagyván, Gyenes Gergellyel hűtelenül elszöktem. Mely megindult gonoszságomat Isten ő-szentfelsége tovább nem szenvedvén, nemes Jászságban, Mihályteleken, szökésemnek első napján megfogattam s Berényben egynéhány napig fogva tartattam, jóllehet ugyan, Országunk élő törvénye szerint halálra is ítéltethettem volna. Mindazonáltal igaz Hitvestársam, Csőr János, életemet condonálván (engedvén), mely Hitvesemnek megszolgálhatatlan igazságára nézve, úgy a Magisztrátusnak obligálom (kötelezem) magamat arra, hogy ennekutána nem-hogy azon gonoszságot végbevinni merészném, sőt megfogadom azt, hogy — ha a legkisebb, oly gonoszságot illető jelben igaz Hitvestársam megtapasztalna — a most végbevitt gonoszságomért annak törvénye és igazsága szerint szabadon büntessenek.”⁶⁶

Az aktív és a passzív peres ügyeket mind a négy fő csoport területén még tovább lehetne részletezni.

⁶⁵ L. a VII. fejezet 61. sz. jegyzetet.

⁶⁶ JNSZML Jászberény lt, Prot. Dec. Senat. 67.

A JÁSZKUNSAGI ADÓZTATÁSI RENDSZER FŐBB VONÁSAI

A Pesti Invalidus Ház az adásvételi szerződés értelmében kezdettől fogva felhatalmazást kapott arra, hogy a Jászkun Kerületben mind a földesúri adót (census seu arenda dominalis), mind a hadiadót (quantum contributionale) behajtsa a mezővárosoktól és a községektől, a külső bérlőktől pedig csak a földesurasági adót. Ezért törekedtek a jászsági községek arra, hogy a kiskunsági puszták külső bérlői helyett ők maguk bérelhessék ezeket a pusztákat. A nagy sóutak és a postautak mentén leginkább csak a szekerezők és a vásárolók vagy az átvonuló katonaság állatállományának legeltetését és szénázását kellett eltérniük pusztai bérletükön, tanyaszállásaikon ritkán maradtak ott az átvonulók. A mezővárosokban és a községekben viszont tartósan ott terpeszkedett a lakosság nyakán a német vasas vagy gyalogregimentek katonasága. Az 1730-as években a Magyar Királyság és Erdély területén 15 gyalog-, 13 vértés-, 6 dragonyos- és 2 császári-királyi lovasezred volt beszállásolva. Ebből a 36 ezredből 1-2 ezred mindig jutott a Jászkun Kerületre is. Csakúgy, mint a hadiadó összegét, a beszállásolt katonaság létszámát is az ún. nádori porták alapján osztották el a különböző közigazgatási egységek között, a városokban és a községekben pedig állandóan jelen voltak a beszállásolást (Einquartierung), az ellátást és élelmezést (Provianddienst), az átvonulást (transenna), a csapatszállítást, a szekerezést (expeditio, vectura) szabályozó tisztek különítményeikkel együtt.

Így nemcsak a szállásadás, az ellátás-élelmezés, a porciózás, hanem a csapatszállítás, a szekerezés is az adófizető lakosságot terhelte — éppúgy, mint az ország más részeiben is. Itt a kerületi

adószedők kötelessége volt, hogy a kétféle adót idejében behajtsák az adófizetőkön, nehogy túlságosan felhalmozódják az adótartozás, és nehogy szükség legyen a Pesti Invalidus Házból kirendelt executiós katonaság közbelépésére.¹ Se szeri, se száma a mezővárosi és a községi tanácsülési jegyzőkönyvekben az ezekre vonatkozó intézkedéseknek, az aránytalan elosztásból eredő panaszoknak és az általában 12 r. Ft-ban megállapított büntetéseknek a mulasztókkal és a szolgálatmegtagadókkal szemben.² Elvileg a katona-

11. táblázat

A Jász Kerület hadiadója és árendája az 1730/31. évre

Város, község	Porta-szám*	Dica-szám	Hadiadó (r. Ft)	Földesúri árenda (r. Ft)
Jászberény		1359,00	5 436,00	5 000,00
Jászárokszállás		502,00	2 008,00	2 000,00
Jászapáti		435,75	1 743,00	1 800,00
Jászfényszaru		415,00	1 660,00	1 600,00
Jáskisér		276,75	1 107,00	1 200,00
Jászsószyentgyörgy		195,50	782,00	800,00
Jászladány		186,75	747,00	700,00
Jászkóhalma		160,00	640,00	800,00
Jászdósa		143,75	575,00	600,00
Jászfelsőszentgyörgy		91,25	365,07	400,00
Jásmihálytelek		77,50	310,00	600,00
Jász Kerület	34,5	3843,25	15 373,07	15 500,00

* Csak az összesített adatok szerepelnek.

¹ KA Inv. 1737. Nr 54. f. 3 – 4. Instructio. „Maxime autem in id incumbet praefatus Perceptor, ne restantia restantiis accumulentur, ad quod avertendum debita dispositiones instituendae et necessitas postuleret, executio ex praenominata Domo Pestiensi Invalidorum Militum petenda.”

² JNSZML Karcag lt, Opp. Prot. 1736 – 52. 16., 32 – 33., 59., Jászberény lt, Prot. Opp. 1724 – 49. 208., 239., 243. Jászfényszaru Lt, Prot. 1697 – 1786. 43., 44.

tartás, az átvonulás és a szállítás költségeit pontos elszámolásokkal kellett volna nyilvántartásba foglalni városonként és községenként, továbbá a hadbiztosságoknál, majd a budai főhadbiztosi hivatalnál beszámítani az évente esedékes hadiadó összegébe. Az adóbehajtás, az elszámolás és a beszámítás során azonban rendkívül sok visszaélés történt a jászkunsági lakosság rovására.

A rendelkezésünkre álló hivatalos elszámolások alapján mégis igyekszünk áttekintést nyújtani az adókról kerületenként.³

12. táblázat

A Nagykun Kerület hadiadója és árendája az 1730/31. évre

Község, puszta	Porta- szám*	Dica- szám	Hadiadó (r. Ft)	Földesúri árenda (r. Ft)
Karcagújszállás		400,00	1600,00	1700,00
Magyarka		—	—	40,00
Ködszállás		—	—	40,00
Túrkeve		354,00	1416,00	1000,00
Móricz		—	—	60,00
Pohamara		—	—	30,00
Kunhegyes		325,00	1300,00	1000,00
Kolbáz		—	—	60,00
Kunmadaras		300,00	1200,00	900,00
Kisújszállás		277,62	1110,30	1000,00
Kunszentmárton		265,00	1060,00	700,00
Mesterszállás		—	—	90,00
Csorba pusztát külső bérlő, Borbély Mihály bérelte				150,00
Összesen	16,5	1 921,62	7 686,30	6 770,00

* Csak az összesített adatok szerepelnek.

³ KA Inv. 1734. Nr 25. f. 2. Extractus Rationum Quanti Contributionalis Districtuum Jassigum et utriusque Cumanorum et quidem ab anno militari á 1. Novembris 1730. usque ultimum Octobris 1731. Ad singulam Dicam á Fl. Rh. 4.

A földesurasági árenda vonatkozásában meg kell jegyeznünk, hogy Jászberény külön bérelte a kiskunsági Törtel pusztát évi 300 r. Ft-ért, Jászapáti Kocsár pusztát 160 r. Ft-ért felerészben, Jászfényszaru Kara pusztának felét 150 r. Ft-ért, a másik felét pedig Jászsalsószentgyörgy évi 150 r. Ft-ért a Pesti Invalidus Háztól, sőt Jászfákóhalma Négyszállás puszta negyedéért is 22 r. Ft árendát fizetett. Tehát a Jász Kerület földesúri árendája így 16 282 r. Ft-ra rúgott (l. 12. táblázat).

A földesúri árenda összege az előző évi 4675 r. Ft-ról emelkedett 6770 r. Ft-ra, noha Turgonyt és Márialakát ez évben Kisújszállás nem vette külön bérletbe a földesuraságtól. Kunmadaras területét Fábiánka és Kápolnás pusztákkal együtt számoltuk⁴ (l. 13. táblázat).

A kiskunsági helységek földesurasági árendájával kapcsolatban a következőket kell figyelembe venni: Kiskunhalas 2000 r. Ft-os

13. táblázat

A Kiskun Kerület hadiadója és árendája az 1730/31. évre

Város, község	Porta- szám*	Dica- szám	Hadiadó (r. Ft)	Földesúri árenda (r. Ft)
Kiskunhalas		585,00	2340,00	2000,00
Kunszentmiklós		475,00	1900,00	1400,00
Fülöpszállás		275,00	1100,00	900,00
Szabadszállás		250,00	1000,00	1000,00
Kiskunlacháza		201,00	804,00	900,00
Kiskundorozsma		135,62	540,30	700,00
Kiskun Kerület	16,5	1921,62	7686,30	6900,00

* Csak az összesített adatok szerepelnek.

⁴ KA Inv. 1731. Nr 237. f. 41—42. Aufsatz über die Arenda, wie selber mit denen Jassig- und Kumaner-Distrikten, und zwar nachfolgenden Ortschaften und Partheien pro Anno 1731. in beisein Ende Unterschriebens ist geschlossen worden. Wienn, den 29. Juli 1731.

14. táblázat

Kiskunsági puszták külső bérlők bérletében 1731/32-ben

Bérlők neve	Puszták neve	Terület (kat. h.)	Árendája (r. Ft)
Kecskemét	Ágasegyháza	6 000	57
Kecskemét	Bene	13 000	299
Kecskemét	Csólyos	8 000	50
Kecskemét	Ferencszállás	10 000	71
Kecskemét	Félegyháza	12 000	231
Kecskemét	Galambos	6 500	150
Kecskemét	Jakabszállás	7 000	403
Kecskemét.	Kerekegyháza	12 000	299
Kecskemét	Kisszállás	3 600	107
Kecskemét	Matkó	8 000	196
Kecskemét	Móriczgátja	6 000	80
Kecskemét	Páka	13 000	422
Kecskemét	Szank	12 000	50
Kecskemét	Szentlászló	7 000	85
Összesen		124 100	2700
Nagykőrös	Kocsér fele	6 000	230
Nagykőrös	Lajos	9 000	210
Nagykőrös	Mizse	12 500	360
Összesen		27 500	800
Szeged	Mérges	6 000	100
Szeged	Seregélyes	6 000	25
Szeged	Kígyós	4 000	50
Szeged	Alsó-Csengele	5 400	100
Szeged	Szentmihály- telke része	5 000	300
Szeged	Kiskundorozs- ma része	4 500	100
Összesen		28 900	675
Külső bérlők összesen		180 500	4 175 ⁵

⁵ KA Inv. uo.

árendájában benne foglaltatik Balota, Bodoglár, Fejértó, Füzes, Kőkút, Tajó és Zsana puszták bérlete is. Kunszentmiklós viszont még külön bérelte a Pesti Invalidus Háztól Bösztör puszta felét 75 r. Ft-ért, Kiskunmajstát 140 r. Ft-ért, Orgoványt pedig 150 r. Ft-ért. Szabadszállás is külön bérelte még Kisbalázs puszta felét 30 r. Ft-ért, a másik felét pedig Fülöpszállás szintén 30 r. Ft-ért. A kiskunfélegyházi vendégfogadót is Kiskunhalas bérelte évi 200 r. Ft-ért. Így a kiskunsági helységek valójában évi 7525 r. Ft árendát fizettek.⁶

Szeged ezenkívül használta még Felső-Csengele és Kömpöcz pusztákat is árendafizetés nélkül. Így valójában kb. 37 600 kat. h. területű kiskunsági pusztán gazdálkodott. Szeged nádori portáinak a számába ezeket a kiskunsági pusztákat nem vették fel, így a hadiadót ezek után a kiskunsági helységek fizették.

A nádori porták vonatkozásában lássunk néhány más példát is. Pest—Pilis—Solt vármegye 140 nádori porta után fizetett 63 769 r. Ft-ot,

Hevés—Külső-Szolnok vármegye 100 porta után fizetett 45 549 r. Ft-ot,

Hajdú Kerület 41 porta után fizetett 18 675 r. Ft-ot,

Buda szabad királyi város 29 porta után fizetett 13 209 r. Ft-ot,

Pest szabad királyi város 11 porta után fizetett 5010 r. Ft-ot,

Szeged szabad királyi város 11 porta után fizetett 5010 r. Ft-ot.

A Szeged által bérelt kiskunsági puszták tanyaszállásainak dicaszáma könnyen elérhette, sőt felül is múlta a kisebb járszági községek gazdaságainak dicaszámát.⁷ Ez és az ehhez hasonló aránytalan adóelosztás a jászkunsági kerületi közgyűléseken sokszor szóba került, de érdemleges intézkedés nem történt.

A jászkunsági adónyilvántartás esetében első pillantásra szembe-tűnik, hogy a Jász Kerület nádori portáinak a száma 1,5-del nagyobb, mint a Nagy- és a Kiskun Kerületé együttesen, dicaszáma

⁶ KA Inv. uo.

⁷ KA Inv. 1731. uo. Emiatt volt Szeged és a Jászkun Kerület között a Királyi Ítéltáblán évtizedeken át tartó per.

megegyezik a két kunsági összegével. Ha a három kerület területi arányait vesszük figyelembe, az aránytalanság még inkább szembe-tűnő. Két jázsági község is volt, amelynek adóalapja az 1 portaszámot sem érte el, ugyanakkor Jászfelsőszentgyörgynek 64, Jász-mihályteleknek 50 gazdasága, háztartása, illetve családja volt.

Aránytalan volt az adóelosztás a kerületek között azért is, mert amíg a Jász Kerület kerületi, városi és községi tisztségviselőinek adóalapja, adóalanyai és adótárgyai bekerültek az összeírásokba, mert itt a tisztségviselők meghatározott fizetést kaptak a helyhatóságoktól, a kunsági tisztségviselők ilyen állandó fizetést nem kaptak, és ennek ellenében vagyonukat nem is vették fel az adónyilvántartásba, tehát tisztségük idején mentesültek a hadiadó fizetése alól is. Ha tekintetbe vesszük, hogy ezek a tisztségviselők egyben a város vagy a község legvagyonosabb gazdái is voltak, könnyen belátható, miért olyan alacsonyak a kunságiak dicszámai.⁸

Ilyen adótételek mellett nem csoda, ha a Jászkun Kerületben időnként túlságosan felhalmozódott az adótartozás, s az invalidusok katonai executiója szinte évről évre megisméltődött. Az első négy évben a kedvezőtlen időjárás (aszály, vízhiány, fagykár, marhavész, majd árvíz) okozott termés kiesést, a következő két évben a Békés vármegyei parasztmegmozdulás során előírt katonai mozgósítás, majd az alföldi nagy pestisjárvány, végül az osztrák örökösödési háborúban, az első és a második sziléziai háborúban való részvétel, s ennek kapcsán a redemptionális szervezkedés miatt lazult fel a jászkunságiak adózási fegyelme, s fogyatkozott meg az adófizetők tűrőképessége. Mindez azonban csak néhány esztendőben járt együtt a földesurasági árenda átmeneti mérséklésével, de ez a csekély adócsökkentés egyáltalán nem érintette a rendes és a rendkívüli hadiadót. Éppen ellenkezően. A helyszíni adóbehajtás érdekében inkább növelték a katonai beszállásolás ütemét a legszűkösebb években is.

⁸ KA Inv. 1734. Nr 365. f. 2. Pro memoria, 1734. Puneta 32.

A nagy ínség idején, 1733 nyarán szállásolták el a Mercy-vértesszereket a Jászkun Kerületben, a Jász Kerületben 5 századát, a Nagykun Kerületben 2 századát és a Kiskun Kerületben is 2 századát helyezték el.⁹ De hogyan élt ez a beszállásolt katonaság? 1734. február 14-én kelt, Nesselrodéhoz írt jelentésében maga az adminisztrátor is panaszkodott a visszaélésekről: „Vegyük legújabb példaként Giltray kapitány urat a Mercy-regimentből! Neki a mi kerületeink több helységében volt tisztí szállása, rendszeresen 13 és még több lovát tartották el ingyen abrakkal és szénával, 6 pénzzel fizetett lóporciójával. Konyháját sok egyéb szükségleteivel együtt egész éven majdnem ingyen látták el. Nem beszélve más tiszt urakról. Az egyik strázsamesterének 3 fejadagot és lóporciót adtak természetben, na és a tűzifát is. Mindez havonta 25 r. Ft-ra ment. Ezek lassan-lassan kimerítik a népet — »*quae etiam sensim-sensim extenuant plebem!*«¹⁰

Minden katonai beszállásolást nagy előkészületek előztek meg. Különösen nagy gondot okozott a Jászkun Kerületben a tüzelőfa beszerzése a saját szükségletre és a katonaság részére is. Az is előfordult, hogy a Jász és a Nagykun Kerület Csongrád vármegyében vásárolt építő- és tüzelőfát, mégpedig szénáért. Andrassy Zsigmond vármegyei alispán és Morvay Mihály összkerületi vicekapitány 1734. szeptember 6-án Csongrádon kötött írásbeli szerződést, hogy a Mezőtúrhoz és a Szarvashoz szálló, „campérozó két nemes Regimentnek” ellátására a vármegye 34 reguláris öl fát szállít, a Jász Kerület pedig minden öl fáért 2 szekér (4 ökrös) szénát tartozik szállítani minden fogyatkozás nélkül¹¹ Tehát még meg sem jelent a katonaság, a hosszúfuvar máris beköszöntött. De a gabonaértékesítés is így vált sürgőssé. 1734. október 27-én a Jász Kerület köz-

⁹ KA Inv. 1733. Nr 281. f. 1—5. *Dislocatio Militiae ex Incl. Regimine Mercyano in Districtu Jassigum et Cumanorum aliorum Locorum, ita ex-poscendi, assignati et dislocati exstitere.*

¹⁰ KA Inv. 1734. Nr 70. f. 8. *Excellentissime ac Illustrissime Domine. Sancti Regni Imperii Comes Domine mihi Gratosissime . . .*

¹¹ JNSZML JKI Prot. 1732—41. 175. Csongrád, die 6. Sept. Anno 1734.

gyűlése felterjesztést intézett a bécsi Magyar Kancelláriához, br. Koller József tanácsoshoz, hogy „ezen Districtusok gabonája eő-Felsighe Profunt-Házaiban azon az áron, amelyen más Dominiumok és némely privátus Urak gabonája bizonyos és állandó conventio szerint bevétetik, ezen Districtusok gabonája is bevétessen, s az egykor felküldött Instantiánkban a felséges Commissio előtt minket kegyesen patronálni szíveskedjék!”¹² Ez évben, hosszú idő után, már jó termés volt a kerületekben, így a gabonaértékesítés okozott új gondot.

1733 nyarától kezdve, a lengyel örökösödési háború két eszten-deje folyamán is nagy mozgásban volt az országban elhelyezett császári-királyi hadsereg. Ezek a „transennális” időszakok még a téli elszállásolásoknál is súlyosabb terhet raktak a jászkunsági köz-ségek lakosságának a vállaira. Nem váltott ki jó hatást az sem, hogy gr. Károlyi Sándor tábornagy, a tiszántúli katonai kerület fő-hadbiztosa éppen 1734. január 8-án kapott engedélyt az Udvari Haditanácstól egy magyar huszárezred felállítására. Toborzó tisz-tjeit azonnal szétküldte az Alföld vármegyéibe, főként Debrecenbe, Békés és Csongrád, továbbá Heves—Külső-Szolnok vármegyék-be.¹³ Mivel a Jászkun Kerület koronabirtok volt, a régi törvények alapján lakossága általános insurrectióra volt kötelezhető, s emel-lett — felemás módon — a portális katonaállítás gyakorlata alól sem mentesülhettek a Pesti Invalidus Ház földesurasága révén. Károlyi toborzótisztei a Jászkun Kerület helységeiben nem tobo-roztak.

1734. május 22-én a Jászkun Kerület összkerületi közgyűlésén — tehát még az általános dicális összeírás előtt — osztották fel a rendes és a rendkívüli hadiadót, továbbá a földesúri árendát a

¹² Uo. 186—87. Nemes Jász Districtus deputátusai. Jászberény, 28. Octobris, Anno 1734.

¹³ *Szalay László*: i. m. II. k. 107—152. Gr. Károlyi Sándor 1735. április 4-étől 14-éig járt Kunmadarason, Mezőtúron, Hódmezővásárhelyen, Csongrádon és Kecskeméten. A békésszentandrásai eseményekről csak május 7-én értesült. Fia, gr. Károlyi Ferenc őbester ezeken a helyeken is rekrutázott.

15. táblázat

A Jász Kerület adóztatása 1734-ben

Város, község	Dica- szám	Hadiadó (r. Ft)	Rendkívüli hadiadó (r. Ft)	Gabona (mérő)	Földesúri árenda (r. Ft)
Jászberény	1359	5 731	1109,51	395	5 300
Jászárokszállás	502	2 000	409,58	141	2 000
Jászapáti	435	1 700	355,15	115	1 810
Jászfényszaru	415	1 523	338,55	100	1 600
Jázkisér	276	1 050	223,44	75	1 200
Jászsalsósztyörgy	195	1 130	159,15	81	950
Jászladány	186	1 050	151,54	75	700
Jászfákóhalma	160	550	130,40	34	800
Jászdósa	143	200	116,47	15	400
Jászfelsősztyörgy	91	366	74,19	26	600
Jázmihálytelek	77	300	62,33	21	600
Összesen	3839	15 600	3133,31	1078	15 310

Jászkunsági helységek között. Lássuk tehát ennek az összesítéseit.¹⁴

Az átlagos hadiadó esetében dicánként 4,30 r. Ft-ot számítottak, míg a rendkívüli hadiadó esetében dicánként 49 krajcárt. 1 r. Ft = 60 krajcár volt. Az 1078 pozsonyi mérő gabonát szintén a rendkívüli hadiadó címén írták elő. A gabonát Szolnokra, a császári-királyi katonai éléstárhoz kellett beszállítani. A földesúri

¹⁴ KA Inv. 1734. Nr 208. f. 4–5. Die 22. Maj. 1734. in Oppido Jászberén in Generali Congregatione Districtuum Jassigum et Cumanorum facta est Repartitio Extraordinarii Subsidualis Quanti ex Florenis 6243, 38,5 kr constantis, ad singulam Dicam kr 49 repartitam, modo et ordine sequenti. Superflua itaque sunt repartiti Rh G. 25, kr 3,5, qui in Cassa remanebunt. Továbbá: JNSZML JKI Közig. iratok, B Capsa I. Extractus Dicarum Districtuum Jassigum et utriusque Cumaniae in Generali Congregatione Jászberény celebrata die 26. et diebus subsequentibus Januarii 1735. elaborata et post quamlibet 4 Fl. Rh. computando, obveniunt in Quanto Contributionali.

16. táblázat

A Nagykun Kerület adóztatása 1734-ben

Város, község	Dica- szám	Hadiadó (r. Ft)	Rendkívüli hadiadó (r. Ft)	Gabona (mérő)	Földesúri árenda (r. Ft)
Karcagújszállás	400	1900	326,40	132	1780
Túrkeve	354	1320	289,06	91	1090
Kunhegyes	325	1103,37	265,25	74	1080
Kunmadaras	300	1074	245	75	900
Kisújszállás	277	1228	226,13	84	1000
Kunszentmárton	265	1004	216,25	72	790
Kuncsorbapuszta külső bérlőnél					150
Összesen	1921	7629,53	1568,49	528	6770

17. táblázat

A Kiskun Kerület adóztatása 1734-ben¹⁵

Város, község	Dica- szám	Hadiadó (r. Ft)	Rendkívüli hadiadó (r. Ft)	Gabona (mérő)	Földesúri árenda (r. Ft)
Kiskunhalas	625	2609	510,25	181	2070
Kunszentmiklós	494	1645	403,26	114	1765
Fülöpszállás	258	960	210,42	62	930
Szabadszállás	223	1000	182,07	71	1030
Kiskundorozsma	159	701,37	129,51	48	900
Kiskunlacháza	159	600	129,51	41	900
Külső kiskunsági pusztabérlők földesúri árendája					4235
Összesen	1918	7 515,37	1566,22	517	11 830
Jászkun Kerület összesen	7678	30 746,07	6268,42	2123	33 910

¹⁵ Uo. Minor Cumaniae. Et Summa totalis repartita.

árendaösszegek a külön puszták árendáit nem tartalmazzák. Lássuk azonban a Nagykun Kerület adóztatásának adatait is!¹⁶

A három kerület 1734-re eső összes hadiadója tehát 37 014 r. Ft 49 krajcárra ugrott fel. A földesúri árendaösszegekkel kapcsolatban is meg kell jegyeznünk, hogy a jázsági és a kiskunsági helységek külön pusztabérletei nem szerepelnek az összesítésekben. A rendkívüli hadiadó esetében itt is 49 krajcárt számítottak dicánként.

Az adóösszegek ilyen nagymértékű emelkedése miatt egyes jázs-kunsági helységek a községi malmokat, a mészárszékeket és a borméréseket voltak kényszerülve, hogy elzálogosítsák — „quod eiusdem gratiosissime indulgeat, ut Beneficia quoque Communia oppignorare possint” —, hogy fizetni tudják a sokféle adót. Bár végre három év után jó termés mutatkozik, a nép vigasztalódik — írta az adminisztrátor.¹⁷ Annak ellenére, hogy az Udvari Commissio szigorúan előírta, hogy a beszállásolt katonaság túlkapásaira ügyeljenek, ezeket minden hónapban jelentsék — „excessus in quartiristae Militiae omni mense conscribant et invigilent!” —, ugyanígy a szekerezéseket és az előfogatokat is.¹⁸ A községek azonban hiába jelentették ezeket a földesurasági tiszteknek, sőt a hadbiztosoknak is, kártalanítás és jóvátétel nem történt.

Podhradszky adminisztrátor jelentette az Udvari Commissiónak, nevezetesen Nesselrode helyettesének, gr. Caspar von Cordua hadbiztossági generálisnak, hogy a Jászkun Kerület helységei túl vannak terhelve. „A transennák tekintetében, amelyek ezeket a kerületeket elárasztják — quibus nimium hi Districtus obruuntur —, ha valamilyen kegyes segítséget kapnának, igen alázatosan kérik.”¹⁹ Cordua a felterjesztés lapszélére csak ennyit jegyzett fel: „Domi-nium non valet anticipare” — az Uraság nem tud könnyíteni. Évek óta hiába terjesztette fel a Kiskun Kerület is a szegedi „nationalis

¹⁶ Uo. Major Cumaniae. Venit plus Fl. 7, kr —.

¹⁷ Uo. f. 3. „... ubique in Districtibus his — benedicto Divina — cum Fructuum subsecutura procreatione (iam antea per triennium denegata) appareat.”

¹⁸ KA Inv. 1734. Nr 365. f. 6 — 7.

¹⁹ Uo. f. 6.

militia” erőszakos pusztafoglalásával és kártevéseivel kapcsolatos panaszait, 1734 novemberében Cordua csak annyit jegyzett fel, hogy a budai hadi-commissariussal, Franz von Billard úrral tárgyalni fog a következő értekezleten.²⁰

Adott körülmények között nem volt olyan helység, ahol ne zúgólódott volna a lakosság, s ne lett volna adóelmaradás. Kiskunlakházán azzal indokolták az adóhátralékot, hogy a Duna áradása miatt a gabonavetés kipusztult, az összeírásba felvett gazdák közül sokan már elhunytak. Kunszentmiklóson is úgy írták össze a gazdaságokat, mintha Bábonny és Szenttamás pusztákat még mindig bérelnék Balogh és Esterházy földesuraktól. Kunszentmárton panaszt emelt Bábótzka puszta miatt, amelyet Öcsöd, szomszédos uradalmi helység hatalmasul vett birtokba, s mert a határper során csak az öcsödieket hallgatták ki, a határt pedig szinte a kunszentmártoni kertek alá hozták, az összeírás szerint mégis árendáztatják. A kunhegyesi elöljáróság panaszba foglalta, hogy az összeírás alkalmával nem számították be a nagy katonatartást, mert a község területén 27 kompánia császári-királyi katonaság „rostokolt két-két napon át, minden abrakot, szénát, húst, bort és más naturáliákat igénybe vett, a csapatszállítás, a vecturázás miatt pedig igavonó hiányában szántás nélkül maradtak”. Ugyanígy jártak Kunmadarason is, amikor a transenna alkalmával öt-hat mérföldre, Hajdúszoboszlóra és Debrecenbe irányították a katona-szállítmányokat. Attól féltek, hogy még a tavasszal is igaerő és szántás nélkül maradnak.

A korábban már említett Jászfényszarun kívül még négy járszági község küldött felterjesztést az Udvari Commissióhoz. Jászdósa azzal indokolta az adóelmaradást, hogy csak minden harmadik gazdának van szántása, sokan nem szántanak azért sem, mert elköltözőfélben vannak, viszont az összeírásba ezeket is felvették. Hasonló panaszt terjesztett elő Jászmihálytelek is, mert már az összeíró bizottságnak is jelezték ezt, de az meg sem hallgatta őket, pedig jól tudták, hogy még a tavaly kért kölcsönöket sem fizethették vissza.

²⁰ Uo. és 1735. Nr 34. f. 1—14. Projectum quibusnam Locis . . .

A jászjákóhalmiak főként az 550-ról 800 r. Ft-ra felemelt földesúri árenda miatt emeltek panaszt: „A nagy és a súlyos árenda terhe alatt szegély Helységünk nem gyarapodásra, hanem pusztulásra, elfogyásra jutott.” Jászapáti is hasonló panasszal állt elő: „A mindennapi tapasztalat azt mutatja, hogy ezt a terhet képtelenek vagyunk tovább elviselni.” Jászakisér is kiemelte, hogy „sem a kivett árendának, sem a portionale quantumnak megfizetésére most már nem képes”.²¹

A kiskunságiak összesen csak 200 r. Ft árendaengedményt, a jászságiak 950, a nagykunságiak pedig 300 r. Ft engedményt kaptak, de a hadiadó és a rendkívüli hadiadó kivetését érintetlenül hagyták.²² Noha ez az engedmény is ébreszthetett némi reménységet az adófizetők körében, de arra nem volt elegendő, hogy a további küzdelmet feladják. Eléggé összesűrűsödtek a gondok a Jászkun Kerületben is 1735 áprilisában: a lezáratlan és minden tavasszal visszatérő határviták, az összeírások nyomán támadt elégedetlenség az előljáróságok és az adófizetők különböző rétegei között, a hadiadó, a katonatartás és vecturázás, a Károlyi-féle huszárezred toborzó különítményeinek látványos forgolódása a környező vármegyék helységeiben, a kunsági községek marhakereskedőinek készülődése a május elsején kezdődő mezőtúri országos vásárra, a különböző kupecok, csiszárok, marhahajtók és élelmes pásztorok üzletelése sok gondot okozott a helyhatóságoknak is. Mint említettük, Terbócs kerületi kapitány is foglalkozott állatkereskedelemmel. Túrkeve előljárósága sem mulaszthatta el a kedvező vásárlási lehetőséget. 1735. április 17-én „a becsületes nemes Tanács az Helység szükségére” 60 számoslovat vásárolt 600 r. Ft-ért és 600 magyar Ft-ért Kallós István helybeli gazdától.²³

²¹ KA Inv. 1735. Nr 81. f. 1—2. Wienn 28. März. 1735. „Von demselben untern 6. Febr. 1735. Anni projectirte Relaxatio Censu Dominalis mehrmahlen recommendiret . . .”

²² Uo. „ . . . damit unsere Unterthanen sich recolligiren und folglich in aufrechten Standt gehalten werden, gänglich nöthig zusein berichtet worden.”

²³ JNSZML Túrkeve lt, Prot. 1726—38. 70. 1735. április 17.

Kallós a legvagyonosabbak közé tartozott, 1735-ben 6 ökrét, 3 fejős tehenét, 14 lovát, 10 gulyabeli borjas tehenét, 48 fejős juhát, 40 meddő toklyóját, 10 kilás búzavetését, 10 kilás zabvetését, 10 sertését, 3 szekér szénáját és 25 r. Ft kereskedésből jövő hasznát veték fel az adóösszeírásba.²⁴ Túrkeve 167 gazdája között volt 10 hatökrös, 5 négyökrös, 29 kétökrös és 123 ökör nélküli gazda. Ugyanakkor volt 14 ház nélküli és 7 házasszellelre vagy éves szolgája („servus annualis”) is.²⁵ Nem csoda, ha ez utóbbiak könnyen a felkelő kurucok közé állhattak volna, ha valami sérelem érte őket, s ha „a passzus nélkül lappangók rábeszélésére hallgattak volna”. A község szigorú határozatot hozott már 1735. január 4-én a községi ménespásztor tevékenységéről: „Ha valaki idegen helységből a ménes közé lovakat akar hajtani, a ménes-pásztor tartozik jelentést tenni a bírónak és szerződést kötni. Ha a megállapodást a ménes-pásztor megszegné, hamisságáért 40 r. Ft büntetést fizessen, s a szerződés is érvénytelen.”²⁶

Amikor a tiszántúli katonai kerületi főhadbiztosság, a szolnoki és az egri várparancsnokság általános nemesi felkelést (insurrectio) hirdetett a Jászkun Kerületben is, 1735. április 27-én a Békés vármegyei parasztmozgalom lecsendesítésére, a jászkunsági vezetők azt remélték, hogy a hadba vonulás ideje alatt mentesülnek a hadiadó fizetése alól, ezért meglepően sokan vállalták a táborba vonulást.²⁷ Számításuk nem vált be, mert 1735. május végén az egész országra 17 000 pozsonyi mérő gabona és 32 000 r. Ft rendkívüli hadiadót vetettek ki. Ebből a Jászkun Kerületre a 18. táblázat szerinti mennyiség jutott.²⁸

Ezt az elosztást 1735. június 6-án készítették a Jászkun Kerület összkerületi közgyűlésén, Jászberényben. Egy dicát ez esetben 31,5

²⁴ JNSZML JKI B Capsa I. Fasc. 3. Nr 2. 71. Conscriptio Majoris Cumaniae de Anno 1734—35.

²⁵ Uo. 61—71.

²⁶ Uo. Túrkeve lt, 1726—38. 67. 1735. január 4.

²⁷ Ennek részleteit a következő fejezetben ismertetjük.

²⁸ Bács-Kiskun Megyei Lt, Szabadszállás lt, Prot. V/401/a. Városkönyv 1741—59. 6—7. Jászladyánál 38 r. Ft „remissio hic est !”

18. táblázat

A Jászkun Kerület rendkívüli hadiadója 1735-ben

Város, község	Dicaszám	Gabona (p. mérő)	Rendkívüli hadiadó	
			(r. Ft, krajcár)	
Jászberény	1332,5	395	752	03,5
Jászárokszállás	500	141	262	30
Jászapáti	425	115	223	07,5
Jászfényszaru	380,5	100	199	48,5
Jászsalsószentgyörgy	282,5	81	129	18,5
Jáskisér	262,5	75	137	48,5
Jászladány	262,5	75	118	48,5 (Eng. !)
Jászkákóhalma	137,5	34	72	11
Jászmihálytelek	75	21	39	22,5
Jászfelsőszentgyörgy	91,5	26	48	02
Jászdósa	50	15	26	15
Karcagújszállás	475	132	249	22,5
Túrkeve	330	91	173	15
Kisújszállás	307	84	161	10,5
Kunmadaras	268,5	75	140	57,5
Kunhegyes	275,5	74	144	38
Kunszentmárton	251	72	131	46,5
Kiskunhalas	652	181	342	18
Kunszentmiklós	411	114	215	46,5
Szabadszállás	250	71	131	15
Fülöpszállás	240	62	126	00
Kiskundorozsma	175	48	91	52,5
Kiskunlacháza	150	41	78	45
Összesen	7584,5	2123	3996	22,75

kr-ral számoltak. Ha a kimutatásba felvett dicaszámok mennyiségét összevetjük az 1734. évi dicaszámokkal, 93,5 dicával kevesebbet találunk, ha a rendkívüli hadiadó összegét hasonlítjuk össze, akkor pedig 2272,19 r. Ft csökkenést látunk. Ebből következik, hogy az itt táblázatba foglalt összeírás és a rendkívüli hadiadó kivetése nem a gazdaságokban ténylegesen meglévő dicaértékek alap-

ján, hanem a kerületek és a helyhatóságok közötti megegyezések alapján történt meg. A pozsonyi mérőben felvett gabonát a Jászkun Kerület városai és községei Szolnokra és Budára, a Főhadbiztossághoz szállították be. Az 1736. évre tovább mérséklődött a rendkívüli hadiadó összege 2497 r. Ft 28 kr-ra. Itt dicánként már csak 19,5 kr-t számítottak.²⁹

A tél folyamán kivonták ugyan az országból a császári-királyi ezredek zömét, de visszatérésükre minden esetre számítani lehetett. Ebben az évben jegyezték fel a leginkább szélsőséges időjárást is. A bő esőzés következtében a termés ugyan igen jó volt, de a nyár folyamán a Tisza és a Maros áradásai sok gondot okoztak, pl. június elején Erdélyből a sószállítmányok elmaradtak, viszont november 26-án a Maros vidékén olyan szárazság volt, hogy a folyón nem lehetett sót szállítani. „Szállítanának sót Erdélyből — 12 000 mázsát —, ha a Maros egészen be nem száradt, el nem apadt volna.”³⁰

Hamarosan újra megjelentek a császári-királyi ezredek egységei a Jászkun Kerületben is. A karcagújszállási helyhatóság a belső piac hiánya miatt már szinte várta is az újabb katonai beszállásolást: „Minthogy oly reménységgel biztatnak bennünket, hogy a jövő télre sok quartélyosaink lesznek. Arra való tekintettel, hogy abrakból a tiszteknek és más transennáknak eleget tehessünk, minden egyes egészekés gazdától szedjenek a kisbírák 2 véka árpát, félékéstől 1 vékát, gyalogszekerestől — akinek magának terem — fél vékát.”³¹

Ismeretes, hogy a jászkunsági községek a beszállásolt és az átvonuló katonaság ellátása címén elkülönített réteket, kaszálókat, zab-, árpa- és búzaföldeket tartottak fenn. A kaszálást, a szántást, a vetést, az aratást és a behordást közmunkában („labor gratuitus”) végeztették. Így nemcsak a beszállásolás és az átvonulás során, hanem valójában az egész év folyamán is végeztek olyan ter-

²⁹ Uo. 7. A gabonakivetés már itt sem szerepel.

³⁰ Réthly Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800-ig. Bp. 1970. 144–145.

³¹ JNSZML Karcag lt, Prot. Opp. Karcag. 1736–52. 1.

melőmunkát, amit hadiadó címén írhattak volna jóvá. A lakosság emiatt sokszor zúgolódott, gyakran megtagadta a szolgáltatot. Karcagújszálláson felszólította a város előljárósága Nagy Márton gazdát, hogy „a transenna számára gabonavetéshez álljon elő”. Ezt azonban Nagy megtagadta. Arra hivatkozott, hogy éppen saját vetésével van elfoglalva, igavonói pedig a széna hazahordásával. Kijelentette: „Ennél a szénakazalnál égessenek meg, ha az vetéshez előállok!” A városi magisztruális törvényszék 12 r. Ft büntetéssel sújtotta.³² Ugyanezen alkalommal még 14-en tagadták meg a szolgáltatot, ők is hasonló büntetést kaptak, „holott látva volt, hogy a Nemes Városnak minémű ügyes-bajos dolgai voltak az Nemes Regimenttel. Más az, hogy a Város tele volt azon Nemes Militiával, s így a rendet nem is lehetett teljességgel megtartani. De aki nem akar szolgálni, maga is jószágával együtt menjen el dolgára, azhol szolgálat nélkül élhet!”³³

A helyhatósági autonómia és a szabadparaszti törekvés miatt a földesúri adminisztrátor sokszor háborgott nemcsak egyes adófizetőkkel, hanem a városok és a községek előljáróival szemben is, „akiknek mindjárt a szabadság parazsa szokott feltűnni előttük — quibus adhuc subinde fomes Libertatis occurrere solet”.³⁴ Podhradszky 1737. április 13-án körlevelet intézett Jászberény város és a járszági községek helyhatóságaihoz: „Minthogy a szegénységtől sok zúgolódás hallatik a szántóföldek iránt, azért a jövőben a szántóföldeket is proportionale osszák és osztassák el, hogy kinek-kinek érdeme szerint juthasson! Hallatik az is, hogy némelyek pénzért adják-veszik a szántóföldeket. Ez majd hallatlan állapot és az Felleges Dominiumnak nagy praejudiciumára (kárára) esik. Az ilyen törvénytelen vételt és eladást is el kell tiltani. Különben sem cselekedvén!”³⁵ Az ilyenféle tisztartói tilalomnak nyilván semmi fogamatja nem volt a régi szokásjoggal és gyakorlattal szemben.

³² Uo. 17. 1737. május 2.

³³ Uo. Kunmadaras lt. Prot. 1735—36. 4.

³⁴ KA Inv. 1734. Nr 70. f. 10.

³⁵ JNSZML JKI Jászberény lt, Hiv. Tud. 1736—39. 7. cs. 45. sz. 1737. április 13.

Jászapátit és Jászfényszarut a következő kérdésekben vonta felelősségre:

„1. Miért van olyan sok adótartozásuk, mennyi adót fizetnek ebben az esztendőben?

2. A korcsma- és a malomjövedelemből mennyit kap a község, ebből mennyivel segítik a Szegénységet évenként?

3. Hova teszi a község a vámjövédelmet?

4. Miért nincs egyetértés a tanácsbeliek között?

5. Tanácsi közgyűléseket alattomban tartanak-e? A tanács titkait miért nem tartják meg? Miből ered az egyenetlenség a tanács és a nép között?

6. A bíró számot ad-e számadásokról a lakosság előtt? Miért vannak ott zenebonák, háborgások?”

Jászapáti e kérdésekre egyáltalán semmiféle választ nem adott. Jászfényszaru is csupán néhány kérdésre válaszolt: „A gazdák közül sokan meghaltak, sokan máshová költöztek, ez évben a földesúri adó 1450 r. Ft, Karancs puszta árendája 150 r. Ft, hadiadó 1523 r. Ft, póthadiadó 338 r. Ft 55 krajcár. Összesen: 3461 r. Ft 55 krajcár. A tanácsbeliek között megvan az egyetértés, titkos összejöveleket nem szoktak tartani, a tanács titkait mindig megtartják. A sok adósság azért van, mert a Szegénység nem fizethet, a számadásokat a lakosság előtt ismertetik, zenebonára indító emberekre, igenis, vigyázunk.”³⁶

Ezek alapján is nyilvánvaló, hogy még a közvetlenül jelen lévő földesurasági tiszt sem volt képes számba venni a királyi kisebb haszonvételeket, a községek legfőbb jövedelmeit. A kölcsönös bizalmatlanságnak ez volt az egyik oka, a másik pedig az, hogy mindenki tudta, milyen módon él vissza hatalmával maga a tiszttartó is. Viszont az ilyenféle hallgatóságos vagy nyílt védekezés mögött mindig feltűnik „a fomes Libertatis”, amivel a tiszttartó sehogyan sem akart megbarátkozni. Ha még a Jász Kerületben

³⁶ Uo. Jászfényszaru It, Prot. seu Liber Inscriptionalis Annotationis et Memoriae. 1697—1786. 53—57. 1735. október 29.

sem sikerült nyilvántartásba vennie a kisebb királyi haszonvételeket az adóztatás érdekében, mennyivel nehezebb, sőt teljesen lehetetlen volt ez a két Kunság gazdaságaiban. A kiskunsági külső bérlőket talán a pusztákon meglévő tanyásgazdaságuk adóalapjai után egyedül a földesúri árenda révén tudták adóztatni. A kunsági községek a szegedi, a kecskeméti vagy a nagykőrösi illetőségű tanyásgazdákat sem a hadiadó, sem a földesurasági adó szempontjából aligha tudták nyilvántartani. E külső bérlők kunsági gazdaságait csak az illetékes városok vehették volna számba a hadiadó kirovása során. Kérdés, hogy ez mennyiben sikerült.

Kecskemét város az 1736/37. gazdasági évre 7 kiskunsági pusztát árendált a Pesti Invalidus Háztól 2000 r. Ft-ért. A város e 7 pusztát egyenként is felosztotta kisebb tanyásgazdaságokra, s mindegyiket más-más gazdának adta ki (subarendator) bérbe az alábbiak szerint (l. 19. táblázat):³⁷

19. táblázat

A puszta neve	Területe (kat. h.)	Szállások száma	Árendája (r. Ft, dénár)	
			egyenként	összesen
Bene	13 000	8	37,51	300,08
Félegyháza	12 000	12	19,24	230,88
Galambos	6 500	7,5	19,38	145,35
Jakabszállás	7 000	14	28,32	396,48
Kerekegyháza	12 000	35	8,56	299,60
Matkó	8 000	7,5	26,09	195,68
Páka	13 000	12,5	35,09	438,63
Összesen	71 500	96,5		2006,70

³⁷ Bács-Kiskun Megyei Lt, Kunsági puszták, 1690—1750. I. Jászberény, 1736. március 6. A szerződésben előírták, hogy a „rekettyés és más vesszőfák” rontását, kivágását megtiltják, továbbá a víz ellen gátakat és ásásokat kell végezni. Ha pedig valamelyik puszta impopuláltatnék (benépesednék), a Pesti Invalidus Ház Udvari Commissiója ad engedélyt a községgé nyilváníttásra.

A kecskeméti egyéni gazdák közvetlenül a Pesti Invalidus Ház-tól még 7 kiskunsági pusztát béreltek az alábbiak szerint (l. 20. táblázat):

20. táblázat

A puszta neve	Területe (kat. h.)	Az exarendator neve	Árendája (r. Ft, dénár)
Alsó-Ágasegyháza	6 000	Horváth Tamásné	57 —
Csólyos	8 000	Bíró István	49 87
Ferencszállás	10 000	Bede András és tsai	71 26
Kisszállás	3 600	Szeles György és tsa	106 70
Móriczgátja	6 000	Bede A. és tsai	79 80
Szank	12 000	Bede A. és tsai	49 87
Szentlászló	7 000	Demeter János	85 50
Összesen	52 600		500 —

Mindjárt szembetűnik, hogy ezeket a hatalmas területű állattartó tanyásgazdaságokat olcsó áron bérelhették a kecskeméti gazdák, marhakereskedő tőzsérek, szilajménestartók, akik nemcsak legeltettek, hanem takarmánygabonát is termeltek ezeken a pusztákon.³⁸

Az orosz–török háború idején (1737–1739) a Jászkun Kerület lakosságát nem mozgósították, de a katonai beszállásolás és a csapatszállítás terhe ismét ránehezedett a városokra és a községekre. Nézzük előbb a Nagykun Kerületet.³⁹

Annyi mindenestre kitűnik ezekből a számadásokból is, hogy az elszállásolt katonaságot nem a hadbiztossági séma szerint szá-

³⁸ *Tálasai István*: Kiskunság. Bp. 1977. Állattartás, földművelés. 172–219. A táblázatban a r. Ft-ot 100 dénárral számolták.

³⁹ KA Inv. 1740. Nr 73. f. 2–3. Computus cum I. Militia trium Compagniarum I. Regiminis Hungarici Equestris Ordinis Stephano Dessewffyáni Districtuum Maioris Cumaniae inquarterisantium, die 25. Februarii 1740. in Oppido Karcagújszállása occasione Congregationis Districualis initus, modo sequenti curret. A tiszti fejadagot általában 5, a többit 6 kr-al számolták el.

Katonai számadás a Dessewffy-huszárezred három századának ellátásáról
1739. IX. 25-étől 1740. I. 31-éig

Város, község	Ellátási egység (porció)				Átszámítva pénzben (r. Ft, kr)	
	Katonafejadag (tiszti, közemberi)		Lóra jutó adag (tiszti, közemberi)			
Karcagújszállás	1224	5440	2018	4896	1346	24
Kisújszállás	544	3910	1224	3264	885	8
Kunmadaras	340	3162	1088	2788	752	8
Kunhegyes	884	2992	1632	2584	794	28
Túrkeve	170	—	272	—	41	32
Kunszentmárton elszámolatlanul maradt a tran- sennákkal együtt.						
Összesen	3162	15 504	6324	13 532	3799	40

molták el az ellátási költségekben, hanem sokkal kevesebbet írtak jóvá. Karcagújszálláson volt 9 tiszt 16 lóval, 80 legénységi állományú közember 72 lóval. A tiszteket 68 napra csak 2 fejadaggal számolták el, holott a hadbiztossági séma szerint 3—5 fejadagot kellett volna felszámítaniok. Így a 89 katona és a 88 ló élelmezése naponta csak 20 r. Ft-ba került, nem is beszélve az elszállásolás és az egyéb ellátás költségeiről. Hasonló eredményekre jutunk a többi nagykunsági községben elhelyezett katonaság élelmezési ellátásának elszámolását illetően is. Túrkevéen pl. csak 2 tiszt volt elhelyezve 4 lóval. Itt 2,5 napi fejadagot számoltak el 68 napra 41 r. Ft 32 kr értékben, 1 napra tehát csak 37 kr jutott. Ezt a két tiszteket és négy lovat a Habsburg-birodalomban sehol sem látták volna el ilyen alacsony térítés ellenében.

Podhradszky adminisztrátor panaszt emelt az Udvari Commissiónál J. Caspar von Hueber, a Pesti Invalidus Ház hadbiztosa ellen, mert az árenda- és a hadiadó-pénzeket nem akarta elfogadni, nagy lármát csapott, büntetést és kártalanítást követelt, mert a behozott

aranyak között kopott, sérült darabokat talált. Kérte, hogy figyelmeztessék Huebert, mert az adófizetők csak azt a pénz adhatják adóba is, ami forgalomban van. Jelentette továbbá, hogy a Lotharingiai-gyalogezred két százada már igen hosszú ideje Kiskundorozsmán tartózkodik, holott az egyiknek a Csongrád vármegyei Tápén kellene lennie. Küldjenek tehát parancsot az átvonulásra, mert a katonai elszámolás is csak egyetlen századról készült Dorozsmán.⁴⁰

22. táblázat

A Lotharingiai-ezred fél százada Dorozsmán 1739 decemberében

A század kerete	Ellátási egység (porció)		Átszámítva (r. Ft, kr)	
	katonára	lóra		
Kapitány (capitaneus)	—	90	9	—
1 zászlótartó (signifer)	—	60	6	—
1 strázsamester (magistr. vigil.)	60	—	5	—
1 századírnök (fourerius)	—	30	3	—
1 seborvos (chirurgus)	30	—	2	30
1 dobos (tympanista)	30	—	2	30
3 szállásmester (fouriere)	90	60	13	30
2 tizedes (corporales)	60	—	5	—
2 kétszoldos (duplicarii)	60	—	5	—
9 közember (gregarii)	270	—	22	30
1 közember meghalt 26-án	26	—	2	10
1 élelmező futár (cursus annualis)	60	120	17	—
23 katona 30 napra	686	360	93	10

Ugyanennek a gyalogezrednek egy másik, de nagylétszámú százada ezekben a hónapokban Jászárokszálláson volt beszállásolva. 1740. március 1-jén, húshagyó kedden a jászárokszállási fiatalság a farsang búcsúztatására zajos felvonulást rendezett a község utcáin,

⁴⁰ KA Inv. 1740. Nr 402. f. 1—5. „... interim dictus Dominus Belli Commissarius de Hueber magnam difficultatem facit in acceptandis aureis, praesertim defectuosis . . .”

majd betértek a nagy vendégfogadóba, ahol egy tiszt és egy fél század katonaság volt elhelyezve. A katonaság egy része is maszkot öltött, ők is felvonultak, időnként rárontottak a községi fiatalokra. Láthatóan azon voltak, hogy a fiatalok közül minél több farsangos leányt vagy fiatalasszonyt („edonides”) túszul ejtsenek és őket 100 r. Ft készpénz fizetése ellenében eresszék szabadon. Ezek miatt az esti és az éjszakai órákban valóságos csatározásra került sor a fiatalok és a katonaság között. Egy árokszállási fiatalember az éjszaka folyamán halálos lövést kapott, sokan megsebesültek. A kerületi törvényszéken a garázda katonák közül néhány altisztet lefokozásra, több közkatonát pedig botütésre ítélték.⁴¹ A „hadiadót” így nem lett volna szabad erőltetni.

A Lotharingiai-féle gyalogezrednek egy harmadik fél százada 1739 novemberében és decemberében Kiskunlacházán volt elhelyezve, ott kaptak teljes ellátást és étellemezést az alábbi (23.) táblázat szerint.⁴²

Ezek a kimutatások itt azért szükségesek, mert többek között rávilágítanak a korabeli katonai elszállásolás és étellemezés sajátosságaira. A katonai fejadagot egyenként 5 kr-ral, a lóra jutó porciót pedig egyenként 6 kr-ral számolták el. Kitűnik, hogy a századparancsnok vagy fizetett a szállásért és az étellemezésért, de nem adott és nem kért róla nyugtatóványt, vagy pedig nem fizetett, tehát vendégnek minősült. Ugyanígy a zászlótartó és az írnok is.⁴³ Ha mégis fizettek, akkor az a pénz a község házipénztárába került, viszont ez esetben annyival kevesebb jóváírás történt a hadiadó elszámolása javára. A községi házipénztár fő bevétele a királyi kisebb haszonvételekből (regalia minora), a közjövedelmekből származott.

⁴¹ KA Inv. 1740. Nr 73. f. 1–8. In Possessione Árokszállása nocte ultima Bacchanaliorum contigit infelix Casus, nam ibidem inquarterisata Militia una cum Incolis in Popina bibendo et saltando rixari ad invicem ceperunt . . . Jászberény, die 13. Martii 1740.

⁴² KA Inv. 1740. Nr 73. f. 2. Anno 1740. die 20. Mensis Januarii in Districtu Minoris Cumaniae cum I. Compagnia Domini Capitanei de Haxaire ex Regimine Pedestre Ordinis Caroli Lotharingiae Principis ibidem . . . Possessio Laczháza. Andreas Földváry capitaneus mp.

⁴³ Uo.

23. táblázat

A Lotharingiai-ezred fél százada Kiskunlacházán 1739 novemberében és decemberében

A század kerete	Ellátási egység (porció)		Átszámítva (r. Ft, kr)	
	katonára	lóra		
Novemberben				
1 hadnagy	—	60	6	—
1 szakaszvezető	30	—	2	30
20 tizedes és közember	600	—	50	—
1 fő növekedés 16-ától	16	—	1	20
23 fő ellátása	646	60	59	50
Decemberben				
1 hadnagy	—	60	6	—
1 szakaszvezető	30	—	2	30
22 tizedes és közember	660	—	55	—
3 fő növekedés 16-ától	45	—	3	45
1 fő növekedés 8-ától	23	—	1	55
28 fő ellátása	758	60	69	10

A Pesti Invalidus Ház a nagy pestisjárvány idején, 1738. augusztus 28-án kiküldte a Jászkun Kerületbe Hieronymus Csatory Irgalmas rendi atyát a járvány megelőzése, a betegek gyógyítása végett és a lelkeszi feladatok ellátására. Ezért havonta 25 r. Ft fizetést kapott, 13 hónapig volt kiküldetésben, járandósága 325 r. Ft-ra emelkedett. Ugyanezen idő alatt, de csak 11 hónapig, tehát 1739. július 28-áig volt kiküldve Georgius Arbiser sebkötöző orvos (chirurgus) is, aki havonta 50 r. Ft, összesen 550 r. Ft fizetést kapott.⁴⁴

⁴⁴ KA Inv. 1743. Nr 445. f. 1–3. Extractus universalis, totius Censu Dominalis... Signatum, Jászberény, die 24. Novembris 1743. Michael Fitzgerald generalis perceptor. Mp.

Ezekben az években félelmetes körülmények között ment végbe a katonatartás és a hadiadó behajtása is. Miközben a jászkunsági helységekben, főként a Kis- és a Nagykun Kerületben szinte tömegesen szedte áldozatait a pestisjárvány, az Udvari Commissio felhívta a földesurasági tiszttartó figyelmét a pozsonyi országgyűlés 1715: LXII. törvénycikkére, amely a törvényes örökös nélkül elhunyt parasztok javaira, szerzeményeire kiterjesztette a földesúri jogot. Ezek szerint a *ius caducitatis*, a magszakadás esetén érvénybe lépő jog alapján a földesúr kisajátíthatta a törvényes örökös nélkül elhunytak vagyonát, noha korábban ez a jog a koronabirtokok esetében a községet illette meg. Érthető, ha a végrendelkezők a legtöbbször találtak is törvényes örököst. Az Udvari Commissio és a Pesti Invalidus Ház utasította a kinevezett földesurasági tiszteket, hogy a vonatkozó törvényről világosítsák fel a jászkunsági tisztségviselőket és a lakosokat is. Ezek a tisztek felhívást kaptak, hogy a *caducitas*-beli bevételeket az árenda-pénztárba kell befizetni, s az elszámolásokat a kerületi és az összkerületi közgyűlésen is be kell mutatni. A kinevezett tisztek azonban sorozatosan visszaéltek hatalmukkal az elhunytak hozzátartozóinak a rovására, tehát sokszor a törvényes örökös esetében is lefoglalták a javakat, egyszerűen adótartozás címén. Sok esetben be sem fizették a bevételeket az árenda-pénztárba, nem adtak róla hivatalos elszámolást, tehát a saját maguk hasznára foglaltak le ingóságokat, állatvagyonot, sőt még készpénzt is.⁴⁵

Félig-meddig törvényesen, tehát a községi elöljáróságokkal való egyetértésben jártak el ott, ahol valóban sok volt az adótartozás:

Túrkevéen	10 gazda után	10 ökröt	272 r. Ft	11 kr	értékben,
Kunszentmiklóson	7 gazda után	7 ökröt	168 r. Ft		értékben,
Szabadszálláson	5 gazda után	5 ökröt	120 r. Ft		értékben,
Fülöpszálláson	4 gazda után	4 ökröt	96 r. Ft		értékben,

⁴⁵ KA Inv. 1740. Nr 208. f. 1–16. *Conscripctio Caducitatum*.

Kiskunhalason	12 gazda után 12 ökröt 262 r. Ft 16 kr	értékben,
Jászkiséren	17 gazda után 29 ökröt 748 r. Ft 18 kr	értékben.
<hr/>		
Összesen	55 gazda után 67 ökröt 1666 r. Ft 45 kr	értékben

foglaltak le, mert az adótartozást csak így tudták kiegyenlíteni. Sok helyütt azonban felháborító visszaéléseket követtek el ezek a tisztek. 1739-től 1742 októberéig, a jászkunsági helyhatóságoknak az Udvari Commissióhoz és az ország nádorához, gr. Pálffy János tábornagynak intézett feljelentéseiiig, ezek a kinevezett földesurasági tisztek, elsősorban Podhradszky, azután Terbócs István jászkunsági kinevezett kapitány, Földváry András kiskunsági kinevezett kapitány és Maczák István jászkunsági ügyész önhatalmán mintegy 17 420 r. Ft értékű vagyont és készpénzt sajátítottak ki caducitas címén a saját maguk részére a kerületek városaiban és községeiben azon felül, amit a helyhatóságok a caducitas-beli jóváírások szerint — tehát árenda- vagy hadiadó-tartozás címén — hivatalosan is jogosnak ismertek el.⁴⁶

Az Udvari Commissio mintegy tíz hónapig tartó vizsgálódás, alkudozás és huzavona után formálisan csak 1743. május 21-én fosztotta meg őket tisztségüktől.⁴⁷ A látszat kedvéért még pénzbüntetést is kiróttak rájuk. Podhradszkyt 676 r. Ft megfizetésére, továbbá — minthogy Kiskunhalason nem adott elszámolást 142 r. Ft 30 kr-ról — ennek kifizetésére, Földváryt 75 r. Ft, Maczákot pedig 280 r. Ft letételére kötelezték. Ez összesen 1173 r. Ft 30 kr-ra rúgott. A földesurasági főhatóság kapzsisága azonban szintén kitűnt akkor, amikor ezt a büntetéspénzt nem a károsult községek vagy gazdák kapták meg, hanem a Pesti Invalidus Ház javára könyvelték el.

⁴⁶ KA Inv. 1743. Nr 188. f. 153—160. Extractus generalium Gravaminum Districtuum Jassigum et Cumanorum. 1742. október 9.

⁴⁷ JNSZML Jászberény lt, Hiv. Tud. 1742—44. 9. cs. 4—130. sz.

Ez évben a kivetett földesúri árenda összege 34 890 r. Ft volt, de ezzel a büntetéspénzzel együtt már 36 063 r. Ft 30 kr-ra emelkedett.⁴⁸ Ezzel szemben — már a háborús körülmények közepette — még az előző évi földesúri árendát sem sikerült behajtani a kerületekben. 1743 novemberében Fitzgerald főadószedő és adónyilvántartó kimutatása szerint 22 454 r. Ft 59 kr volt az előző évi árendatartozás.⁴⁹ A jászkunsági helyhatóságok arra hivatkoztak, hogy a kerületek katonasága már két év óta részt vesz a sziléziai háborúban, a katonaállítás terhei miatt nem tudják fizetni az adókat.

Ennek ellenére az új földesurasági adminisztrátor, Gosztonyi István — Heves—Külső-Szolnok vármegyei táblabíró — jelentette az Udvari Commiszióknak, hogy a Pesti Invalidus Ház parancsnokától kérte az adóbehajtó különítmény kirendelését a Jászkun Kerületbe. 1743 decemberében meg is jelent az 50 főből álló executiós különítmény a jászkunsági helységekben. Fel voltak hatalmazva arra, hogy mind a földesurasági árendát, mind a hadiadót behajtsák a helyhatóságokon.⁵⁰ Sok eredményt azonban már nem tudtak elérni, mert a redemptio előkészítésére irányuló szervezkedés a pesti és a bécsi főhatóságok körében már mindenütt ismeretessé vált, s egymást érték az egymásnak is ellentmondó főhatósági intézkedések is. Ez pedig végső soron a Jászkun Kerület számára kedvező körülményeket hozott magával.

⁴⁸ KA Inv. 1743. Nr 445. f. 4. Extract der Arenda pro Anno 1742. aus denen Jassig- und beider Kumaner-Distrikten.

⁴⁹ Uo. Extractus. Restant pro Anno 1743.

⁵⁰ Uo. f. 1. „ . . . non morabar tamen executionem effective jam exmittere et ita disponere, ut hujus incommoda personae saltem restantiarie ferre debeant . . .” L. a 6. sz. melléklet anyagát.

HADKÖTELEZETTSÉG ÉS KATONAÁLLÍTÁS A PESTI INVALIDUS HÁZ JÁSZKUNSÁGI FÖLDESURASÁGA IDEJÉN

A Jászkun Kerület helyhatóságai a koronabirtokot megillető kiváltságaik között tartották nyilván a hadkötelezettséget és a katonaállítást is. Jól tudták, hogy a jászkunsági territóriumon tartósan megszálló és letelepedő kun, jász vagy más illetőségű lakosság szigorúan előírt hadkötelezettsége és a magyar Királyi Koronához kötött hűsége kezdettől fogva törvényesen függ össze egymással. Az ide vonatkozó törvény¹ valóban előírta, hogy a jászkunságiak — ugyanúgy, mint a nemesek — részleges vagy általános mozgósítás (insurrectio) idején a királyi zászló alatt, maguktól és személyesen (sub vexillo regio et per se et personaliter), a nádor vezetése alatt kötelesek katonáskodni, „s ha közöttük valaki e tekintetben mulasztást tanúsítana, ugyanazt a büntetést és elítéltetést szenvedje el, mint ... akik távolmaradásuk alatt hanyagoknak bizonyulnak”.²

Csakhogy az új földesuraság, a Pesti Invalidus Ház, illetve az Udvari Commissio már teljesen megváltozott történelmi körülmények között követelte meg a jászkunságiak Királyi Korona iránti hűségét és hadkötelezettségét. Olyan időszakban, amikor az uralkodók nem választás, hanem a Habsburgok osztrák ágának fi- és nőági örökösödési törvénye alapján viselték a magyar Királyi Koronát, amikor az uralkodó még 1702-ben kiiktatta a nádori joghatóságot a Jászkun Kerület felett, s amikor e kerület nem rendelkezett országgyűlési részvételi és szavazati joggal sem. Az idézett törvény

¹ *Ladislaus Endlicher*: Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. San-Gallen, 1849. 562.

² Uo.

szerint a koronabirtok jászkunságiak az előírt hadkötelezettség és koronahűség ellenében évszázadokon át felmentést kaptak mindenféle magánföldesúri földjáradék és hadiadó fizetése alól, csupán az évi 3000 arany (12 000 r. Ft) nádori censust kellett befizetniük a Magyar Kamara pénztárába.³

Az eladottság időszakában tehát felmentést kaptak a jászkunságiak a nádori census fizetése alól, de koronahűségüket és hadkötelezettségüket továbbra is megkövetelték, emellett fizetniük kellett a nádori porták után kivetett hadiadót is.

Ismeretes, hogy a Jászkun Kerületben az általános mozgósítás, a personalis insurrectio hadkötelezettsége a Rákóczi-szabadságharc során is érvényben volt.⁴ E nyolc esztendő folyamán volt idő, amikor a három kerület 10 lovasszázaddal és néhány gyalogosszázaddal, mintegy 1600 főnyi katonával harcolt a Rákóczi-zászlók alatt.⁵ A szabadságharc leverése után a bécsi Udvari Haditanács nem is bízott meg a jászkunságiakban. Savoyai Jenő hercegnek, a Haditanács elnökének az utasítására gr. Károlyi Sándor altábornagy megbízta ugyan Orczy Istvánt 1716-ban, a török—osztrák háború kezdetén, hogy a Jászkun Kerületben rendeljen el részleges mozgósítást, de ez akkor nem járt semmiféle adókedvezménnyel. Temesvár és Pétervárad ostroma idején Orczy egy század jászkunsági katonával „az egész tábor élelmezését vitte”.⁶

1717 augusztusában — amikor Hotyin felől nagy tatár sereg tört be Erdélybe a Borgói sáncon, és Besztercét, Dést, Belső-Szolnok vármegyét, a Kővár-vidéket és Nagybányát is feldúlta, majd Szatmár és Ugocsa vármegyék felé tartott — Károlyi Sándor hadtestével a jászkunságiak is részt vettek a tatárok elleni harcokban. Károlyi erről így írt: „... magam pedig mind a Tiszán túl, mind a Tiszán innét való nemességet s jászkokat is, alkalmas számúakat vevén össze,

³ Vö. Hunyadi Mátyás 1485: XI. tc. 11. §.

⁴ Történelmi Szemle, 1971. XIV. évf. 1—2. sz. 35—38. Kiss József: Jászkunok a Rákóczi-szabadságharcban.

⁵ Uo.

⁶ Vö. Nagy Iván: Magyarország nemesi címerekkel és nemzedéki táblákkal. Pest, 1860. 7—8. k. 242.

utána indultam . . . Hajnalra kelve a nagybányai s felsőbányai, máramarosi s több összevert földnépe rajta ütött, s feles pogányságnak veszedelmével, sok keresztény raboknak szabadításával kilencezer lónál többet nyertenek tőle.”⁷ A tatárok feletti győzelemről és a zsákmányról Orczy is beszámolt Savoyainak 1717. szeptember 16-án írt jelentésében: „. . . magna quantitas christianorum captivorum é manibus barbaricis erepta et in pristinam redactu fuerit libertatem.”⁸

Ez a jászkunsági insurreccio említést érdemel azért is, mert helytállásuk elismeréséül 1718-ban a Jászkun Kerület négy zászlót kapott ajándékba a Neipperg-gyalogezredtől, illetve annak német lovagrendi ezredesétől, Johann Solanus Baron von Späth Zwiefalten landkomturától. Természetesen ez a négy zászló csupán faragott zászlótartó kopjafa volt, amelyet hamarosan úgy szereltek fel, hogy a nehéz selyem lobogókat, a skófiummal hímezett címert és a feliratokat „az nemes Váras az maga költségén visellette”.⁹ Ez a katonai alkalmazás implicite elismerte a Jászkun Kerület koronabirtok jellegét s a jászkunságiak koronahűségén alapuló, a nemesekéhez hasonló hadkötelezettségét. S ha ezt valóban elismerték a bécsi főhatóságok, akkor megvolt a remény arra is, hogy a katonaállítás idején mentesülhetnek a hadiadó fizetése alól.

Ilyen vonatkozásban rendkívül fontos volt az 1715: VIII. tc., amely megállapította, hogy az addigi magyarországi nemesi felkelés nem elégséges a birodalom védelmére, „ezért fel kell állítani egy állandó hadsereget, amely mind hazai, mind külföldi lakosokból állhat. E célból pénzmegajánlás szükséges, erről a további országgyűléseken tárgyalni kell”. Ezen az úton alakult ki az a felemás helyzet, hogy — elismerve a Jászkun Kerület koronabirtok jellegét — a jászkunságiakat kötelezhették a középkorból örökölt általános felkelés (generalis insurrectio) katonaállítási gyakorlatára,

⁷ Szalay László: i. m. I. k. Pest, 1865. 117.

⁸ KA Inv. Prot. Exped. 1717. E. F. 162. — 195—97. Orczy. In Castris ad Semplenum, die 16. Septembris 1717.

⁹ JNSZMF Jászberény lt, Prot. Opp. 1724—44. 246. Consacrált zászlók.

ugyanakkor a nádori porták alapján kivetett portális katonaság és hadiadó fizetésére is. Így valójában még kettős megterhelés sújtotta a Jászkun Kerületet a földesúri adóztatás mellett. Már lényegében az 1724—26. évi jászkunsági parasztmegmozdulás is ezek ellen szerveződött. S ez a lovagrendi földesuraságot is bizonyos fokú mérsékletre készítette az adóztatás terén.¹⁰

Hasonló mérsékletre lett volna szükség 1735-ben, a Jászságból a Kiskunságba történt első nagyobb kirajzás idején is. De az adóztatás terén ennek éppen az ellenkezője következett be. Ez az alapvető oka annak, hogy a Békés vármegyei parasztmozgalom lecsendesítésére elrendelt insurrectio alkalmával a jászkunságiak igen nagy létszámmal jelentkeztek. A mezőtúri és a békésszentandrásai parasztmozgalom közvetlenül a Nagykun Kerület szomszédságában szerveződött, de a kunsági községeket nem tudta magával ragadni, hanem éppen ellene fordította. Amikor a szolnoki császári- királyi várparancsnokság alezredese 1735. április 27-én mozgósította a szolnoki lakosságot, ha a felkelő kurucok Szolnokot megtámadnák, a Nagykun Kerület is megkapta az értesítést a katonai készültségre. A Pesti Invalidus Ház parancsnoksága, Hohenhau ezredes és a pesti Sóhivatal vezetője, Kaiser sótiszt, a szolnoki Sóhivatal felügyelőjétől futártiszt útján és levélben értesült, hogy „Túr, Túrkeve, Szentandrás és vidékén — bei der zu Thur, Thurköve, Szentandrás und der Gegend einige Fahnen Kuruzen zusammen gesambt” — néhány kuruc csapat összegyűlt. Túron rablással és fosztogatással ellenségesen léptek fel. Kinyilvánították, hogy megegyezés szerint Kőrösről és Kecskemétről is csatlakoznak hozzájuk.¹¹

A futártiszt beszámolt arról, hogy a Heves—Külső-Szolnok vármegyei alispán április 28-án összehívta a vármegyei vezetőket, br. Orczy István, Steössel Kristóf és Kozma Boldizsár szolgabírákat és másokat, hogy a környéken is meghirdessék az általános fel-

¹⁰ L. a Bevezetés 11. sz. jegyzet anyagát.

¹¹ KA Inv. 1735. Nr 113. f. 2. Copia einer von denen zu Zollnok angestellten Kais. Saltz-Beamten an den allhiesigen Herrn Saltz-Inspector, Kaiser, de dato 28. April 1735. erlassenen Schreiben.

kelést.¹² Egerből a vármegyei vezetők azonnal Mezőtúrra küldték Kozmát, aki útba ejtette Szolnokot, hogy ott a katonai várparancsnokságtól fegyveres kíséretet kapjon. Mezőtúrra megérkezvén, a lázongók ezzel fogadták: „A csibészeket ez hozza magával! Önt élve kell megnyúzni és megsütni.”¹³ Ezt követően tíz lázongót elfogtak s megkötözve Egerbe kísérték. Hárman közülük útközben megugrottak és Békésszentandrásra mentek. Kozmának Mezőtúron megmondták, hogy ebből a gyülekezésből kétségkívül lázadás fog keletkezni — „dem Commando beigebracht, dass aus dieser Zusammenkunft uhnfálbahr eine Revolte entstehen werde”.¹⁴ Az idézett jelentésből kitűnik, hogy a pesti Sóhivatal, mellette a Pesti Invalidus Ház parancsnoksága és a szolnoki várparancsnokság között egy lovastiszt volt az összekötő.

A pesti sótiszt az Udvari Kamarához küldte jelentéseit, jelezte, ha ezeket a zavargásokat nem lehetne elnyomni, akkor a pénztárat Budára, a Várba kellene átmenteni, „mi már mindent becsomagoltunk, ha a futártiszt veszedelmes jelentést hozna, a jobb asszonyokat, a gyermekeket és a legjobb poggyászokat oda küldjük — wir bessere Frauen, Kinder und die beste Bagage noch anrucks zuschicken”.¹⁵ Időközben Egerben partikuláris megyegyűlést tartottak, Almásy János alispán pedig Pozsonyba ment a hírekkel, mert Pero Segedinac rác kapitánytól írásbeli fenyegetést kaptak az elfogott mezőtúriak kiszabadítása érdekében, „az elfogott embereket eresszék szabadon, mert különben kimutatják a foguk fehérét”.¹⁶

¹² *Wellmann Imre* kitűnő tanulmánya (*Hadrovics László—Wellmann Imre: Parasztmozgalmak a 18. században.* Bp. 1951) mellett a Békés vármegyei parasztmozgalomnak ezúttal csak a jászkunsági vonatkozásait ismeretjük kiegészítésként.

¹³ KA Inv. 1735. Nr 113. f. 2. „Comitats-Offizieren nacher Thur gegangen, haben diese (S.V.) Schelmin mit, nachgesetzen Worthen verarestiret, nähmlich: Sie Ihme lebendig zuschinden, zubrathen!”

¹⁴ KA Inv. uo.

¹⁵ Uo. f. 3. Pest, den 4. Maj. 1735. Johann Karl Voss von Ehrenfels Feld-Kriegs-Kommissar.

¹⁶ *Szederkényi Nándor: Heves—Külső—Szolnok vármegye története.* Eger, 1893. IV. k. 210—211.

Egerben április 28-án határozták el, hogy nemesi felkelést fognak meghirdetni, amelynek során minden nemes személy szerint, a helységek pedig portionale quantum szerint fegyverkezzenek, ugyanígy a jászkunságiak is; az insurrectiót Orczy István ezredes (colonellus) vezeti. A 66 éves Orczy azonnal kapcsolatba lépett az egi és a szolnoki várparancsnoksággal, s ez utóbbi várórség alezredese mozgósítási parancsot küldött a Jászkun Kerület központjába, Jászberénybe, hogy „a Maros és a Kőrös közt megindult támadásnak lecsendesítésére az Nemes Jász Districtus maga közt tegyen Dispositiót és Repartitiót”.¹⁷ Április 30-án kerületi közgyűlést tartottak Jászberényben a földesurasági adminisztrátor elnökletével. Hivatkoztak arra, hogy a Jászkun Kerület a szent Korona birtoka, ezért ősi törvényei szerint általános felkelésre kötelesek, személy szerint, saját költségükön kell a királyi zászlók alá vonulniok — saját zászlóikkal együtt.

A kerület 1 mezővárosa és 10 községe 465 lovaskatonát állított elő. Jászberényből Nagy Mátyás kapitány, idősb Molnár Mihály hadnagy, ifjabb Molnár Mihály hadnagy, Kovács Ferenc hadnagy és Morvay Mihály strázsamester (őrnagy), Jászárokszallásról Oláh István hadnagy, Jászapátiból Berente Boldizsár hadnagy, Jászkisér-ről Kövy András hadnagy voltak a parancsnokok. Valamennyien a kerület, a város vagy a községek főtisztviselői közül kerültek ki. Minden katonát az illetékes helyhatóság látott el öt napra való kenyérrel, abrakkal és más eleséggel, továbbá a szükséges kocsikkal.¹⁸ Podhradszky vezetésével ez a jászsági lovasság a kibontott zászlók alatt vonult Szolnokra, hogy ott csatlakozzanak hozzájuk a nagykunsági és a kiskunsági századok is.

A Nagykun Kerület 1 mezővárosa és 5 községe 490 lovaszt küldött a szolnoki táborba, ezen belül Kunszentmárton 118-at Tóth András alhadnagy vezetésével, Kunhegyes 98 lovasát Ács Mihály alhadnagy, Kunmadaras 90 katonáját Szücs János alhadnagy,

¹⁷ JNSZML JKI Prot. 1732—41. 194—205., 1735. április 30.

¹⁸ Uo. Conscriptio Militum Jassigum, továbbá: Jászberény It, Hiv. Tud. 6. cs. 118. sz.

Karcagújszállás 67 katonáját Tóth András bíró, hadnagy, Kisújszállás 67 főnyi csapatát Oláh István alhadnagy és Túrkeve 55 lovasát Hajdú Miklós alhadnagy vezette.¹⁹

A Kiskun Kerület 201 lovaskatonát állított elő az insurrectio során Fitzgerald Mihály kapitány, kerületi adószedő vezetése alatt. E két század tisztjei: Nánásy János kerületi kapitány, Herpay Mihály hadnagy, Maár Gergely hadnagy, Farkas György zászlótartó, Tóth Miklós zászlótartó, Patay Pál és Vass István strázsamester, élelmezési tisztok: Kőrösy István és Maróthy Péter voltak. Századonként négy tizedes, szerepel a névsoros összeírásban.²⁰

Összesen tehát 1156 katonát állítottak elő a Jászkun Kerületből. Ugyanakkor Szegedről a császári-királyi várórség csak 300 katonát küldött táborba Mezőtúr felé, Debrecen pedig 50 főnyi csapatot küldött ki a kuruc tábor felderítésére. A nagyváradi császári-királyi helyőrség és Bihar vármegye felkelői mindössze 550 főnyi csapattal zárták le a Körösök vidékét.²¹ Pest—Pilis—Solt vármegyéből, Gyöngyösről is csak 7-800 katona vonult Szolnokra Orczy vezetésével.²²

A már igen késedelmes Udvari Haditanács és 72 éves elnöke, Savoyai Jenő herceg még parancsot sem adott az általános insurrectióra, a kerületi hadbiztoságok és az említett várparancsnokságok már elrendelték a mozgósítást, így szinte az egész Alföld mozgásban volt.

Túrkevéről május 2-án Pestre érkezett a község jegyzője és jelentette a Pesti Invalidus Ház hadbiztosának, Johann Carl Voss von Ehrenfelsnek, hogy hallomása szerint a „rebellisek” már 900-an vannak a Nagykun Kerülettel szomszédos helységekben és a környéken, lovakat, fegyvereket és más ott található értékeket magukkal visznek, de amit elfogyasztottak, azt készpénzzel mindjárt ki-

¹⁹ *Tóth Dezső*: A Heves-Nagykunsági Református Egyházmegye múltja. Debrecen, 1942. 85., 114., 127., 139., 150. és 250.

²⁰ JNSZML JKI Capsa II. Fasc. I. Nr 35,5. 1735. május 1., továbbá *Tóth János*: Kiskunhalas város története. Pest, 1861. 22.

²¹ *Hadrovics László—Wellmann Imre*: i. m. 33.

²² *Szederkényi Nándor*: i. m. 212.

fizették.²³ Voss ezt más értesüléseivel együtt mindjárt jelentette az Udvari Commissionak, továbbá, hogy a hg. Lotharingiai-gyalogezredtől Szolnokról egy futártiszt katonai erősítést kért a budai Várparancsnokságtól, Holzreich ezredestől, mert Kőröstarcsánál a rebellisek bekerítették egy szolnoki lovas járőrt, amelyet Szelid Ferenc hadnagy vezetett. Az összecsapás során a 16 főnyi járőrből egy őrmester és két huszár elesett, másik kettőt pedig foglyul ejtettek a felkelők, a hadnagy is alig tudott menekülni. Ezt követően Budáról 50 gyalogos katona elindult egy kapitány vezetése alatt, hogy „az említett szolnoki parancsnokságot megerősítse”.²⁴

A Szolnoknál összevont insurrectiós tábornak Orczy lett a főparancsnoka. Rajta kívül volt még két híres ezredese a vármegyei insurgens csapatoknak. Az egyik Beleznay János hajdani kuruc ezredes, aki 1711-ben császári-királyi szolgálatba lépett, később a Cordua-regimentben szolgált, most pedig a Pest—Pilis—Solt vármegyei insurgenseket vezette. A másik főtsiszt Halász Péter ezredes Dabasról, aki 1711-ben szintén császári-királyi szolgálatba állt, részt vett a török háborúban és a tatárok elleni győztes hadjáratban, majd a gr. Károlyi-féle huszárregiment rekrutázó tisztjeként éppen 1734—35-ben összekötő tiszt volt Károlyi, Pálffy, Savoyai és az Udvari Haditanács között. Most is összekötő tiszti beosztásban szerepelt.

Orczy május 4-én Szolnokon haditanácsot tartott, a csapatok letették az esküt, majd elindultak Mezőtúrra. Onnan Gyomán, Mezőberényen és Békésen át Gyula térségébe mentek. Közben Pero Sege-dinac rácapitányt, akit a szentandrásai és a szenttornyai parasztzendülők a felkelés fővezéréül szemeltek ki, már május 2-án elfogták a határőr szerbek és bekísérték Aradra. Így a kuruc felkelők csalódottan húzódtak vissza Zaránd vármegye területére, táborukat pedig Erdőhegy községnél erősítették meg körvédelemszerűen.

²³ KA Inv. 1735. Nr 113. f. 4. Pest, den 3. Maj. 1735. „... und doch gleich auch was sie verzöhrten, mit baares Geld bezahlen thäten.”

²⁴ KA Inv. uo. „... von der Ofnerischen Garnison vorerwehntes Commando zu Zollnok verstärket worden.”

Mozgásterük azonban nagyon szűknek bizonyult, mert az ellenük mozgósított insurgensek a Kőrös és Maros vidékét lezárták előttük. Majd május 8-án a szerb határőr zászlóaljok Erdőhegynél délről rárontottak a kuruc táborra, s iszonyú vérengzést vittek végbe közöttük. Az életben maradottak pedig időközben szétszóródtak, még a vezetők közül is nagyon sokan fogságba estek és az aradi vár börtöneibe kerültek.

Így az Orczy-tábor ebben az expedícióban egyetlen közvetlen összecsapásban sem vett részt, csupán nagy létszámával és alkalmas felvonulásával járult hozzá a parasztmozgalom lecsendesítéséhez, amely valójában már be is fejeződött, amikor május 8-án gr. Pálffy János tábornagy, országbíró mozgósító parancsa Békés vármegyébe megérkezett.²⁵ Ilyen körülmények között a bécsi intézkedés késett.

Orczy május 15-én még a táborból jelentette Pálffynak, hogy tábora még készenlétben áll, hadiszállását Gyula várában állította fel. Jelezte, hogy mint tábori főparancsnok „személyi és vagyoni büntetlenséget ígérő felhívást intézett a még szökésben lévő felkelőkhöz, sőt — miután az elfogottak közül sokan letették a hűség esküt — sokan amnesztiát kaptak és elmehettek haza”. A helyi körülmények alapos ismeretében ennél körültekintőbb és megfontoltabb intézkedést nem is tehetett volna. Május végén újabb levélben jelentette Pálffynak, hogy a felkelés leverésére vonatkozó feladatokat teljesítette, a megtorlással kapcsolatos eljárások már nem tartoznak reá, tehát visszatér Heves vármegyébe, a tábort pedig feloszlatta.²⁶

Pálffy e jelentésekre nem válaszolt. Úgy tűnik, a katonai feladatok teljesítésén túl őt sem érdekelte az ügyek további menete. Otto Ferdinand von Trau generális, az Udvari Haditanács tagja azonban 1735. július elején figyelmeztetést küldött Orczy, Halász

²⁵ KA Hof-Kriegsrat, Prot. Exped. 1735. Nr 883. 1735. Május 8. „... die Ortschaften Thur und Szentandrás sich hervorgethane Aufstände unter den sogenannten Kapitän Pero für Nachrichten eingelesten.”

²⁶ KA uo. Nr 817—818.

és Beleznay címére „az önhatalmú amnesztiaosztás miatt”, mert szerinte „ezek a vidékek csapataikkal ismét lázongást szíthatnak”, tehát korainak minősítette az amnesztia meghirdetését.²⁷

Ez a kései fontoskodás adott körülmények között merő képtelenségnek bizonyult. Bécsben viszont mások éppen a másik végletbe estek, amikor a Magyar Kancellárián — feltehetően Podhradszky összeköttetése révén — magas kitüntetésekét javasoltak a három udvarhű tisztnek, sőt magának a tiszttartónak is, akinek az öccse kancelláriai fogalmazó volt. 1735. augusztus 18-án a Magyar Kancellária a négy tisztet jutalmazásra terjesztette fel az Udvari Haditanácshoz, illetve az Udvari Kamarához. A kitüntetésre irányuló javaslatban így fogalmaztak: „Amikor a csodálatra méltó erény az emberen úrrá lesz, másokat is magával ragad. A magyar nemzetben meglévő hűséget erénynek és jutalmazásra méltónak kell tekinteni. Ilyenféle hűségnek adták bizonyosságát a nevezett tiszték, akik meg sem várva a mi kegyes megbízásunkat, a Békés vármegyében összegyűlt lázongóknak útját állották, őket nemcsak létszámuk növelésében akadályozták meg, hanem visszaszorították őket Zaránd vármegyébe, s ennek eredményeként az oda érkező rác határőr csapatok szétszórták a felkelőket. Így a köznyugalom megzavarásának a félelme megszüntnek tekinthető”.²⁸

Az Udvari Kamara először azt válaszolta, hogy „a legújabb francia—spanyol háború végtelenül nagy költségei miatt a fent nevezett személyek méltó jutalmazását nem tartja lehetőnek, ellenben javasolja, hogy a királyi helytartó, Lotharingiai Ferenc herceg — Franz Barri et Lotharingiae Dux — adományozzon nekik egy-egy nyakláncot, s erről értesítsék a Magyar Kamarát”. Végül november 18-án az Udvari Kamara úgy döntött, hogy Orczynak egy 150 arany (600 r. Ft) értékű nyakláncot, Beleznaynak, Halásznak és Podhradszkyknak pedig 100-100 arany értékű nyakláncot adjanak

²⁷ KA uo. Nr 1324. f. 412. „... diese Bereiche mit ihren Mannschaften wieder die Tumultuanten aufstehen können.”

²⁸ HFHKA Ung. rote Nr 532. „... hocque pacto metus turbandae publicae tranquillitatis sublatus exstiterit.”

kitüntetésül — a Magyar Kamara költségére. A kitüntetés átadására 1736. január 12-én került sor.²⁹

Ez az insurrectio és táborozás a Jászkun Kerület részére igen költséges volt, több mint három hetet elvett a legfontosabb tavaszi munkálatokból, s ráadásul azt az eredményt sem hozta meg, amit a jászkunságiak elvártak tőle. Ugyanis úgy tudták, hogy a katonállítás és a hadba vonulás ideje alatt nem kell fizetniük a hadiadót, vagy legalább is a hadba vonulók családjai ez alól mentesülnek. Hamarosan kitűnt, hogy erről szó sem lehet. Amíg az említett tiszteket kitüntették, aranylánccal jutalmazták, a katonának bevonultatott adófizetőket újabb rendkívüli hadiadóval sújtották.

Mária Terézia trónra léptét követően, az osztrák örökösödési háború kezdete után, gr. Pálffy János országbíró 1741. január 26-án fegyverbe szólította a nemességet a Sziléziában előre törő poroszok ellen. Az insurrectióra való parancs nem került el a Jászkun Kerületet sem.

A nemesi hadkötelezettség címén, a Consilium Bellicum és gr. Pálffy János országbíró parancsa alapján gr. Johann Franz von Pratta, a Pálffy-vértesezred colonellusa és hadfogadó tisztje március elején megjelent a Pesti Invalidus Ház parancsnokánál, Hohenhau-nál és hadbiztosánál, Johann Caspar Hueber ezredesnél, hogy a hadba vonulásról szerződést kössön velük, mint a Jászkun Kerület földesurasági előjáróival. Futártiszt útján azonnal Pestre rendelték a Jászkun Kerület földesurasági tisztjeit és kerületi helyhatósági vezetőit. Március 3-án érkezett meg az arany nyakláncos tiszttartó, a Jász Kerület részéről Sípos Pál szenátor, a Nagykun Kerületből Terbócs István kerületi kapitány és Maár Gergely szenátor, a Kis-kun Kerületből Földváry András kerületi kapitány. A katonállítás szerződést 1741. március 4-én írták alá.³⁰ Hueber hamarosan

²⁹ Uo. rote Nr 693. f. 531—537. „An die Königliche Hung. Kammer, damit ad Notam solle genommen worden, dass dem Stephano Orczy, denen Belez-nay, Halász und Podhradszky in dem ein guldene Ketten durch dem Herzogen von Lothringen werde gegeben, wegen ihrer wider die in Békésér Comitat Unruhe vorgenommenen eifrig geprägt.”

³⁰ KA Inv. 1741. Nr 90. f. 1—5. Accorda et Conventionis respectu Copiarum Militarum á parte Districtuum Jassicum et utriusque Cumaniae.

jelentést küldött a szerződésről Nesselrodénak, az Udvari Commissio elnökének, aki úgy rendelkezett, hogy a jászkunsági csapat Jászberényben szereljen fel, tegye le az esküt, és ott vegye át az útiparancsot (Marsch-Route). Pratta Nesselrode intézkedése után csak március 16-án írta alá a szerződést és az elszegődő levelet, amely kivonatossan a következőket tartalmazza:

1. A Jászkun Kerület két lovasszázadból álló egységet, regimentet állít elő. Ez a regiment öt főből álló törzset (Staab) alakít, századonként 198 lovaszt szerel fel.

2. A regiment saját zászlók alatt vonul majd fel, április 25-én hajnalban indul Sziléziába, a betörő poroszok ellen, ahol a tábori szolgálat ez év október 31-éig tart.

3. A jászkunsági regiment parancsnoka gr. Pratta legionarius colonellus. Vice-colonellusát, továbbá a századok parancsnokait és tisztjeit a jászkunsági katonai egységek maguk közül saját maguk választják meg, az egységeket közvetlenül ők vezetik.

4. Lovak, kocsik, fegyverzet, ruházat, felszerelés és élelmezés a Pesti Invalidus Ház hadbiztosával való megállapodás szerint történik. A kenyérfejadagot napi 2 kr-ral a zsoldból (stipendium) térítik meg a Hadbiztosságnak, a lóra jutó porciót nem kell fizetni, azt a Hadbiztosság elszámolja.

5. A fegyelmi jogkört a katonai szolgálati szabályzat szerint, a pallosjogot a régi jászkunsági privilégiumok szerint a választott vice-colonellus gyakorolja.

6. Ha valaki az ellenség fogságába esik, otthonról mindjárt pótolni kell, a tábori szolgálati szabályzat minden tekintetben érvényes.

7. A hadszíntéren szerzett zsákmányt a jászkunsági sereg ellátására kell fordítani.

Ugyanitt közölte Pratta a hadbiztossági sémát a felállítandó regiment személyi állományáról és ellátmányáról (l. 24. táblázat).³¹

³¹ Séma a személyi állományról és ellátmányáról.

24. táblázat

Személyi állomány	Katonaporció		Havi zsold (r. Ft)
	katonára	lóra	
Parancsnoki törzs			
1 alezredes (vice-colonellus)	8	10	120
1 táborigazgató (capellanus)	2	2	10
1 táborigazgató (chirurgus)	1	1	6
2 kocsis (famuli cum curribus)	2	8	8
5 fő	13	21	144
Első század (una compagnia)			
1 századparancsnok (capitaneus)	5	6	60
2 hadnagy (leuthinantes)	8	8	60
1 zászlótartó (vexillifer)	3	3	20
2 strázsamester (magistri vigiliar)	4	4	18
1 századírnok (fourierius)	1	1	6
1 sípos (fistulatorius)	1	1	6
1 fegyvermester (faber)	1	1	6
6 tizedes (corporales)	6	6	36
183 közhuszár (gregarii)	183	183	732
198 fő	212	213	944
Második század			
198 fő	212	213	944
5 fő parancsnoki törzs	13	21	144
401 fő a személyi állomány	437	447	2032

A havi zsoldból levonva a kenyér-
adag 437

A havi zsold készpénzben 1595

Ezt követően Pratta tovább szervezte a sereget Pest—Pilis—Solt vármegyében, ahol Zlinszky János alispán írta alá a szerződést és az elszegődő levelet. Itt áprilisban 800, május 15-éig pedig újabb 800 katonát kellett kiállítani, szintén könnyűlovasokból. Az egyik csapat parancsnoka Beleznay ezredes, a másiké pedig Dabasi Halász Péter ezredes lett. Nesselrode parancsot küldött Huebernek, hogy a jászkunsági huszárregiment felszerelési és ellátmányi igényeiről az Udvari Kamarának is küldjön jelentést a hadbiztossági elszámolás érdekében.³² Megjegyezte azt is, hogy szerinte nem 400, hanem 1000 huszárt is küldhetne a Jászkun Kerület. Hozzáfűzte még, hogy az egyenruha és a köpeny is egyaránt kékszínű anyagból készüljön.³³ A Kiskun Kerületből 100 lovas állítottak elő Földváry kapitány vezetésével, a Nagykun Kerületből szintén 100 lovas Terbócs kapitány vezetésével, a Jász Kerületből pedig 200 lovas szereltek fel Molnár Mihály alezredes vezetésével.

A tiszti gyűlésen Molnárt választották meg a regiment parancsnokává, aki így Pratta helyetteseként szerepelt. A szervezés és a felszerelés során Hueber jelentette az Udvari Comissionának, hogy a jászkunsági regiment nem a földesurasági tiszttartót választotta meg parancsnoknak. Nesselrode érdeklődésére a tiszttartó kénytelen volt mentegetőzni, különböző indokokra hivatkozni: Jászberényben kell maradnia, mert hivatalát nem lehet ott nélkülözni, a jászberényi börtön épülőfélben van, a rabok könnyen elszökhetnek — „die Carcerei in Jászberény in eine besseren Verwhrungs-Standt zusetzen” —, a Jászkun Kerületet a környező vármegyék maguk között szét akarják osztani, a jászkunsági helyhatóságok a hamarosan megnyíló pozsonyi országgyűlésre ablegátusokat akarnak küldeni, holott ilyen követküldési joguk nincs, ettől el kellene

³² KA Inv. 1741. Nr 111. f. 1—16. Extract aus einer Ambts-Verordnung von mir General-Kriegs-Commissario Grafen von Nesselrode an den Herrn Feld-Kriegs-Commissarium Hueber. Dato, Wienn, den 31. Martii 1741. Accorda... á parte Comitatum Pest—Pilis—Solt articulariter unitorum... etc. Dabasi Halász 1741. június 7-én esett el az egyik ütközetben.

³³ KA Inv. 1741. uo. „... die Uniformen werden egal in blauer Mundur und gleich Mänteln gekleidet...”

őket tiltani.³⁴ Hogy a választás során mellőzték, arról mélyen hallgatott.

1741. május 28-án ilyen körülmények között érkezett meg a jászkunsági huszárregiment a sziléziai Nyssába, a „Brigadá”-hoz, ahhoz a kb. 2-3000 főből álló gyalogezredhez, amelynek korábban semmi lovassága sem volt. Ott tudták meg, hogy ez a gyalogság április 10-én Mollwitznál már elvesztett egy csatát a nehéz fegyverzetű porosz túlerővel szemben. Ennek a gyalogezrednek a főparancsnoka gr. Wilhelm Reinhardt Neipperg vezénylő tábornagy (General-Feldmarschall) volt, aki a hosszú és fárasztó meneteléstől elcsigázott jászkunsági regimentnek négy napi pihenőt engedélyezett.

A táborozás és az első csatározás eseményeit az onnan érkezett tábori levelek alapján lehet figyelemmel kísérni. Molnár alezredes és Terbócs kapitány több tudósítást küldött haza a táborból a nyár folyamán, beszámoltak a veszteségekről és a zsákmányról.³⁵

A sziléziai táborokban szolgáló tisztek értesültek a hazai eseményekről is. Arról, hogy június 22-én nádorrá választották az országgyűlésen gr. Pálffy János országbíró, június 25-én királlyá koronázták Mária Teréziát, s ez az országgyűlés sem szavazta meg a Pesti Invalidus Ház indigenatusát, ugyanakkor a Jász Kerület vezetői a nádor asztalára helyezték a redemptionalis kérelmet s megindították a panaszok áradatát a földesúri tisztek visszaélései miatt. A köztudatban, nemcsak az alföldi környezetben, hanem a távolabbi vármegyékben is futótűzként terjedt el a hír, hogy a jászkunságiak hamarosan felszabadulnak a földesurassági alárendeltség alól, katonai érdemeik révén őket a nádor is pártfogásba vette. Az országgyűlésről érkező hírek hatására Földváry kapitány is helyettest állított maga helyett a táborban, Pozsonyba sietett, hogy az ott lévő jászkunsági ablegátusoktól tájékozódjék a politikai fejleményekről.

³⁴ KA Inv. 1741. Nr 152. f. 1–2. Podhradszky wird geantworhet. Jászberény, den 3. Máj. 1741.

³⁵ JNSZML Jászberény lt, Hiv. Tud. 1741. 8. cs. 38. sz. Nyssa, 1741. június 15. Terbócs levele 1741. július 1-jén.

Amint fentebb láttuk, a jászkunsági huszárregiment személyi állományának felszerelését és ellátmányát az állandó hadsereg egységeire vonatkozó hadbiztossági séma szerint állították össze, ez vonatkozott az insurrectiók egységeire is. Közben azonban 1741. június 13-án gr. Károlyi Sándor tábornagy, a tiszántúli katonai kerület főhadbiztosa az Udvari Haditanács rendelete alapján kiadott egy toborzó pátenst, hogy „a nemesi personalis Insurrection kívül minden nádori porta után egy-egy lovas és négy-négy gyalogos katonát kell kiállítani . . . miképpen azon felajánlott és kegyelmesen bevett personalis Insurrectio és Portalis Lovas s Gyalog katonaság ezen Districtusban hova-hamarabb kiállíttathassék”.³⁶ Ígérete szerint az egyenruhák máris készülöben voltak: „Lesz mindenkinek egyenlő fehér aba magyar köpönyegje, jóféle világoskék posztóból dolmánya, fehér és veres szőrből egyveleges sinórral, kétfelől való pikkelyes, sima fehér óngombokkal, ahhoz hasonló nadrágja szíjastól, veres öve kilenc gombokkal; fekete deli csizmája patkóstól; fekete csákó süvege sárga és veres selyem pántlikákkal az kerületi, az széle pedig veres selyem pántlikával beszegve, két pár fehér ruhája; fekete szőr-nyakravalója veres selyem csipkével; vászon-tarisznyája szíjastól; flintája, kardja, tarsolyostól, szíjastól; lódingja, segítő-szíja horgostól. Mindezért tehát, mind pedigen hogy ki-kí maga jóviseletével előmenetelt és szerencsét nyerhet magának, azonfelül — valamint más reguláris, régi nemes regimentbeli katonáknak — szinte úgy kinek-kinek meglészen a regulamenter tartása és fizetése, magát ki-kí inkább resolválhatja katonának.”³⁷

1741. szeptember folyamán a pozsonyi országgyűlés pontosan meghatározta a Jászkun Kerület portális hadkötelezettségének mértékét és módját is. Előírta, hogy a Pesti Invalidus Ház — mint intézményi földesuraság — 1 lovast, a kerületek pedig nádori portánként 1-1 lovast fognak adni.³⁸ Elszegődésük lejártával meg-

³⁶ *Újhelyi Péter*: Az állandó hadsereg története. Bp. 1914. 256–257.

³⁷ Uo.

³⁸ CJH Millenniumi emlékkiadás. Bp. 1901. VII. k. 56–57. Az 1741: LXIII. tc. 11. §.

fogyatkozva november elején haza tért Sziléziából a jászkunsági huszárregiment. Előbb leszerelt, majd feloszlott.

A Jászkun Kerület a törvény előírása szerint 1741. december 20-án a reá eső 70 nádori portaszám alapján fel is szerelt és Pestre küldött 69 huszárt. Őket innen azonnal Pozsonyba irányították. Ezzel aztán meg is kezdődött az alkudozás a kerületek redemptióját kérelmező jászkunsági helyhatóságok és a taktikai ígéretekben nem szűkölködő nádor között: hány fős kombattáns könnyű lovaságot tud táborba küldeni a Jászkun Kerület a sziléziai háborúk folyamán, közben hajlandóak-e a jászkunságiak letenni az 500 000 r. Ft redemptiós összeget, hogy véglegesen kiváltsák magukat a Pesti Invalidus Ház alárendeltsége alól. A tét tehát nem volt csekély, s ha a táborba küldött katonák sorsát és áldozatvállalását tekintjük, nagynak és kockázatosnak is mondható.

Vita tárgyát képezte a nádori porták száma is, mert a portaszám 67,5-ről 70-re történő felemelését törvényesen még nem erősítették meg. A nádor sürgetésére 1741. december 27-én a Jászkun Kerület a 67,5 nádori porta alapján újabb katonai egységet — portánként négy lovast állított ki. A jászkunságiak és a nagykunságiak egy kapitányt (centurio), egy hadnagyot (tenens), egy zászlóst (vexillifer) és 204 közhuszárt szereltek fel és küldöttek egy újonnan szervezett gyalogezred 4. légiójához — „Vestitus pro neo-erigenda Pedestri Militia ad Legionem 4.” —, a Kiskun Kerület pedig egy hadnagyot és 66 közhuszárt küldött táborba az előbb említett hadoszlop 5. légiójához. A rozsot (siligo) és a zabot (avena) a Pesti Invalidus Házban, illetve Budán kapták meg. Valamennyien innen indultak Pozsonyba, majd onnan a hadszíntérre.³⁹ Súlyosabbra fordult a helyzet, mert ez az alkalmazás már nem egy évre, hanem a háború egész tartamára szólt. A jászkunsági regiment parancsnoka továbbra is Molnár Mihály alezredes maradt. 1742. január 17-én gr. Károlyi Sándor értesítette a Jászkun Kerületet, hogy a regimentet fia, gr. Károlyi Ferenc ezredes légiójához csatolták.⁴⁰

³⁹ KA Inv. 1741. Nr 446. f. 1—8. Jászberény, die 27. Decembris 1741.

⁴⁰ L. a IX. fejezet 35. sz. jegyzetet. 1742. febr. 9. 8. cs. 100. sz.

Molnár alezredes 1742. június 3-án Pozsonyból írta, hogy „a burguson erősen reá ütven az magyarság, az Helységből kinyomta, de minekutána a prédának estek volna, a burgus rendbe vevén magát, a mieinket erősen megabizolta (apasztotta = abisolieret), de ugyan ismét — noha sokaknak elesése után is — az Helyet az mieink occupálták, és az burgus két-annyi elesett. S azt mondják felőle, még eleitül fogvást oly vérontás mind a két részről nem volt, mint most”.⁴¹

A bár sok emberáldozatot követelő, de igen eredményes tábori helytállás híre eljutott az Udvari Haditanácshoz és a nádorhoz is, aki elismerte, sőt helyeselte a jászkunságiak redemptionális kérelmét, de teljesítését egyre súlyosabb feltételekhez kötötte.

1742. augusztus elején, amikor híre jött, hogy a Mezőtúr és Czibakháza térségében elhelyezett Haller-gyalozezred egy batallionja pártot ütött, tisztjei ellen fellázadt, egyik kapitányát megölte, parancsot küldött a Pesti Invalidus Ház parancsnokának, hogy mozgósítsa a jászkunságiakat a felzendült gyalogság lecsendesítésére. Augusztus 5-étől 24-éig a Jász Kerület 200 lovaskatonával megfékezte a lázadást.⁴² Jászdósán a tanácsi jegyzőkönyv így örökítette meg: „A Tiszán túl Czibakházánál a T. Hallerianus Regimentből egy Batallion gyalogság pártot ütven és fő-Commandójukat, vagyis kapitányukat megölvén. Kiknek zendülését, hogy a Nemes Districtus hallotta légyen, minden helységből juxta repartitionem lovaskatonákat kellett adni, holott Dósárul voltak hatan...”⁴³ Jászapátiból pedig 1742. augusztus 5-étől 24-éig a „Thúrnál lévő Hallerianus tumultuánsok csendesítésére” 33 lovaskatona vonult fel.⁴⁴ Az Udvari Haditanács szeptember 8-án hadbírószági törvény-

⁴¹ Uo.

⁴² Hadtörténelmi Levéltár, General-Commando (a továbbiakban: HLGC) Protocoll deren Kays. Königl. und Hof-Kriegs-Rat Rescriptum a Mense 1740. usque 1742. inclusive. f. 95. „ist eine Continuation dessen, was in die Prozess-Sache des zu Thur tumultierten Hallerischen Battallions einschlaget...”

⁴³ JNSZML Jászdósa lt, Prot. 1739–82. 9.

⁴⁴ JNSZML Jászapáti lt, Prot. 1742.

széket rendelt ki, hogy a lázongókat megbüntesse — „... dann anher die revoltierte Hallerische Batallion gestellten Senitenz . . .”⁴⁵ Ezt a Haller-regimentet a jázságiak jól ismerték. 1742. április folyamán Jászberényben volt elhelyezve teljes ellátásra. Az előjáróság erre így emlékezett vissza: „... mennyi megszámlálhatatlan károkat és nyomorúságokat szenvedett szegény Várasunk az ingyen fuvar, a beszállásolás és az élelmezés során, fele adónkért nehezen szenvedtük volna el. Hogy azért a jövőben quartélyosokkal ne aggraváltatnánk, Ecellentiádnak kegyelmességébe magunkat és szegény Várasunkat alázatosan recommendáljuk.”⁴⁶

A lázongás lecsendesítésére kirendelt csapatnál a földesurasági tiszttartó és Terbócs nagykunsági kapitány nem mert tisztséget vállalni, mert ellenük a caducitas-beli javak törvénytelen kisajátítása miatt már elkészült a feljelentés az Udvari Commissióhoz. 1742. szeptember 18-án az Udvari Haditanácshoz staféta hozta a jelentést, hogy a Jászkun Kerület közgyűlésén Terbócs nagykunsági kapitányt lemondatták tisztségéről, mert ő nem választás, hanem tiszttartói kinevezés útján került a Nagykun Kerület élére.⁴⁷ Ezt követően hamarosan megérkezett a jelentés arról, hogy a Jászkun Kerület közgyűlése küldöttséget irányított Pozsonyba, a nádorhoz, ahol a kerület valamennyi helyhatóságának a kinevezett földesurasági tisztek elleni sérelmeit írásban is átadták.⁴⁸ Amikor a tiszttartó a Pesti Invalidus Ház hadbiztosa útján értesült a nádornál járt jászkunsági küldöttség eljárásáról, az Udvari Commissióhoz intézett jelentésében ismételten „rebelliseknek és akasztófára valóknak” nevezte a jászkunsági helyhatóságok vezetőit.

Amikor erről gr. Pálffy János nádor ismételten is értesült, 1742. november 31-én kelt leiratában a tiszttartót szigorú megrovásban részesítette: „... végtére is Kegyelmed nem tudja félbehagyni a Jászkun Kerület és a jászberényi bírák ellen saját kénye-kedve

⁴⁵ HLGC 1742. f. 96. 1742. szeptember 8.

⁴⁶ JNSZML JKI Hiv. Tud. 8. cs. 130. 1742. augusztus 9.

⁴⁷ HLGC 1742. f. 98. 1742. szeptember 18.

⁴⁸ Uo. f. 103. 1742. október 27.

szerinti felháborodását. Most is a »gazdálkodó Uraság« nevezete és színe alatt — sub specie et colore Hospitalis Dominatus — mindenféle rosszindulattal és gyötrésekkel illetvén őket hiábavalóan, akik pedig a hadi- és adókötelezettségükben, mind a földesurasági jogokat illető dolgokban eleget tesznek. Ezért az ilyenféle önkényes háborgatásoktól egyszer már tartózkodjék Kegyelmed, másként megmutatom azt, hogy a Magyar Királyság nádora mit tehet az effélékben — secus demonstrabo in effectu id, quod possit in similibus Regni Hungariae Palatinus.”⁴⁹

1742. december 12-én a Jászkun Kerület közgyűlése megfosztotta Podhradszky adminisztrátort tisztségétől, és illetményét is felfüggesztette — „... suspendiret den verklagte gewesene Administratorem Jassigum et Cumanorum ab officio et salario”.⁵⁰ Ugyanezen a közgyűlésen határozták el, hogy felkéri Almásy János Heves—Külső-Szolnok vármegyei alispánt, hogy vállalja el a Jászkun Kerület *nádori alkapitányi* tisztségét. Ezt a határozatot felterjesztették a nádorhoz is, akit nádorrá választása óta amúgy is a Jászkun Kerület főkapitányának és főbírájának tartottak. Kérték, hogy küldjön ki a Nádori Hivataltól egy magas rangú bizottságot, amely a lemondatott földesurasági tisztek visszaéléseit kivizsgálja, és „hogy mi is Excellentiádnak kegyelmessége által ezen habzó keserűségünk után régi boldogulásunknak örvendetes révpártjára juthassunk”.⁵¹

Miközben a kiküldött bizottság igen vontatottan végezte munkáját, 1743. április 9-én a nádor kibocsátotta a jászkunságiak harmincad- és általános vámmentességére vonatkozó, megújított kiváltáslevelét: „... a jászkunok ősi szabadság- és előjogaik értelmében mindenféle harmincad- és vám fizetése alól Magyarország területén mind személyeiktől, mind árucikkeiktől és egyéb bármiféle holmijaiktól örökre menteseknek és szabadoknak ismertetnek, és hogy ezen szabadságaikban és előjogaikban *hosszú és folytonos* gya-

⁴⁹ JNSZML Jászberény lt, Hiv. Tud. 9. cs. 4. sz., továbbá: KA Inv. 1742. Nr 411. f. 2—3. Pozsony, die 21. Novembris 1742.

⁵⁰ HLCG 1742. f. 109. 1742. december 12.

⁵¹ L. a IX. fejezet 49. sz. jegyzetet. 1742. augusztus 5.

korlattal benne voltak, és *jelenleg is benne vannak*, találtatik mégis köztetek némelyek, akik nem törődván ezen szabadságaikkal és mentességeikkel, őket a harmincadok és a vámok helyein akadályozni, háborgatni és fizetésre kényszeríteni merészelik szabadságuknak és mentességüknek nyilvánvaló súlyos kárára és sérelmére... Ennélfogva meghagyjuk és parancsoljuk nektek, hogy ezentúl a jászkunokat vagy közülük bárkit, sem embereiket, sem szolgálkat, sem holmijukat, bármiféle áruikat semmiféle harmincad, vám és adó fizetésére kényszeríteni vagy erőltetni vagy őket bármi ürügy alatt soha semmiképpen károsítani ne merészeljétek . . .'⁵²

Ez a legfelsőbb hatóságtól kibocsátott kiváltságlevél megerősítette a Jászkun Kerület lakóinak koronabirtoki jogállását, mert a harmincad-, a rév- és vámmentesség sarkalatos kiváltságaik közé tartozott, és ettől fogva ezt újonnan hitelesített okmányban is fel tudták mutatni a környező vármegyék vám- és révhelyein.

Ezt követően, május 21-én mentette fel véglegesen Podhradszky adminisztrátort, Terbócs és Földváry kunsági kapitányokat az Udvari Commissio tisztségüktől, s elismerték a kerületek szabad választási jogát a kerületi kapitányokat illetően is. Ezek az eredmények sok vonatkozásban felértek egy részleges győzelemmel a földesuraisági közép- és főhatóságokkal szemben, szorosán összefüggöttek a jászkunságiak példás helytállásával a poroszok elleni háborúban.

1743 végén a jászkunságiakat az immár gr. Forgách Ignác tábornok vezénylete alatt álló, hat légióból összeállított hadoszlop 4. és 5. légiójának kötelékében találjuk. A 204 főből álló jászksági és nagykunsági huszárokat br. Haller Sámuel ezredes, a 66 főből álló kiskunságiakat pedig Szirmay Tamás ezredes parancsnoksága alatt táborozó gyalogezredekhez osztották be.⁵³

Amikor 1744. augusztus elején megindult a második sziléziai háború, s II. Frigyes porosz király csapatai betörték Sziléziába, augusztus 20-án a Pozsonyban tartózkodó jászkunsági ügyvivők:

⁵² *Pintér Jenő* (szerk.): Jászberény r. t. város levéltárában lévő kiváltságlevelek és oklevelek gyűjteménye. Jászberény, 1909. 88–89.

⁵³ HLGC 1743. Fasc. 39. f. 21–22.

Horváth András jászsági, *Nánásy János* kiskunsági és *Varró István* nagykunsági megbízottak arról értesítették a kerületeket, hogy hamarosan újra általános mozgósításra lehet számítani a Jászkun Kerületben is, s hogy a redemptionális kérelem már a királynő kezében van, a redemptio sorsa a mozgósítás eredményétől függ.⁵⁴ Ugyanilyen értelmű értesítést kaptak gr. Grassalkovichtól is.

Gr. Pálffy János nádor augusztus 26-án valóban általános felkelést hirdetett meg a Jászkun Kerület részére is, s ezt többek között így indokolta: „... a porosz király nagyszámú emberből álló *corpusa* Silesiának szélire takaroszik, s ezzel Édes Hazánkba, mihelyt alkalmatosságát látja, becsapni szándékozik... a föld népeit tatárok módjára saját országába hajtotta, gazdagabb atyáknak leányait, férjeknek feleségeit elszedi és önnön maga tetszése szerint házassítja... Kegyelmetek is mennél számosabb lovas-katonát állítsanak hova hamarabb úgy, hogy mindezek első Orde-remre Országunknak Morva és Silesia felől való szélein és határán — nem másképpen, hanem egyedül a magunk és Országunk oltalára — megjelenjenek. Ezt Ófelsége kétségkívül anyai kegyességének bizonyításával és Kegyelmetek *szabadságának* kézben tartásával el fogja ismerni.”⁵⁵

A mozgósítás nyomán 1744. szeptember elején a jászkunságiak 400 főnyi lovasságot szereltek fel és küldtek táborba. Őket egyelőre Csongrádba irányították gr. Károlyi Ferenc ezredes parancsnoksága alá, majd onnan mentek Morvaországba.⁵⁶ Miközben az Udvari Haditanács figyelmét a csehországi eredményes harcok kötötték le, s Pálffy nádor még mindig függőben tartotta a redemptio ügyét, a Jászkun Kerület vezetői 1744. november 19-én az általános közgyűlésen a redemptionális kérelem újabb módosításán fáradoztak, a katonai létszám felemelésére vonatkozó főhatósági igényeket a kerületi küldöttek nem szavazták meg. Ezért november 25-ére újabb összkerületi közgyűlést hirdettek meg, hogy a pozsonyi és a

⁵⁴ JNSZML Jászberény lt, Hiv. Tud. 9. cs. 122. sz. 1744. augusztus 26.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo. 127—35. 1744. október 6.

bécsi küldötteknek teljes felhatalmazást adhassanak.⁵⁷ Több jársági község és a kiskunságiak azonban ez ellen távolmaradásukkal tiltakoztak. Végül december 24-én a kerületek küldötteinek többsége megjelent, s itt kidolgoztak egy 11 pontból álló új javaslatot a redemptio feltételeit illetően: ha örökre felszabadulhatnak a földesurасági alávetettség alól s visszatérhetnek a nádor fennhatósága alá, készek kifizetni a Pesti Invalidus Háznak az 500 000 r. Ft redemptiós összeget; ha az uralkodó elfogadja a további feltételeket is, akkor a mostani insurrectio tartamára hajlandóak 1000 lovast felszerelve táborba küldeni; amikor háborút viselni kényszerülnek, mentessenek fel a hadiadó fizetése alól, mert kettős terhelést nem képesek elviselni; ha a Pesti Invalidus Ház, illetve ennek Udvari Commissiója visszatéríti a rajtuk törvénytelenül beszedett 49 000 r. Ft-ot, akkor a kiállított katonaság fél évi zsoldját magukra vállalják; ha az országosan kivetett köz- és hadiadóktól mentesítést kapnak, akkor a nádor részére az évi 3000 arany census fizetését elvállalják, de ez ne minősüljön közadónak; erősítse meg az uralkodó a kerületeket a kegyúri és a pallosjog gyakorlásában; kapják meg a jogot, hogy a kerületektől régebben elcsatolt részeket, pusztákat vagy határterületeket törvényes úton visszaszerezhessék; a nádor fennhatósága alatt állván, kerületi, városi és községi közgyűlésükön szabad választójogot gyakorolhassanak, szabadon élhessenek a közigazgatási és jogszolgáltatási autonómiájukkal; polgári peres és büntető ügyekben, aktív és passzív peres eljárásokban ügyvéd útján védhessék jogaikat, s végső soron a mindenkori nádorhoz fellebbezhessenek.⁵⁸

Gosztonyi István földesurасági adminisztrátor jelentése alapján a Pesti Invalidus Ház parancsnoksága is jelentette az Udvari Commissiónak, hogy a Jászkun Kerület az 500 000 r. Ft lefizetése és az 1000 lovaskatona kiállítása ellenében fel akar szabadulni a földesúri alávetettség alól, s mivel az országgyűlés még mindig nem adta

⁵⁷ PML Kiskunlacháza It, Capsa C. Fasc. 5. Nr 1. 1744. november 19.

⁵⁸ Uo. Capsa K. Fasc. 3. Nr 8. 1744. december 24.

meg a honosítást, ez reális követelésnek is látszik, viszont jelenleg még csak 400 lovas van táborban. Arról is értesült, hogy a jászkunsági rendbontók (Rädelsführer) helységről helysére járnak, aláírásokat gyűjtenek a földesurasági adóztatás ellen, de a redemptio feltételeit illetően nincs közöttük egyetértés, az 1000 lovas kiállítását soknak tartják, és házról házra rohannak, hogy a kerületekből teljesen kiűzik a földesurat.⁵⁹ Adott körülmények között Nesselrode és Pálffy ezzel már nem sokat törődött. A nádor csak akkor figyelt fel az ellentétekre, amikor értesült, hogy négy jászsági és öt kiskunsági község előljárósága egyelőre nem járul hozzá az 1000 lovas kiállításához, noha a szent Koronához való hűségüket hangoztatják. A jászsági és a kiskunsági ellenzék azt a feltételt is lehetetlennek tartotta, hogy a kerületek a kiállított katonaság félévi zsoldját magukra vállalják, hiszen a földesuraság sohasem fogja visszafizetni a kérdéses 49 000 r. Ft-ot. Jászárokszállás, Jászfényszaru, Jászdósa és Jászfákóhalma előljárósága nem is írta alá Horváth kerületi megbízott meghatalmazását, viszont a Nagykun Kerület teljes meghatalmazást adott Varrónak a redemptionális feltételeknek Bécsben való előterjesztésére.⁶⁰

1745. január 6-án az Udvari Commissiótól Ádelffy János titkár aláírásával jelentés érkezett az Udvari Haditanácshoz, hogy a nádor egyetértésével a Magyar Kancellárián megkezdődött a redemptionális diploma szerkesztése, továbbá, hogy Jászárokszállás és Jászfényszaru előljárósága azzal fenyegetőzik, hogy teljesen pusztán hagyják községeiket, ha őket továbbra is mint örökös jobbágyokat kezelik — „... wenn sie als perpetuos Jobbagiones traktieren”.⁶¹ Sőt, csúfondárosan kérdeztetik a kinevezett földesúri tisztektől, hogy mikor létesítenek már kilenc allódiumot, mikor kezdik meg a kilenced szedését. Gosztonyi adminisztrátor egyébként már az elmúlt

⁵⁹ KA Inv. 1744. Nr 355. „... um allorten ihre gerechtsame Gravamina et miserias bittlich vorzustellen, von Haus und Hof davon jagen und aus denen Distrikten gänzlich zu exterminieren bedrohen.”

⁶⁰ JNSZML Jászberény lt, Hiv. Tud. 1744—45., 10. cs. 18. sz. 1745. február 28.

⁶¹ KA Inv. 1745. Nr 4. f. 1—2., uo. Nr 58. f. 1—6. 1745. január 6.

év december 27-én megírta Pestről az Udvari Commissiónak, hogy lemond tisztségéről, ha megvalósul a redemptio, nincs értelme, hogy ott maradjon.⁶²

Gr. Batthány Lajos kancellár 1745. március elején értesítette az Udvari Commissiót, hogy a redemptionális diploma elkészült, a Jászkun Kerület földesúri adóját április 24-éig még hajtják be az elmaradottakkal együtt.⁶³ Közben február 23-án a Kiskun Kerület közgyűlésén Boros Mihály kerületi kapitány vezetésével olyan határozatot hoztak, hogy csatlakoznak a redemptionális feltételekkel szemben álló jázsági községekhez, mert éppen elég emberi áldozatot hoztak már a török elleni háborúban (1716—18), a tatárok betörése idején (1717), a Békés vármegyei zendülés (1735) során, és 1741-től minden mozgósítás alkalmával a császári-királyi táborokban, ugyanakkor a nádor részéről mindeddig csak ígéreteket kaptak. Előbb tehát váltsák valóra az ígéreteket, térítsék vissza a kérdéses földesúri adó összegét, az uralkodó adja ki a redemptionális diplomát, majd csak akkor teljesítik a hadkötelezettséget. Ezt a közgyűlési határozatot azonnal meg is küldték Jászberénybe, a Jászkun Kerület vezetőihez.⁶⁴

Két nappal később azonban újabb levelet küldtek a kiskunságiak. Jelezték, hogy — miután minden községben népgyűlést tartottak, alaposan ismertették a redemptionális felterjesztés feltételeit, ezek után most „egyetértő szívvel-lélekkel” csatlakoznak a kerületek vezetőinek többségéhez, teljes felhatalmazást adnak a Pozsonyban és Bécsben tárgyalt meghatalmazottjuknak, Nánásynak.⁶⁵

Semmiképpen sem akartak azonban beleegyezni a túlságosan engedékeny feltételekbe az árokszállásiai és a fényszaruiak. Nem éppen az 500 000 r. Ft redemptiós összeg kifizetése ellen tiltakoztak, hiszen ekkora összeget 15 év folyamán a földesuraság is behaj-

⁶² Uo. Nr 58. f. 1—6. 1745. március 17.

⁶³ Uo. Nr 66. f. 1. 1745. március 17. Átirat az Udvari Haditanácshoz.

⁶⁴ PML Kiskunlacháza lt, Capsa K. Fasc. 3. Nr 13. 1745. február 23.

⁶⁵ Uo. 1745. február 25.

tana rajtuk, hanem a nádor mindeddig beváltatlan ígéretei és a súlyos katonaállítási kötelezettség ellen lázadtak fel. 1745. március 29-én azonban a Jászkun Kerület általános közgyűlésén már meghozták a határozatot a jászkunsági huszárezred felállításáról:

„A Nemes Jászságra az 1000 katona számából obveniál Nr 500,
a Nemes Nagykunságra 1000 katona számából obveniál Nr 250,
a Nemes Kiskunságra 1000 katona számából obveniál Nr 250.

Összesen

1000 fő.

Az refractáriuskodó Árokszállás és Fényszaru helységekre obveniálendő katonáknak — továbbra is persistálván megátalkodásukban — kiállításuk számát communi voto felvállalták, Nr 103, mely az Nemes Három Districtusokra fog proportione repartíálni.”⁶⁶ Itt az ezredet 7 kompániába (századba) osztották, századonként 143, illetve 142 főt számítottak. Az ezred parancsnokává br. Haller Gábor ezredest, alezredesévé gr. Grassalkovich Istvánt, őrnagyává (Oberst-Wachtmeister) Almásy Ignácot nevezték ki Pálffy nádor javaslata alapján. Ők egyúttal egy-egy kompániát kaptak, míg a többi négyhez négy-négy kapitányt, négy-négy hadnagyot és négy-négy zászlótartót maguk az egységek választhattak meg. Felszerelésre és lóra minden kapitánynak 200 r. Ft-ot, a hadnagynak 150 és a zászlótartónak 100 r. Ft évi fizetést szavaztak meg. A legénységi állományban a havi zsold 3 r. Ft, ha saját lóval megyen, akkor 4 r. Ft volt. „A mundér égszínkék posztóból rubeulus (vereses) színű zsinórral, kétfelől makkos gombokkal. A szablya-tarsolyokra címer: egy fél kéz karddal, tetejében egy Korona”⁶⁷

Ugyanezen a közgyűlésen az ellenálló községek ellen súlyos megtorló intézkedéseket hoztak: eltiltották őket a szántástól, a vetéstől, az újraosztástól, a haszonvételektől és a caducitásbeli örökségektől. Mindezeket a három kerület arányos elosztásban magára vállalta, ugyanúgy átvállalta a két községre eső 103 huszár fel-

⁶⁶ JNSZML Jászberény lt, Hiv. Tud. 1745. 9. cs. 1745. március 29.

⁶⁷ Uo.

szerelését és előállítását is. Határozatba foglalták, hogy — míg a katonák táborban lesznek — mindenféle adózás alól felmentést kapnak, de visszatértük után viselniük kell a közterheket, hadiadójukat esetleg elengedik.

A jázsági ellenzéki vezetők ebbe nem nyugodtak bele, azonnal külön küldöttséget indítottak Pozsonyba, a nádorhoz, hogy tiltakozzanak a redemptió súlyos feltételei ellen. Pálffy azonban elutasította őket, s erről 1745. április 15-én levélben értesítette a kerületek vezetőit: „Kegyelmetek fájdalmas representációja szerint megföddtem és dehortáltam (megintettem) árokszállási, fényszarui, dósai és jákóhalmai lakosokat, hogy félre tévén eddig minden helyes ok és fundamentum nélkül elkövetett illetlenségüket, ellenállásukat és gátlásukat, conformálják magukat mindenben a Districtusok egyenlő akarathoz, készségéhez és a közjónak előmozdításához.”⁶⁸

A „közjó” — bonum publicum — szolgálata főhatósági körökben általános fordulatnak számított ez időben, de nem kétséges, hogy e nádori leiratban nem a jászkunságiak érdekeire, hanem elsősorban a bécsi udvar katonai és pénzügyi érdekeinek előmozdítására vonatkozott. Az ez ellen fellépő jázsági ellenzék „illetlenségét, ellenállását és gátlását” ezért utasította vissza felháborodva, sőt a következő napon, április 16-án már egy újabb, fenyegető levelet intézett a nádor a Jászkun Kerülethez: „. . . Palatinalis auctoritásembul Kegyelmeteknek parancsolom, hogy az árokszállási, a fényszarui, úgy nemkülönb a dósai és a jákóhalmai lakosokat serio intse meg Kegyelmetek is a csendességre. És ha tovább is olyatén botránkozásban perseverálnak — minthogy Szentgyörgy napja után jurisdictionom alá resignáltatnak az Districtusok — hitessék el magukkal, hogy az illetén rossz példájú és consequentiájú cselekedetokről adandó *szoros számadásra hajtom őket* és a coryphaeusokat megtanítom. Melyekről tudósítson engem Kegyelmetek! — Most expediáltatnak Őfelsége által a Kegyelmetek privilégiumai, akik elkészülvén. Remélem, Szentgyörgy napkor jurisdictionom alá resignáltatnak

⁶⁸ Uo. 10. cs. 14. sz. Pálffy levele. Pozsony, 1745. április 15.

Kegyelmetek, s akkoron mindezen botránkozásokrul, mind pedig egyéb dolgairul a Districtusoknak Főkapitányom által bővebben disponálok.”⁶⁹

Ez a nádori hatalommal való fenyegetés már nemcsak az „illetlenkedő” ellenzéknek szólt, hanem a Jászkun Kerület minden vezetőjének. Olyan körülmények között, amikor ez utóbbiak még azt sem tudhatták, hogy a felirati javaslatban szereplő feltételek közül miféle elemek kerülnek bele a redemptionális diploma végleges szövegébe. A katonai kontingens és a hadiadó emelését illetően az idő a jászsági ellenzékietek igazolta. Mivel a nádor azt ígérte, hogy a redemptioniálal járó adósságból „kevés esztendők alatt minden érzékenység nélkül kigázolhatnak” a kerületek, a jászsági ellenzékiek küldöttek Pozsonyból hazafelé jövet május elején Gödöllőn felkeresték gr. Grassalkovich Antal kamarást és királyi személynököt, aki az ellenzékietek nála történt látogatásáról szintén levélben számolt be a kerületi vezetőknek. Megírta, hogy az ellenzék vezetőit sikerült megnyugtatnia. Ők megígérték, hogy „a maguk Helységeinek népét nemcsak lecsendesítik, hanem ennekutána a Nemes Districtusokkal egyet fognak érteni, csak a szemrehányások és az ekkoráig való érzékenységek megszűnjenek, s a történhető üldöztetésük ne következék be!” Grassalkovich jelezte, hogy erről gr. Pálffy János nádort is értesíti.⁷⁰

Két nap múlva, 1745. május 6-án Mária Terézia aláírta a Jászkun Kerület ismeretes redemptionális diplomáját, amelyet hamarosan megkaptak a kerületek helyhatósági vezetői is.⁷¹

Korábban említettük már, hogy a Pesti Invalidus Ház továbbépítése 1741—42-ben valójában azért maradt félben, mert az Udvari Kamara igénybe vette a Széchényi-alapítványhoz tartozó több mint félmillió r. Ft építési és intézményi fenntartási költséget a háború céljaira. Most, a redemptionális diploma aláírása és kibocsátása előtt éppen egy hónappal — finomabb változatban ugyan, de lénye-

⁶⁹ Uo. Pálffy levele 1745. április 16-án Pozsonyból.

⁷⁰ Uo. JKI D. Capsa III. Fasc. 2. Nr 13. Gödöllő, 1745. május 4.

⁷¹ Uo. Hiv. Tud. 1745. 10. cs. 18. sz.

gében hasonló igénybevétel történt a bécsi udvar részéről — a Nesselrode elnöklete alatt működő Udvari Commissio megegyezést kötött az Udvari Kamarával a Pesti Invalidus Ház rovására. Ennek értelmében a Jászkun Kerület által befizetendő félmillió r. Ft tőkét — „mivel a Minket igen rosszul érintő és még mindig tartó háború körülményei miatt Kincstárunkat súlyos kiadások terhelik — . . . évenként esedékes 6%-os kamat ellenében a gyakran említett Pesti Invalidus Háztól kölcsön vesszük”. Ezt a megegyezést 1745. április 9-én írták alá a királynővel az Udvari Kamara vezetői.⁷²

Tehát itt is folytatódott a szinte már évszázados gyakorlat Bécs részéről, hogy fontos hitelek fedezetére magyarországi jövedelmeket kötöttek le. Így az itt említett kölcsön és kamatainak fedezetére is a Bács vármegyei kincstári birtokot, továbbá a pesti és a szolnoki sóhivatalok jövedelmeit kötötték le.

A Jászkun Kerület városai és községei a redemptióhoz szükséges készpénzt javarészt évi 6%-os kamatra felvett kölcsönökből szereztek be néhány év folyamán. Ezek a kölcsönügyletek sokáig elhúzódtak. Pl. Kiskunhalas 1745. november 8-áig még semmit sem fizetett a redemptióba. Ezért a város a nádortól figyelmeztetést kapott: „. . . vegye ki-ki szívére, mit tészen a szabadságnak kincse, s mit tészen az örökös jobbagyságnak igája!”⁷³ Minthogy a redemptióval járó terhek a vártnál is súlyosabbakká váltak, a katonaállítási kötelezettség teljesítése is akadozott a második sziléziai háború folyamán. Miután a poroszoktól visszafoglalták Prágát, s a porosz csapatok téli szállásra visszavonultak Sziléziába, a hadi helyzet sok vonatkozásban kedvezőbbben alakult. 1745. október 20-án a Jász Kerület közgyűlése már a szökött katonák ügyével volt kénytelen foglalkozni: „. . . minthogy katonáink felettébb szöknek, honnan következik Felső Asszonyunk előtt való gyalázatunk.”

Nem volt tehát ellentmondásoktól mentes a redemptio megvalósítása, s ebben elsősorban nem is az 500 000 r. Ft redemptionális

⁷² HFHK Ung. rote Nr 775. f. 150—53. Vienna, 9. April. 1745. J. F. Comes Dietrichstein, G. Fekete, Wickard mp.

⁷³ Nagy Szeder István: Adatok Kiskunhalas város történetéhez. Kiskunhalas, 1924. I. k. 96.

összeg kifizetése játszott fő szerepet, hanem a nemesekéhez hasonló hadkötelezettség és a hadiadó egyidejű teljesítése, az általános vagy akár a részleges *insurrectio* idejében. Miközben a jászkunsági ellenzéki vezetők éppen ezt a kettős terhelést nehezményezték, Mária Terézia redemptióális diplomája⁷⁴ éppen ennek a kötelezettségnek a vállalását helyezte előtérbe, amikor kiemelte: a jászkunok és elődeik katonasága híven és hasznosan szolgált a magyar királyok és az ország Szent Koronája mellett, különféle alkalmak és körülmények között, nevezetesen a tatárok Magyarországra támadása idején, azután a Pero Segedinac-féle lázadás leverése során, továbbá az első sziléziai háborúban 400 katonával, 1742-ben a Haller-ezred tisztjei elleni lázadás leverésében vettek részt, majd a mostani hadakozás (a második sziléziai háború) folyamán ezer huszárral vesznek részt, sőt ezután is „generalis vagy partikuláris *insurrectio* idején erőik és tehetségük szerint felkelnek és fegyverkeznek. Ezenfelül a Pesti Invalidus Háznak kifizetnek 500 000 r. Ft váltsági összeget és melioráció címén még 15 000 r. Ft-ot”.⁷⁵

Hogy a súlyos katonaaállítási kötelezettséget végül mégis vállalták a jászkunsági helyhatóságok vezetői, abban döntő szerepe volt annak a sajátos és országosan is egyedülálló körülménynek, hogy 1743-tól kezdődően a környező vármegyékből rokon kapcsolat, barátság és ismeretség révén igen sokan visszatelepültek vagy beköltöztek a Jászkun Kerület mezővárosaiba, községeibe vagy a korábban elhagyott és néptelenné vált pusztaszállásokba. Ez évben két új község is létesült a Kiskun Kerületben, s más kiskunsági települések lakosságának száma is jelentősen megnövekedett. Ezen az úton jelentős mértékben gyarapodtak a Jászkun Kerület termelőeri. Mivel a kerületekbe újonnan beköltözött családok fiatalabb, katonarérett korosztályai sem mentesültek a katonai szolgálat kötelezettsége alól, sőt éppen ezzel szereztek maguknak és családjuknak valóságos jászkunsági jogállást és honosságot, a tömeges beköltözés

⁷⁴ JNSZML Jászberény lt, Hiv. Tud. 1745. 9. cs. 1745. október 20.

⁷⁵ Uo., továbbá: 1745. május 6. Hiv. Tud. 10. cs. 18. sz.

ténye kedvező feltételeket nyújtott a katonaállítási igények vállalásához is.

Egyébként a jászkunsági helyhatóságok vezetői is jól tudták, hogy a háború éveiben a katonaállítást (insurrectiv, netán portális katonaság címén) sehogyan sem lehetne elkerülni, kénytelenek voltak vállalni az insurrectio háborús terheit. Minthogy az Udvari Haditanács érdekeinek is ez felelt meg a legjobban, a redemptio ügye erről az oldalról is támogatást nyert.

Világosan kitűnik azonban, hogy a redemptio emberi és anyagi erőforrásainak biztosításában a jászkunsági önkormányzatok fellépéseinek volt döntő szerepe. A refractarius (ellenzéki, kemény nyakú) jászsági és kiskunsági helységek autonóm, a sorozatos népgyűlésekre támaszkodó határozatai azt bizonyítják, hogy Mária Terézia redemptionális diplomája igen kemény, a bécsi főhatóságokig dimenzionált vita és érdekegyeztetés során született meg. S ebben a küzdelemben a kerületek vezetői — a Jász Kerületben *Horváth András* jegyző és bécsi ablegátus, a Kiskun Kerületben *Nánássy János* kerületi kapitány és bécsi ablegátus, a Nagykun Kerületben *Varró István* jegyző és bécsi ablegátus — csupán a jászkunsági helyhatóságok jóváhagyása és határozatai alapján járhattak el a bécsi főhatóságok körében.

Nem nehéz felismerni — s ezt a későbbi események igazolták is —, hogy gr. Pálffy tábornagy és nádor „dörgedelmeit” valójában gr. Grassalkovits kamarás és királyi személynök anyagi jótállása, mintegy kezessége szelidítette meg a jászkunsági népesség körében csakúgy, mint a Náadori Hivatal zordon berkeiben.

ÖSSZEGZÉS

Összefoglalva a vizsgált időszak jászkunsági fejleményeit, megállapíthatjuk, hogy a koronabirtok Jászkun Kerület fontosabb gazdaság- és társadalomtörténeti fejlődésmenetét a politikai viszonyokkal való szoros összefüggés és kölcsönhatás jellemezte. A kerületek helyhatósági vezetőinek elég erejük volt ahhoz, hogy a Pesti Invalidus Ház földesurasági alárendeltségének nyomása alatt is megőrizték és részben visszaszerezzék a királyi koronabirtokot megillető szabadalmakat, a királyi kisebb haszonvételekkel való szabad rendelkezés jogát, a helyhatósági autonómiában gyökerező feudális kiváltságokat, amelyek hosszabb távon a polgári átalakulás irányába mutattak.

Mi volt az a belső hajtóerő, amely — más koronabirtokokhoz, kivált a szabad királyi városokhoz hasonlóan — annyi értéket tudott felhalmozni, hogy ebből jutott anyagi ráfordítás a Pesti Invalidus Ház felépítésére, majd fenntartására másfél évtizeden át, de jutott belőle emberi és anyagi áldozatvállalás a redemptio feltételeinek biztosítására is?

Adott körülmények között utalhatunk az intézményi földesuraság ellentmondásos tevékenységére a gazdaságirányításban, a helyhatósági autonómiát korlátozó főhatósági közigazgatásban és jogszolgáltatásban. Mindezeket alapvetően két tényező jellemezte: egyrészt a főhatósági dicasteriumok és a földesurasági kinevezett tisztek ügyvitelének divergenciája, főként a földesurasági és a hadiadó behajtását illetően, másrészt a jászkunsági autonómia és a termelőerők jelentős mértékű konvergenciája, a feudális kötöttségektől való szabadulás reménye. Az alternatívát jól látta maga a nádor is: „a szabadság kincse” vagy „az örökös jobbágyság igája”.

1. sz. melléklet

Contractus. 26. April 1731. Staatsarchiv, Hoffinanz- und Hofkammer-Archiv, Wien. A továbbiakban: HFHKA, 1731. Rote Nr 644. f. 695.

Nos Carolus Sextus, divina favente clementia electus Romanorum Imperator, semper Augustus etc. Notum facimus omnibus et singulis vigore praesentium, tam nostro proprio, quam universorum Haeredum, atque Successorum nostrorum futurorum Hungariae Regum nomine manifestantes: Quod cum in Anno 1702. per pietissimae Memoriae Imperatorem et Regem Leopoldum Genitorem et Praedecessorem nostrum desideratissimum Districtus Jassigum et Philistaeorum, nec non utriusque Cumaniae, in praefato Hungariae Regno existentes, Supremo Magistro et toti Ordini Equestri Beatae Mariae Virginis Theutonicorum pro quingentis mille Florenis Rhensibus ad publicas necessitates attunc anticipatis — exemplo in aliis quoque Coronalibus Bonis antehac non inusitato — perennaliter venditi fuissent. Successive vero antelatus Equestris Ordo in-nuente etiam Article 34-to Anni 1715. quesito eiusmodi emptionis perennalis Juri cessisset ac renunciasset, pro dicti autem Equestris Ordinis contentatione, seu exsolutione praeexpositam quingentorum millium Florenorum summam Domus Militum Invalidorum in libera ac Regia Civitate Nostra Pestiensis fundata et erecta, seu huius nomine in eiusdem Domus rebus et negotiis de facto sub Praesidio fidelis nostri nobis sincere dilecti spectabilis et magnifici Gundackeri Sacri Romani Imperii Comitibus ab Althann deputata Commissio Aulica ad Aerarium Nostrum defectus sine omni persolvi fecisset . . .” — Király mp., 16. Maj., 1731. registriert.

*

Adásvételi szerződés 1731. április 26.

Mi, VI. Károly, Isten kegyelméből választott, mindig felséges római császár stb. Emlékezetre adjuk a jelen oklevél tartalmával kijelentve mindenkinek és minden egyesnek, hogy egyrészt a saját, másrészt összes örököseink és utódaink, a Magyar Királyság jövőő királyai nevében: hogy miután 1702-ben Lipót, a legkegyesebb emlékű császár és király, a mi igen kedves atyánk és elődünk, az említett Magyar Királyságban lévő Jász és Filiszteus, valamint a mindkét Kunság területeit a boldogságos Szűz Máriáról elnevezett Német Lovagrend legfelsőbb gondviselőjének és az egész Lovagrendnek a közszükségletekre akkor megkönnyített ötszázezer rajnai forintért — *más koronabirtokban előbb sem szokatlan módon* — örökös-en eladta. Következésképpen — miután az említett Lovagrend az 1715: XXXIV tc. jelzése szerint az ilyenféle örökvételi jogtól visszalépett és erről lemondott — az említett Lovagrend kívánságára és kielégítésére az imént megjelölt ötszázezer rajnai forint összeget hiánytalanul kifizette a Pest szabad királyi városunkban alapított és emelt katonai Invalidus Ház, illetve ennek nevében az ugyan-ezen Ház ügyeire kirendelt, a mi kedves hívünk, Gundacker Althann szent római birodalmi gróf elnöksége alatt lévő Udvari Commissio a mi kincstárunkhoz (Camera Aulica = Udvari Kamara). Beiktatta Király sk. 1731. május 16-án.

2. sz. melléklet

Littera Antonii Grassalkovich ad Caesaream Cameram Aulicam, datum: Pestini, die 12. mensis Maj 1731.

Staatsarchiv, Wien, Kriegsarchiv, Invaliden-Amt Reg., a továbbiakban: KA Inv. 1731. Nr 237. f. 47.

Infrascriptus notum facio praesentium per vigorem quibus expedit universis: Quod Augustissima Caesareo-Regia Maiestate clementer applicante, ut Districtus Jassigum et Cumanorum suppeditatis per Excelsam Commissionem Aulicam in negotiis et rebus

Hospitale Invalidorum Militum Pestiense concernentibus delegatam sumptibus ab Excelso Ordine Theutonico reluantur, et nomine Fisci Suae Maiestatis Sacratissimae appraehendendi, dein memorato Hospitali resignentur, siquidem Provincia apprehensionis et necessariae eorundem resignationis per Excelsam Caesaream Cameram Aulicam litteris suis sub dato 27. praeteriti Mensis Aprilis anni decurrentis ad me emanatis mediantibus mihi commissa fuisset. Hinc datae eatenus Commissioni satisfacere cupiens, habita eatenus mutua cum Excelsissimo ac Illustrissimo Domino Comite Gundackero Michaele ab Althann Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis consiliario intimo, praesidii Jauriensis et partium eidem annexarum gubernatore, generale Cavalleriae, unius regiminis militiae germanicae Colonello, Excubiarum capitaneo, qua tamen mentionatae Commissionis Aulicae Praeside et perillustri Domino Stephano Orczy, qua ex parte praelibati Ordinis Constituto ad hunc actum mandatario cointelligentia ad facies oppidi Jászbereni exivi, eorumque velut caput praefatorum Districtuum, convocatis praevis reliquorum in antelatis Districtibus existentium locorum iudicibus, iisdemque omnino ac aliis etiam compluribus vicinis et comitanis praesentibus ipsa die septima mensis et anni currentis antelatos Districtus Jassigum ac utriusque Cumaniae facta primum et ante omnia per praefatum dominum Stephanum Orczy, supereo quod praelibatus excelsis Ordo Theutonicus jam intuitu Iuris sui quoad eosdem Districtus habiti totaliter excontentatus habeatur declaratione, eosdem medio eiusdem nomine praelibati Ordinis mihi resignatos receperim et appraehenderim. Expost vero ac illico eosdem supratitulato Excelsissimo Domino Comiti generali, qua videlicet praefatae Commissionis Aulicae Praesidi (reservata tamen Püspökladaniensium ad Fiscale Dominum Tokaj spectantium respectu metarum contra Karczagujszállásienses praetensione) ad rationem praefati Hospitalis iure sibi incubente possidendos nullo penitus reclamante, aut quidpiam in contrarium habente tradiderim et resignaverim. Cuiusmodi factam nomine Fisci Regii praefatorum Districtuum apprehensionem et mox subsecutam resignationem modo praevio intercessisse, meque effectua visse testor, harum mearum

vigore et testimonio Litterarum mediante. Datum Pesthini die 12. mensis Maj 1731.

Sacratissimae Caesareae Regiaeque Maiestatis
et Inclitae Camerae Regiae Hungaricae consiliarius,
Causarum Regalium per Hungariam Director et Sacrae Regni
eiusdem Coronae Fiscalis. L. S. Antonius Grassalkovich, mp.

*

Grassalkovich Antal jelentése a császári Udvari Kamarához. Pest, 1931. május 12-én

Alulírott a jelen oklevél tartalma által ismertetem mindenkivel, akiket illet, hogy a császári-királyi felség kegyes hozzájárulásával, amint a Jász és a Kun Kerületek a Pesti Katonai Invalidus Házat érintő ügyekben kiküldött Udvari Commissio által átadott összegben a jeles Német Lovagrendtől kiváltattak és ő szent felségének kincstára nevével megragadtatván, azután az említett Invalidus Háznak hagyattak át. Mivel ezek átvételének és szükséges átutalásának a tisztségét a magas császári Udvari Kamara folyó év elmúlt április 27-én hozzám küldött levele útján reám bízta. Ennek az adott megbízásnak eleget óhajtván tenni — miután gróf Althann Gundacker excellenciás és illusztris úrral, a császári-királyi felség belső tanácsosával, a győri őrség és csatolt részeinek kormányzójával, lovassági tábornokkal és egy német ezred ezredesével, őrkapitánnyal mint mégis az említett Udvari Commissio elnökével és az igen neves Orczy István úrral mint az idézett Lovagrend részéről az ügyre kirendelt megbízottal — közös tájékozódást tartottam, Jászberény mezővárosnak mint az említett Kerületeknek fő helyére, helyszínére kimentem. Előzően összehíván az idézett Kerületekben lévő többi helységek bíráit és ezekkel s másokkal több szomszéd és határmenti helység jelenlevőivel folyó év május hó 7-én az idézett Jász és két Kun Kerületet — miután elhangzott a kijelentés az említett Orczy István úr részéről: az idézett Német Lovagrend a kerületeket illető birtoklási joga tekintetében teljesen kielégítette — és ugyanezeket az ő közvetítésével az idézett Lovagrend

nevében átutaltakat *elfogadtam és átvettem*. Ezt követően pedig nyomban a fent címzett gróf tábornok úrnak — mint tudniillik, az említett Udvari Commissio elnökének (fenntartva a Tokaj kincstári uradalomhoz tartozó püspökladányiaknak a karcagújszállásiakkal szemben a határok miatti igényét) az említett Invalidus Ház számadására az önnönmagát megillető jog alapján — ugyanezeket *átadtam és átutaltam* birtoklásra, miközben senki sem tiltakozott, nem szállt szembe. Tanúsítom, hogy ilyen módon a királyi kincstár nevében az említett Kerületek átvétele, majd ezt követően átutalása az előző módon történt, és én foganatosítottam oklevelem érdvénye és tanúsága útján. Kelt Pesten, 1731. május 12-én. Grassalkovich Antal sk.

3. sz. melléklet

Einer Hochlöblichen Invaliden Haus-Gebäu zu Pest angeordneten Käyserlichen Hof-Commission.
KA Inv. 1733. Nr 187. f. 1—4.

Dienstgehorsamster Gegen-Bericht wider die Stadt Pest item Einwendung des Haupt-Canals, so von dem Invaliden-Haus in die Donau sollen geführt werden.

Erstlichen, befinden sich an dem Kleineren Donau Strom zwischen Vienna und Leopold-Stadt 15 Canal, welche in diesen Strom, mit allem Unrath dahinein laufen.

Zweitens, Ebenfalls befinden sich allhier aus der Stadt zwei grosse Haupt-Canal, so in diesen Arm, unweith des Rothen-Turm in das Fischer-Geschirr hineingezogen sein.

Drittens, Wo wenigsten von allen diesen Canalen bis mehr 100 Menschen darauf gehen, auch von der Stadt alle Unsauberlichkeiten darin laufet, wo doch der 20-ste Theil des Wassers allhier sich nicht befindet, als zu Pest, bei dem völligen Donau-Strom, und niemals wegen deren vielen Canalen nie Übel sich hervorgethan hat. Dann in einem flüssenden Wasser sich das Koth und der Unrath in die Tiefe und müssen sich hinein ziehet. Wo solches durch verständige

Braumeister in Betrugung, dass wann auch nur 20 oder 30 Klafter solcher Canal von den Brauhäuser entfernt wäre, darob keine Bedencken zutragen ist. Und wiewohlen hauptsächlich zu considerieren, dass weilen dieser Canal über 200 Klafter von berührten Brauhäuser allda zu Pest entfernt liegen, das solches umb so viel weniger einen Schaden bringen könnte; und

Viertens, Ihrer Beschwährnis wegen deren Brunnen halber, dass sie allda in denen Brunnen lauter saliter Wasser hätten, und sich der Donau bekommen müssen, ist ebenfalls allhier zu Vienna in die Stadt in allen Brunnen zur Donau Wasser, wodurch keine Difficultät zu machen ist, nicht weniger

Fünftens, Allhier zu Gumpendorf, alldasigen Brauhäusern aus der Wienn bei den stehend und faulen Wasser das Bier gebräuen wird, wo doch kein Mangel an dessen Bier zu finden ist, ungleich ist abzunehmen unweit Wienn Fluss zu Horn (ein Dorf), allwo so viel Tausend Eimer Horner Biere gebräuet wird, und solches nacher Wienn per Wasser verabgeschickt wird, wo in den alldasig stehenden Teich alltäglich bis 300 Stück Horn-Vieh 4-mahl durchgetrieben wird, und darob kein Bedenken zu tragen.

Antoni Martinelli

käyserlicher Baumeister mp.

Wienna, den 29. Juni 1733.

*

A nagytekintetű Pesti Invalidus Ház építésére rendelt császári Udvari Comissionak. A legalázatosabb ellenjelentés Pest város ellen a fő-csatorna kifogásolását illetően, amely az Invalidus Háztól a Dunába kell vezessen.

Előszőr: a Kis-Duna folyónál, Bécs és Lipótváros között 15 olyan csatorna található, amelyek minden trággyával együtt ebbe a folyóba futnak be.

Másodszor: éppenúgy található itt a városból két nagy főcsatorna, amint ezek ebbe a folyóágba vannak bevezetve a Vörös Torony mentén, a halászterületre.

Harmadszor: amikor minden csatornától végig percenként legkevesebb százával járnak rajta az emberek, a városból is minden szennyesség ezekben fut, noha itt, Bécsben huszadrésznyi vizet sem lehet találni, mint Pesten, a teljes Duna folyamánál, sehol semmiféle károsodás nem tűnik ki e sok csatorna miatt. Azután egy folyóvízben a trágya és a szennyvíz mindig a víz mélyére és közepébe húzódik le. Amikor hozzáértő serfőzőmesterektől megkérdeztem azt, hogy mi van, ha az ilyen csatorna csak 20 vagy 30 öl távolságra esne a serfőzőházaktól, kiderült, hogy amiatt semmi kifogás nem merülhet fel. Ám azt is meg kell fontolni, hogy — mivel ez a csatorna Pesten az említett ottani serfőzőháztól több mint 200 öl távolságra fekszik — az annál kevésbé okozhatna károsodást, és

Negyedszer: ami a kutakra vonatkozó aggályoskodást illeti, hogy ott az (a csatorna) azokban a kutakban a vizet salétromossá tehetné, és a Dunának sem lenne ez javára, az éppenúgy van ott, a városban, mint itt, Bécsben, minden kútban egyaránt Duna-vizet fogyasztanak, s ezáltal semmiféle károsodás nem következik be.

Ötödször: itt, helyben, Gumpendorfban, minden itteni serfőzdében a sört a Wienn folyóból való és sekély víznél főzik, mégsem találunk azokban a sörökben semmi kifogást. Hasonlóképpen vegyük a Wienn (folyócska) mentén lévő Horn falut, ahol nagyon sok ezer akó horni sört főznek, s ugyancsak a Wiennhez közelebbi vízzel rendelkeznek, ahol az itt álló kis tóban naponta 300 szarvasmarhát négyszer terelnek át, és emiatt semmi aggályoskodás nem merül fel. Anton Martinelli császári építőmester sk. Bécs, 1733. június 24.

4. sz. melléklet

Spezifikation der Materialien und Unkosten zu Erbauung des Gebäudes zu Jasperin . . . Die Bauplanung von A. Martinelli.
KA Inv. 1734. Nr. 55. f. 1—3.

. . . nachdeme darüber gemachten Grundrissen. Als 2 Stöcke aufeinander unter der Erden, in den hervordern Stock einerseits Gefängnissen zu machen, anderseits Keller, von 10,5 Schuch in Licht

hoch, den erste Stock zu ebener Erden durchaus zu Gewölbe von 11 Schuch hoch in Licht, den andere Stock mit einen Diplpoden bis 11 Schuch hoch in Licht, alle Rauchfang die nothwendigen Löcher vor das Dach hinaus zu fieren, alle Vorhäuser, Kucheln, Gang sodann mit Ziegel zu pflastern, in- und auswendig sauber zu verputzen, darzu ist vonnoth, wie folgt: als

Baumeisters Arbeit

Mauer-Stain 172 Klafter, die Klafter sambt der Fuhre 8 RG = 1376	
Mauer-Gewölb und Pflaster Ziegel 336 000,	
dass Tausend sambt der Fuhre Rheinische Gulden	= 2 352
Sand 2670 Fuhre, á 24 Kreuzer	= 1 068
Kalch 1780 Metzen, den Metzen á 34 Kreuzer	= 1 008 40
Lehrbaumrer Schliessen 300 Klafter, á 24 Kreuzer	= 120
Eisen zu den Schliessen 36 Centen, den Centen sambt der Schlosser-Arbeit, á 9 Rheinische Gulden	= 324
Vor die Handarbeit der Mauern und Dachwerken, sambt Ausgrabung der Erden aus dem Fundament und Keller	= 2 900
<hr/>	
<i>Zusammen:</i>	9 148 40
Zimmermeisters Arbeit	= 1 162 37
Stainmetz-Arbeit	= 555 30
Tischler	= 567
Schlosser	= 389 15
Glaser	= 185 30
Haffner	= 110
Stoukkateur	= 270
<hr/>	
<i>Summa summarum:</i>	12 388 32

Antony Martinelli käyserlicher Baumeister mp.

*

Anton Martinelli építésterve. Az építőanyagoknak és a kiadásoknak a részletezése a jászberényi épületnek a felépítéséhez a róla készült alaprajzok szerint. Tehát egymás fölött 2 szint, az egyik a földfelszín alatt az alsó szintben — egyrészt a börtönök, másrészt a pincék részére elkészítve — 10,5 láb (1 Schuh = 31,6 cm) belvilág-magasságban. A ház első szintjét síkban a földszinttel boltozatosan 11 láb magasra, a másik szintet talpfa-padlóval 11 láb magasra. Minden kéménynek nyíláslyukak, hogy azok a födéből kivezessenek. Az összes elöterek, konyhák és folyosók egész padlóját téglával kikövezni, kívül és belül tisztán bevakolni, ehhez szükséges, amint következik:

Építőmester munkája

172 öl épületkő, ölenként szállítással együtt 8 r. Ft	= 1 376 r. Ft —
336 000 építő- és burkolótégla, ezre fuvarral 7 r. Ft	= 2 352 r. Ft —
2670 szekér homok, egyenként 24 krajcár	= 1 068 r. Ft —
1780 mérő mész, mérőnként 34 krajcár	= 1 008 r. Ft 40
300 öl épületfa a nyílászárókhoz, ölenként 24 krajcár	= 120 r. Ft —
36 mázsa vas a zárakhoz, mázsánként a lakatosmunkával együtt 9 r. Ft	= 324 r. Ft —
A kőműveseknek, a tetőfedőknek a kézimunkáért, a pincékből és az alaphól a föld kiásásért összesen	= 2 900 r. Ft —
<i>Összesen:</i>	= 9 148 r. Ft 40

<i>Ácsmester munkája:</i>	=	1 162 r. Ft 37
<i>Kőfaragó mester munkája:</i>	=	555 r. Ft 30
<i>Asztalosmester munkája:</i>	=	567 r. Ft —
<i>Lakatosmester munkája:</i>	=	389 r. Ft 15
<i>Úvegesmester munkája:</i>	=	185 r. Ft 30
<i>Kályhás mester munkája:</i>	=	110 r. Ft —
<i>Mennyezetburkoló mester:</i>	=	270 r. Ft —
Az összegek végösszege:		= 12 388 r. Ft 42

Anton Martinelli császári építőmester, sk.

Megjegyzés: Ez utóbbi hét mester építőanyagának és munkájának részletezését helyszűke miatt hagytuk ki.

5. sz. melléklet

Száraz György királyi személynök, ítélőtáblai törvényszéki helytartó levele sógorához, *br. Orczy István* táblabíróhoz, a Jászkun Kerület földesúri adminisztrátorához.

KA Inv. 1732. Nr. 99. f. 12 r-v.

Régi Bizodalmas Jóakaró Sógor Uram!

Kegyelmed két rendbéli levelét egyszersmind a tegnapi postán vettem, amelyekből értem, hogy a szegedieknek a dolga favorabiliter (kedvezően K. J.) folyik *ratione cousus* (a közös használat értelmezése szerint). Én mindenkor Chimerának (agyrémnek) tartottam azt a *praetensiót* (igényt), amelynek még csak jelenléte sincs nemcsak a magyar Törvényben, de az egész polgári Jogtörvényben sem. S ha valaki fundamentális jurista (alapos jogtudor), azt a szegény Brógyáni János által kigondolt terminust: a „*cousus*”-t méltán ki-nevetheti.

Aki a törvényt tudja, tudnia kell annak: *Primo: Quod Dominium alienus rei, in solidum non potest esse penes duos* (amely uradalom idegen vagyron, az sok ideig nem volna tartható két tulajdonban),

azért azok a Puszták vagy a Jászoké és a Kunoké, vagy Szeged városáé. Mind az kettőké nem lehet, hanemha közösnek mondják lenni. Ha pedig közös, akkor az *divisoria* (szétosztásra) való. Csak-hogy ahhoz nem elég az *usus* doceálni (a használatot kimutatni), hanem a *dominium*ot kell próbálni (az uraságot bizonyítani). Legyen példa a határjárás! Ha egyik fél nem próbálhat elegendőképpen, akkor *dividáltatik*. *Ceterum*: aki a *just* doceálja (a törvényt bizonyítja), annak *adjudicáltatik* (ítéltetik).

No, immár hiszem, világos az, hogy a *Dominium* a Jászok és Kunok résziről próbáltatik, a Szegediek résziről pedig csak az „*usus*”. A szegedieknek is a maguk résziről a *Dominium*ot kellene próbálni.

Hogyan lehetne nekik *adjudicálni*? Főképpen a Királyi Ítéltábla által — *ubi de Proprietate litigatur* (ahol a tulajdonról vitatkoznak egymás közt): Ez, megvallom, nem férhet elmémhez.

Mindazonáltal, szegény, Istenben elnyugodott gróf Koháry István uram mondásaként: *a törvény csak olyan, amint teszik*. —

Maradok Kegyelmednek köteles szolgáló Sógora, Száraz György.

Mp. Bécs, 22-a Martii 1732.

6. sz. melléklet

Possessio Cumanicalis Majsa protestatione detegit . . .
Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Lt. Jászkun Kerület Iratai,
Capsa III., Fasc. 1. Nr. 3. Jászberény, 4. Maj. 1744.

. . . *detegit*, *ne-quis* hos *praetextu* *investigationis* *fugitirorum* *Colonorum* *molestet* — kijelenti, hogy senki ne alkalmatlankodjék náluk a szökött gazdák kinyomozásának ürügyével.

Az Tekintetes Administrator kegyes jó patrónus urunkhoz nyújtandó alázatos Instantiánk. — Hogy Isten Őszent Felsege éltesse és tartsa szerencsénkre, szívesen kívánjuk. — Némely napokban Nemes Kiskunmajsán lévén dominális kapitány, Nagy István urunk

és házanként conscribálta neveit felvévén Embereinknek, nemkülönben a Helységet, Vármegyéket, ahonnan jöttek. Amint észre vesszük, nem igen jól remélhetünk belőle.

Mi pedig azt tartjuk, hogy egy sincs közöttünk haereditarius subditus (örökös jobbágy), hanem mind libertinus (szabadmenetelű). És amiótátul fogva a fölséges Királyi Commissio ide alá lévén (1743. május), senki közénkbe nem jött olyatén jobbágy, akit vélénk, hogy a Tekintetes Urunknak bajt tenne és nekünk kárt okozna. Mi, akik magunkat a Fölséges Commissiónak kegyes grátiájából Üllésről Majsára transferáltuk, miért nem akkor háborgattak bennünket?

Mi cum solemnii protestatione (ünnepélyes tiltakozással) protestálunk (óvást emelünk), hogy senki Helységünkbe jobbágyot keresni ne jöjjön hatalmassággal, mert Isten tudja, mi leszen a vége! *Mink ugyan, ne adja az Isten, hogy valamit kezdjünk, ha protestátiónknak enged, de annak nem engedvén, kényszerítettünk mi is a magunk oltalmára lenni.* Nem magunk hatalmassága által szállottuk meg a Kun Pusztát, hanem az Fölséges Udvarnak kegyes grátiájából.

Ha pedig azt keressük, hogy s ki honnan való, nemcsak az mi Helységünkben, de régi Helységekben is mostani lakosok kevesen maradnának. Ha teljességgel megszomorítanak bennünket, kénytelenítettünk magunk személye szerint az Fölséges Királyi Commissio eleibe folyamodnunk. De bizodalmasan reméljük, hogy az Tekintetes nagy jó Administrator Urunk, kegyes Protectorunk és Patrónusunk, hogy szegény, újonnan megszállott Fiaihoz kegyes grátiáját megvonni nem méltóztatik. Nem örülne az Tekintetes Urunk annak, ha pusztulásra köllene jutnunk, az Nemes Districtusoknak is praerogálna (a Nemes Kerületeket is előbb megkérdezni).

Azért keserves, könyörgő, alázatos Instantiánkkal kegyes színe eleibe folyamodunk, bízván teljes reménységgel Isten után, hogy tovább is kegyes úri protectiója alatt szegény, megszomorodott Helységünk vígasztalására, örömére lehessen, és kegyesen bennünket consolalni (nyugtatni), maradván Tekintetes Administrator Urunknak alázatos, szegény, megszomorodott Kun-Majsai Bírák és Esküdtek és közönséges Lakosaink.

Megjegyzés: Ez időben, tehát 1743. augusztus 4-től 1745. március 29-éig már Gosztonyi István Heves vármegyei földbirtokos, országgyűlési képviselő volt a Jászkun Kerület földesúri adminisztrátora. Egerben lakott, a jászkunsági városok és községek lázongása miatt alig tudott megjelenni a Jászkun Kerületben. Kezdetől fogva tisztában volt a redemptio sokrétű előkészületeivel.

Kiss József egyetemi tanulmányait Szegeden végezte. 1947-ben az Apponyi Kollégium történelem—filozófia—pedagógia szakán szerzett tanítóképző-intézeti tanári diplomát.

Kezdetől fogva a Nagyalföld regionális gazdaság- és társadalomtörténetével foglalkozott. Az 1960-as években a jellegzetes tájegységek (Nagykunság, Dél-Tiszántúl, Kiskunság, Jászság) tőkés agrárfejlődését és a jászkunsági agrármozgalmak történetét dolgozta fel. Az 1970-es években *A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején 1702—31* című nagyobb monográfiája jelent meg. Több tanulmányt közölt az MTA folyóirataiban, továbbá a Párttörténeti Közleményekben és a Pedagógiai Szemlében.

Az 1980-as években a magyar koronabirtokok jogállásának 18. századi alakulása áll kutatásának középpontjában. Ehhez a témakörhöz kapcsolódik *A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága 1731—1745* című kismonográfiájának anyaga is.

KISS JOZSEF · A PESTI INVÁLIDUSI HÁZ JÁSZKUNTSÁGI FÖLDÉSZURASÁGA 1731—1745